

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2016

№ 1 (80)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 7 від 24 березня 2016 р.)*

Дніпропетровськ
2016

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

канд. юрид. наук **В.А. Глуховець** (*голова*); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; д-р юрид. наук, проф. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, проф. **О.Г. Комісаров**; д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко** (*заст. голови*); д-р юрид. наук, проф. **О.М. Обушенко** (*відп. секретар*); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. пед. наук, доц. **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **О.О. Титаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова);

З М І С Т**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ
ТА СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СИЛ ПРАВОПОРЯДКУ****Мінка Т.П.**

Забезпечення режиму воєнного стану
органами Національної поліції 9

Юнін О.С.

Теоретико-правові засади надання послуг працівниками поліції 13

Глуховець В.А.

Актуальні проблеми правового регулювання статусу
та повноважень підрозділів поліції особливого призначення 19

Кривенко О.В.

Особливості діяльності Національної гвардії України
в умовах надзвичайного стану 24

Гарбузюк К.Г.

Становлення в Україні процесу відбору кандидатів
на службу до Національної поліції 29

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ
ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Пекарчук В.М.**

Розподіл повноважень органів державної влади України у сфері
культури етнотеншин: основні тенденції 1990-2000-х років 36

Ганзицька Т.С.

Теоретико-прикладні проблеми взаємодії
громадянського суспільства та держави 45

Кучук А.М.

Крайня необхідність у світлі європейських цінностей:
теоретико-правовий аспект 54

Мислива О.О.

«Революція гідності» – новий крок до правової
регламентації мирних зібрань в Україні 61

Орлова О.О.

Верховенство права як принцип правової держави 65

Сердюк І.А.

Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт» 76

Степаненко К.В.

Механізм забезпечення прав людини
та громадянина в Європейському Союзі 83

Талдикін О.В.

Наддержавна влада в умовах глобалізації 90

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО
ТА ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Мацюк А.Р.

Деякі проблеми змісту правовідносин
дисциплінарної відповідальності за чинним
та перспективним трудовим законодавством 101

Наливайко Л.Р.

«Законний інтерес» як категорія трудового права 109

Собакарь А.О.

Проблема вузького та широкого підходів
до трудо-правового явища охорони праці 117

Нестерцова-Собакарь О.В.

Українська жінка як суб'єкт шлюбно-сімейних правовідносин:
історико-правова експозиція другої половини ХІХ – початку ХХ ст. 124

Савельєва М.О.

Шляхи удосконалення локального
правового регулювання у сфері праці 133

Селецький О.В.

Окремі правові питання притягнення дипломатичних
працівників до дисциплінарної відповідальності 140

Межевська Л.В.

Суб'єкти, що охоплюються поняттям
«особи, які виконують функції держави» 147

Юрець О.І.

Становлення та розвиток законодавства щодо державної
експертизи земельпорядної документації 152

**ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО
ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА**

Білінський Д.О.

Про доцільність визначення в законодавстві
поняття «публічна фінансова система України» 162

Долгополова М.М.

Методи організації дорожнього руху як складова частина
заходів з безпечного переміщення дорогами 167

Доненко В.В., Калугін Є.П.

Новий вид стягнень в адміністративно-деліктному
законодавстві України та проблеми його впровадження 173

Балабан С.М.

Сфера фізичної культури та спорту
як об'єкт публічного адміністрування 179

Бондаренко М.О.

Поняття, сутність та межі податкового планування в Україні 187

Глухова О.В.

Деякі особливості реалізації своїх повноважень
кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів 195

Коротич І.І.

Окремі аспекти адміністративно-правового статусу
Національного антикорупційного бюро України 202

Пищида В.М.

Окремі питання визначення ознак та видів публічного майна
як об'єкта публічно-правового спору 209

Пудрик Н.С.

Податкові процедури та їх місце
при виконанні податкового обов'язку 217

Резворович К.Р.

Особливості контрольно-наглядової діяльності у сфері
будівництва на сучасному етапі державотворення 223

Степанов В.С.

Особливості правового статусу платників акцизного податку,
які виконують операції з давальницькою сировиною 230

**БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ:
ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Вишня В.Б.

Питання розробки та методики використання сучасних
інформаційно-технічних засобів підрозділами Національної поліції
України у боротьбі з викраданням вантажів на залізницях 236

Пиріг І.В.

Використання засобів експертної техніки
в оперативно-розшуковій діяльності 240

Уваров В.Г.

Взаємодія співробітників оперативних підрозділів
Національної поліції із спеціалістами під час проведення
слідчих (розшукових) дій 246

Шинкаренко І.Р.

Генезис формування теорії оперативно-розшукової діяльності 251

Баб'як А.В.

Особливості організації здійснення контролю
за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії 265

Байлов А.В., Романчук І.О.

Генезис кримінальної відповідальності
за підміну дитини у вітчизняному законодавстві 271

Ботнарченко І.А.

Слідча версія як передумова планування розслідування..... 283

Ведмідський О.В.

Проблеми визначення в судовій практиці критеріїв розмежування збуту і посередництва в придбанні наркотичних засобів 290

Завгородня Ю.С.

Сучасні методи індивідуальної профілактики злочинної поведінки дітей 298

Христова Ю.В.

Актуальні питання посереднього вчинення злочину 309

Шинкаренко І.О.

Соціально-психологічні детермінанти корупційної поведінки працівників поліції 316

Береза К.Ю.

Організаційно-тактичні особливості проведення допиту при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом 321

Лютий В.В.

Проблемні питання слідчого огляду при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами, учинених організованими групами 328

Мельниченко С.П.

Криміналістичне забезпечення проведення обшуку при розслідуванні злочинів, учинених із використанням вогнепальної зброї 335

Нагорнюк-Данилюк О.О.

Проблемні аспекти прийняття рішення про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному процесі України 342

Очеретяний М.А.

Типові слідчі ситуації при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб 351

Сомарчук М.В.

Диференціація кримінальної відповідальності за вбивство, поєднане з іншими злочинами 358

Хмеленко В.В.

Нормативно-правове регулювання принципів
оперативно-розшукового запобігання злочинам 366

ПИТАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Грибан В.Г., Хрипко Л.В., Мельников В.Л., Грибан М.В.

Формування лідерства і прихильності до здорового
способу життя у студентської молоді 372

Каблуков А.О., Мирошніченко В.О.

Інформаційні технології в реформі вищої освіти 380

РЕЦЕНЗІЇ 385

Довідка про авторів 387

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ТА СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ПРАВОПОРЯДКУ

Мінка Т.П.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 + 351.74

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ВОЕННОГО СТАНУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Висвітлено питання діяльності Національної поліції в умовах режиму воєнного стану. Розкрито особливості діяльності Національної поліції в умовах режиму охорони воєнного стану щодо забезпечення публічного порядку і безпеки.

Ключові слова: воєнний стан, режим, поліція, Національна поліція, забезпечення.

Постановка проблеми. Діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану зводиться до сприяння уповноваженим суб'єктам, на яких покладено забезпечення режиму воєнного стану, у безпосередньому виконанні завдань оборони держави. Національна поліція, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про Національну поліцію», сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації в разі їх оголошення на усій території України або в окремій місцевості. Від ефективності роботи Національної поліції залежить дуже багато, адже на визначеній території головним її завданням є забезпечення внутрішньої безпеки держави.

У зв'язку з цим актуальним є питання уточнення компетенції Національної поліції при введенні режиму воєнного стану, адже уточнення цих повноважень є гарантією законності в реалізації її посадовими особами своїх повноважень при воєнному стані, сприяє ефективності діяльності відповідних служб та підрозділів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти даної проблеми висвітлювалися у наукових працях С.В. Петкова, В.М. Комарницького, М.В. Коваліва, С.О. Кузніченка, А.В. Басова, С.О. Магди, Є. Ю. Соболя, А.С. Спаського та ін. Але окремі питання ре-

алізації інституту воєнного стану силами органів внутрішніх справ у цих працях висвітлювалися фрагментарно. Беручи до уваги істотний внесок зазначених авторів у розвиток системи наукових поглядів на тему, що цікавить нас, залишається констатувати необхідність подальшого дослідження повноважень щодо забезпечення Національною поліцією режиму воєнного стану.

Метою статті є висвітлення проблем, пов'язаних з повноваженнями органів Національної поліції в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Особливості діяльності поліції в умовах режиму воєнного стану визначені чинним законодавством, насамперед це Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. [1]. Згідно з цим законом, органи Національної поліції під час введення режиму воєнного стану сприяють діяльності військової адміністрації, суду, органів прокуратури, юстиції тощо; перед військовою адміністрацією звітують про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території.

Для того щоб органи Національної поліції могли ефективно забезпечувати публічний порядок та безпеку в умовах воєнного стану, необхідно щоб дана діяльність була належним чином організована. Для цього, з урахуванням оперативної обстановки, соціальних, політичних та економічних умов, що склалися, необхідно вжити заходів щодо розстановки особового складу поліцейських, забезпечення їх необхідними матеріально-технічними ресурсами, відпрацювати алгоритм дій поліцейських у надзвичайних ситуаціях, які можуть трапитися (захват будівель органів влади, особливо важливих об'єктів, заручників тощо). У зв'язку з цим потребує уваги здійснення ретельного планування дій поліцейських у відповідних ситуаціях.

У таких планах визначаються наявні сили та засоби, склад зведеного загону, додаткові сили та засоби, резерви, варіанти посиленого несення служби, підвищена готовність особового складу, бойова готовність, схеми зв'язку, конкретні виконавці й їх обов'язки, календарний графік виконання заходів на той чи інший варіант розвитку особливих подій. До плану додаються оперативні карти, схеми збору особового складу по тривозі, основні та запасні місця дислокації, порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами. У плані вказуються також підстави і порядок введення його в дію. Заздалегідь розроблені планові заходи, випробувані на практичних заняттях з особовим складом, максимально наближені до реальної оперативної обстановки, є запорукою ефективної діяльності органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. Типові плани багаторазового використання дають можливість економити час під час розроблення управлінських рішень, виборі оптимальних варіантів і порядку дій, попередніх розрахунків сил і засобів, підготувати особовий склад до діяльності в умовах воєнного стану [2].

Важливого значення набуває психологічна підготовка особового складу, спеціальна фізична та професійна натренованість та загартованість [3, с. 340].

В цілому можна констатувати, що **основною метою** діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану є підтримання публічного порядку та

публічної безпеки в умовах введення цього режиму, а також попередження та припинення правопорушень.

До основних задач діяльності Національної поліції в зазначених умовах можна віднести такі:

1. Попередження, припинення та ліквідація групових порушень громадського порядку та масових заворушень.
2. Розшук та затримання озброєних та особливо небезпечних злочинців.
3. Затримання злочинців, які намагаються захопити повітряне судно чи інші важливі об'єкти, а також злочинців.
4. Забезпечення посиленої охорони особливо важливих та інших об'єктів.
5. Забезпечення суспільного порядку та безпеки під час значних виробничих аварій, катастроф, токсичних та радіаційних заражень місцевості.
6. Забезпечення громадського порядку та безпеки під час пожеж.
7. Участь у рятуванні людей та надання їм допомоги.
8. Забезпечення охорони майна, яке залишилося без догляду [4, с. 37].

Зокрема, як складовій системи державного правління в умовах режиму воєнного стану, органам Національної поліції надаються додаткові повноваження для проведення заходів, необхідних для швидкої нормалізації обстановки, поновлення порядку.

Успішне виконання цих завдань вимагає того, щоб відповідна діяльність органів Національної поліції базувалася на єдиних принципах:

1) законність: усі дії органів Національної поліції в умовах воєнного стану повинні здійснюватися у межах повноважень, відповідати законам та підзаконним актам; у правовому відношенні повинні регулюватися завдання органів, їх обов'язки та права під час діяльності в період введення режиму воєнного стану;

2) оперативність – дії органів Національної поліції повинні бути швидкими і рішучими. Забезпечення принципу оперативності під час дій поліції в умовах воєнного стану припускає здійснення цілого комплексу заходів, що включають в себе: завчасну розробку планів дій, створення нових структурних утворень (оперативних штабів, спеціальних підрозділів), нової системи управління та зв'язку;

3) єдиноначальність управління силами і засобами при таких умовах повинна зосереджуватися в одних руках – старшого оперативного начальника;

4) превентивність – пріоритет в управлінні повинен віддаватися заходам попереджувального характеру;

5) встановлення пріоритетності завдань, що покладаються на органи Національної поліції в умовах ускладнення оперативної обстановки, а саме – рятування людей та збереження матеріальних цінностей;

6) комплексне використання сил та засобів Національної поліції, Міністерства внутрішніх справ України, інших міністерств та відомств. До дій по стабілізації оперативної обстановки залучаються сили Служби безпеки,

Збройних Сил України, інших міністерств;

7) концентрація сил та засобів на вирішальних напрямках діяльності органів внутрішніх справ – для успіху дій необхідно зосередити основні зусилля на вирішенні тих завдань, які в той чи інший момент набувають ключового значення. Концентрація сил і засобів досягається за рахунок їх маневру, перегрупування. Показником концентрації сил і засобів є їх щільність на головних напрямках (в районі дій);

8) раціональне використання сил та засобів – дозволить визначити необхідну кількість сил та засобів, здійснювати вибір більш доцільних тактичних прийомів і способів дій, вирішувати завдання, що виникають, у мінімально стислі терміни.

У кожній конкретній ситуації зазначені принципи можуть модифікуватися та доповнюватися.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, слід підтримати М.В. Коваліва, О.В. Іваху та інших, які вважають, що працівники органів поліції, які виконують обов'язки з охорони публічного порядку в умовах воєнного стану, мають знати організацію і тактику діяльності правоохоронних відомств у таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності поліції, рішення місцевих органів влади з питань охорони публічного порядку, чинне законодавство, зокрема те, яке регламентує дії поліції та інших правоохоронних структур в умовах режиму воєнного стану. Тобто надзвичайна складність забезпечення публічного порядку в умовах воєнного стану вимагає високої професійної підготовки працівників поліції. Дії поліцейських в умовах воєнного стану повинні бути юридично грамотними, сприйматися громадянами, чий права та свободи обмежуються, як справедливі і законні [1].

Бібліографічні посилання

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
2. Ковалів М.В. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану / М.В. Ковалів, В.О. Іваха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: science.lp.edu.ua/sites/default/files/.../kovaliv_ivacha.pdf
3. Адміністративна діяльність : навч. посіб. / М. В. Ковалів З. Р. Кісіль, Д. П. Калянов та ін. – К. : Правова єдність, 2009.
4. Права і обов'язки працівників і курсантів навчальних закладів МВС України при несенні служби з охорони громадського порядку : навч. посібник // Заброда Д.Г. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 90.

Минка Т.П. Обеспечение режима военного положения органами Национальной полиции. Освещены вопросы деятельности Национальной полиции в условиях режима военного положения. Раскрыты особенности деятельности Национальной полиции в условиях режима охраны военного положения относительно обеспечения публичного порядка и безопасности.

Ключевые слова: *военное положение, режим, полиция, Национальная полиция, обеспечение.*

Minka T.P. Ensuring of regime of martial law by National police. In the article there is the survey of the questions of activity of the National police in the conditions of the regime of martial law. The features of activity of the National police are exposed in the conditions of the

regime of guard of martial law in relation to providing of public order and safety.

Activity of public administration in the conditions of martial law is taken to the assistance the authorized agent to the subjects on that providing of the regime of martial law is fixed, there is implementation of tasks of defensive of the state in direct.

National police in accordance with Resolution of Cabinet of ministers of Ukraine "About claim of position about the National police" a police assists providing under the law of the legal regime of martial or emergency law, zone of ecological emergency in case of their announcement on all territory of Ukraine or in separate locality.

From efficiency of work of the National police depends very much, in fact there is providing of internal safety of the state on certain territory to her main tasks.

In this connection actual is a question of clarification of competence of the National police at entered to the regime of martial law, in fact clarification of these plenary powers is the guarantee of legality in realization of her by the public servants of the plenary powers at military position, assists efficiency of activity of corresponding services and subdivisions.

In order that the organs of the National police could effectively provide a public order and safety it is necessary in the conditions of martial law, that this activity was properly organized.

For this purpose, taking into account an operative situation, social, political and economic terms, that was folded it is necessary to take measure in relation to placing of personnel of policemen, providing of them necessary material and technical resources, to work the algorithm of actions constabulary in emergencies, that can happen (delight of building of government, especially important objects, hostages bodies and others like that). In this connection needs attention of realization of the careful planning of actions constabulary corresponding situations.

Keywords: *martial law, regime, police, National police, ensuring.*

Надійшла до редакції 24.02.2016

Юнін О.С.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 + 351.74

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПОСЛУГ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ

Встановлено теоретичні та правові засади надання послуг органами внутрішніх справ України. Доведено, що послуги, які можуть надаватися населенню працівниками поліції, доцільно класифікувати на загальні та спеціальні. До загальних послуг слід відносити послуги, які можуть надаватися будь-яким співробітником поліції незалежно від того, в якому підрозділі він працює, – це так звана сфера допомоги населенню. Надання спеціальних правоохоронних послуг зумовлене специфікою роботи окремих поліцейських підрозділів, зокрема йдеться про оперативно-розшукову діяльність, запобігання та розслідування злочинів тощо. Обґрунтовано доцільність внесення до системи Єдиного реєстру досудових розслідувань на технічному та програмному рівні функції інформування потерпілого (заявника) про хід розгляду його заяви та подальшого кримінального провадження.

Ключові слова: *поліція, послуги, адміністративні послуги, реформування, загальні правоохоронні послуги, спеціальні правоохоронні послуги.*

Постановка проблеми. Поліцейські органи розвинених країн світу в наш час постійно покращують якість своєї діяльності. Особливо це стосується змісту та напрямів роботи. Процес реформування поліцейських органів постійно спрямовується на зміну пріоритетів в їх діяльності – з державної орієнтації на суспільну (запровадження моделі community policing), тобто орієнтація діяльності поліцейських органів на надання послуг населенню у сфері правопорядку. Теоретичною основою її є сервісне обслуговування населення органами поліції, яка перебуває на службі населення, забезпечуючи безпеку кожного громадянина. Актуальність даного процесу реформування полягає в тому, що традиційні напрями діяльності поліцейських органів на сьогоднішній день вже не відповідають вимогам сучасного суспільства, яке постійно розвивається. Так, наприклад, Д. Грін визначає, що значна частина підрозділів поліції відчуває інформаційний голод, не може чітко визначити проблему. Доволі часто працівникам поліції не вистачає адміністративної та культурної гнучкості для миттєвої реакції на зміну обстановки [12, с. 146].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розробку теоретичних та методологічних основ управління органами внутрішніх справ України, а також розгляд питань, пов'язаних із підвищенням його ефективності, здійснено у працях О.М. Бандурки, О.К. Безсмертного, А.С. Васильєва, А.Т. Комзюка, О.В. Негодченка, О.І. Остапенка, В.М. Плішкіна, О.П. Рябченка, В.К. Шкарупи та ін. Дослідження вказаних авторів мають безперечне теоретичне і практичне значення, однак вимоги сьогодення та сучасний стан реформування системи ОВС потребують постійного розвитку зазначеного наукового напрямку.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронні органи багатьох країн узяли на озброєння і сьогодні активно реалізують так звану модель Community Policing, що є синтезом традиційних тактик боротьби зі злочинністю та участі громадськості у цій роботі. Community Policing, по суті, стала новою філософією поліцейської діяльності, за якою поліція сформована згідно з принципом децентралізації її структури, діє на проактивній основі в тісній співпраці з громадянами, спільно визначаючи проблеми та розв'язуючи їх. Відповідно до цієї моделі, відбулися зміни в роботі з персоналом поліції. За такої концепції підвищується задоволеність поліцейських своєю роботою, позитивно змінюється мотивація їхньої праці, розширюється роль працівників поліції в суспільстві, поліпшуються взаємини як між самими поліцейськими, так і між поліцейськими й громадянами.

Послуги створюють умови для нормального або більш ефективного функціонування усіх учасників ринку, забезпечуючи повсякденний комфорт, підвищуючи якість життя в суспільстві, сприяючи збільшенню вільного часу та звільненню основних видів діяльності від виконання функцій обслуговування виробництва та забезпечуючи його нормальне функціонування [7, с. 241].

Незважаючи на те що в науковій літературі існують різні уявлення про розуміння сутності послуг, наразі не вироблено єдиного визначення поняття “послуги”. Це зумовлено тим, що сутність послуги можна розглядати з різ-

них точок зору:

- як економічну категорію;
- як вид діяльності;
- як сферу;
- як грошовий потік [10, с.10].

В.В. Резнікова зазначає, що при аналізі етимології слова «послуга», найчастіше розкриваються два його значення:

- дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому;
- діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення потреб, обслуговування [9].

Слід зауважити, що різноманітні визначення поняття «послуга» відрізняються залежно від трактування та розуміння сутності послуги. Так, розглядаючи послуги як вид діяльності, Л.С. Глязер пише: «Послуга – це діяльність, результат якої, як правило, не фіксується у речовій формі» [2, с. 36]. Йдеться про те, що послуги – це діяльність, яка спрямована на задоволення людських потреб, проте не має матеріальної форми. Традиційним прикладом є послуги у сфері науки, освіти, культури.

Іншою концепцією є визначення послуги через результат діяльності, одним із прихильників якої був О. Красавчиков, який підкреслював, що діяльність може і не мати матеріального (упредметненого) результату, але вона не є безрезультатною [11, с. 189]. Згідно з пропонованою теорією послуга визначається і як певна діяльність, що не пов'язана зі створенням речі, однак сама по собі зумовлює відповідне благо, яке має споживчу вартість, і завдяки своїм корисним властивостям здатна задовольнити певні потреби.

Сутність категорії послуга розглядалася і в зарубіжній науковій літературі. Так, американські науковці К. Р. Макконелл і С. Л. Брю визначають послуги як те, що не має матеріального результату, вираженого в певному предметі, речі, результат є невідчутним, неосяжним (невидимим) і надається в обмін на те, що споживач, підприємство або уряд готові за це платити [5, с. 965].

Розглядаючи послуги в контексті нашого дослідження, необхідно звернутися і до поняття адміністративних послуг. Традиційно поняття адміністративних послуг використовується у країнах англо-американської сім'ї права (Велика Британія, Канада, США) та в північноєвропейських країнах (Фінляндія, Швеція). В країнах же романо-германської сім'ї права, як зазначалося в літературі, переважає підхід нормативного визначення відносин між владою та приватними особами через використання понять «повноваження», «функції» та «завдання» адміністративних органів [4].

Варто зауважити, що категорія «адміністративна послуга» загалом може розглядатися і крізь призму змістового смислу «послуги» у приватно-правовому розумінні: це діяльність, яка спрямована на задоволення певних потреб особи, яка звернулася за здійсненням послуги.

Наразі поняття адміністративної послуги визначене законодавчо, адже відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012, адміністративною послугою вважається результат здійснення владних повно-

важень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [3].

Як зазначає М.І. Ославський, адміністративні послуги – це публічні (державні та муніципальні) послуги, що надаються органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими суб'єктами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень. Адміністративні послуги є головним засобом реалізації прав громадян у сфері виконавчої влади, адже абсолютна більшість справ, що вирішуються органами публічної адміністрації, ініціюються самими громадянами і стосуються їхніх суб'єктивних прав [6].

В англomовному варіанті для позначення цієї категорії використовується термін «public services», що означає «публічні послуги» або «державні послуги». Автори Концепції адміністративної реформи в Україні послуговувалися термінами "державні послуги" й "управлінські послуги". При цьому про велику різницю між ними не йдеться, державні та муніципальні послуги разом узяті можна назвати публічними послугами. За визначенням М. Воронова, публічні послуги – це усі послуги, що надаються публічним сектором, а також приватним сектором під відповідальність публічної влади та за рахунок публічних коштів. Адміністративні послуги – це частина публічних послуг, які надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [1].

На нашу думку, з-поміж інших публічно-правових послуг, крім державно-правових, доцільно виділити блок правоохоронних публічно-правових послуг. Адже наразі надання органами внутрішніх справ послуг, в т.ч. оплатних, фізичним та юридичним особам прямо передбачене чинним законодавством. Так, відповідно до затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098 Порядку надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг, визначено механізм надання підрозділами МВС та ДМС платних послуг, у тому числі адміністративних, фізичним і юридичним особам [8].

Необхідно зазначити, що в ході здійснення адміністративної реформи в Україні одним із її ключових завдань є втілення нової ідеології діяльності органів виконавчої влади, коли виконавча влада, в т.ч. поліція, створює умови для реалізації прав і свобод громадян, а також надання їм широкого кола адміністративних послуг. Цей підхід до реформування виконавчої влади закладено у Концепції адміністративної реформи в Україні, основні положення якої затверджені Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810 і покладені в основу реформування системи державного управління.

Йдеться про необхідність створення поліції як сервісної структури, яка користувалася би повною довірою населення, а це насамперед передбачає формування орієнтації поліцейського персоналу на служіння людям. Тому реформування вітчизняних ОВС передбачає переорієнтацію діяльності цих органів з адміністративно-правоохоронних функцій на надання послуг усім

зацікавленим особам.

Очевидно, що послуги, які можуть надаватися населенню співробітниками поліції, є різноманітними та неоднорідними за своєю юридичною природою, що створює передумови для їх класифікації. Зокрема, на нашу думку, можна вести мову про загальні та спеціальні правоохоронні послуги. До загальних послуг слід відносити послуги, які можуть надаватися будь-яким співробітником поліції незалежно від того, в якому підрозділі він працює, це так звана сфера допомоги населенню. Надання спеціальних правоохоронних послуг зумовлене специфікою роботи окремих поліцейських підрозділів, зокрема йдеться про оперативно-розшукову діяльність, запобігання та розслідування злочинів тощо.

Загальні правоохоронні послуги характерні тим, що їх надання повинно бути включене в курс підготовки усіх без винятку поліцейських, і це, звісно, повинно бути враховано при реалізації реформи професійної поліцейської освіти.

Щодо спеціальних правоохоронних послуг, вважаємо за доцільне на законодавчому рівні закріпити та втілити технічно можливість інформування потерпілого (заявника) про стан кримінального провадження за його заявою. Наприклад, під час Дослідного провадження – початкової стадії кримінального процесу, зміст якої становить діяльність з прийняття, реєстрації, розгляду та перевірки заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення, та в разі з'ясування наявності ознак злочину, створення юридичних підстав для початку досудового розслідування шляхом внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, потерпілий в заяві про кримінальне правопорушення може замовити «послугу» СМС або електронного (за допомогою електронної пошти) інформування про стан розгляду та подальший рух його заяви. В разі виявлення ознак кримінального правопорушення в його заяві та після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань потерпілий автоматично інформується про присвоєний номер кримінального провадження та ПІБ слідчого, який його здійснює (СМС або EMAIL). В подальшому це сприятиме тому, що в разі, коли потерпілий (заявник) виявить бажання повідомити слідчому додаткову інформацію щодо правопорушення, він не буде витрачати 1–2 години на з'ясування того, під яким номером внесено до ЄРДР його заяву, та хто здійснює провадження. Потерпілий в даному випадку виступатиме «замовником» правоохоронної послуги щодо захисту порушених його прав. На нашу думку, надалі потерпілого (заявника) необхідно інформувати про закриття кримінального провадження, направлення до суду обвинувального акта, направлення до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. В подальшому така форма надання правоохоронних послуг населенню може бути застосована до усіх сфер правоохоронної діяльності. Це сприятиме підвищенню авторитету працівників поліції за рахунок більш тісного контакту з населенням. У свою чергу, громадяни отримуватимуть реальну інформацію про виконання послуг, замовниками яких вони є, адже саме за рахунок населення функціонує

система правоохоронних органів.

Тому вважаємо за доцільне внести до системи Єдиного реєстру досудових розслідувань на технічному та програмному рівні функцію інформування потерпілого (заявника) про хід розгляду його заяви та подальшого кримінального провадження.

Висновки. Більшість правоохоронних послуг надаються громадянам безоплатно, і це не суперечить правовій природі послуг. Адже утримуючи штат поліцейських та оплачуючи їх роботу, соціальна держава бере на себе зобов'язання по наданню населенню ефективних адміністративних послуг. Послуги оплатного характеру складають невелику частину від загальної кількості послуг та їх вичерпний перелік неодмінно повинен бути встановлений у законодавчому порядку.

Бібліографічні посилання

1. *Воронов М.* Адміністративно-правові аспекти досліджень публічних послуг та їх класифікації / М.Воронов // Юридичний журнал. – 2012. – № 10.
2. *Гаркавенко С. С.* Маркетинг / С.С. Гаркавенко. – К., 2002.
3. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
4. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін. / за ред. В. В. Коваленка. – К., 2012.
5. *Макконелл К. Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю ; пер. с 14-го англ. издания. – М., 2005. – XXXVI.
6. *Ославський М. І.* Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади : навч. посібник / Ославський М. І. – К., 2009.
7. *Плакида С.І.* Сутність поняття послуга: теоретичні аспекти / С. Плакида // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 241–243.
8. Порядок надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF>.
9. *Резнікова В.В.* Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій / В. Резнікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/230-tsupravovo/14859---lg---.html>.
10. *Сидорова А. В.* Экономико-статистические методы в управлении сферой услуг / А.В. Сидорова. – Донецк, 2002.
11. Советское гражданское право / под ред. О. А. Красавчикова. – М., 1985. – Т. 1. – С. 189.
12. *Greene J.* Evaluating Planned Change Strategies in Modern Law Enforcement: Implementing Community-Based Policing / J. Greene // Brodeur J.P. –1998. – P. 146–148.

Юнин А.С. **Теоретико-правовые основы предоставления услуг работниками полиции.** Установлены теоретические и правовые основы предоставления услуг органами внутренних дел Украины. Доказано, что услуги, которые могут предоставляться населению работниками полиции, целесообразно классифицировать на общие и специальные. К общим услугам следует относить услуги, которые могут предоставляться любым сотрудником полиции независимо от того, в каком подразделении он работает, – это так называемая сфера помощи населению. Предоставление специальных правоохранительных услуг обусловлено спецификой работы отдельных полицейских подразделений, в частности речь идет об оперативно-розыскной деятельности, предотвращении и расследовании прес-

туплений и т. п. Обоснована целесообразность внесения в систему Единого реестра досудебных расследований на техническом и программном уровне функции информирования пострадавшего (заявителя) о ходе рассмотрения его заявления и последующего уголовного производства.

Ключевые слова: полиция, услуги, административные услуги, реформирование, общие правоохранительные услуги, специальные правоохранительные услуги.

Yunin O.S. Theoretical and legal bases of granting services by police officers. The bases of grant of services by police of Ukraine theoretical and legal are set. It is proved, that services which can be got to the population by the workers of police, expediently to classify on services general and special. To general services it is necessary to take services which can be got any employee to the police regardless of what subdivision he works in, is the so-called sphere of help to the population. The grant of the special services is conditioned by the specific of work of separate constabulary subdivisions, in particular the question is search activity, prevention and investigation of crimes and others like that. Expedience of bringing in the system of the Single register of pre-judicial investigations at level of function of information of consideration of his statement and subsequent criminal production the victim (declarant) about motion technical and program is grounded.

In opinion of author, it will be instrumental in the increase of authority of workers of police, due to more close contact with the population. In same queue citizens will get the real information about implementation of services, by the customer of which they are, in fact exactly the system of law enforcement authorities functions due to the population.

A thesis is argued, that most law enforcement services are got to the citizens free of charge, and it does not conflict with legal nature of services. In fact providing the state of constabularies and paying their work, the social state undertakes the obligation under the grant to the population of effective administrative services. Services of payment character make small part from the common amount of services and their exhaustive a list certainly must be set in a legislative order.

Keywords: police, service, administrative service, reformation, law enforcement services.

Надійшла до редакції 14.02.2016

Глуховеря В.А.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 + 351.74

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Розкрито зміст проблем правового регулювання статусу та повноважень поліції особливого призначення. Акцентовано увагу на тому, що процес формування поліції особливого призначення та нормативно-правової бази її діяльності продовжується дотепер. Зроблено висновок про необхідність нормативного закріплення адміністративно-правового статусу корпусу оперативно-раптові дії.

Ключові слова: Національна поліція, поліція особливого призначення, корпус оперативно-раптові дії, правовий статус, правове регулювання.

Постановка проблеми. Процес реформування МВС України започаткував переосмислення та переформатування усіх структурних елементів відомства та їх правового статусу. Поступові зміни у складі та компетенції органів та підрозділів Національної поліції України запроваджуються у практичну діяльність та реалізуються.

Водночас зауважимо, що часто рішення, прийняті керівництвом МВС України стосовно структурних перетворень та компетенції, не завжди мають нормативно закріпленій характер. Одним із таких рішень була ліквідація усіх спеціальних підрозділів (підрозділ швидкого реагування "Беркут", спеціальний батальйон судової міліції "Грифон", відділ швидкого реагування і спецоперацій "Сокіл", загін спецпризначення та боротьби з тероризмом "Омега" та інші) та створення одного універсального спеціального підрозділу швидкого реагування на кшталт американського S.W.A.T. [1]. Задекларовані у соціальних мережах рішення поступово запроваджуються в життя, проте актуальною залишається їх наукова обґрунтованість та перспективи удосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти діяльності спеціальних підрозділів міліції досліджували О.М. Бандурка, О.К. Безсмертний, І.П. Голосніченко, В.К. Колпаков, Ю.Ф. Кравченко, В.П. Петков та ін. Комплексного дослідження особливостей діяльності поліції особливого призначення проведено не було, враховуючи інноваційний характер запроваджених змін.

Тому **метою** написання даної наукової статті є визначити актуальні проблеми правового регулювання статусу та повноважень поліції особливого призначення, а також запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про правове регулювання статусу та повноважень поліції особливого призначення, необхідно звернути увагу на нормативно-правову основу її діяльності. Сьогодні поліція особливого призначення діє на підставі Закону України «Про Національну поліцію» [2], який передбачає функціонування даного структурного елемента у складі Національної поліції. Водночас підзаконні нормативно-правові акти (постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», «Про затвердження Положення про Національну поліцію» [3; 4] та інші) не конкретизують особливості адміністративно-правового статусу та повноваження поліції особливого призначення.

Запроваджуючи положення реформи МВС України у практичну діяльність, у 2014 році відомчим наказом було ліквідовано спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут» [5], а на базі спеціального підрозділу швидкого реагування «Сокіл» створено корпус оперативно-раптовий дії (далі – КОРД), який уособлює поліцію особливого призначення. Проте офіційно оприлюднених нормативно-правових актів з цього приводу немає.

Офіційний сайт Національної поліції України повідомляє про наявність структурної складової поліції – Департаменту організації діяльності КОРД, який створюється та розвивається за Планом спільних дій щодо реалізації

міжнародно-технічної допомоги [6]. Як відомо, підставою для цього стала Угода між Урядом Сполучених Штатів Америки та Кабінетом Міністрів України про допомогу у галузі правоохоронної діяльності та кримінальної юстиції від 13 березня 2015 року [7].

Сьогодні КОРД – це новий елітний, єдиний і універсальний поліцейський спецпідрозділ швидкого реагування МВС України, в основу діяльності якого покладено принципи служіння та захисту громадян України.

Проте організаційна структура КОРД залишається не визначеною, незважаючи на те, що відбувся перший набір та навчання його працівників, які з травня 2016 року приступили до виконання своїх обов'язків у Харківській області. Підготовка кадрів для спецпідрозділу КОРД відбувалася за новітніми світовими стандартами, які запроваджували фахівці Сполучених Штатів Америки та Канади.

Організаційно-правові основи діяльності поліції особливого призначення зведені до загальноприйнятої для МВС України побудови виконання службових повноважень з урахуванням міжнародних стандартів виконання обов'язків подібними структурними підрозділами закордонних держав.

В основу повсякденної службово-бойової діяльності КОРД покладено принципи ефективного забезпечення безпеки і прав громадян, чесного і добросовісного виконання своїх службових обов'язків, високого професіоналізму та інших європейських і міжнародних правил та практик поліцейської діяльності.

Говорячи про компетенцію КОРД, необхідно наголосити на тому, що його представники мають такі самі повноваження, як і будь-який поліцейський відповідно до Закону України «Про Національну поліцію». Водночас керівництво Національної поліції наголошує, що завданнями КОРД є такі:

1. Розробка, підготовка та проведення спеціальних операцій із захоплення небезпечних злочинців.
2. Припинення правопорушень, що вчиняються учасниками злочинних угруповань.
3. Звільнення заручників.
4. Здійснення силової підтримки під час проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також заходів забезпечення кримінального провадження.
5. Надання підтримки іншим підрозділам поліції з метою забезпечення переважаючої вогневої потужності над правопорушниками.
6. Участь в антитерористичних операціях, що проводяться Антитерористичним центром при Службі безпеки України.
7. Вивчення, узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду, а також методики роботи аналогічних закордонних підрозділів у цьому напрямку роботи.
8. Забезпечення здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві на підставах та у випадках, визначених законодавством [6].

Узагальнюючи, можна зробити висновок про існування специфічних завдань поліції особливого призначення, які конкретизують відмінність даного структурного підрозділу від інших у системі МВС України. Водночас на поліцейських підрозділів КОРД розповсюджується дія норм Закону України «Про Національну поліцію», загальних підзаконних нормативно-правових актів, оскільки адміністративно-правовий статус поліцейського є загальним для усіх поліцейських.

Відповідно, усі повноваження поліції особливого призначення пропонуємо розподілити на дві групи:

- загальні – повноваження, якими наділені усі поліцейські (наприклад, виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення [2]);

- особливі – повноваження, якими наділені саме співробітники поліції особливого призначення (наприклад, звільнення заручників).

Крім того, слід наголосити на необхідності нормативного закріплення адміністративно-правового статусу поліції особливого призначення. На наш погляд, існує необхідність розроблення та прийняття наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи поліції особливого призначення».

Запропонована Інструкція має чітко визначити адміністративно-правовий статус поліції особливого призначення та відмінності організації її діяльності. Вважаємо, що безпосередньо необхідно врегулювати питання нормативно-правового закріплення завдань поліції особливого призначення, які чітко визначають напрямки її діяльності. Відповідно, потребують нормативно-правового закріплення права та обов'язки, які притаманні саме поліцейським поліції особливого призначення.

Зазначимо, що, говорячи про Інструкцію з організації роботи поліції особливого призначення, необхідно передбачити в ній детальне роз'яснення реалізації усіх напрямків роботи, чіткий алгоритм дій при виникненні конкретної типової ситуації, яка підлягає вирішенню поліцією особливого призначення, а також підстави та порядок залучення корпусу оперативно-раптової дії до виконання поставлених завдань.

Потребують закріплення у відомчому наказі і особливості підбору на навчання кадрів для корпусу оперативно-раптової дії, оскільки існує специфіка, пов'язана з оволодінням знаннями, уміннями та навичками такими спеціалістами, яких готують для виконання спеціальних операцій.

Немає сьогодні і структурної складової поліції особливого призначення, чіткого уявлення про кількісний та якісний склад, порядок та формат несення служби, що, на нашу думку, також має бути включене до відомчого наказу.

Особливо слід зазначити те, що вказаний наказ має дати роз'яснення щодо визначення таких понять, як «поліція особливого призначення», «корпус оперативно-раптової дії», «спеціальна операція», «злочинне угруповання», «заручник», «антитерористична операція» тощо. Даний крок дозволить

уникнути неправильного або неоднозначного тлумачення цих понять під час реалізації діяльності поліції особливого призначення.

Висновки. Необхідно підсумувати, що процес формування поліції особливого призначення та організації її діяльності триває. Основною проблемою у цьому процесі вбачаємо належне нормативно-правове врегулювання статусу та повноважень поліції особливого призначення, вирішення якої, вважаємо, можливе за умови розробки та прийняття спеціального наказу МВС України, який би врегулював питання організації роботи поліції особливого призначення.

Бібліографічні посилання

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/920978911325549>
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
3. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>
4. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF>
5. Про ліквідацію спеціальних підрозділів міліції громадської безпеки «Беркут» : наказ МВС України № 144 від 25.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/988912>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1813511>
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/840_166

Глуховеря В.А. Актуальные проблемы правового регулирования статуса и полномочий подразделений полиции особого назначения. Раскрыто содержание проблем правового регулирования статуса и полномочий полиции особого назначения. Акцентировано внимание на том, что процесс формирования полиции особого назначения и нормативно-правовой базы ее деятельности продолжается донныне. Сделан вывод о необходимости нормативного закрепления административно-правового статуса корпуса оперативно-внезапного действия.

Ключевые слова: Национальная полиция, полиция особого назначения, корпус оперативно-внезапного действия, правовой статус, правовое регулирование.

Hlukhoverya V.A. Pressing issues of legal regularion of status and powers of special task force police. The content of problems of the legal adjusting of status and plenary powers of police of the special setting opens up in the article. The author accents attention on that the process of forming of police of the special setting and normative and legal base of her activity proceeds to this day. He has concluded about the necessity of the normative fixing of administrative and legal status of corps of operative and sudden action.

Keywords: national police, special task force police, corps of operative and sudden action, legal status, legal regulation.

Надійшла до редакції 11.03.2016

Кривенко О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна гвардія України)

УДК 351.74

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

З'ясовано особливості діяльності Національної гвардії України в умовах надзвичайного стану. Розглянуто завдання та функції Національної гвардії України під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Констатовано, що сили Національної гвардії в системі Міністерства внутрішніх справ України є основними в умовах реалізації антитерористичної операції.

Ключові слова: Національна гвардія України, надзвичайний стан, антитерористична операція, службово-бойова діяльність.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку державності в Україні асоціюється з низкою економічних, правових, організаційних, соціальних перетворень. Важливе місце у сфері охорони громадського порядку і громадської безпеки України займає Національна гвардія України. У зв'язку з воєнно-політичною ситуацією, що склалася у нашій державі, Верховна Рада України ухвалила рішення щодо створення на базі внутрішніх військ МВС (які, до речі, є другим за чисельністю українським військовим формуванням) Національної гвардії України – нової моделі військових сил внутрішньої безпеки, здатних у найкоротші строки виконувати визначені завдання в будь-якому регіоні держави. Створення такого формування як Національна гвардія України відбувалося поступово. За основу створення Національної гвардії України було взято європейську модель військового формування з правоохоронними функціями, що базується на досвіді існування аналогічних формувань в інших країнах світу. Роль Національної гвардії у процесі збереження суверенної держави, її конституційного ладу є однією з основних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розв'язання окремих проблем діяльності сил правоохоронних відомств з охорони громадського порядку в умовах надзвичайного стану було розглянуто в роботах таких вітчизняних науковців: Д.О. Гончарук, С.Д. Кобилінський, О.Ю. Конєв, О.Д. Костюков, О.В. Плетньов, Д.С. Савочкін, В.А. Сягровець, Д.В. Талалай, В.В. Тоцький, І.О. Шаповалова, О.В. Шевченко та інших. Однак адміністративно-правові аспекти діяльності Національної гвардії в умовах надзвичайного стану в сучасних умовах державотворення залишилися недостатньо дослідженими.

Метою написання даної наукової статті є з'ясування особливостей діяльності Національної гвардії України в умовах надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Під впливом еволюції поглядів на засоби і способи забезпечення національної безпеки росте розуміння необхідності кардинального переосмислення підходів до формування системи забезпечення воєнної безпеки, переконання в тому, що без її вдосконалення неможливо досягти головної мети – забезпечити національну безпеку (стабільне міжнародне і внутрішньополітичне положення країни, її суверенітет і територіальну цілісність, захист і реалізацію національних інтересів) як невоєнних заходів, так і воєнної сили.

Для досягнення цієї мети необхідні розробка і послідовне проведення реалістичного військово-політичного курсу, підвищення рівня соціально-економічного розвитку, зміцнення воєнної організації держави, виходячи з військових загроз її національним інтересам, визначення і використання найбільш ефективних можливих форм і способів їх нейтралізації. Прагнення до комплексного і взаємозв'язаного обліку вказаних чинників при організації функціонування системи забезпечення воєнної безпеки дозволяє розглядати її як механізм, покликаний реалізовувати прийняті в країні концептуальні погляди і політичні установки в області забезпечення національної безпеки шляхом координації діяльності органів законодавчої, виконавчої влади й усіх інших елементів воєнної організації держави.

Національна гвардія України у 2014 році розпочала своє переформатування із кардинальної зміни свого адміністративно-правового статусу, що передбачено у Законі України «Про Національну гвардію України» [2].

У процесі реформування органів внутрішніх справ Національна гвардія України також займає центральне місце, що відображено у представленій у жовтні 2014 року реформі Міністерства внутрішніх справ [3–5].

Відповідно до Проекту Концепції першочергових заходів реформування Міністерства внутрішніх справ, Національна гвардія України має бути центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Міністерством внутрішніх справ України [4].

Задачі вдосконалення воєнної організації держави визначаються загальною орієнтацією на підвищення її ефективності, зміцнення морально-психологічного стану, поліпшення матеріально-технічного і соціального забезпечення. Вважаємо, що основними напрямками удосконалення діяльності Національної гвардії України на сучасному етапі має стати:

- оптимізація системи Національної гвардії України, структури, складу і чисельності, збалансований розвиток її компонентів;
- удосконалення стратегічного планування, приведення обсягу й змісту завдань Національної гвардії України відповідно до реальних потреб безпеки України, виключення невластивих функцій і завдань;
- удосконалення систем бойової і мобілізаційної готовності, мобілізаційної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України;

- підвищення ефективності системи оперативної і бойової підготовки, виховання військовослужбовців Національної гвардії України;
- перехід на єдину систему замовлень озброєння і воєнної техніки загального застосування;
- структурне, технологічне і якісне перетворення матеріально-технічної бази Національної гвардії України;
- підвищення соціального статусу військовослужбовців;
- проведення активної державної політики по зміцненню авторитету військової служби, а також з військово-патріотичного виховання громадян;
- удосконалення нормативної правової бази розвитку Національної гвардії України, її правовідносин з цивільним суспільством і державою на демократичних засадах.

Основна ідея та мета реформування Національної гвардії України полягають у створенні високооснащених, таких, що володіють достатнім потенціалом стримування, відповідають сучасним вимогам професійної і морально-психологічної підготовки, боєздатних, компактних і мобільних сил Національної гвардії України оптимального складу, структури і чисельності, приведенні їх у відповідність із сучасними військово-політичними реаліями і економічними можливостями держави.

Це дозволить забезпечити системний підхід до будівництва Національної гвардії України і скоординувати зусилля силових міністерств і відомств в організації оборони.

Основний шлях досягнення мети будівництва ефективної Національної гвардії України – додання їй оптимальних характеристик: за чисельністю, бойовим складом, організаційно-штатною структурою, системами управління й усіх видів забезпечення. Одна з неодмінних умов – оптимізація витрат матеріальних ресурсів і грошових коштів, що спрямовуються на забезпечення воєнної безпеки, підвищення ефективності їх використання на основі взаємопов'язаного, скоординованого реформування усіх органів виконавчої влади держави.

Аналіз змісту обов'язків, виконуваних Національною гвардією України, дозволяє зробити висновок, що вони є більш військовими, ніж правоохоронними. Вони переважно спрямовані на ведення військових дій у надзвичайних умовах, виконання завдань, притаманних військовослужбовцям, а не органам внутрішніх справ. Відповідно, виникає питання доцільності підпорядкованості Національної гвардії України Міністерству внутрішніх справ України. На нашу думку, це питання потребує додаткового вивчення, наукового обґрунтування та законодавчого закріплення.

Необхідно підкреслити, що у разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку на військовослужбовців Національної гвардії України поширюються права та обов'язки, передбачені Законом України «Про Національну гвардію». Водночас військовослужбовців Національної гвардії України не можна ототожнювати з поліцейськими, а, відповідно, і прирівнювати їх адміністративно-правові статуси, оскільки виконуваних війсь-

ковослужбовцями Національної гвардії України правоохоронні функції є обмеженими.

Так, надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Проведення на Сході України антитерористичної операції відповідає ознакам надзвичайного стану, тому можна вважати дії Національної гвардії в зоні АТО такими, які відповідають діям за умов надзвичайного стану. Вважаємо виокремлення особливостей діяльності Національної гвардії в умовах надзвичайного стану актуальним, зважаючи на безпосередню участь даного органу у ліквідації конфлікту у Донецькій та Луганській областях.

Завдання Національної гвардії в умовах надзвичайного стану за цілеспрямованістю дій можна поділити на дві групи: 1) забезпечення громадської безпеки, охорона громадського порядку, боротьба зі злочинністю; 2) рятування населення (захист життя та здоров'я), майна усіх форм власності, що піддається небезпеці [6].

Висновки. Необхідно підкреслити, що виконання поставлених завдань силами Національної гвардії України під час введення надзвичайного стану має специфічний характер та вимагає чіткої організаційно-правової регламентації від керівництва, особливо під час проведення спеціальних операцій. Пріоритетними напрямками діяльності сил Національної гвардії в умовах надзвичайного стану є виконання завдань щодо забезпечення громадської безпеки, охорона громадського порядку, боротьба зі злочинністю, а також рятування населення (захист життя та здоров'я), майна усіх форм власності, що піддається небезпеці.

Під час антитерористичної операції важливим є врахування специфіки її проведення, бойової обстановки, а також врахування потенційних загроз ускладнення умов несення служби, можливості проведення терористичних заходів тощо. Зауважимо, що наукове дослідження даної проблематики має прикладне значення та потребує теоретичних розробок з метою вдосконалення діяльності Національної гвардії в умовах надзвичайного стану.

Бібліографічні посилання

1. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>
2. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
3. Реформа Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/729456660477776:0>
4. Проект концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414>
5. Проект Стратегії реформування органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>
6. *Савочкіна Д.* Діяльність Національної гвардії України під час ускладнення оперативної обстановки (адміністративно-правові аспекти) // *Jurnalul Juridic National*. – Junie. – 2014. – С. 85–90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/16.pdf>

Кривенко А.В. Особенности деятельности Национальной гвардии Украины в условиях чрезвычайного положения. Выяснены особенности деятельности Национальной гвардии Украины в условиях чрезвычайного положения. Рассмотрены задачи и функции Национальной гвардии Украины во время ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций. Констатировано, что силы Национальной гвардии в системе Министерства внутренних дел Украины являются основными в условиях реализации антитеррористической операции.

Ключевые слова: *Национальная гвардия Украины, чрезвычайное положение, антитеррористическая операция, служебно-боевая деятельность.*

Kryvenko O.V. Particularities of activities of the National Guard of Ukraine in state of emergency. The aim of the article is finding out of features of activity of the National Guard of Ukraine in the conditions of the state of emergency. A task and functions of the National Guard of Ukraine are considered during liquidation of consequences of emergencies. The author establishes, that forces of the National Guard in the system of Ministry of internal affairs of Ukraine are basic in the conditions of realization of anti-terror operation.

The tasks executed by the National Guard of Ukraine during the state of emergency have a specific character and demands a clear legal regulation from the authorities, especially during special operations. The priorities of the National Guard forces activities in the state of emergency is to ensure public safety, public order, fighting crime and rescuing people (protection of life and health), property of all forms of ownership, exposed to danger.

Keywords: *National Guard of Ukraine, state of emergency, anti-terror operation, service and combat activity.*

Надійшла до редакції 22.03.2016

Гарбузюк К.Г.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ПРОЦЕСУ ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Здійснено історико-правовий огляд становлення в Україні процесу відбору кандидатів на службу в національну поліцію в контексті зовнішньої та внутрішньої політики. Наведено та розглянуто експерименти, проект типового порядку проведення конкурсу на службу до Національної поліції України та статистичні дані, виявлено ряд проблемних питань та тенденцій, а також сформульовано прогноз та пропозиції з оптимізації.

***Ключові слова:** політика, кандидат, відбір, реформа, служба, національна поліція.*

Постановка проблеми. Країнами світу з розвиненою поліцейською функцією досягаються позитивні результати протидії правопорушенням, а тому інтерес наблизитися до них – цілком доцільний. Актуальність дослідження ґрунтується також на подоланні суперечностей між потребами застосування світових стандартів і відсутністю належного науково-прикладного підґрунтя реалізації нових підходів до вдосконалення діяльності поліції, у якій провідну роль відіграє відбір кандидатів на службу.

Взагалі відбір до поліції в Україні – це не новела, адже ще не так давно, у 90-х роках минулого століття, він проходив до податкової поліції. Історія політико-правового розвитку на території України закарбувала у відповідних джерелах оголошення про набір до поліції різних держав ще раніше, наприклад, за часів Західноукраїнської Народної Республіки чи перебування під владою Російської імперії.

Сьогодні перші спостереження показали популярність відбору в патрульну поліцію в Дніпропетровську, Івано-Франківську, Києві, Луцьку, Львові, Миколаєві, Мукачеві, Одесі, Харкові, Ужгороді та Хмельницькому, де на місце претендувало від 10 до 27 людей. Аналіз змісту анкет кандидатів показав, що їх подали від 22 до 39 % жінок, від 60 до 83 % – людей з вищою освітою та від 2 до 12 % – діючих працівників МВС України.

За цьогорічними серпневими даними проекту «Індекс Мониторинга Реформ», який опублікував неурядовий портал «voxukraine.org», відбувся істотний прогрес у державному управлінні та боротьбі з корупцією, що пов'язано не тільки із прийняттям Закону України «Про Національну поліцію», але й якістю впровадження реформи поліції [1].

Мета даної статті – оглянути становлення в Україні процесу відбору кандидатів на службу до національної поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вітчизняна правова доктрина багата на фундаментальні дослідження, але

знаходиться на початку опрацювання нового емпіричного матеріалу реформ. Відомими українськими і зарубіжними дослідниками розробляються теоретичні основи управління персоналом та організаційно-правового регулювання підготовки кандидатів на службу в органи внутрішніх справ (далі – ОВС). Також вирішенню проблем відбору кандидатів на службу в національну поліцію сприяють дослідження у сфері організаційно-правового забезпечення діяльності органів державної влади.

Проте, наближеними до нашого дослідження є погляди К.С. Ізбаша, О.О. Теличкіна, О.С. Юніна та ін. на кадровий менеджмент в поліції зарубіжних країн та світових організацій, О.М. Каплі, М.Н. Курка, В.Г. Сюравичка та ін. – на європейську інтеграцію ОВС, В.І. Фелика, М.Ю. Фролова та ін. – на реформування ОВС, Н.В. Атаманова, В.А. Греченко, Б. М. Зека, Ю.О. Даниленко, Ю.В. Нікітіна, О.В. Філонова та ін. – на історико-правовий розвиток кадрового забезпечення.

Незважаючи на актуальність вивчення становлення відбору кандидатів на службу в національну поліцію та потребу його наукового опрацювання при перебудові роботи ОВС, сучасного комплексного підходу в цьому напрямі наукових розробок в нашій державі ще не було.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення відбору до сучасної поліції крізь призму нормативно-правових актів, які стосувались питань персоналу, показав нам, що передостанні його вектори виходили не завжди з координат правого поля та рухалися з власної волі чи насильно у декількох зовнішніх політичних напрямках – Парламентська асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ), Організація Об'єднаних Націй, Європейський союз, Співдружність Незалежних Держав (далі – СНД), Російська Федерація тощо. Цей процес набув форми рекомендацій, співробітництва або анексії.

Так, Україна, будучи членом ПАРЄ, фактично уперше дослухалася до її міжнародних рекомендацій у вигляді резолюції від 08.05.1979 № 690 «Декларація про поліцію», де можна знайти вимоги та заборони, що стосуються кандидатів у поліцію. За обставин окупації та анексії заслуговує на особливу увагу її положення, що стосуються періоду ворожої окупації, за якими можуть набути резонансу, наприклад, пункт 5 даного документа. За ним, відповідно, якщо поліцейський йде у відставку в період ворожої окупації у зв'язку з тим, що він примушується до виконання незаконних розпоряджень, що суперечать інтересам цивільного населення, і в зв'язку з тим, що він не бачить для себе іншого виходу, відразу після закінчення окупації він повинен бути відновлений на посаді поліцейського без шкоди його особистим правам і доходам, які покладалися б йому, якби він залишався в поліції.

Згодом більш детальної регламентації питання відбору до поліції набуло у рекомендації Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (ухвалена Комітетом Міністрів 19.09.2001 на 765-му засіданні заступників Міністрів), в п. 25 якої зазначено, що процедури з набору службовців повинні засновуватися на об'єктивних та недискримінаційних засадах, слідуючи після проведення не-

обхідного відбору кандидатів. Крім того, політика повинна бути спрямована на набір чоловіків і жінок з різних верств суспільства, в тому числі етнічних меншин, із загальною метою, щоб персонал поліції відображав суспільство, якому вони служать.

У формі співпраці забезпечено відбір особового складу для забезпечення діяльності миротворчого персоналу України у складі Поліцейської Місії Європейського Союзу в Республіці Македонія чи у складі міжнародного поліцейського компоненту Тимчасової адміністрації ООН у Східному Тиморі та ін. У складі СНД готувалася участь у внутрішньодержавних процедурах щодо підготовки кадрів для органів внутрішніх справ (поліції) та внутрішніх військ, були спроби реалізації рішення про підготовку та перепідготовку кадрів для органів податкових (фінансових) розслідувань.

Фактично пройшов відбір до поліції, яка утворена на території Автономної Республіки Крим та в Донецькій області.

Стосовно внутрішнього напрямку становлення політики відбору кандидатів на службу в національну поліцію, поряд з останніми змінами законодавства, разом з тенденцією законодавчого регулювання спостерігаємо певну непослідовність, що не сприяє гармонічному розвитку.

Наша спроба провести подальший аналіз гармонії в еволюції при порівнянні з ходом адміністративної реформи завершилася тим, що у жодному із опублікованих на сайті Верховної Ради України нормативно-правових документів, що стосуються не тільки відбору до національної поліції, але й взагалі поліції, ми не виявили бланкетної норми з адміністративної реформи. Саме тому ми спробували осмислити, коли, що і в яких рамках відбулося у процесі становлення.

Взагалі ще 1993 року Закон України «Про державну службу» вперше узагальнив питання проходження державної служби.

Вже 1998 року концепція адміністративної реформи в Україні передбачила організований відбір працівників з подальшою їх підготовкою до впровадження адміністративної реформи та роботи в нових умовах.

Адаптованою для органів внутрішніх справ виявилася концепція реформування кримінальної юстиції України від 08.04.2008, яка передбачала перетворення МВС України на цивільний європейський зразок та створення в його системі Національної поліції.

Врешті-решт вирішальними стали загальні підходи до реформування системи МВС України, що фактично містять у собі ряд положень, які називають «європейськими стандартами», зазначені в Концепції першочергових заходів реформування системи МВС та Стратегії розвитку ОВС України, схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1118 від 22.10.2014. Із змісту видно, що для авторів базовим джерелом реформування системи стала настанова з демократичних основ поліцейської діяльності [2].

Цьому також передувала розробка та надходження до Верховної Ради України декількох законопроектів у 2009 (Закон про місцеву поліцію), 2012 (Закон про поліцію), 2014 році (Закон про муніципальну поліцію) та значної

їх кількості 2015 року (Закон про Національну поліцію, Закон про поліцію і поліцейську діяльність та Закон про Військову поліцію).

Значним досягненням стало прийняття Закону «Про Національну поліцію», автором якого виступив Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Завдання щодо його розробки передбачалося Планом заходів з виконання Програми діяльності КМУ та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням КМУ від 04.03.2015 № 213-р.

Визначальним у цьому законі (порівняно з розділом IV Закону України «Про міліцію») є закріплення досить значної кількості норм матеріального та процесуального права щодо відбору кандидатів на службу в поліцію з узагальненням їх у розділі VI «Добір на посаду поліцейського».

Також вивчивши інформацію та практику відбору до патрульної поліції, бюро протидії наркозлочинності, департаменту кіберполіції, спецпідрозділу «КОРД», які розпочалися 2015 року, з'ясовано, що частина інформації про вимоги та відбір не є доступною та прозорою, на відміну від аналогічних процесів в Національному антикорупційному бюро України (далі – НАБУ), де необхідні нам результати відбору, штат, нормативні та нормативно-правові підстави оприлюднені одночасно із конкурсом. Як наслідок, у жовтні 2015 року, на адресу МВС надійшла одна з перших, публічна, резонансна та колективна критика від колишніх кандидатів після відбору до поліції у м. Миколаєві [3]. Але все ж таки інформацію (мається на увазі накази МВС України, якими керуються військово-лікарські комісії та відомчі психологи) отримати у вільному доступі легко, як і інформацію про експерименти в м. Хмельницькому, на Київщині та Львівщині.

Як позитивний досвід можна розглянути вжиті заходи в Самбірському МВ ГУМВС України у Львівській області [4]. Основною метою експерименту було забезпечення органів і підрозділів кваліфікованим особовим складом, якісне навчання та прозора процедура заміщення вакантних посад. Для реалізації безпосередньо виділено інспектора (спеціаліст) з відбору та адаптації особового складу, посадовою інструкцією якого передбачено оцінку ефективності за критеріями, наприклад, закриття вакансій за визначений період, проходження випробувального терміну у % та ін.

Зроблений нами огляд інформації про діяльність неурядових організацій, які беруть участь у реформуванні органів внутрішніх справ, серед яких Центр політико-правових реформ, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, інші представники інститутів громадянського суспільства, дає підстави стверджувати про значну громадську активізацію. Натомість дещо інша ситуація в політичних партіях, які мають неабиякий вплив на політику. Наприклад, програми двох лідерів та протилежностей на місцевих виборах 2015 року, а саме партій «Блок Петра Порошенка «Солідарність» та «Опозиційний блок», не містять поліцейської реформи, у т.ч. щодо підготовки кадрів, на відміну від досить молодого партії «Воля» [5].

У контексті нашого дослідження ми розглянули проект Типового поряд-

ку проведення конкурсу на службу до Національної поліції України (далі – Проект), який розроблено групою М.І. Легенького національної громадської платформи «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність» [6]. У Проекті визначено умови та порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад молодшого складу Національної поліції України з числа осіб, які приймаються вперше.

Із його аналізу вбачається, що загальний строк конкурсного відбору визначається у відповідному наказі керівника органу (підрозділу) Національної поліції (прямо у тексті проекту цей строк не вказано, але висновок можна зробити з норми про зміст оголошення, де, на думку авторів, повинна міститися інформація про дату і місце проведення кваліфікаційного іспиту та засідання конкурсної комісії).

На різних етапах конкурсу є обов'язкові вимоги до кандидата: віковий ценз, певні документи, результати перевірок, оцінка знань та його якостей. При цьому лише результати психологічного вивчення мають рекомендаційний характер.

Процес відбору розкладено на такі етапи:

- оголошення, перебіг якого починається з моменту оголошення відповідного наказу керівника органу (підрозділу) Національної поліції та завершується оприлюдненням інформації про конкурс;

- прийняття та розгляд документів, що у першому випадку може тривати від 10 до 30 днів з дня публікації оголошення, а у другому – протягом ще 10 днів з дня завершення строку прийому документів, та закінчується внесенням до поліцейської комісії подання щодо відповідності документів вимогам чинного законодавства та можливості проведення перевірок, яка повинна повідомити про негативне рішення у триденний термін. При цьому чітко та прямо не визначено строки розгляду такого подання, а також строк повідомлення про позитивне рішення;

- перевірка (спеціальна перевірка, перевірки стану здоров'я, фізичного стану, психологічне вивчення). Перевірки розпочинаються у триденний термін після прийняття поліцейською комісією відповідного рішення і проводяться протягом місяця. Протягом п'яти днів після завершення перевірок знову вноситься до поліцейської комісії подання щодо їх результатів та можливості допущення до кваліфікаційного іспиту та співбесіди, але строк розгляду такого подання не визначено;

- іспит і співбесіда. Іспит проводиться у день, визначений наказом про проведення конкурсу, оцінка відповідей – після закінчення часу, відведеного на складання іспиту, а співбесіда – не пізніше, ніж через чотири робочих дні після завершення іспиту. Таке викладення інформації про строки не формує уявлення про конкретний строк початку іспиту, а лише наводить на думку, що можливо це буде визначено у вищезгаданому наказі;

- прийняття рішення проводиться негайно після завершення співбесіди, а результати конкурсу оприлюднюються протягом 24 годин після складання протоколу шляхом розміщення у друкованому вигляді відповідної інформації

на інформаційних стендах у доступних для загального огляду місцях, а також на офіційному веб-сайті органу (підрозділу) Національної поліції. Проте, лишилися не визначеними строки від попереднього етапу та строки складання протоколу і його підписання.

Переможця (переможців) конкурсу приймають на службу до Національної поліції та призначають на посаду протягом десяти днів після прийняття комісією відповідного рішення.

Позитивних та провідних рис у цьому проекті багато, серед яких схожість із вимогами Національного агентства України з питань державної служби, запровадження відеоспостереження, отримання інформації через Інтернет, обговорення кандидатів у режимі он-лайн, можливість використання поліграфа і т.п.

Наш підрахунок строків конкурсу свідчить, що вони можуть тривати до 50 днів, тоді як раціональна вимога громади – оперативно протидіяти злочинності і щоб було кому захистити, а біда керівника – некомплект, який повільно заповнюється за таких строків.

На нашу думку, було б краще, якщо автори використали подання анкет через Інтернет із статистичним узагальненням, рекрутингові агентства, обов'язкову участь громадської ради (досвід НАБУ), а також перелічили б конкретні підстави відмови та доробили єдину термінологію, що відповідає чинному Закону України «Про Національну поліцію» (наприклад, у проекті використовують термін «претендент», а в згаданому Законі – «кандидат» і т.п.). Крім того, доцільно прозоро визначити усі строки відбору, особливо, щодо «своєчасності» повідомлення про прийняте комісією рішення про допуск до складання іспитів та проходження співбесіди, що з побутової точки зору дуже важливо для кандидатів з інших населених пунктів, проживання яких не оплачується.

Висновки. Таким чином, активне становлення в Україні процесу відбору кандидатів на службу до національної поліції розпочалося 2015 року, характерними рисами якого стало реформування. В останні два десятиліття воно відбувалося з урахуванням ряду визнаних світом поліцейських декларацій, рекомендацій та настанов, але не гармонійно – без посилення на концепцію адміністративної реформи, яка з огляду на реалії сьогодення (європейський вектор розвитку, окупація та анексія) потребує коригування. Законодавче регулювання цього процесу проходить на фоні громадської активізації та відсутності в основних політичних партій на останніх виборах політичної волі на втілення реформи, на відміну від КМУ.

Бібліографічні посилання

1. Индекс Мониторинга Реформ (iMoRe). Выпуск 15 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт аналітичної платформи Vox Ukraine. – Режим доступу: http://voxukraine.org/2015/08/11/index-for-monitoring-reforms-imore-release-15_rus/
2. Руководство по демократическим основам полицейской деятельности [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ОБСЄ. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/secretariat/23805?download=true>

3. Не прошедшие отбор в патрульную полицию николаевцы требуют объяснений и вмешательства Эки Згуладзе [Электронный ресурс] // Официальный сайт Комитета по противодействию коррупции в органах власти. – Режим доступа: http://antikor.com.ua/articles/67148-ne_proshedshie_otbor_v_patruljnuju_politsiju_nikolaevtsy_trebujut_objjasnenij_i_vmeshateljstv_a_eki_z

4. Про затвердження тимчасового порядку та організацію роботи служби кадрового забезпечення в ході експерименту з удосконалення нових форм і методів роботи ГУМВС України у Львівській області : наказ ГУМВС у Львівській області від 14.09.2015 № 2555.

5. Програма політичної партії ВОЛЯ [Електронний ресурс] // Офіційний сайт політичної партії ВОЛЯ. – Режим доступа: <http://volya.ua/program>

6. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до Національної поліції України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної громадської платформи «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність». – Режим доступа: http://police-reform.org/library/tipovij_poryadok_provedennya_konkursu_na_sluzhbu_do_nacionalnoyi_politsiyi_ukrayini_

Гарбузюк К.Г. Становление в Украине процесса отбора кандидатов на службу в национальную полицию. Осуществлен историко-правовой обзор становления в Украине процесса отбора кандидатов на службу в национальную полицию в контексте внешней и внутренней политики, а также статистической информации о наборе в патрульную полицию.

Внимание уделено экспериментам по реформированию органов внутренних дел, связи с европейскими стандартами и концепцией административной реформы Украины, деятельности негосударственных организаций, кадровых аппаратов и полицейских комиссий.

Рассмотрена возможность использования опыта отбора в Национальное антикоррупционное бюро Украины, а также проанализированы предложения по этапам отбора.

В результате определен ряд проблемных вопросов и тенденций, а также сформулированы прогноз и предложения по усовершенствованию.

Ключевые слова: политика, кандидат, отбор, реформа, служба, национальная полиция.

Harbuzyuk K.G. Formation in Ukraine of selection process to serve in the National Police. The author carried out the historical and legal review of the selection of candidates to serve in the National Police of Ukraine. The study was conducted in the context of the study of foreign and domestic policy. It uses statistical information on recruitment in the police patrol, as well as the program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Attention is given to the experiments on police reform in Khmelnytsky, Kyiv region and Lviv region, the European standards, the concept of administrative reform, the draft model of the order of competition for the service in the National Police of Ukraine, the activities of non-governmental organizations, as well as the personnel offices and police commissions. An overview of police legislation and fundamental universally recognized throughout the democratic world recommendations, declarations that instructions for the selection of candidates for the police service. The possibility of using the experience of the selection of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, as well as analyzes proposals for the selection stage.

As a result, we identified a number of issues and trends. Formulated prognosis and suggestions for improvements. Attention is drawn to the possible resonance in the selection of candidates for the police. It is noted that the selection process in the framework of police reform is not formally a continuation of the administrative reform.

Keywords: politics, candidate selection, reform office, the National Police.

Надійшла до редакції 15.02.2016

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Пекарчук В.М.

доктор історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.6

РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ ЕТНОМЕНШИН: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ 1990–2000-х РОКІВ

На основі всебічного аналізу різнопланових джерел досліджено місце і роль центральних органів державної влади України у відродженні і розвитку культури етноменшин, розбудові їх культурно-мистецького життя, і на цій основі активізації етнічної ідентифікації, гармонізації міжетнічних стосунків.

Ключові слова: Україна, етноменшини, культура, держава, закон, національно-культурні товариства.

Постановка проблеми. В період становлення і розвитку української незалежної держави відбувалися зміни у принципах та механізмах управління культурними процесами етноменшин. Вони все ще були зорієнтовані на традиційну патерналістську модель матеріально-фінансової підтримки, сприяння різного роду культурно-мистецьким акціям. Періодичне реформування центральних державних органів виконавчої влади, які займалися моніторингом та вирішенням культурних проблем етноспільнот, дещо звужувало можливість держави у цій сфері.

Мета статті полягає у з'ясуванні алгоритму трансформації та функціонування центральних органів виконавчої влади, які впливали на культуротворчість етноменшин, спрямовану на формування своєрідного життєвого світу в інноваційних умовах глобальної цивілізації. Зазначена проблема залишається малодослідженою в українській історіографії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед авторів, які займалися висвітленням вказаної проблематики, слід згадати провідних вітчизняних вчених В. Євтуха, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Г. Москаля, Р. Чілачаву, Т. Пилипенко, С. Падалку. В їх працях здебільшого розглядалися проблеми етнонаціональної структури українського суспільства, сучасного стану етноменшин, політики в галузі культури,

особливостей процесів етнічного відродження.

Виклад основного матеріалу. Вагома роль в управлінні етнокультурним простором належала Президенту України. Глава держави приділяв увагу цій проблемі шляхом ухвалення низки програм, створення фондів, дослідницьких та культурологічних центрів, національно-культурних товариств, системи заохочень (нагород, почесних звань) тощо. Помітне місце у процесі збереження й розвитку культурного розмаїття в країні посідала діяльність Кабінету Міністрів України. На цей орган покладалися завдання підготовки кадрів, організації культурно-мистецької освіти, реалізація комплексних заходів щодо розвитку культур етноменшин, асигнування коштів на проведення акцій, спрямованих на задоволення культурних, інформаційних потреб етносів.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про національні меншини в Україні», центральним органом державної виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин мало стати Міністерство у справах національностей України. При ньому як дорадчий орган передбачалося функціонування Ради представників громадських об'єднань національних меншин України [1].

Очікувалося, що створення вказаної структури позитивно вплине на формування міжнаціональних відносин, дасть змогу на державному рівні вирішувати різні проблеми етноменшин України, емігрантів та біженців, а також питання повернення в Україну депортованих (кримських татар, німців та інших громадян). У той же час у листі Прем'єр-міністра України Л. Кучми до Президента України Л. Кравчука 23 квітня 1993 р. зазначалося, що останнім часом в Україні поряд з національними проблемами прискіпливої уваги потребують міграційні проблеми. З урахуванням вказаного Прем'єр-міністр пропонував замість згаданого у законі Міністерства у справах національностей утворити Міністерство України у справах національностей та міграції. Такий крок і надалі сприяв би поліпшенню координації діяльності державних органів та громадських інституцій у сфері міжнаціональних відносин та міграційних процесів, збільшив ефективність та раціональність виконання завдань, пов'язаних з культурним та духовним розвитком національностей України, задоволенням їх національно-культурних потреб [2, арк. 93].

26 квітня 1993 р. на базі Комітету у справах національностей було створено Міністерство у справах національностей та міграції, яке, зазнаючи окремих структурних трансформацій, проіснувало до 1996 р. Наприклад, у 1994 р. компетенцію Міністерства було значно розширено за рахунок входження до його компетенції сфери релігії та церкви, що призвело до зниження ефективності його роботи, а згодом і до його ліквідації [3, с. 255].

Згідно з Положенням про Міністерство України у справах національностей та міграції (з липня 1994 року до жовтня 1995 року Міністерство України у справах національностей, міграції та культів), на нього покладалася передусім координація роботи органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування з метою забезпечення оптимальних умов для задоволення духовних та освітніх потреб, відродження, збереження і розвитку в Україні національних культур, мов і традицій.

Загальне коло завдань Міністерства було таким:

- розробка комплексних програм соціально-економічного, культурного, освітнього та духовного розвитку національних меншин в Україні;
- підтримка розвитку національних і культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації національних меншин в Україні;
- установа зв'язків з державними органами, громадськими, культурними, національними центрами й організаціями зарубіжних країн з питань, що входили до компетенції Міністерства;
- організація проведення благодійних акцій та програм, спрямованих на розвиток національних культур і традицій, соціальну підтримку біженців та вимушених переселенців;
- надання практичної допомоги у створенні культурно-просвітницьких центрів, організацій розвитку національних культур, національних навчальних закладів та інших установ, необхідних для задоволення потреб духовного розвитку національностей України [4].

З липня 1996 р., відповідно до Указу Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України», функції та компетенція Міністерства у справах національностей перейшли до Державного комітету національностей та міграції, який відтепер займався забезпеченням реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин. Державний комітет визначався головною виконавчою структурою, що забезпечувала реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин в Україні. Комітет узагальнював практику застосування законодавства з питань, що належали до його компетенції, розробляв та подавав на розгляд Президентові України, Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення законодавства із зазначених питань.

У межах своїх повноважень цей орган організовував виконання законодавчих актів України та здійснював систематичний контроль за їхньою реалізацією. Комітет був покликаний здійснювати основні завдання, що їх ставило керівництво держави, а саме: формування та реалізацію разом з іншими органами виконавчої влади державної політики у сфері міжнаціональних відносин та забезпечення прав етноспільнот; координацію діяльності державних органів, до чийої компетенції входили проблеми задоволення духовних потреб, відродження, збереження й розвитку культури національних спільнот [5, с. 27].

У 2003 р. за ініціативи Держкомнацміграції та за участі центральних органів виконавчої влади Кабінет Міністрів України розробив та затвердив Програму соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року. Фінансову підтримку культурно-просвітницької діяльності етноменшин здійснював Держкомнацрелігій за двома бюджетними програмами: 5321030 «Заходи з відтворення культури національних меншин та фінансова підтримка газет мовами національних меншин» і 5321080 «Заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Кошти з державного бюджету на підтримку культурно-просвітницької діяльності громадським

організаціям надавалися відповідно до існуючого «Порядку використання бюджетних коштів». Кошти, асигновані за першою бюджетною програмою, адресувалися національно-культурним товариствам (за винятком благодійних фондів та творчих спілок) на проведення таких заходів: міжнародні, всеукраїнські та регіональні культурно-мистецькі фестивалі, конкурси, дні національних культур, огляди та виставки творів майстрів образотворчого мистецтва, творчі вечори, презентації музейних експозицій, а також конференції, форуми, конгреси, «круглі столи», семінари; видання буклетів, збірок, матеріалів інформаційно-аналітичного характеру з питань національно-культурного розвитку [6, с. 44].

Згодом цей Державний комітет був трансформований постановою Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2006 р. у Державний комітет України у справах національностей та релігій, а Державний комітет національностей та міграції разом з Державним департаментом у справах релігій ліквідовувалися. Вже 14 лютого 2007 р. постанова Кабінету Міністрів України затвердила організаційне положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій. При цьому основним завданням комітету у сфері культуротворчих процесів етноменшин визначалося забезпечення задоволення національно-культурних потреб, розвитку етнічної самоідентифікації національних меншин України.

Держкомнацрелігій через відповідні підрозділи обласних державних адміністрацій, АР Крим, Київської та Севастопольської державних адміністрацій реалізовував завдання, що впливали із засад державної етнонаціональної політики. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про національні меншини в Україні», при Держкомнацрелігій у 2007 р. створено Раду представників всеукраїнських громадських організацій національних меншин як дорадчо-консультативний орган. При обласних, Київській і Севастопольській міських державних адміністраціях діяли аналогічні Ради.

З метою розвитку і збереження культур національних меншин України, їх традицій і звичаїв Держкомнацрелігій розробив «Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України на період до 2020 року». Після їх затвердження Кабінетом Міністрів України (2007 р.) у 16 областях України були ухвалені аналогічні програми, в яких ураховано особливості етнонаціонального розвитку кожного конкретного регіону [7, арк. 7].

У 2010 р. за бюджетною програмою «Заходи щодо відтворення культури національних меншин та фінансова підтримка газет мовами національних меншин» Держкомнацрелігій надав часткову фінансову підтримку громадським організаціям етноменшин на проведення культурно-мистецьких заходів на загальну суму 135 тис. грн. із запланованих 181,6 тис. грн.: Міжнародній освітньо-культурній Асоціації – на проведення фіналу IV Міжнародного конкурсу-фестивалю дитячої та юнацької творчості «Усі ми діти твої, Україно!» в Одесі; Конгресу національних громад України – на проведення Міжнародного дитячого форуму «Джерела толерантності» у м. Ясені Закарпатсь-

кої області; Раді національних товариств Миколаївської області – на проведення Всеукраїнського фестивалю національних культур південного регіону України «Дружба» у Миколаєві; Німецькому молодіжному культурному центру «Німецьке джерело» – на проведення культурно-мистецької акції «Україна – наша спільна Батьківщина!» у Києві; Асоціації корейців України – на проведення XV Всеукраїнського фестивалю корейської культури «Кореяда-2010» у Києві. В цілому упродовж 2005–2009 рр. Комітет асигнував такі акції 5 млн. 995 тис. грн. [8].

У грудні 2010 року, згідно з Указом Президента № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», Державний комітет у справах національностей та релігій був ліквідований разом з територіальними підрозділами. Його обов'язки передавалися департаменту у справах національностей та релігій Міністерства культури України (у 1995–2005 рр. – Міністерство культури і мистецтв України, 2005–2010 рр. – Міністерство культури і туризму України). Серед завдань Міністерства у сфері відродження і розвитку культури етноменшин варто виокремити такі:

- розробка і здійснення заходів щодо створення умов для відродження та розвитку культурної самобутності етноменшин України, різних видів мистецтв, аматорської творчості, осередків традиційної культури, народних художніх промислів та нематеріальної культурної спадщини;

- забезпечення реалізації прав осіб, які належать до етноменшин України;

- сприяння збереженню і розвитку етнічної самобутності етноменшин України, задоволенню їх культурних, мовних та інформаційних потреб;

- розробка заходів щодо збереження і розвитку культурного та мовного розвитку етноменшин України;

- здійснення заходів щодо формування толерантності в українському суспільстві, запобігання розпалюванню міжетнічної ворожнечі та проявам дискримінації, нетерпимого ставлення до осіб за ознаками раси, етнічного походження, мовними ознаками;

- здійснення заходів з реалізації положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин у сфері культурної діяльності та засобів її здійснення;

- сприяння діяльності громадських організацій, створених етноменшинами України, в організації і проведенні культурно-мистецьких та мовно-просвітницьких заходів, надання консультативної допомоги етнокультурним осередкам з метою розвитку етнокультурних зв'язків громадських організацій етноменшин України з відповідними громадськими організаціями за межами України [9].

Варто зауважити, що у структурі Департаменту у справах релігій та національностей налічувалося 5 відділів: експертно-аналітичної роботи та зв'язків з релігійними організаціями; сектор реєстрації статутів та статистичного обліку релігійних організацій; сприяння міжнародній, соціальній та гуманітарній діяльності релігійних організацій; національних меншин України та української діаспори; мовної політики. Тобто лише один відділ національних меншин та української діаспори займався питаннями захисту етномен-

шин у цілому та вирішенням культурних проблем етноспільнот.

У той же час, незважаючи на те, що функції Державного комітету у справах національностей та релігій переадресувалися Міністерству культури України у 2010 р., останнє займалося питаннями культурного виховання етнотеншин з початку незалежності через спеціальний відділ культур національних меншин та української культури за кордоном, а також культурно-освітній центр «Дружба», що опікувався відродженням та розвитком культур усіх національностей, які проживали в Україні. З перших років незалежності держава надавала фінансову підтримку діяльності громадських організацій, спрямовану на збереження та розвиток етнокультурної самобутності представників етнотеншин України через Міністерство культури та мистецтв, у складі якого діяв відповідний підрозділ – управління культури етносів України та української діаспори [3, с. 253].

Так, Міністерство України у справах національностей та міграції, відповідно до ст. 119 Конституції України і ст. 16 Закону України «Про національні меншини в Україні», на задоволення етнокультурних потреб польської меншини в Україні у 1993–1995 рр. асигнувало близько 700 млн. крб., у 1993 р. – 3,5 млн. крб., у 1994 р. – 169 млн. крб., в 1995 р. – 500 млн. крб. Зокрема, у 1994 р. для задоволення національно-культурних та освітніх потреб меншин у Хмельницькій області було надано 34 млн. крб., з них польській меншині – 10 млн. крб.; у Вінницькій – 36 млн. крб., товариству Польський дім – 10,1 млн. крб.; у Тернопільській – 9 млн. крб., польським організаціям – 3,5 млн. крб.; у Львівській обл. – 59 млн. крб., польській громаді – 5 млн. крб.; у Житомирській обл. – 49 млн. крб., товариствам польської культури – 29 млн. крб. У 1995 р. обсяги асигнувань становили: у Хмельницькій області – 135 млн. крб., з них польській меншині – 45 млн. крб.; у Вінницькій – 60 млн. крб., у Тернопільській – 50 млн. крб., з них польській меншині – 18 млн. крб.; у Львівській – 85 млн. крб.; у Житомирській області – 100 млн. крб., з них 80 млн. крб. надано обласному відділенню Спілки поляків в Україні [10, с. 26].

В Україні залучення представників етнотеншин до участі в розробці та реалізації етнокультурної політики відбувалося здебільшого через діяльність експертних рад (комісій), що утворювалися при Міністерстві культури України, а також шляхом впровадження різноманітних програм. При Міністерстві діяла Рада з питань культури національних меншин України. Гостро стояло питання поліпшення взаємодії Міністерства з регіональними громадськими організаціями. Деякі регіони набували власного досвіду в питаннях залучення громадян до участі в етнокультурному житті. У 2008 р. у містах Львів, Київ, Житомир, Вінниця було проведено семінар з питань залучення інституцій громадянського суспільства до підтримки культури (наказ Міністра культури і туризму України від 27.11.2008 № 1466/0/16-08). Цей загальнодержавний проект мав на меті презентувати та винести на громадянське обговорення нові форми менеджменту в культурі, перевірені практикою західних країн. Організатором проекту виступила Державна агенція промоції культури України, пріоритетом діяльності якої є привернення уваги суспільства до реальної під-

тримки та розвитку галузі культури через запровадження нових форм менеджменту [11, с. 160].

У справі захисту етнотеншин Міністерство керувалося положеннями Рамкової конвенції ООН. Важливим напрямком роботи Міністерства стала гармонізація законодавства України у сфері забезпечення культурних прав етнотеншин із відповідним європейським законодавством. Проведені громадські обговорення сприяли ратифікації Україною Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, ухваленої 33-ю Генеральною конференцією у 2005 р.

Міністерство забезпечувало представництво України в роботі міждержавних, міжурядових, міжвідомчих комісій, комітетів та робочих груп. Це сприяло поглибленню відносин України з іншими державами, уможливило розширення співробітництва в культурній сфері.

У 2006–2010 рр. основними напрямками діяльності Міністерства культури України у сфері міжнародного співробітництва стосовно культури стали: вдосконалення нормативно-правової бази міждержавного культурного співробітництва, її гармонізація із законодавством Європейського Союзу; подальша розробка його бази; розширення участі у роботі міжнародних та міждержавних організацій; реалізація Плану дій України – ЄС, зокрема через заходи, передбачені програмою «Київська ініціатива»; розширення співпраці з міжнародними організаціями, зокрема через програми та проекти Ради Європи; максимальне залучення культурно-мистецького середовища держави до культурного життя у просторі світової культури, популяризація української культури у Європі та світі; відродження та розвиток етнокультурного розмаїття [12, арк. 7].

Міністерство регулярно брало участь у міжнародних заходах, присвячених збереженню культурної спадщини етносів. У 2009 р. Україна долучилася до проекту «Реабілітація культурної спадщини історичних міст», започаткованого Радою Європи і спрямованого на розвиток міжкультурного діалогу.

Отже, в діяльності Міністерства культури України проблема розвитку культури етнотеншин була однією з визначальних у переліку функціональних компетенцій. Упродовж досліджуваних років удосконалювалися управлінські засади цього процесу. Лівову частку зусиль у своїй роботі відомство спрямовувало на вироблення рекомендацій стосовно проведення культурних заходів, діяльності національно-культурних товариств. Регулярно розширюючи міжнародні контакти із зарубіжними урядовими і неурядовими організаціями, Міністерство втілювало низку проектів, програм, які були важливими та ефективними для організації культури етнотеншин.

Важливу контрольну-правову функцію у розвитку культурних прав етнотеншин відігравав Уповноважений Верховної Ради з прав людини. У 1990–2000-х роках роль цієї інституції зростала у напрямку моніторингу дотримання культурних прав етнотеншин, включаючи такий її аспект, як представництво етнотеншин в органах влади. Помітну роль відіграло Міністерство закордонних справ, здійснивши низку важливих кроків у напрямі розвитку контактів вітчизняних громадських організацій етнотеншин з ана-

логічними європейськими і світовими структурами. За його сприяння 2008 р. Україна в рамках розвитку співпраці з Радою Європи в галузі захисту прав ромів і кочівників приєдналася до кампанії «Доста», що мала на меті подолання існуючих стереотипів та зближення громадян нероманського та ромського етнічного походження. Розширювалися контакти з Європейським форумом ромів та кочівників (ERTF). Україна приєдналася до плану дій між Радою Європи та Європейською комісією щодо політики стосовно ромів.

Крім того, для вирішення складних проблем та нейтралізації конфліктогенних чинників у міжнаціональних відносинах у силових та інших відомствах формувалися відповідні структури, що мали дати державі ефективний інструмент їх врегулювання. 2011 року у Службі безпеки України виник підрозділ з виявлення і припинення дій, спрямованих на розпалювання расової або національної ворожнечі, у Міністерстві внутрішніх справ – відділ розробки та реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю. У складі Міністерства закордонних справ запровадили посаду Посла з особливих доручень з питань протидії проявам расизму, ксенофобії та дискримінації.

Об'єктивним показником демократичного розв'язання питань, пов'язаних з етнокультурним відродженням, слугувала реальна участь представників етнічних груп у діяльності органів державної влади та управління по всій вертикалі. Найвищі показники етнічного представництва в органах влади зафіксовані у Донецькій, Закарпатській, Київській, Одеській, Чернівецькій областях. Місцеві органи державної влади сприяли поліпшенню матеріально-фінансового забезпечення національно-культурних товариств, підтримували проведення культурно-мистецьких заходів. У цілому діяльність органів влади із забезпечення культурних потреб етносів вирізнялася багатовекторністю.

З державними структурами взаємодіяло кілька загальнонаціональних дорадчих органів, серед яких Рада з питань культури національних меншин України при Міністерстві культури України і Громадська рада керівників освітніх програм Всеукраїнських громадських організацій при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України. При більшості обласних державних адміністрацій функціонували ради представників громадських організацій національних меншин.

Таким чином, за роки незалежності української держави сформувалася солідна інституційна база, здатна забезпечити всебічний розвиток культурного життя усіх етноспільнот, безперешкодною діяльність громадських організацій етноменшин, національно-культурних товариств, засобів масової інформації, мистецьких колективів різних етносів та спільнот. Провідну роль у цьому процесі відігравали Державний комітет у справах національностей та Міністерство культури України. В той же час можна констатувати, що відсутність більш потужного координуючого центрального державного органу виконавчої влади з питань з захисту етноменшин дещо звужує ці права. Враховуючи останнє, варто збільшити штат та розширити функціональні можливості відділу національних меншин та української діаспори Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України.

Бібліографічні посилання

1. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. ЦДАВО. – Ф. Р-2. – Оп. 15 (Листування з міністерствами, відомствами, Урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів, об'єднань. 5 травня – 29 червня 1993 р.) – Спр. 3628. – 276 арк.
3. *Лойко О.* Державна етнополітика і політична суб'єктивізація національних меншин України / Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Випуск № 18 : [53]. – С. 253–260.
4. Питання Міністерства України у справах національностей та міграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1993 р. № 487 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Ю.О. Куц. – Х., 2002.
6. Табачник Д.В. Національні меншини України: етнокультурний вимір / Д.В. Табачник, Г.Д. Попов, Т.І. Пилипенко. – К., 2007.
7. Архів Верховної Ради України. – Ф. 1. – Оп. 44 (Документи про розробку постанови Верховної Ради України від 25.06.09 р. «Про проведення парламентських слухань на тему «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження». – Т. 2.). – Спр. 04-21/3. – 257 с.
8. Інформаційно-аналітичні матеріали «Про стан задоволення національно-культурних, мовних, освітніх потреб національних меншин України». (Підготовлені Держкомнацрелігій на 01.12.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kompravlud.rada.gov.ua/>
9. Про Положення про Міністерство культури України : Указ Президента України від 06 квітня 2011 р. № 388/2011 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 19 квітня.
10. *Гажаман В.* Задоволення етнокультурних потреб поляків у сучасній Україні / В. Гажаман // Польська культура в житті України. Історія. Сьогодення : матеріали II Міжнар. наук. конф., Київ, 6–9 листопада 1997 р. / за ред. Ю. Вовка. – К., 2000. – С. 24–26.
11. *Берегова О.М.* Культура та комунікація: дискурс культуротворення в Україні у ХХІ столітті / О.М. Берегова. – К., 2009.
12. Поточний архів Міністерства культури України (2009 р.). – Листування № 10 (1616–1701). – Спр. 30.

Пекарчук В.М. Распределение полномочий органов государственной власти Украины в сфере культуры этноменьшин: основные тенденции 1990–2000-х годов

На основе всестороннего анализа разноплановых источников исследованы место и роль центральных органов государственной власти Украины в возрождении и развитии культуры этноменьшин в реализации их культурно-художественной жизни, и на этой основе активизации этнической идентификации, гармонизации межэтнических отношений.

Ключевые слова: *Украина, этноменьшины, культура, государство, закон, национально-культурные общества.*

Peкарчук V.M. The distribution of state power in Ukraine in culture ethnic minorities: major trends of 1990–2000 years. On the basis of represented wide palette of historical facts, analytic works, scientific documents it is made an attempt to reproduce the place and role of problems of revival and development of culture of ethnic minorities in central government of Ukraine.

The representatives of 132 ethnics live on its territory. Practically immediately after proclamation of independence, Ukraine began to solve an important problem: ethnocultural revival of all ethnics, one of important factors of the world and consent, natural process of revival of ethnic feelings, consciousness, realization of its originality and identity.

Nonfiction includes problems of participation of public authorities in the cultural renaissance of ethnic minorities in part addresses the issue of directions, principles, nature management decisions involving relevant administrative instruments regarding implementation in practice of the basics of cultural-artistic policy. Importance designated problem caused primarily by the need to have a clear understanding of the mechanisms of decision independent state problems of interethnic relations, promoting the principles of many cultural, ethnic and national tolerance and harmony.

Fundamental approaches to the creation of prerequisites cooperation executive authorities and representative bodies of national-cultural society, the maintenance of ethnic and cultural needs of ethnic groups in Ukraine. We considered the prospect of continuity and management activities in the direction of improving the principles of such support. Considerable attention is paid to the current management mechanism (mosaic bodies involved in financing, material support, investment projects).

The participation of bodies of state power and international structures is cleared up.

Keywords: *ethnic minorities, culture, state, law, cultural societies.*

Надійшла до редакції 27.01.2016

Ганзицька Т.С.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.1 : 328.18

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

Здійснено аналіз базових підходів до розуміння сутності взаємодії держави та громадянського суспільства. Розкрито напрямки та форми такої взаємодії. Висвітлено проблемні аспекти взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави в Україні. Визначено рекомендації щодо покращення функціонування держави та громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, держава, взаємодія, взаємодія держави і громадянського суспільства, демократія.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні розбудовується нова державність, долаються психологічні комплекси і стереотипи тоталітарного минулого, формується новий погляд на роль і сутність держави і суспільства. У ході динамічних демократичних перетворень в Україні виникає нагальна потреба у вирішенні багатьох проблем. На шляху реформування українського суспільства в контексті європейської інтеграції нашої держави постає питання про необхідність дослідження глибинних причин невдач перехідного періоду, розкриття особливостей моделі взаємодії громадянського суспільства і держави, оскільки основними з критеріїв життєдіяльності європейських країн є розвиток демократії, громадянського суспільства, соціальної та правової держави.

Європейський вектор розвитку України зумовлює потребу руху у напрямку європейської цивілізаційної моделі, закріплення європейських критеріїв. Такий вибір зумовлений пошуками місця України у світовому співтоваристві, необхідністю підвищення конкурентоспроможності країни, її виходу з групи країн «третього світу». Прогрес в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави можливий лише за умови функціонування та розвитку активного громадянського суспільства. Тому для України, як однієї з держав, що недавно стали на шлях демократичних перетворень, одним із першочергових завдань є забезпечення державної підтримки створення та функціонування інститутів демократичного суспільства, де активна участь громадянського суспільства у житті країни є тим каталізатором, який сприяє розвитку, цивілізації, закріпленню взаємних відносин довіри суспільства та кожного окремого громадянина з державою, а також рівноправних відносин між державою, людиною та суспільством [1]. Вирішення проблемних питань взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні дає шанс розвитку демократії, правової та соціальної держави, що передбачено положеннями Конституції України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Підкреслюючи актуальність та значущість проблеми співвідношення та взаємодії громадянського суспільства та демократичної, правової держави, слід вказати на те, що теоретичні засади цих явищ формувалися поступово впродовж довгого часу. Так, засновниками концепції громадянського суспільства обґрунтовано вважаються античні філософи Аристотель, Платон, Цицерон, а також низка європейських мислителів: Т. Гоббс, Ж. Боден, Б. Спіноза, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіль, Г. Гегель та ін. Значний внесок в оновлення на сучасному етапі досліджуваної проблематики здійснили Х. Аренд, Ю. Габермас, Т. Парсонс, Е. Фром, Ф. Фукуяма тощо.

У свою чергу, розробкою філософсько-історичних та методологічних проблем дослідження громадянського суспільства займалися такі вітчизняні вчені: В. Шинкарук, І. Пасько, Я. Пасько. Питання взаємодії соціальної і політичної сфери, особистості і держави ґрунтовано висвітлено в публікаціях М. Мокляка, А. Карася, В. Шамрая. Різноманітні актуальні аспекти громадянського суспільства розкрито у працях В. Баркова, Ю. Баумана, В. Беха, А. Білоуса, Ю. Васильчука, А. Волкова, В. Гаєця, О. Горпинич, А. Дергачова, В. Ігратьєффа, В. Ільїна, Б. Замбровського, Ю. Корнілова, В. Костицького, А. Кочеткова, В. Коцюбинського, Б. Кухти, М. Лукашевича, А. Мацюка, М. Михальченка, О. Оніщенка, Р. Павленка, В. Полохала, Р. Рябова, П. Рябчука, В. Селіванова, С. Семенця, О. Скрипнюка, А. Слюсаренка, С. Сухачова, М. Недашківської, М. Томенка, М. Ткаченка, В. Шамрай, Л. Шкляра, Г. Щедрової, С. Фареника, І. Хмелька та інших авторів.

У сучасних теоретичних наукових працях розглядається декілька варіантів взаємодії громадянського суспільства з державою, зокрема, це такі: по-перше, держава і громадянське суспільство – збіжні (конвергентні) соціальні системи; по-друге, держава і громадянське суспільство – такі, що розрізня-

ються (дивергентні), соціальні системи, первинною (провідною) є держава, яка контролює громадянське суспільство; по-третє, держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідною є громадянське суспільство, а держава щодо нього виконує службову (підпорядковану) роль. У результаті такого плюралізму підходів до співвідношення держави та громадянського суспільства виникає необхідність у пошуку оптимальної моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою та її подальшого наукового дослідження, що обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є аналіз функціонування сучасного громадянського суспільства у взаємодії та взаємозв'язку із демократичною та правовою державою, пошук оптимальних форм такої взаємодії та вирішення проблемних аспектів досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Історія концептуального розвитку ідеї громадянського суспільства нерозривно пов'язана з постановкою проблеми його взаємодії з державою. При цьому проблема взаємодії громадянського суспільства і держави ставилася й аналізувалася ще в часи античності. В цей же час починає зароджуватися поняття «громадське суспільство». Щоправда, у Стародавній Греції та Стародавньому Римі такої назви не було, оскільки в них усе, що знаходилося на території держави та з нею було пов'язано, охоплювалося терміном «держава».

Термін «громадянське суспільство» з'явився у XVIII ст. у представників природної школи права, після буржуазних революцій в Європі, коли виник або почав виникати інститут громадянства. Наприклад, відомий французький філософ Ш. Л. Монтеск'є почав розмежовувати закони на державні та громадянські. На думку вченого, державні закони регулюють політичні права і свободи громадян, а громадянські – недержавні відносини, тобто відносини власності між добровільними об'єднаннями громадян тощо [6, с. 200].

Німецький філософ І. Кант вважав, що громадянське суспільство – це царство цілей, або етична держава. Це суспільство, де поведінка будь-якої людини визначається насамперед вищим моральним законом – категоричним імперативом, який приписує: стався до інших, до людства і до самого себе не як до засобу, а як до цілі. Через цю концепцію вчений проводив ідею свободи людини та її рівності у правах з іншими людьми. У цих ідеях, власне, було закладено та обґрунтовано основні принципи правової держави і громадянського суспільства.

Інший відомий німецький філософ Г. Гегель писав, що громадянське суспільство є диференціація, яка існує між сім'єю і державою, хоча й розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави, оскільки в якості диференціації воно передбачає державу.

Окрім того, вчений зазначав, що громадянське суспільство охоплює три поняття: система потреб людей, які задовольняються у процесі і за допомогою праці; справжність свободи і захист власності за допомогою правосуддя; турбота про усунення в цих системах випадковостей і увага до особливого інтересу як до загального інтересу за допомогою поліції і корпорацій [10, с. 368].

Отже, структурними елементами громадянського суспільства, за Гегелем, є громадянин, сім'я, корпорації, які в громадянському суспільстві становлять моральне коріння держави. На його думку, громадянське суспільство не може існувати без держави. Держава створює усі умови для існування і функціонування громадянського суспільства, в тому числі систему права і законодавства, систему правосуддя, де громадяни могли б захищати свої права.

За сучасними уявленнями, громадянське суспільство є самостійною соціально організованою структурою, що слугує засобом узгодження різноманітних інтересів людей. Громадянське суспільство не протиставляється державі, а взаємодіє з нею для досягнення загальнолюдських цілей. Складовими громадянського суспільства є численні і різноманітні об'єднання громадян, політичні партії, масові рухи тощо. Громадянське суспільство розуміється, як заснований на принципах автономності, плюралізму та субсидіарності комплекс індивідуальних і групових інтеракцій громадян, здійснюваних для оформлення, реалізації різноманітних свобод, прав та інтересів у складі інститутів і самоорганізованих груп, функціонування яких забезпечує єдність цінностей і пріоритетів особистості, суспільства і держави [4, с. 38].

Громадянське суспільство виступає підсистемою суспільного життя, в якій не тільки існує певна кількість об'єднань громадян, але й в якій пріоритетне значення мають громадянські цінності. У зв'язку з чим на громадянське суспільство покладається низка функцій, а саме: самоорганізація громадянського механізму для виконання суспільних справ; противага владним структурам, перешкода можливим спробам узурпації влади; зменшує відчуженість індивідів та орієнтує їх на «суспільно корисні справи»; створення сприятливого суспільного середовища для поширення громадянської політичної культури і через неї – для зміцнення демократичного ладу, надання процесові демократизації незворотного характеру [2, с. 76–77].

Таким чином, сучасне громадянське суспільство забезпечує захист громадянами своїх інтересів, високі можливості самореалізації в різноманітних сферах суспільного життя, і в той же час зменшує загрозу захоплення політичної влади групою осіб або окремими особами задля задоволення власних індивідуальних інтересів. У контексті останнього слід зауважити, що громадянське суспільство є одним із важливих і потужних важелів у системі “стримувань” і “противаг” прагненню політичної влади до абсолютного панування, маючи для цього чимало засобів: активну участь громадян у виборчих кампаніях і референдумах, великі можливості у формуванні громадської думки (зокрема, за допомогою незалежних телевізійних і радіоканалів та періодичної преси), можливості в організації кампаній опору проведенню тих чи інших державних реформ. При цьому саме громадянське суспільство потребує державної підтримки, тому представники організацій громадянського суспільства беруть активну участь у роботі низки державних органів. Громадянське суспільство є джерелом легітимності політичних сил, що стоять при владі. Контакти з інституціями громадянського суспільства є для держави великомасштабним джерелом інформації про стан суспільства, його інтереси,

настрої, ставлення до пануючої політичної влади. У складні історичні періоди (економічні кризи, війни тощо) громадянське суспільство, як правило, стає потужною силою, що підтримує державу. У цілому ж демократичний режим передбачає тісну взаємодію держави і громадянського суспільства як основи політичної та економічної стабільності [3, с. 136].

Також хотілося б зазначити, що громадянське суспільство передбачає існування саме такої держави, яка покликана захищати інтереси і права громадян та в якій людина виступає головною цінністю. В такому випадку обидва поняття є взаємопов'язаними і нероздільними в ідеальній концепції сучасної демократичної, правової та соціальної держави.

При цьому звернемо увагу й на те, що теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та свободи громадян, невтручання держави в життя громадянського суспільства, але це не означає, що ставлення держави до громадянського суспільства має бути байдужим. Органи державної влади повинні взаємодіяти з громадянським суспільством, реагувати на потреби асоційованого громадянства і задовольняти їх. Тому в результаті такої взаємодії органи державної влади повинні видавати законодавчі акти та стежити за їх виконанням, гарантувати забезпечення правопорядку у суспільстві, запобігати виникненню конфліктів та шукати шляхи їх розв'язання у мирний, цивілізований спосіб. Виходячи з цього, оптимальною моделлю взаємодії держави та громадянського суспільства є співпраця, налагоджений діалог, врахування інтересів обох сторін та консенсус у суперечливих питаннях.

Відносини і взаємний вплив громадянського суспільства і держави є визначальними у забезпеченні демократичного розвитку країни. З одного боку, відстоюючи ідею незалежності людини від держави, намагаючись отримати гарантії захисту приватних і суспільних інтересів людей, громадянське суспільство активно сприяє демократичним процесам держави та набуттю нею ознак правової держави. З іншого боку, воно є залежним від держави і не може розвиватися в умовах авторитаризму, тому у стосунках громадянського суспільства і держави обов'язково повинен діяти зворотний зв'язок.

Діалектика взаємодії та розвитку громадянського суспільства й держави характеризується одночасним зближенням одних елементів цих систем та віддалення інших, дією та протидією, чергуванням домінування процесів зближення та віддалення як особливостей відповідних етапів історичного розвитку, політичних, економічних та правових змін, тобто наслідком діалектичних суперечностей у взаємовідносинах між різними елементами, сторонами, тенденціями дійсності, що постійно виникають та розвиваються. Незначні ціннісні, інституціональні, інструментальні відмінності державних інститутів від громадянського суспільства поступово поглиблюються та перетворюються у фундаментальні в контексті їх взаємодії чи, навпаки, нівелюються або зникають унаслідок взаємного зближення. Таке розуміння, як зазначає С. Костючков, відрізняється від традиційної для суспільних наук інтерпретації збіжності чи розрізнення громадянського суспільства і держави (в останньому випадку залежно від моделі постулюється первинність чи то громадян-

ського суспільства, чи то держави) [4, с. 39].

Вивчаючи питання взаємодії громадянського суспільства та держави, звернемо увагу на дослідження О. Онуфрієнка, який розкриває різні напрямки, в яких, власне, і проявляється такий взаємозв'язок. Науковець зазначає, що взаємодія досліджуваних об'єктів у першу чергу відбувається у ціннісній площині і пояснює це тим, що для сучасних демократичних держав є характерним остаточне переорієнтування на проблематику забезпечення прав і свобод людини. Основу цих процесів, характерних і для громадянського суспільства, і для держави, закладено загальноновизнаними орієнтирами: концепціями правової держави і верховенства права, теорією розподілу влад, ідеєю надійного захисту прав і свобод людини, принципами прозорості та підзвітності системи публічного адміністрування, незалежності та відповідальності засобів масової інформації тощо. Далі вчений виділяє інший напрямок – телеологічна взаємодія, яка полягає передусім у співпраці громадянського суспільства і держави в єдиному напрямі, у здійсненні суспільних перетворень у процесі досягнення сформульованої на консенсусній основі загальної мети. І нарешті – зближення між громадянським суспільством та державою може відбуватися в інструментальному аспекті за рахунок використання однакових управлінських засобів або механізмів за умови забезпечення прав людини [6].

Окрім загальної характеристики та напрямів взаємозалежності та взаємодії громадянського суспільства і держави, хотілося б вказати й на наявність комплексу проблем, які є актуальними як для суспільства, так і для держави у процесі їх взаємозв'язку в Україні. Зокрема, у Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні до таких проблем віднесено:

- збереження тенденцій до непрозорості, закритості та забюрократизованості в діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування замість налагодження ефективного діалогу із суспільством;

- недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для утворення та діяльності інститутів громадянського суспільства;

- механізми участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики належним чином не реалізуються;

- податкове навантаження не стимулює діяльність і розвиток інститутів громадянського суспільства та їх підтримку вітчизняними благодійними організаціями;

- більшість інститутів громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки та вітчизняної благодійної підтримки;

- потенціал інститутів громадянського суспільства щодо надання соціальних послуг населенню не використовується. Діяльність інститутів громадянського суспільства характеризується недостатнім рівнем їх інституційної, фінансової та кадрової спроможності [8].

Незважаючи на вказане вище, слід зазначити, що сьогодні в Україні існує практичний досвід налагодження ефективної співпраці між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами грома-

дянського суспільства. Проте, позитивні приклади такої співпраці є поодинокими, а не системною практикою. Для підвищення ефективності взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства, розвитку партнерських відносин доцільно активно використовувати як вже закріплені в чинному законодавстві України форми взаємодії, так і перевірені вітчизняним і міжнародним досвідом, такі форми взаємодії як: підтримка діяльності різних за спрямуванням громадських організацій, зокрема дитячих, молодіжних, студентських, жіночих, екологічних організацій тощо, об'єднань ветеранів, пенсіонерів, інвалідів, працівників науки, культури, охорони здоров'я, етнокультурних та інших формувань; залучення інститутів громадянського суспільства до розробки, виконання й громадської експертизи проектів законодавчих актів і програм соціального розвитку; розробка механізму розміщення та укладання договорів державного замовлення; створення асоційованих структур (державно-громадські, громадсько-державні фонди, асоціації, партнерства і так далі), які мають визначене коло завдань і створюються за принципом цільового підходу для їх досягнення та вирішення; створення різних спільних консультативно-дорадчих органів, експертних рад, комісій, груп тощо; проведення цілеспрямованої політики по підготовці кадрів та взаємного навчання державних службовців та представників інститутів громадянського суспільства навичкам і практиці роботи в партнерстві один з одним; інші прийнятні/визначені суб'єктами взаємодії форми [9, с. 160].

Також наголосимо на тому, що обов'язковою засадою ефективної співпраці та умови налагодження ефективної взаємодії між державою (в особі конкретних державних службовців) і громадянським суспільством має стати розуміння обома сторонами своєї рівноправності та відповідальності в управлінні суспільними та державними справами, адже і право державних службовців, і право представників громадськості ґрунтується на одному і тому самому конституційному праві кожного громадянина брати участь в управлінні державними справами. Поступове налагодження такої ефективної взаємодії між державними органами (органами місцевого самоврядування) та інститутами громадянського суспільства стане передумовою досягнення громадянської злагоди, зміцнення демократичної держави та становлення в Україні консенсусної демократії [5].

Висновки. Підсумовуючи вказане вище, слід зазначити, що розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою усіх демократичних правових держав світу. В умовах плюралістичної демократії держава поступається частиною своїх повноважень у державній та управлінській сферах соціальної життєдіяльності самоорганізованим та самокерованим структурам, які його утворюють. Очевидно, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою. Взаємодія держави з громадянським суспільством на основі партнерства необхідна для розвитку України як правової, демократичної і соціальної держави. Це пов'язано з тим, що соціально-політичний прогрес, демократичний ро-

звиток та економічний підйом неможливо реалізовувати без активної участі з боку суспільства.

Основні характеристики взаємодії держави та громадянського суспільства можуть бути зведені до такого: громадянське суспільство – це соціально-економічна і особиста сфера взаємовідносин між людьми. Втручання держави в неї має бути мінімізоване до соціально необхідних величин. Роль держави полягає в ньому, як правило, у підтримці правопорядку, боротьбі зі злочинністю, у створенні умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод, приватних ініціатив. Основа взаємодії громадянського суспільства і правової держави повинна полягати в тому, що вони мають взяти на себе функцію забезпечення прав людини і громадянина, розділивши її таким чином: держава забезпечує права громадянина (тобто політичні права), а громадянське суспільство – права людини (тобто особисті та соціальні права).

Бібліографічні посилання

1. *Баран М. П.* Взаємодія громадянського суспільства та органів влади: сучасний стан, проблеми, перспективи / М. П. Баран // *Державне управління: удосконалення і розвиток*. – 2013. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=645>.
2. *Бойчук М. А.* Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : монографія / М. А. Бойчук. – К., 2007.
3. *Бублій М. П.* Основні характеристики взаємодії громадянського суспільства та держави / М. П. Бублій // *Актуальні проблеми державного управління*. – 2013. – № 2. – С. 129–137 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2013_2_19.pdf.
4. *Костючков С. К.* Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // *Наукові праці. Політологія*. – 2012. – № 170 (182). – С. 38–41.
5. *Мірошниченко Ю.* «Ефективний діалог» держави і громадянського суспільства як передумова становлення консенсусної демократії / Ю. Мірошниченко // *Віче*. – 2013. – № 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3949>.
6. *Онуфрієнко О. В.* Діалектика взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства в контексті теорії публічного адміністрування / О. В. Онуфрієнко // *Публічне адміністрування : теорія та практика*. – 2015. – Вип. 1 (13). – С. 1–16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2015-01\(13\)/8.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2015-01(13)/8.pdf).
7. *Перетяка О. П.* Україна ХХІ века: быть ли гражданскому обществу? / О. П. Перетяка // *Вісник Луганськ. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України: Ідея правової держави: історія і сучасність*. – Спецвипуск. – 2009. – Ч. 3. – С. 199–204.
8. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012 № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>.
9. *Співак Д. П.* Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства (політико-правовий аналіз) / Д.П. Співак // *Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія: Політологія*. – 2011. – Вип. 123. – С. 158–161.
10. *Томаш Л. В.* Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер / Л. В. Томаш // *Часопис Київського ун-ту права*. – 2012. – № 2. – С. 366–371 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2012_2_89.pdf.

Ганзицкая Т. С. Теоретико-прикладные проблемы взаимодействия гражданского общества и государства. Дан теоретико-правовой анализ базовых подходов к пониманию сущности взаимодействия государства и гражданского общества. Раскрыты направления и формы такого взаимодействия. Освещены проблемные аспекты взаимодействия институтов гражданского общества и государства в Украине. Даны рекомендации по улучшению функционирования государства и гражданского общества.

Ключевые слова: *гражданское общество, государство, взаимодействие, взаимодействие государства и гражданского общества, демократия.*

Ganzytska T.S. Theoretical and applied problems of interaction between civil society and the state. The article focuses on the specific nature of civil society and its functioning in Ukraine, highlights problematic areas in interaction between bodies of the civil society and the state authorities. The author identified that the history of the concept of the idea of civil society is inextricably linked with the production problems of its interaction with the state. In modern theoretical scientific writings considered several options for interaction between civil society and the state. Today civil society implies the existence of just such a state, which is designed to protect the interests and rights of citizens and in which man is the main value. In this case, both concepts are interrelated and inseparable in the ideal concept of a modern democratic, legal and social state. The relationship and mutual influence of civil society and the state is crucial in ensuring democratic development. On the one hand, the idea of defending the independence of the individual from the state, trying to get guarantees for the protection of private and public interests of the people, civil society actively promotes the democratic process of the state and its entry into signs of law. On the other hand, it is dependent on the state and cannot develop under conditions authoritarianism, as in the relationship of civil society and the state must act feedback.

The author analyzes that strong state is impossible without a developed civil society, which is an effective factor in state- provided constructive and responsible social dialogue with the state. Interaction between state and civil society on the basis of partnership necessary for development of Ukraine as a legal, democratic and social state. This is due to the fact that social and political progress, democratic development and economic growth is impossible to implement without the active participation of the society.

She named the main features of interaction between civil society and state: civil society – a socio-economic sphere and personal relations between people. State intervention it should be minimized to the socially necessary quantities. The role of the state is in it, usually in support of the rule of law, combat crime, to facilitate the realization of citizens' rights and freedoms of private initiatives. The basis of interaction between civil society and the rule of law must lie in the fact that they have to take it upon himself to ensure human and civil rights, dividing it thus: State ensures the right of a citizen (political rights) and civil society – human rights (personal and social rights).

The author suggests a number of recommendations for promoting mutually advantageous functioning of the government and the civil society.

Keywords: *civil society, state, interaction, interaction of the state and civil society, democracy.*

Надійшла до редакції 29.02.2016

Кучук А.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 341.231.14 : 342.7

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблемний аспект розуміння меж крайньої необхідності, зокрема кваліфікація відвернення небезпеки, що загрожує життю однієї особи (декільком особам), шляхом позбавлення життя іншої особи (осіб). Тематику висвітлено з урахуванням сучасного стану розвитку, передусім, європейського суспільства, рішень Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із забезпеченням права на життя. Акцентовано увагу на тому, що життя людини є унікальним явищем, належить до абсолютних цінностей, відтак не може піддаватися кількісному порівнянню для вирішення питання перебування у стані крайньої необхідності.

Ключові слова: абсолютна цінність, крайня необхідність, мораль, право, право на життя.

Постановка проблеми. Події останніх декількох років в Україні черговий раз засвідчили сприйняття більшістю українців саме європейських цінностей. Саме свобода, приватна власність і ринкова економіка дозволяють розвинути і реалізувати власний потенціал, свідомо обрати свій спосіб життя. У зв'язку з цим не можна не згадати «радянську спадщину», яка возвеличила колектив, нівелюючи при цьому індивіда, намагаючись зробити з останнього лише «гвинтик» державного механізму. Не будемо забувати сумнозвісні статті 54¹–54¹⁴ Кримінального кодексу УРСР (хоча необхідно наголосити: не стільки злочини, передбачені цими статтями, скільки надто розширене тлумачення приписів цих статей; доволі детально це описано у «Архіпелазі ГУЛаг» Олександра Солженіцина). Доволі значній частині населення України ще важко усвідомити зміну ціннісних орієнтирів, необхідність жити «за новими правилами» (згадаю працю лауреата Нобелівської премії з літератури 2015 року Світлани Алексієвич «Час секунд хенд», лейтмотивом якої і є вказана квінтесенція), що, у свою чергу, є підтвердженням необхідності врахування при дослідженні різних правових культур принципу правового поліцентризму. Саме визнаючи свободу ОКРЕМОЇ людини, властиву їй гідність (європейські цінності), ст. 3 Конституції проголошує «людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою цінністю». Це положення є відтворенням категоричного імперативу І. Канта, що вказує на необхідність розглядати КОЖНУ людину не як засіб, а як мету: чини так, щоб

завжди ставитися до людей, а також до себе як до мети і ніколи тільки як до засобу. Питання співвідношення індивідуального і колективного відсилають нас до права та моралі. Водночас тематика співвідношення останніх не втратила свою актуальність і для сьогодення, більше того, навіть отримала новий акцент. Так, наприклад, 12 листопада 2015 року, приймаючи зміни до Кодексу законів про працю, пов'язані, зокрема, із недискримінацією за сексуальною орієнтацією, зважаючи на значну кількість негативних відгуків народних депутатів України з цього приводу, В. Гройсман наголосив: «Мова йде про те, що якщо людина працює, ми не маємо права її просто дискримінувати. Я хочу ще раз підкреслити, що основними цінностями будь-якої держави є людина й її права. Ми виступаємо за сімейні цінності. І ні в якому разі, я чую якісь фейки, які говорять про те, що в Україні можуть бути якісь одностатеві шлюби. Не дай Бог, щоб це відбулося і ми ніколи це не будемо підтримувати. Ми говорили щойно із Прем'єр-міністром і, очевидно, що нам потрібно утверджувати сімейні цінності...» [1].

Однак найбільш важливим в аспекті, що розглядається, має право людини на життя, зокрема стосовно можливості/неможливості позбавлення цієї цінності у стані крайньої необхідності. Пов'язане це, передусім, з нечіткістю формулювання у Кримінальному кодексі України припису про крайню необхідність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розглядуване питання досліджується переважно фахівцями у сфері кримінального права. Воно було предметом дослідження таких науковців: Ю.В. Баулін, В.А. Блінніков, В.М. Вінокуров, Г.М. Гехфенбаум, М. А. Овезов, М. М. Паше-Озерський, Т.І. Якімець, на думку яких позбавлення життя однієї особи допускається для порятунку інших осіб і розглядається ними як діяння, вчинене у стані крайньої необхідності. Так, наприклад, М.М. Паше-Озерський, визнаючи неприпустимим рятування власного життя від небезпеки за рахунок загибелі іншої особи, водночас вважає можливою наявність стану крайньої необхідності в тому випадку, коли ціною життя однієї людини рятується життя кількох або навіть багатьох людей [2].

А ось Л.Л. Стецюк вважає недопустимим, як з правового, так і з морального погляду, розглядати порятунок життя однієї особи шляхом заподіяння смерті іншій людині як такий, що вчиняється у стані крайньої необхідності [2].

Дещо специфічним є погляд Н.В. Лісової, якою «обґрунтовано позицію, згідно з якою позбавлення життя однієї особи заради врятування життя іншої особи у стані крайньої необхідності не відповідає нормам моралі та етики, хоча визнається правомірною відповідно до змісту ч. 2 ст. 39 КК України» [53, с. 5]. При цьому, на думку автора, зважаючи на необхідність несуперечності норми права нормам моралі, існує потреба внесення змін до ч. 2 ст. 39 КК України у такій редакції: «Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди охоронюваним правам та інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена, а також умисне заподіяння смерті або тяжкої шкоди здоров'ю людини, якщо така шкода є більш значною або рівною відвернутій» [3, с. 5].

На мою думку, така неоднозначність тлумачення спричинена невикористанням при інтерпретації вказаного нормативно-правового припису системного способу, ігноруванням принципів права та положень конституційного права, а також виходячи із позитивістського розуміння права з властивим йому догматизмом (зокрема тими науковцями, хто вказує на відповідність праву позбавлення життя людини заради порятунку інших). Відтак, існує потреба у дослідженні окресленої проблематики крізь призму загальної теорії права, з урахуванням не лише положень нормативістської школи права, а передусім ґрунтуючись на ідеях природного права.

Мета дослідження – висвітлення теоретико-правових аспектів крайньої необхідності крізь призму європейських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 39 Кримінального кодексу України, «не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності» [4]. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 39 Кримінального кодексу України: «Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода» [4]. Наведений припис дозволяє, як було з'ясовано вище, окремим науковцям і юристам-практикам стверджувати про можливість застосування інституту крайньої необхідності для вирішення питання кваліфікації діяння особи, що позбавляє життя людину для врятування життя іншої / інших людей.

Вважаємо таке розуміння крайньої необхідності помилковим та таким, що спотворює уявлення про мораль. *По-перше*, відповідно до ст. 27 Конституції України, «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [5]. «Наведене дає підстави для висновку, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини, вони зумовлюють можливість реалізації усіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані», – зазначено в абз. 2 п. 6 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) [6].

Не можемо не згадати ст. 3 Конституції України (яка цілком відображає одну з основних європейських цінностей): «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [5]. Наголосимо: кожна людина і життя кожної людини є найвищою цінністю. Життя людини є унікальним явищем, відтак не може піддаватися кількісному виміру. Тому неправильно говорити, що краще

позбавити життя одну людину, врятувавши при цьому життя декількох людей (чи навіть мільйонів людей). Необхідно поставити себе на місце цієї однієї людини і чесно дати відповідь на питання можливості застосування крайньої необхідності. Згадаю відому фразу: «Від вищої гармонії зовсім відмовляюся. Не варта вона сльозинки хоча б однієї замученої дитини».

Не можна забувати і зміни моралі, що яскраво проявляється, зокрема, у ставленні Європи до смертної кари. Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.): «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» [7]. Водночас уже в ст. 2 протоколу № 6 до Конвенції (1983 р.) зазначено: «Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідвротної загрози війни; таке покарання застосовується лише у випадках, передбачених цим законодавством і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього законодавства». А ось відповідно до протоколу № 13 до Конвенції (2002 р.): «Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено» (ст. 1), «Жодних відступів від положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 15 Конвенції» (ст. 2). При цьому у преамбулі протоколу акцентовано увагу, що «держави-члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, переконані, що право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві і що скасування смертної кари становить суть від суті захисту цього права та цілковитого визнання гідності, притаманної усім людям».

Висловивши окрему думку у справі Сорінга (Сорінг проти Сполученого Королівства, 1989 р.), суддя Де Мейер наголосив: «Друге речення пункту 1 статті 2 Конвенції було прийняте близько сорока років тому в особливих історичних умовах, невдовзі після Другої світової війни. Оскільки воно видається таким, що за певних умов дозволяє застосування смертної кари у мирний час, воно не відбиває сучасну ситуацію, це положення нині заперечується розвитком правосвідомості та практики. Таке покарання не відповідає сучасному стану європейської цивілізації» [8].

Нагадаю, що вказане рішення Європейського суду з прав людини стосувалося екстрадиції Йенса Сорінга, який перебував у в'язниці в Англії, очікуючи екстрадиції до Сполучених Штатів Америки, де йому мало бути висунуто обвинувачення в умисному вбивстві у штаті Вірджинія. При цьому, не зважаючи на те, що «Стаття 1 Конвенції, у якій сказано, що «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції», передбачає обмеження, особливо територіальне, щодо дії Конвенції. Зокрема, зобов'язання, взяте Договірною державою, зводиться до «гарантування» (*reconnaître* у французькому тексті) зазначених прав і свобод особам у межах своєї «юрисдикції». Конвенція також не регулює дії держав, які не є її Сторонами, і вона створена не для того, щоб вимагати від Договірних держав нав'язування норм Конвенції іншим державам... Договірна держава може не видавати особу доти, доки вона не впевниться, що

умови, які очікують цю особу в країні призначення, цілком відповідають кожній з гарантій Конвенції». «Навряд чи було б сумісним із цінностями Конвенції, із «спільною спадщиною політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права», про які йдеться у преамбулі, якби Договірна держава свідомо передала злочинця іншій державі, якщо існують серйозні підстави вважати, що він перебуватиме під загрозою бути підданим катуванню, хоч би який жорсткий злочин, як вважається, було вчинено. Екстрадиція за таких обставин, хоча на неї й немає прямого посилання у стислому та загальному формулюванні статті 3, просто суперечитиме духові та змісту статті, а на думку Суду, це притаманне зобов'язання не здійснювати екстрадицію також поширюється на випадки, коли в державі, яка приймає злочинця, його було б піддано реальному ризикові зазнати нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, передбаченого цією статтею» [8].

Зважаючи на це не можна не погодитися із словами І. Ніненка про те, що «у США ..., як і раніше, держава має право позбавити людину життя, якщо вона вчинила тяжкий злочин. Американська концепція *civil rights* хоч і має багато спільного з *human rights*, все-таки ґрунтується на інших ідеологемах, серед яких немає абсолютної цінності людського життя незалежно від дій цієї людини» [9].

По-друге, як відомо, мораль передбачає досягнення цілей моральними засобами, а не будь-якими, тим більше через життя іншої людини. Якщо хтось вирішує віддати своє життя задля порятунку інших – це його особистий вибір і прояв свободи, однак, за нього такий вибір не має права робити жодна людина. Хто вважає по-іншому може уявити на місці тієї однієї людини свою матір і дати собі відповідь на питання: чи позбавлю я свою маму життя заради життя, наприклад, двох чи трьох незнайомих мені людей. Як свідчить опитування, що проводиться нами вже близько восьми років, дуже мало людей підуть на такий крок. Тому знову хочу акцентувати увагу на тому, що мораль не передбачає подвійних стандартів: коли переді мною незнайома людина, я пожертвую нею для врятування життя інших незнайомих мені людей, якщо переді мною моя рідня, я не пожертвую нею задля життя незнайомих мені людей. «Порятунок життя у стані крайньої необхідності за рахунок позбавлення життя іншої людини не може бути визнано допустимим з точки зору моралі й етики» [3, с. 9].

«Якщо дозволити безкарне заподіяння шкоди життю однієї людини заради порятунку життя іншої, то це майже завжди може призвести до масових убивств, зокрема, фактично поставити їх «на конвеєр» в галузі медицини (маємо на увазі насильницьке донорство, знищення новонароджених для отримання стовбурових клітин, небезпечні для життя дослідження на людях неперевіраних препаратів та методів лікування без їх згоди тощо). При цьому очевидно, що у кожному такому випадку матимуть місце посилання на необхідність врятувати інше життя або навіть кілька життів. Тому щоб уникнути такого свавілля, неприпустимо вважати крайньою необхідністю рятування одного чи кількох людських життів за рахунок смерті іншої людини», – вказує Л.Л. Стецюк [2]. У цілому погоджуючись з наведеними словами автора, все ж таки уточнемо, що правильно вести мову не про дозволяння безкарного заподіяння шкоди, а про вважання окремими особами моральним заподіяння

шкоди життю однієї людини заради порятунку життя іншої.

Інтерпретуючи норму кримінального права, що передбачає крайню необхідність, слід використовувати передусім динамічне тлумачення. Нагадаємо, у відомій американській справі (справа Елмера) питання, винесене на розгляд Верховного суду, полягало в тому, чи закон про успадкування мав на увазі (означав), що той, хто вбив заповідача, усе ще міг успадкувати власність. Фактично, законодавчий акт про успадкування не містив жодного пояснення з цього питання. Швидше, неймовірно випадково двох головних суддів звали суддя Ерл (перекладається як граф) і суддя Грей (перекладається як сірій, тіньовий). Обидва вони посилалися на законодавчий акт про успадкування, але якщо суддя Грей вирішив, що вбивця може успадкувати власність (оскільки законодавчий акт не містив протилежного положення), суддя Ерл зазначив, що ми повинні вважати, що Конгрес не мав наміру наділити цей законодавчий акт будь-якими абсурдними результатами, а відтак повинно бути вирішено, що вбивці не можуть успадковувати власність.

Зауважу, нормативіст однозначно прийме рішення про можливість отримання вбивцею спадщини (закон же не забороняє), однак, виходячи з розмежування права та закону, ґрунтуючись на принципі верховенства права, а також виходячи із самого розуміння права, його функцій, відповідь на поставлене питання про спадщину розв'язується доволі просто.

Висновки. Таким чином, життя людини є унікальним явищем, належить до абсолютних цінностей, відтак не може бути «розмінною монетою» і піддаватися складанню і порівнянню для вирішення питання перебування у стані крайньої необхідності.

Бібліографічні посилання

1. У четвер, 12 листопада 2015 року, відбулися пленарні засідання третьої сесії Верховної Ради України восьмого скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.gov.ua/news/Novyny/Plenarni_zasidannya/119146.html.

2. *Стецюк Л.Л.* До питання допустимості порятунку життя фізичної особи у стані крайньої необхідності шляхом завдання шкоди життю іншої фізичної особи / Л.Л. Стецюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/549/569>.

3. *Лісова Н. В.* Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н.В. Лісова. – К., 2006. – 18 с.

4. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

5. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 126.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_004.

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=407>.

9. *Ниненко И.* День прав человека. А что такое человек? / И. Ниненко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yhrm.org/ru/publish/den_prav_cheloveka_a_chno_takoe_chelovek.

Кучук А.Н. Крайняя необходимость сквозь призму европейских ценностей: теоретико-правовой аспект. Рассмотрен проблемный аспект понимания пределов крайней необходимости, в частности квалификация предотвращения опасности, угрожающей жизни одного человека (нескольких лиц), путем лишения жизни другого лица (лиц). Тематика освещена с учетом современного состояния развития, прежде всего, европейского общества, решений Европейского суда по правам человека по делам, связанным с обеспечением права на жизнь. Акцентировано внимание на том, что жизнь человека является уникальным явлением, относится к абсолютным ценностям, поэтому не может подвергаться количественному сравнению для решения вопроса пребывания в состоянии крайней необходимости.

Ключевые слова: абсолютная ценность, крайняя необходимость, мораль, право, право на жизнь.

Kuchuk A.M. Extreme Necessity in the Light of European Values: theoretical and legal aspect. The article deals with the problematic aspect of conception of boundaries of extreme necessity, namely the classification of danger prevention that menaces the life of a person (several people), by means of deprivation of life of the other person (people). Thematics is covered taking into account the modern state of development, first of all of the European community, decisions of European Court of Human Rights in cases related to the provision of the right to life.

Vagueness of the Criminal Code of Ukraine providing for the extreme necessity that is the cause of the fact that the number of scientists and practicing lawyers claim about the possibility of exercise of the institute of extreme necessity while deciding the matter of classification of the act of a person that deprives another person of his life in order to save the life of a person / other people is noted. The author believes that such conception of extreme necessity is fallacious and distorting the idea of morality. Every person and the life of the every person are of the absolute value. The life of a person is a unique phenomenon and cannot be calculated in the quantitative measurement. That is why it is erroneously to say that it is better to deprive one person of his life rescuing the lives of several people (or even millions of people). It is required to put ourselves in the place of that one person and honestly answer the question of the possibility of application of extreme necessity.

Transformation of conception of the right to life within the Europe is stated in the article. The second sentence of the item 1 of the article 2 of Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms was adopted nearly 40 years ago for exceptional historical conditions, shortly after the world war two. Since it seems as such that allows exercising legal killing under certain conditions at peaceful time, it does not reflect current situation, and this provision is nowadays disclaimed by the development of legal awareness and practice. Such punishment does not meet the modern state of the European civilization. Legal killing is banned by the Protocol №13 to this Convention.

The attention is paid to that that morality provides for achieving aims with the help of moral means, and not by fair means or foul, and moreover by means of the human life. If anyone decides to put his life in order to save the life of the other people – it is his personal choice and manifestation of freedom, but no one can render such a choice for him.

If we allow inflicting human life with impunity in order to save the life of another person, it almost always results in massacre, particularly to put them “on conveyer” in the sphere of medicine, there would be references to the necessity to save other life or lives in the very such case. That is why in order to avoid such arbitrariness it is unlawful to consider as extreme necessity rescuing one or several human lives on account of death of another person.

It is inferred that a human life is a unique phenomenon, belongs to the absolute values and therefore cannot be “political currency” and be calculated and compared while deciding the issue of being in the state of extreme necessity.

Keywords: absolute value, extreme necessity, morality, law, right to life.

Надійшла до редакції 27.01.2016

Мислива О.О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.729

«РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ» – НОВИЙ КРОК ДО ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз основних нормативно-правових джерел, які формують адміністративні правовідносини у сфері мирних зібрань в Україні, зокрема, у зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про прокуратуру», та запропоновано окремі шляхи удосконалення правової регламентації мирних зібрань.

Ключові слова: мирні зібрання, строк завчасного сповіщення, контрзібрання.

Постановка проблеми. Революція гідності (або Європейська революція та Єврореволюція) – політичні та суспільні зміни в Україні, які розпочато на Майдані Незалежності з 21 листопада 2013 року і донині, викликані відходом колишнього керівництва країни від курсу на Європейську інтеграцію України, поставила на порядок денний юридичне вирішення питань, пов'язаних з реалізацією конституційних прав людини вільно виражати свої погляди шляхом мирних зібрань. Протистояння силовому варіанту заборони вільно виражати суспільну думку є беззаперечним доказом того, що лише за умови виконання вимог надання можливості коригування діяльності влади у бік вирішення суспільних проблем та політики на місцевому чи загальнодержавному рівні можна говорити про демократію та правове вирішення питань. І, безумовно, для цього потрібна належна правова база, яка буде цілком відповідати практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо мирних зборів.

Однак про недосконалість національного законодавства у цій сфері свідчить, насамперед, відсутність спеціального закону, який конкретизує вимоги ст. 39 та 92 Конституції України в єдину законодавчу конструкцію з реалізації права на мирні зібрання. Крім того, адміністративна практика у цій сфері свідчить, що подібну недосконалість законодавства використовують органи публічної влади для «зловживання правом» і забороняють мирні зібрання задля забезпечення власного «громадянського спокою». Зокрема, практика адміністративного судочинства вкрай рідко вдається до застосування рішень Європейського суду з аналогічних питань.

Отже, **метою** даного дослідження є вивчення та вироблення шляхів удосконалення чинної нормативної бази стосовно мирних зібрань в Україні.

Як вказують дослідники, негативна динаміка спостерігається у можливості громадян відстояти своє конституційне право через звернення до апеляційного суду. Однак, починаючи з 2010 року 66 % справ у апеляційній ін-

станції були вирішені на користь органів влади, у 2011 році частка сягнула 72,6 %, а у 2012 році вже 76 % рішень було прийнято на користь органів влади. Нині відсоток судових рішень на користь органів влади у позовах про заборону мирних зібрань залишається на стабільно високому рівні. Як і раніше, він сягає майже 90 % задоволених позовів органів влади щодо обмеження мирних зібрань. Так, у базі Єдиного державного реєстру судових рішень за п'ять останніх років, починаючи з 2010 року, налічується понад півтори тисячі адміністративних справ у категорії справ щодо забезпечення прав на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Із цього масиву справ у 907 випадках позовні заяви органів влади щодо обмеження у реалізації права на мирні зібрання було задоволено, тобто обмежено мирні зібрання, і щороку відсоток таких заборон є досить високим, понад 80 % [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що різноманітні аспекти юридичного забезпечення мирних зібрань, у тому числі з позиції позитивного досвіду країн зарубіжжя, вже розглядалися у роботах Д. Байана, М.О. Баймуратова, Л.М. Баліцевича, В.В. Букача, М.В. Бурмицького, О.В. Васьковської, М. Гамільтона, Ю.А. Дмитрієва, М.М. Денисової, Б.І. Ісмаїлова, М.І. Логвиненка, В.А. Лизогуба, С.М. Міщенко, Е.О. Олефіренко, Е.Є. Регушевського та ін. Однак комплексного дослідження правового забезпечення та механізму реалізації свободи мирних зібрань у даний час не здійснено.

Вищезазначене обумовлює актуальність і нагальну необхідність встановлення чітких юридичних гарантій реалізації права громадян на мирні зібрання в Україні та правового механізму його забезпечення, що сприятиме запобіганню правоохоронними органами правопорушень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Аналіз існуючої нормативно-правової бази, яка регламентує сферу зібрань в Україні, дає можливість назвати основні джерела, які її формують:

1. Міжнародно-правові акти, які ратифіковані в Україні: Загальна декларація прав людини (ст. 20), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 21), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 11), Європейська конвенція з прав людини (ст. 11), Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, а також факультативні протоколи до неї, які гарантують кожній особі, серед інших прав і свобод, право на свободу зібрань та об'єднання, а також наголошують, що будь-яке обмеження права на мирні зібрання може мати місце лише у випадку, коли воно є необхідним у демократичному суспільстві.

Важливим документом для практики реалізації права на мирні зібрання є Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, зокрема, п. 24 якого зобов'язує Парламент, судові органи та інші компетентні незалежні структури контролювати державні органи та їх представників, які відповідальні за підтримку громадського порядку [2], а також Керівні принципи стосовно свободи мирних зібрань, підготовлені Радою експертів Бюро з демократичних інститу-

тів і прав людини ОБСЕ (далі – Керівні принципи), покладає на місцеву владу відповідальність за прибирання території після проведення зібрання [3].

2. Конституція України, у ст. 39 якої наголошено, що «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».

Слід пам'ятати про п. 2 Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп, у якому здійснено спробу офіційного тлумачення «завчасності» сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, вжитих у тексті ст. 39 Конституції України.

3. Закони України. За відсутності спеціального закону слід вказати такі, що прямо не регулюють сферу реалізації розглядуваних прав людини:

3.1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», в п. «б» ч. 1 ст. 38 якого зазначено, що виконавчі органи сільських, селищних, міських рад мають вирішувати долю зібрань, а також покликані здійснювати контроль за забезпеченням громадського порядку під час їх проведення. Водночас ним суворо заборонено перешкоджати зібранням, які проводяться з дотриманням встановленого порядку, як державним, так і громадським організаціям, службовим особам і громадянам.

3.2. Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, ст. 1 якого передбачає, що цей центральний орган виконавчої влади служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [4].

3.3. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, у п. 2 ч. 1 ст. 2, п. 3 ч. 5 ст. 8 та 23 якого зазначено, що прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

3.4. Кримінальний кодекс України, який встановлює відповідальність за перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170), незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340), а також інші суміжні склади: масові заворушення (ст. 294), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295), групове порушення громадського порядку (ст. 293) та інші.

3.5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 06.07.2005 р. № 2747-IV, в якому встановлено заборони Порушення порядку організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст.185-1) та Створення умов для організації і проведення з порушенням установленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій (ст. 185-2).

3.6. Кодекс адміністративного судочинства України, ст. 8 якого наголошує на потребі урахування судової практики Європейського суду з прав людини, ст. 182 «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами суб'єктів владних повноважень про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання» – визначає, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування негайно, після одержання повідомлення про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо мають право звернутися до окружного адміністративного суду за своїм місцезнаходженням із позовною заявою про заборону таких заходів чи про інше обмеження права на мирні зібрання (щодо місця чи часу їх проведення тощо) та що позовна заява, яка надійшла в день проведення заходів, визначених частиною першою цієї статті, або після цього, залишається без розгляду. Крім цього, ст. 183 цього Кодексу «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання» зазначає, що організатор (організатори) зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших мирних зібрань мають право звернутися до адміністративного суду за місцем проведення цих заходів із позовною заявою про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, повідомлених про проведення таких заходів.

3.7. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 17.07.1997 року № 475/97-ВР, згідно із ст. 17 якого вітчизняні адміністративні суди мають застосовувати практику Європейського суду як джерело права. Отже, рішення Європейського суду, які є обов'язковими для застосування судами в Україні, є окремим джерелом формування законодавства у сфері реалізації права людини на мирні зібрання.

4. Підзаконні акти. Численні регіональні підзаконні правові акти, що приймаються органами публічної влади на місцях за відсутності спеціального закону. Наприклад, «Про затвердження Положення про проведення масових заходів у м. Дніпропетровську», затверджений рішенням виконавчого комітету від 10.07.2008 року № 1966 та ін.

За відсутності спеціального закону, який чітко регламентує умови організації мирного зібрання, суб'єкти владних повноважень використовують подібні нормативні акти для обмеження чи заборони мирного зібрання у судовому порядку, посилаючись на їх порушення у частині завчасного інформування відповідних органів публічної влади, передбачених в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», яким встановлено обов'язок організаторів мирних зібрань повідомити владу про мирне зібрання

за 10 днів до його проведення. У зв'язку з цим, Вищим адміністративним судом України зроблено висновок про те, що ці норми «надають право органам влади та місцевого самоврядування заборонити їх проведення, у той час як норми Конституції України передбачають повідомний порядок проведення зібрань (шляхом сповіщення органів влади) та надають повноваження заборонити проведення мирного зібрання тільки суду», тому «не підлягають застосуванню судами під час вирішення судами справ розглядуваної категорії» [5]. Зазначене вище переконує в наявності нормативно-правової бази для прийняття спеціального закону та усунення правових прогалин у механізмі реалізації права на мирне зібрання.

Слід зазначити, що для нормативно-правового забезпечення права громадян на мирні зібрання в Україні було розроблено відповідний законопроект про порядок організації та проведення мирних заходів від 06 травня 2008 року № 2450. Він зводить до мінімуму перелік дій, які мають вчинити органи місцевого самоврядування щодо проведення мирних зборів, а також передбачає конкретний перелік місць, заборонених для проведення зібрання, а найголовніше – пропонує скоротити строк завчасного сповіщення органів влади та місцевого самоврядування [6].

Це вже не перша спроба врегулювати механізм реалізації права на мирне зібрання, однак жодна з них не вважається юристами повною, без недоліків. Серед останніх найчастіше називають надання повноважень з припинення мирних заходів представникам органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що створює умови для зловживання правом; необґрунтоване покладення на організаторів масових заходів обов'язків з охорони громадського порядку; нечіткість дефініцій, яка завжди спричиняє плутанину під час правозастосування, утворює умови для необґрунтованого розширення або звужування змісту права на реалізацію мирного зібрання; дискримінаційне визначення кола осіб, які можуть організовувати або просто брати участь у мирному зібранні; встановлення обмежень стосовно будівель, що можуть виступати об'єктами мітингів, або визначення мінімальної відстані до них не повинно мати дискримінаційного характеру [7].

Недосконалість законодавства з питань реалізації права громадян на мирні зібрання, зокрема, виявляється у невизначеності самого поняття «мирне зібрання», що викликає неправильне тлумачення його змісту. По-перше, щодо дефініції «зібрання» та визначення поняття «мирне», по-друге, щодо різновидів мирних заходів.

У Керівних принципах стосовно свободи мирних зібрань [3] «зібрання» визначається, як цільова тимчасова присутність у громадському місці, яке не є спорудою, групи осіб з метою виявлення загальних інтересів. Причому акцентовано увагу на тому, що це визначення не слід тлумачити таким чином, щоб із його змісту виключалися такі мирні зібрання, які проводяться на території державних або приватних об'єктів чи споруд.

Зібрання вважається мирним, якщо його організатори мають мирні наміри, а участь у ньому – добровільною. Термін «мирне» щодо зібрання тлума-

читься як таке, що включає у себе поведінку, яка може дратувати чи ображати осіб, не згодних із ідеями або заявами, що підтримуються конкретним зібранням, а також поведінку, спрямовану на свідоме перешкоджання або створення завад діями третіх осіб.

У ст. 39 Конституції України виокремлено чотири основних види мирних зібрань: збори, мітинги, походи і демонстрації. Однак їх дефініції відсутні у чинному законодавстві, зокрема у Законі «Про Національну поліцію». Існуючі раніше визначення зборів, мітингу, демонстрації, вуличного походу та пікетування містилися, по-перше, у відомчому підзаконному акті, який нині втратив чинність (пп. 332-336 п. 4 розділу XV Статуту патрульно-постової служби міліції України, затвердженого наказом МВС України від 28 липня 1994 року № 404), по-друге, в якому не враховано усі існуючі в житті різновиди зборів, зокрема, релігійні обряди, спортивні заходи, весілля тощо.

Аналіз законодавства свідчить, що не усі вони потрапили до сфери правового регулювання. Наприклад, богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії з ними пов'язані, регламентуються окремим Законом України від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ «Про свободу совісті і релігійні організації», а збори (конференції) жителів, трудових колективів, об'єднань громадян та інших – «Про органи самоорганізації населення».

Попри прогалини законодавства щодо правового режиму інших, крім вказаних у ст. 39 Конституції України, зібрань, органи публічної влади та місцевого самоврядування, які наділені функцією управління, повсякчас втручаються в розглядувану сферу та намагаються здійснювати в ній нормативну та управлінську функцію. І, на жаль, здебільшого не завжди обґрунтовано. Неодноразово зазначалося, що найчастіше мирні зібрання забороняються органами місцевої влади з таких «підстав»:

- 1) невідповідність запланованого масового заходу місцевим актам про проведення масових заходів і неповідомлення за 10 днів до його проведення;
- 2) невідповідність інтересам територіальної громади чи негативний вплив на благоустрій адміністративної одиниці;
- 3) подання заяви про мирне зібрання неналежною особою чи не в той орган публічної влади;
- 4) збіг часу та місця мирних зібрань (одночасні мирні зібрання чи контрдемонстрації, проведення у заявленому місці інших офіційних заходів);
- 5) нездатність правоохоронних органів забезпечити громадський порядок та нормальне пересування транспорту чи пішоходів [8].

Більше того, діюче законодавство з питань мирних зібрань не є досконалим, а в окремих позиціях суперечить міжнародним вимогам до подібних заходів. Зокрема, відповідно до Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», богослужіння, релігійні обряди, церемонії та інші процесії безперешкодно проводяться в заздалегідь визначених місцях, що значно обмежує можливість цих заходів. Випадки, які «не терплять зволікання» для проведення подібних заходів без обмежень у законі не визначені.

Практиці такі виняткові випадки так само не відомі, а національні суди

завичай приймають рішення щодо їх заборони [9].

Саме вимога завчасно сповістити орган публічної влади про проведення мирних зібрань викликає найбільше нарікань з боку громадян, їх об'єднань та правозахисників, а на практиці – спонукає до судового вирішення адміністративно-правового спору. Відсутність правової процедури сповіщення перетворює так званий «повідомний» характер регулювання мирних зібрань на їх санкціонування або реєстрацію органами публічної влади, що суперечить не лише задекларованим у Конституції України принципам, а ще й ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Зокрема, в європейській практиці вироблено поняття спонтанного мирного зібрання, щодо якого неможливо повідомити владу обов'язково завчасно, оскільки це мирне зібрання, спричинене подією, яку неможливо було завчасно передбачити, щоб повідомити про намір проведення зібрання у визначені законодавством строки [8].

Не зайво зазначити, що у зв'язку зі зміною редакції Закону України «Про прокуратуру України», прийнятого 14 жовтня 2014 року (№ 1697-VII), прокурору заборонено здійснювати представництво в суді інтересів держави у правовідносинах, пов'язаних із створенням та діяльністю політичних партій, релігійних організацій і організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань. Це, наразі, може свідчити про демократизацію відносин у сфері реалізації мирних зібрань.

Оскільки у законодавстві не вирішено багато питань правового регулювання мирних зібрань, тож і в юридичній літературі відсутня єдина думка. Існує два протилежних табори науковців щодо тлумачення переліку масових заходів, передбачених ст. 39 Конституції України. Одні висловлюються за розширювальну інтерпретацію переліку, тобто вважають за необхідне брати до уваги усі існуючі у житті їх види [10, с. 85; 11, с. 36], інші вважають його вичерпним [12, с. 14].

Висновки. Отже, для повного і всебічного адміністративно-правового регулювання однорідних правовідносин у сфері мирних зібрань, а також приведення у відповідність до міжнародних стандартів доцільно прийняти Закон про порядок організації та проведення мирних зібрань, до сфери дії якого включити усі відомі види мирних зібрань з одночасним приведенням у відповідність чинного законодавства, а також розтлумачити ст. 39 Конституції України щодо видів мирних зібрань, якими, безумовно, є збори (конференції) жителів; збори трудових колективів, засідання статутних органів управління юридичних осіб, об'єднань громадян, зустрічі виборців з кандидатами; зібрання, що проводяться з метою відпочинку; громадські розважальні заходи; спортивні змагання; весільні процесії; народні свята; похорони, а також релігійні обряди і церемонії та ін.).

Крім поняття мирного зібрання, визначити у чіткій відповідності до Керівних принципів стосовно свободи мирних зібрань, підготовлених Радою експертів Бюро з демократичних інститутів і правам людини ОБСЕ, поняття контрзібрання, одночасного та спонтанного зібрань.

Дотепер залишається актуальним і потребує вирішення питання відповідальності органів публічної влади, судів і прокуратури у разі порушення ними законодавства про мирні зібрання, а також створення прозорої системи вирішення публічних спорів з приводу порушення права на мирне зібрання, громадського контролю та повноцінного захисту організаторів і учасників мирних зібрань Національною поліцією.

Бібліографічні посилання

1. Свобода мирних зібрань у практиці адміністративних судів: аналітичний огляд судової практики за 2010–2014 роки. Центр політико-правових реформ. м.Київ, 1 квітня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://piket.helsinki.org.ua/files/docs>.
2. Сиракузские принципы толкования органичений и отступлений от положений Международного пакта о гражданских и политических правах (1985) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline>.
3. Руководящие принципы по свободе мирных собраний. Подготовлены Советом экспертов БДИПЧ ОБСЕ по вопросам свободы собраний. Варшава, 2007 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.osce.org/odihr.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. // *Голос України*. – 2015. – № 141–142.
5. Вищий адміністративний суд України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – // www.vasu.gov.ua.
6. Про порядок організації і проведення мирних заходів: проект Закону України № 2450 від 6 травня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc.
7. Довгань В. С. Нормативно-правове регулювання реалізації права на мирні зібрання В.С. Довгань // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2013. – № 4. – С. 182–183.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/component/content/article/163-maxwidth/2012-04-21-15-17-54/921-yaka-sytuatsiia-iz-mytnymy-zibranniamy-sohodni.html>
9. Ухвала вищого адміністративного суду України 14 травня 2012 року № 24696476 у справі № К/9991/31621/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
10. Долежан В. Проблеми правового регулювання організації і проведення масових публічних акцій / В. Долежан // *Право України*. – 2003. – № 7. – С. 84–90.
11. Паліюк В. П. Деякі аспекти тлумачення норм права (цивільно-правовий аспект) / В. П. Паліюк // *Судова апеляція*. – 2005. – № 1. – С. 34–39.
12. Міщенко С. М. Стаття 39 Конституції України: проблемні питання застосування / С. М. Міщенко, С. А. Солоткий // *Вісник Верховного Суду України*. – 2002. – № 1 (29). – С. 12–18.

Мыслывая О.О. «Революция достоинства» – новый шаг к регламентации мирных собраний в Украине. Осуществлен анализ основных нормативно-правовых источников, которые формируют административные правоотношения в сфере мирных собраний в Украине, определены их недостатки, в том числе в связи с принятием новой редакции Закона Украины «О прокуратуре», и предложены отдельные пути совершенствования правовой регламентации мирных собраний.

Ключевые слова: мирные собрания, срок заблаговременного извещения, контрсобрания.

Myslyva O. O. "Revolution of dignity" - a new step towards the regulation of peaceful assemblies in Ukraine. The revolution of dignity caused political and social changes in Ukraine and put it on the agenda of the legal issues associated with the implementation of constitutional rights to freely Express their views through peaceful Assembly. Analysis of the legislation regulating the sphere of Assembly in Ukraine, indicates the presence of norms that are the basis

for ensuring and protecting human rights to peaceful Assembly. However, they do not have a complex nature, lack of integrity, as provided for in separate legal acts or agreement.

It is argued that the absence of a special law creates conditions for the abuse of the right of representatives of authorities and local self-government on the closure of peaceful activities, unreasonable laying on the organizers of these events responsibilities for the protection of public order, the narrowing of the content of the right to pursue peaceful Assembly, discriminatory definition of the range of persons who can arrange or take part in a peaceful Assembly, restrictions in respect of buildings and areas that can act as objects of mass events.

It is noted that legislation on criminal and administrative liability significantly limits the right of peaceful Assembly, because it is for the organizers and participants of peaceful assemblies and not individuals who create conditions to discourage, prohibit the organization or conduct of peaceful activities that they politically don't like. This situation exacerbates the slight use of administrative courts the decisions of the European court on similar issues.

The new Law proposes to limit the powers of the authorities regarding the holding of peaceful assemblies, provide for a specific list of places prohibited for holding of the meeting, to shorten the period of advance notice of the meeting, to identify the basic concepts and types of fees transparent system of public dispute resolution, the responsibility of government, courts and prosecution in case of violation of the law on peaceful Assembly, and full public control and protection of the organizers and participants of peaceful assemblies by the National police.

Keywords: *peaceful assemblies, period of advance notice, contravene.*

Надійшла до редакції 11.02.2016

О.О. Орлова

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Уточнено визначення верховенства права. Здійснено характеристику принципу верховенства права. Обґрунтовано важливість зазначеного принципу для правової держави.

Ключові слова: *право, правова держава, верховенство права, принципи права, принцип верховенства права.*

Постановка проблеми. Ідеал верховенства права (the Rule of Law) став нині чи не найпопулярнішим у всьому світі. До нього постійно звертаються політичні діячі не лише Заходу, для якого верховенство права традиційно є однією з найвищих демократичних цінностей, а й Сходу (включаючи комуністичний Китай), Півдня і Півночі. Він давно став найважливішою складовою міжнародно-правових актів, особливо з питань прав і свобод людини та громадянина. Все частіше верховенство права як принцип фіксується у національних конституціях і законах, ним активно оперують міжнародні та національні суди [1].

Одним з основних конституційних принципів є принцип верховенства

права, закріплений у ст. 8 Конституції України [2].

Змістовне наповнення принципу верховенства права, розвиток концепції верховенства права в Україні тривалий час перебували під впливом ідеології комунізму. Тому наближення до світових стандартів розуміння верховенства права є актуальним у сучасній Україні.

Отже, **метою** цієї статті є дослідження верховенства права як принципу¹ правової держави².

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Найбільш новою працею є монографія С.В. Серьогіна «Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування» (2014) [5], де значну увагу приділено правильності перекладу та розумінню верховенства права у різних правових системах світу. Проблема визначення та реалізації принципу верховенства права була досліджена значною кількістю сучасних науковців у процесі формування правової держави в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна прийняла на себе зобов'язання забезпечити „кожній людині, що перебуває під її юрисдикцією, права і свободи” [6], визначені у Загальній декларації прав людини. Україна також визнала повноваження Європейського суду з прав людини забезпечувати дотримання цього зобов'язання й право своїх громадян звертатися до суду зі скаргами у випадку, якщо, на їхню думку, держава порушує стосовно них положення конвенції. Це є ще одним кроком нашої держави назустріч принципу верховенства права.

Термін «the Rule of Law», який нині перекладається українською мовою як «верховенство права», увів у науковий обіг англійський вчений і політичний діяч Д. Гаррінгтон 1656 р.; англійському вченому конституціоналісту А. Дайсі та його послідовникам належить також оформлення доктрини верховенства права.

Введення в науковий обіг терміна «Rechtsstaat» та перші спроби розкриття його змісту здебільшого пов'язуються з ім'ям німецького правознавця і політичного діяча Р. фон Моля, хоча за іншою версією «пальма першості» у використанні терміна «Rechtsstaat» належить німецькому правознавцю К. Велькеру. Хоча ці висновки робилися А. Дайсі на основі порівняльного аналізу британської правової системи і правових систем країн континентальної Європи, нині вони сприйняті усім європейським співтовариством.

¹ На нашу думку, найбільш вдалою є дефініція принципів права, запропонована А.М. Колодієм у своєму монографічному дослідженні “Принципи права України”. Вчений зазначено загальнотеоретичну категорію розуміє як такі відправні ідеї його існування, що виражають найважливіші закономірності й підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [3, с. 34].

² Правова держава – це організація публічної влади, заснована на принципах верховенства права, поділу державної влади, реальності прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини й громадянина, а також взаємної відповідальності особи й держави [4, с. 133].

Верховенство права – це фундаментальний правовий принцип і правова доктрина, яка передбачає, що жодна людина не є вище закону, що ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом. Верховенство права різко контрастує з ідеєю, що правитель, законодавець може бути вище закону, що було особливістю римського права, радянського права, нацистського права та деяких інших правових систем [7].

Вперше словосполучення “верховенство права” було офіційно застосовано у Конституційному Договорі між Президентом України та Верховною Радою України “Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року”, в статті 1 якого було зазначено, що “В Україні діє принцип верховенства Права” [8].

У подальшому цей принцип знайшов нормативне закріплення у 1996 році в Конституції України [2].

Отже, верховенство права проголошено ст. 8 Конституції України, яка, хоча прямо і не розкриває його змісту, однак настановляє на певні його ознаки. Так, у Конституції сказано: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [2]. Далі, в тій же самій статті Основного Закону констатовано той факт, що Конституція має вищу юридичну силу в державі, а її норми є нормами прямої дії. Таким чином, може скластися враження, що Конституція України пов’язує верховенство права виключно із верховною силою норм самої Конституції щодо усіх інших правових норм, які діють у суспільстві.

Прикладом іншого важливого документа, що може пролити світло на питання про зміст поняття верховенство права, є Статут Ради Європи. У ст. 3 даного документа, до якого Україна приєдналася 31 жовтня 1995 р., закріплено, що «кожен член Ради Європи обов’язково має визначити принципи верховенства права» [9]. Проте Статут також не дає чіткого визначення даного принципу, лише саме формулювання та зміст статті наводять на думку про те, що верховенство права, на думку авторів даного документа, нерозривно пов’язане, поперше, із правами людини, а, по-друге, із принципами, які покладені в основу створення Ради Європи. Цими принципами, відповідно до Преамбули, є справедливість, демократія, прогрес тощо.

Таким чином, усі ці документи, не називаючи безпосередньо чим є принцип верховенства права, тим не менше окреслюють зміст даного поняття.

Принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб’єктами права на основі закону.

Принцип верховенства права означає, що для правової держави необхідно, але зовсім не достатньо, щоб усі, зокрема і сама держава, дотримувалися законів. Необхідно щоб ці закони були правовими, щоб закони виражали загальну і рівну для усіх міру свободи людини.

Принцип верховенства права є пріоритетним у правовій державі. Цей

принцип став активно і всебічно затверджуватися в нашій державі після проголошення її незалежності і закономірно отримав конституційне закріплення як одне з основних її надбань і напрямів подальшого розвитку. Зміст даного принципу полягає у співвідношенні права і держави, підпорядкованості держави та її інститутів праву. Крім того, принцип верховенства права означає співвідношення права і політики, права і економіки, права та ідеології, а також співвідношення права та інших соціальних норм (моралі, звичаїв тощо), і полягає в пріоритеті. Тільки з отриманням статусу незалежної держави Україна впровадила в життя такий ключовий принцип правового регулювання як верховенство права. На даний момент розуміння його сутності відповідає основним світовим стандартам. Так, у найбільш загальному вигляді верховенство права можна зрозуміти як панування права в суспільстві, як його визначальну роль у відносинах між усіма учасниками суспільних відносин, в діяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільнот, об'єднань.

Принципи верховенства права і верховенства закону становлять собою різні поняття. Однак вони є взаємопов'язаними, здійснюють взаємний вплив і доповнюють один одного. Верховенство права стосується визначальної ролі права в організації суспільного життя. Верховенство закону, в свою чергу, визначає порядок організації нормативних актів, їх ієрархію. Заміна принципу верховенства права верховенством закону є неприпустимою. Верховенство права забезпечує, так би мовити, сутнісне вираження правової держави, верховенство закону – відповідність між справедливістю права і його нормативним закріпленням. Розгляд принципу верховенства права поза принципом верховенства Конституції і законів – це шлях до беззаконня і всюдозволеності, а визнання тільки принципу верховенства закону поза системним розумінням принципу верховенства права – шлях до прийняття несправедливих, негуманних, недемократичних законів, інших нормативно-правових актів. Тому у встановленні співвідношення між даними принципами має бути рівновага, яка не ігнорує положення одного принципу за рахунок іншого. Одночасна дія обох принципів забезпечить оптимальний захист прав людини.

Посилання на принцип верховенства права є численними у практиці Європейського суду.

Так, внутрішнє законодавство повинне надати належний захист проти необґрунтованих порушень прав особистості: воно повинно уточнити тип узаконених обмежень і точно визначити їх сферу застосування, обсяг, мету, тривалість, встановити за ними контроль і т.д. В іншому випадку ніяке законодавство не буде визнано таким, що відповідає Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод.

У преамбулі до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, відповідно до якої створений і функціонує Європейський суд з прав людини, згадується про «...уряди європейських держав, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права» [10]. Уся діяльність Європейського суду з прав людини спрямована на забезпечення доктрини верховенства права, позаяк фундамен-

тальні права і свободи громадян є неодмінною її складовою.

Як свідчить практика, Європейський суд з прав людини не сформулював конкретного і вичерпного визначення доктрини верховенства права, яке виявляється ним, насамперед, у тлумаченні самого феномена прав людини, застосуванні принципів, що визначають зміст та обсяг цих прав, тощо. Професор П. Рабінович, зокрема, серед таких принципів виокремлює:

- принцип пропорційності, тобто справедливого збалансування інтересів людини з інтересами суспільства;

- принцип моральності, тобто застосування норм моралі, що домінують у цьому суспільстві у певний час;

- принцип з'ясування мети певного права людини та відповідності (співмірності) їй правореалізуючої, правозабезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави;

- принцип ефективності (забезпечення ефективного захисту прав людини), який уможливорює вибір Європейського суду із декількох варіантів інтерпретацій правової норми саме того, практична реалізація якого зможе забезпечити найвищий рівень захисту прав і основних свобод людини; принцип автономності (автономного тлумачення міжнародними органами юридичних норм з прав людини), суть якого полягає у незалежності висновків Європейського суду щодо розуміння цих норм у окремих державах та у пошуку загальноєвропейського стандарту тлумачення окремих термінів та уніфікації стандартів правозастосування різних країн [11].

Європейський суд у своїх рішеннях зазначає також ті важливі моменти (елементи), які становлять саму сутність верховенства права: доктрина справжньої демократії; доктрина природних прав людини, одні з яких є абсолютними, а інші – такими, стосовно яких Конвенція допускає втручання держави; принцип поділу влади; доктрина допустимих обмежень певних прав людини; доктрина якості закону; принцип законності; заперечення свавільності завдяки дієвим гарантіям від зловживання владою; доктрина справедливого судочинства; принцип рівності усіх перед законом; доктрина адміністративної юстиції; доктрина гуманного кримінального права тощо [12, с. 102].

Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» – звіт щодо верховенства права, що був прийнятий Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. на основі зауважень її членів П'єтера Ван Дзіка (Нідерланди), Грет Халлер (Швейцарія), Джефрі Джоуела (Сполучене Королівство), Каарло Туорі (Фінляндія). Звіт побудовано на аналізі підходів до розуміння верховенства права в міжнародно-правових документах, конституціях та законодавстві низки країн, а також у науковій літературі [13].

У п. 41 документа зазначено, що наразі можливий консенсус щодо обов'язкових елементів (як формальних, так і матеріальних або субстантивних) поняття «верховенство права», зокрема, таких:

1) законність, у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний порядок введення законів у дію;

2) правова певність;

3) заборона свавілля;

4) доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, в тому числі судовий контроль за адміністративними актами;

5) дотримання прав людини;

6) недискримінація та рівність перед законом [13].

Перелічені елементи лежать в основі конституційних і законодавчих положень та судової практики і на національному, і на міжнародному рівнях.

Відповідно до підходів Венеціанської комісії виділяють такі складові верховенства права:

1) доступ до закону (положення закону повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними);

2) вирішення питань про юридичні права повинно, як правило, здійснюватися на підставі закону, а не за розсудом;

3) рівність перед законом;

4) влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно;

5) права людини повинні бути захищені;

6) повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невинуватих витрат та відстрочок;

7) наявність справедливого суду;

8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у рамках як міжнародного, так і національного права [13].

Верховенство права є необхідним для відповідності певного державного утворення наявним демократичним стандартам. Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави в ім'я захисту прав людини, викорінення будь-якого свавілля. Власне, основоположні права та свободи людини визначають зміст і спрямованість розуміння верховенства права як доктрини, принципу та ідеалу.

Принцип верховенства права, яий означає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, їх пріоритетність перед іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави.

Основне призначення принципу верховенства права полягає в забезпеченні свободи та прав людини, причому, насамперед, у її відносинах з державною владою та державними органами [14, с. 27].

Попри таку розбіжність у поглядах, можна вважати, що принцип верховенства права є сукупністю морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатися справи у судах [15, с. 94].

Висновки. Отже, хотілося б нарешті, щоб поняття «верховенство права» набуло більш-менш об'єктивного визначення. Момент визначення у будь-якому науковому дослідженні дуже важливий, оскільки він є тією логічною відправною точкою, звідки бере початок саме дослідження.

Саме принцип верховенства права наповнює реальним змістом закріплене у Конституції положення про те, що Україна є правовою державою, тоб-

то державою, що підкоряється праву.

Визнання принципу верховенства права є неціненним надбанням України як демократичної держави. Він є спрямованим, врешті-решт, на досягнення гідного людини життя. Але для цього – принцип має неухильно забезпечуватися усіма гілками влади.

Отже, принцип верховенства права у правовій державі визначає умови життєдіяльності усього соціального організму, тобто порядок створення, існування й функціонування державних органів і громадських організацій, соціальних спільнот, ставлення до них окремих громадян, а тому є базовим, найбільш значущим. Цей принцип також означає, що не держава створює право, а, навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави в особі її органів і посадових осіб, інших організацій. А звідси випливає і твердження про те, що не держава надає права і свободи людині, а народ створює право, щоб насамперед обмежити ним державну владу.

Бібліографічні посилання

1. *Козюбра М.І.* Верховенство права і Україна / М.І. Козюбра // *Право України*. – 2012. – № 1–2. – С. 30–63.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. *Колодій А.М.* Принципи права України / А.М. Колодій. – К., 1998.
4. Теорія держави і права : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – 2-е вид. перероб. і доп. – Дніпропетровськ, 2015.
5. *Серьогін С.В.* Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : монографія / С.В. Серьогін. – Дніпропетровськ, 2014.
6. Загальна декларація прав людини. – К., 1995.
7. Верховенство права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Верховенство_права.
8. Конституційний Договір між Президентом України та Верховною Радою України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (від 08 червня 1995 року) // *ВВР України*. – 1995. – № 18. – Ст. 133.
9. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
10. Про ратифікацію Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України // *ВВР України*. – 1997. – № 40.
11. Права человека в современном мире / отв. ред. Рагозин Н.П. – Донецк, 1995.
12. Правознавство : навч. посібник / за ред. В.В. Копейчикова. – К., 2000.
13. Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikisource.org/wiki/>
14. *Шилінгов В.С.* Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства / В.С. Шилінгов // *Часопис Київського університету права*. – 2009. – № 2. – С. 25–29.
15. *Ткачук П.* Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції / П. Ткачук // *Вісник Конституційного Суду України*. – 2005. – № 5. – С. 92–97.

Орлова Е. А. Верховенство права как принцип правового государства. Уточнено определение верховенства права. Осуществлена характеристика принципа верховенства права. Обоснована важность названного принципа для правового государства.

Ключевые слова: право, правовое государство, верховенство права, принципы права, принцип верховенства права.

Orlova O. O. The rule of law as a principle of legal state. The article clarifies the definition of the rule of law. Implemented characteristic of the rule of law. Substantiates the importance of this principle for the rule of law.

The rule of law is essential to state with democratic standards. The rule of law is a priority in a legal state. It fills the rule of law in the real meaning of the provisions enshrined in the Constitution that Ukraine is a legal state, that state that obeys the law.

The principle of the rule of law is intended activities of the state to protect human rights, eliminate any arbitrariness. Actually, the fundamental rights and freedoms determine the content and direction of understanding of the rule of law as doctrine, principles and ideals.

The rule of law in a legal state determines the living conditions of the whole social body, ie the order of creation, existence and functioning of state bodies and public organizations, social communities, attitudes of individuals, and so is basic, the most significant. This principle also means that the state does not create law, but rather law is the foundation of the organization and functioning of the state through its agencies and officials of other organizations. It follows the assertion that the state provides no rights and freedoms, and the people creates a right to limit his first state power.

Keywords: law, legal state, rule of law, principles of law, the rule of law.

Надійшла до редакції 20.11.2015

І.А. Сердюк

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.13

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ АКТ»

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до розуміння понять «правовий акт» і «юридичний акт». На основі їх аналізу зроблено висновок про те, що правовий акт є складним багатогранним явищем правової дійсності, а комплексне уявлення про означений феномен може бути отримано лише в результаті його багатаспектного розгляду. Запропоновано авторські дефініції загальнотеоретичної категорії «правовий акт» у її вузькому та широкому розумінні, а також визначення поняття «юридичний акт», яке враховує його етимологічний аспект.

Ключові слова: акт, правовий акт, юридичний акт, інтерпретаційно-правовий акт, правозастосовний акт.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійного ряду. Однією зі складових цього ряду є категорія «правовий акт», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної пробле-

ми. Поняття правового акта, його диференціація, техніко-юридичні особливості окремих різновидів є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права.

Водночас на особливу увагу в контексті теми цієї праці заслуговують наукові статті М. Цвіка «Про систему юридичних актів» [9] і М. Босенко «Суперечності у визначенні поняття «правовий акт»», положення яких стануть предметом подальшого наукового аналізу [3].

Метою цієї статті є спроба автора на основі методологічного аналізу існуючих у сучасній юридичній науці інтерпретацій понять «правовий акт» і «юридичний акт» запропонувати власний підхід до розуміння цих загально-теоретичних категорій, який би враховував різні аспекти досліджуваного феномена правової дійсності.

Досягнення визначеної автором дослідницької мети зумовило необхідність використання таких загальнонаукових методів пізнання, як аналіз і синтез.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що науковці при дослідженні та висвітленні актуальних або традиційних питань теорії правових актів уживають такі юридичні терміни, як «правовий акт» і «юридичний акт». Автор обстоює тезу про те, що незважаючи на початкові відмінності у смислових значеннях слів «правовий» і «юридичний», свідченням чого є їх етимологічний аспект, сучасна юридична наука має використовувати похідні від них терміни «правовий акт» і «юридичний акт» як синоніми, що несуть у собі однакове смислове навантаження.

Огляд наукової і навчальної юридичної літератури свідчить про те, що найбільш поширеним у загальнотеоретичній юридичній науці є погляд на правовий акт як волевиявлення держави (її органів і посадових осіб). Підтвердженням цієї тези слугують схожі за своїм змістом судження вчених про предмет дослідження.

Так, зокрема, П. Рабінович поняття правовий (юридичний) акт визначає у такий спосіб: це формально-обов'язкове волевиявлення держави (її органу або уповноваженого нею суб'єкта) [6, с. 94].

У Великому енциклопедичному словнику за редакцією академіка Ю. Шемшученка міститься дещо відмінна від вищенаведеної інтерпретація цього поняття того самого автора, а саме: «акт юридичний – волевиявлення держави (її органів, посадових осіб), формально обов'язкове для виконання» [4, с. 25]. Соціальну роль такого акта П. Рабінович вбачає в тому, що через нього держава об'єктивує, виражає свою волю, доводить її до відповідних суб'єктів, створює формально обов'язкові передумови для узгодження з цією волею поведінки учасників суспільного життя. Цим держава впливає на поведінку громадян, діяльність різноманітних об'єднань та угруповань, реалізує у правовій формі свої функції. Вчений наголошує на тому, що існують й інші форми волевиявлення держави (заяви, звернення, ноти тощо), однак вони, як правило, не містять обов'язкових приписів [4, с. 25].

С. Алексеев досліджуване нами поняття визначає як належним чином

(словесно-документально) оформлений зовнішній вираз волі держави, її органів, окремих осіб, що виступає як носій змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [1, с. 192-193]. Важливим уточненням наведеної дефініції є теза вченого про те, що поняття «правовий акт» в основному співпадає з категорією «юридичний документ» [1, с. 193].

Правник виокремлює такі основні риси правового акта-документа:

- 1) вираженість у словесно-документальному вигляді;
- 2) вольовий характер;
- 3) закріплення в акті змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [1, с. 194].

М. Цвік у згаданій нами вище науковій праці наголошує на можливості одержання певної користі із занадто широкого підходу (вчений не поділяє думку про визнання понять «правовий акт» і «юридичний акт» тотожними – суть широкого підходу. Він стверджує, що з усіх юридичних актів тільки правові містять норми права. Таким чином, він обмежує обсяг цього поняття сукупністю нормативно-правових актів. – І. Сердюк) до поняття правового акта. Правник, зокрема, вважає, що прихильники цього підходу сформулювали деякі ознаки, які є спільними для усіх видів юридичних актів. У цьому аспекті, на думку М. Цвіка, може бути використана характеристика акта як письмового документа, що породжує юридичні наслідки; як офіційних владних наказів, що є засобом регулювання суспільних відносин; як проявів державної волі, спрямованих на досягнення певного юридичного ефекту [9, с. 15].

Як офіційний документ, виданий державним органом, який містить загальнонормативні або індивідуально-визначені приписи, розглядають терміно-поняття юридичний акт [legal akt] В. Кураков і Л. Кураков [5, с. 697].

Схожу думку з цього приводу обстоює і колектив авторів тлумачного словника за редакцією В. Гончаренка. На думку вчених, правовий акт (юридичний акт) являє собою офіційний письмовий документ, що породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан, спрямований на регулювання суспільних відносин. Правові акти поділяються на нормативні акти, які встановлюють норми права, що регулюють певну сферу суспільних відносин, та індивідуальні акти, що породжують конкретні права та обов'язки для конкретних суб'єктів права ... [10, с. 218].

О. Скакун під категорією «правовий акт» пропонує розуміти актоволевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за вчинене правопорушення. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді письмового документа (акта-документа) [7, с. 311].

Вчений виокремлює такі його суттєві ознаки: 1) виражає волю (волевияв-

лення) уповноваженого суб'єкта права, його владні веління; 2) має офіційний характер, обов'язковий для виконання; 3) спрямований на регулювання суспільних відносин; 4) встановлює правові норми, а також конкретні правовідносини; 5) може бути актом-документом, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, і актом-дією, за допомогою якого виникає юридичний результат (встановлення правових норм, їх застосування і т.д.); 6) становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки [7, с. 312].

Аналіз різних трактувань поняття «правовий акт» та подальший синтез дозволили М. Босенко визначити такі спільні риси, що мають усі правові акти: 1) правовий акт є письмовим документом, що має особливу форму вираження інформації; 2) видання правових актів допускається суворо в межах компетенції суб'єкта; 3) офіційний характер правового акта полягає в його виданні (прийнятті) від імені органу (колективного суб'єкта безпосередньої демократії); 4) правовий акт має цільову орієнтацію. В ньому в концентрованій формі виражені соціальні інтереси; 5) правовий акт є загальнообов'язковим; 6) правовий акт призначений для врегулювання суспільних відносин [3, с. 29].

Такі самі спільні риси правових актів, за допомогою яких можна визначити їхню роль та місце у правовій системі, виокремила і М. Тесленко, що правда розширивши цей перелік суджень про досліджуване нами правове явище наявністю у нього певної структури [8, с. 242-243].

Аналіз наведених вище дефініцій категорії «правовий (юридичний) акт», а також поглядів учених щодо суттєвих ознак цього поняття дає підстави для таких проміжних висновків:

по-перше, правовий акт не можна зводити до волевиявлення лише держави, її органів та посадових осіб, адже у такий спосіб штучно звужується обсяг цього поняття. Вважаємо, що категорію «правовий акт» у її вузькому розумінні необхідно інтерпретувати як волевиявлення органів публічної влади, їх посадових і службових осіб. Найбільш вдалим словесним символом досліджуваного нами поняття в такому його розумінні, на нашу думку, є юридичний термін «*правовий акт публічної влади*».

У широкому розумінні обсяг категорії, що складає предмет розгляду, охоплює собою волевиявлення усіх право-дієздатних суб'єктів права. Вагомим аргументом на користь такого умовиводу є запропонована С. Алексєєвим класифікація правових актів. Залежно від того, які основні елементи правової системи виражають правові акти-документи, останні вчений диференціює на чотири різновиди: 1) нормативні юридичні акти; 2) інтерпретаційні акти нормативного або індивідуального характеру; 3) акти застосування права; 4) акти реалізації прав і обов'язків [1, с. 199];

по-друге, правовий акт за своєю зовнішньою формою виразу (способом об'єктивації у зовнішньому світі) може бути не лише письмовим документом, але й мати вербальну (словесну) форму або ж бути актом-дією (конклюдентна форма), що свідчить про некоректність інтерпретації досліджуваного нами поняття виключно як юридичного письмового документа, тобто матеріального носія правової інформації;

по-третє, не можна повною мірою погодитись із тезою про те, що кожен правовий акт має загальнообов'язковий характер. Такою властивістю наділяються лише ті з них, що містять норми права та правила їхнього розуміння (нормативно-правові та інтерпретаційно-правові акти), а не забезпечують індивідуальне регулювання поведінки суб'єктів правовідносин (правозастосовні акти). Тому, на нашу думку, доречніше вести мову не про загальнообов'язковий, а формально-обов'язковий характер правових актів, що є результатом діяльності органів публічної влади, їх службових і посадових осіб. Наведена ознака правового акта вказує, таким чином, як на принцип упорядкування та спосіб здійснення його змісту, так і на обов'язковий для адресатів характер його приписів;

по-четверте, наявність певної структури правового акта-документа є, скоріше, свідченням його специфічної видової особливості, а не того спільного, що притаманне досліджуваній нами загальнотеоретичній категорії;

по-п'яте, виявом довіри населення до органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, є легітимація їх рішень з боку громадянського суспільства. Лише за таких умов правові акти публічної влади будуть ефективними, тобто здатними досягти мети правового регулювання суспільних відносин;

по-шосте, принцип верховенства права, як найбільш значуща фундаментальна ідея організації та функціонування громадянського суспільства, формою організації якого є правова держава, вимагає, аби поведінка учасників правових відносин, і перш за все органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, була передбачуваною з погляду визначеної законом мети правового регулювання, тобто має бути правопевною.

по-сьоме, поза увагою вчених залишилася така його важлива риса, як державна забезпеченість (гарантованість), без якої нормативний чи то індивідуальний припис, який складає зміст правового акта, лишається декларацією.

Зважаючи на вищевикладене, можна виокремити такі суттєві ознаки поняття «правовий акт» у його широкому розумінні:

- 1) виражає волю (є волевиявленням) право-дієздатних суб'єктів права;
- 2) зовні виражається у вербальній, конклюдентній або документальній формі;
- 3) породжує юридичні наслідки, тобто є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

З цього приводу заслуговує на увагу доволі лаконічне судження про правовий акт Ж.-Л. Бержеля. Під цим поняттям вчений розуміє акт, який вносить зміни в юридичну ситуацію [2, с. 433], тобто зміни в юридично значущі умови і обставини, що створюють певне правове становище, викликають ті чи інші відносини суб'єктів права.

Досліджувану загальнотеоретичну категорію в її вузькому розумінні (зі звуженим обсягом і збагаченим змістом, словесним символом якої є термін «правовий акт публічної влади». – І. Сердюк) характеризують такі суттєві ознаки:

- 1) являє собою волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб;
- 2) має формально-обов'язковий характер;

- 3) має офіційний характер;
- 4) має легітимний характер;
- 5) здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права;
- 6) має цільову орієнтацію на утвердження правопорядку;
- 7) з погляду визначених законом юридичних наслідків має бути правопевною;
- 8) гарантується державою.

Висновки. Зважаючи на той факт, що правовий акт є складним багатогранним явищем правової дійсності, комплексне уявлення про означений феномен може бути отримано лише в результаті його багатоаспектного розгляду:

- з погляду теорії праворозуміння, зокрема, нормативістського, соціологічного та аксіологічного підходів, правовий акт волевиявлення правотворчих органів (нормативно-правовий акт) і правозастосовних судових органів (судове рішення) необхідно розглядати як форму об'єктивного права;

- в аспекті теорії правової поведінки правовий акт являє собою її фрагмент, елемент, що складається з суб'єкта та суб'єктивної сторони, об'єкта й об'єктивної сторони;

- з погляду теорії юридичних фактів правовий акт необхідно розглядати як правомірні діяння суб'єктів права, що мають на меті досягнення конкретних юридично-значущих результатів;

- в аспекті теорії юридичних документів правовий акт являє собою письмовий носій правової інформації про правила поведінки загального характеру, про правила їхнього розуміння або про правові приписи, що мають персоніфікований характер;

- з погляду теорії юридичної діяльності правовий акт необхідно розуміти як результат правотворчої, правоінтерпретаційної та правореалізаційної, і перш за все правозастосовної діяльності;

- в аспекті взаємозв'язку із процесом правового регулювання правовий акт являє собою юридичний засіб, за допомогою якого поведінка суб'єктів приводиться у відповідність із вимогами правових норм.

Зважаючи на вищевикладене, необхідно розрізнити два підходи до розуміння досліджуваної категорії:

правовий акт (у широкому розумінні) – це волевиявлення праводієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що породжує юридичні наслідки;

правовий акт (у вузькому розумінні) – це забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності.

Врахування етимологічного аспекту терміна «юридичний акт» дозволяє нам запропонувати таке визначення однойменної категорії: **юридичний акт**

– це забезпечене з боку держави формально-обов'язкове волевиявлення органів правосуддя, що має офіційний характер, здійснює регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує передбачені законом юридичні наслідки задля утвердження правопорядку.

Бібліографічні посилання

1. *Алексеев С.С.* Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – Т. II. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с.
2. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права / под общ. ред. В.И. Даниленко; пер. с фр. – М. : NOTA BENE 2000. – 576 с.
3. *Босенко М.* Суперечності у визначенні поняття «правовий акт» / М. Босенко // Віче. – 2009. – № 18. – С. 27-29.
4. Великий енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
5. *Кураков Л.П.* Большой толковый словарь экономических и юридических терминов / Кураков Л.П., Кураков В.Л. – М. : Вуз и школа, 2001. – 720 с.
6. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П.М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
7. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
8. *Тесленко М.В.* Судебный конституционный контроль в Украине : монография / М.В. Тесленко. – К., 2001. – 344 с.
9. *Цвік М.В.* Про систему юридичних актів / М.В. Цвік // Вісник академії правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 14-24.
10. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін. ; за ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Либідь, 2003. – 320 с.

Сердюк І.А. **Методологический анализ интерпретаций понятия «правовой акт».** Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к пониманию понятий «правовой акт» и «юридический акт». На основе их анализа сделан вывод о том, что правовой акт является сложным многогранным явлением правовой действительности, а комплексное представление об этом феномене может быть получено в результате его многоаспектного рассмотрения. Предложены авторские дефиниции общетеоретической категории «правовой акт» в узком и широком её понимании, а также определение понятия «юридический акт», которое учитывает его этимологический аспект.

Ключевые слова: акт, правовой акт, юридический акт, интерпретационно-правовой акт, правоприменительный акт.

Serdyuk I.A. **Methodological analysis of interpretation of notion «legal act».** The author suggests his own approach to conception of such general and theoretical category as “legal act”.

Having considered the fact that legal act is a complex phenomenon of legal reality, complex impression of which can be received only as a result of its multi aspect examination: from the point of view of the theory of law consideration, namely, normative, sociological and valuable approaches, legal act – an expression of will of law enforcement bodies (normative and legal act) and law enforcement judicial bodies (judicial decision) should be viewed as a form of objective law; from the point of view of the theory of legal behaviour legal act is its part, an element consisting of subject and subjective aspect, object and objective aspect; from the point of view of the theory of legal facts a legal act should be viewed as lawful actions of the subjects to law aimed to receive concrete legal results; from the point of view of legal instruments a legal act is a written bearer of legal information about the rules of behaviour of general character, about the rules of their understanding or about legal precepts, that have in gross character; from the point of view of the theory of legal activities a legal act should be understood as a result of law-making, law enforcement and law implementation activities; from the point of view of interrelation with the process of legal regulation a legal act is a legal means due to which the behaviour

of the subjects is brought in accordance with the requirements of the legal standards.

Having considered the above-mentioned facts, should be differentiated two approaches as to conception of the studied category:

Legal act (in its wider sense) is the expression of will of capable subjects to law objectivated in verbal documentary form creating juridical consequences;

Legal act (in its narrower sense) is provided by the state and accepted as legitimate by the civil society, formally mandated will expression of public authorities, their service and official persons, that has official character, exercises just from the point of view of the majority of the population regulatory or protective influence upon the behaviour of the subjects to law and creates legal consequences.

Having considered etymological aspect of the term “juridical act” it is possible to suggest the following definition of the category: a juridical act is provided by the state formally mandatory will expression of judicial agencies having official character, exercises regulatory or protective influence upon behaviour of the subjects to law creating provided by the law juridical consequences in order to affirm legal order.

Keywords: *act, legal act, juridical act, interpretation and legal act, law enforcement act.*

Надійшла до редакції 23.03.2016

Степаненко К.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7 + 341.1

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Зроблено спробу дослідити механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі. Надано визначення механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, систематизовано джерела механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі. Здійснено структурування та аналіз інституційних, процесуальних та матеріальних гарантій забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі.

Ключові слова: *Європейський Союз, механізм забезпечення прав людини та громадянина, джерела Європейського Союзу, гарантії забезпечення прав людини та громадянина.*

Постановка проблеми. Володіння людиною в сучасному світі власними правами гарантується наявністю механізмів реальної реалізації цієї можливості. Створення таких механізмів – справа світового значення, оскільки згаданий у визначальних міжнародних договорах пріоритет людини над державою не повинен бути декларуванням взятих державою або міждержавними об'єднаннями на себе зобов'язань ефективно забезпечувати права кожної особистості. Переведення користування наданими правами у практичну сферу дає можливість людині всебічно розвиватися, що є одним із принципів іс-

нування Європейського Союзу (ЄС) – унікального міждержавного об'єднання сучасності.

Забезпечення прав людини та громадянина є одним із концептуальних напрямів діяльності Європейського Союзу відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах. Критерії, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ до ЄС, схвалені на засіданні Європейської Ради в Копенгагені у 1993 році, вимагають від країни-кандидата на вступ до ЄС стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу права людини і захист меншин. Після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію України з ЄС, дотримання цих вимог для нашої держави набуває ще більшої актуальності та вимагає посиленої уваги до механізму забезпечення прав людини та громадянина, що діє сьогодні в Європейському Союзі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні положення механізму забезпечення прав людини та громадянина розглядалися у наукових роботах, спрямованих на розвиток галузі конституційного права, міжнародного права, політології, інших наук. Зважений та аргументований погляд на вирішення цієї проблеми можна зустріти в наукових працях М. Баймуратова, М. Буроменського, А. Мацко, А. Олійника, В. Опришка, В. Погорілка, П. Рабиновича, В. Тація, Ю. Тодики, М. Черкеса, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та інших вчених. В останні роки, як наслідок євроінтеграційних прагнень України та звернення уваги науковців до європейського права і права ЄС, з'явилися цікаві та ґрунтовні публікації таких вітчизняних та зарубіжних авторів: І. Грицяк, А. Дмитрієв, І. Лукашук, Л. Тимченко, В. Муравйов, Л. Луць, Л. Ентін та ін. Безпосередньо механізм забезпечення прав людини в Європейському Союзі досліджено в наукових роботах вітчизняних дослідників Н. Толкачової («Система захисту прав людини в Європейському Союзі», 2009 р.) та В. Муравйова, О. Святун («Організаційно-правовий механізм захисту прав людини в Європейському Союзі», 2013 р.), які можна вважати дискусійним підґрунтям для написання статті. Проте, зважаючи на важливість для світової спільноти проблематики захисту прав людини, посилення євроінтеграційних амбіцій України, що мало вираз у підписанні Угоди про асоціацію України з ЄС, питання дії механізму забезпечення прав людини в Європейському Союзі залишаються актуальними та прикладними. Отже, головною метою статті є визначення механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, структурування та аналіз гарантій забезпечення прав людини та громадянина в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Історичне обґрунтування важливості інституту прав людини в контексті становлення правової держави знаходить в теорії і на практиці риси, властивості і характеристики, які отримали в сучасному міжнародному публічному праві назву пріоритет прав людини по відношенню до держави та міждержавних об'єднань. Природа сучасної правової держави заснована на правах людини і саме в цій якості держава зберегла практичну цінність необхідної і доцільної організації, що надає людству прос-

ті, але незамінні послуги. Забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі – це багатовекторний правовий процес, що відповідає духу сучасного європейського права і має свій механізм, сформований за довгі роки правової інтеграції в межах функціонування Європейських співтовариств.

Незважаючи на те, що на перших етапах своєї діяльності ЄС не приділяв значної уваги питанням захисту прав людини, в державах-засновниках перших Європейських співтовариств завжди існувала ідея можливості реалізації та захисту прав людини, під яку розроблялися та втілювалися відповідні механізми. З розширенням сфер співпраці та кількості держав, що в різні часи приєднувалися до інтеграційних об'єднань, зростала і необхідність у диверсифікації засобів і механізмів захисту прав людини, які закріплювалися в установчих договорах, так званих первинних джерелах ЄС. Сьогодні, враховуючи значущість прав людини, ефективність їх забезпечення в Європейському Союзі, інститути та органи ЄС постійно звертають особливу увагу на систематизацію та спрощення відповідних механізмів щодо захисту прав громадян Союзу, а також осіб, які перебувають в його просторових межах. Арсенал таких механізмів і засобів багатий і різноманітний, оскільки проголошуючи права і свободи особистості, ЄС в установчих договорах взяв обов'язок їх забезпечувати не тільки правовими, але і економічними, політичними, ідеологічними, культурними засобами. На сьогодні, зважаючи на складні політичні процеси в Союзі, викликані фінансовою та міграційною кризою, реальне забезпечення прав людини та громадянина в ЄС належить до найактуальніших питань цього унікального об'єднання.

На думку В. Муравйова і О. Святун, в Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини [1, с. 4], проте таке твердження є не зовсім вірним, оскільки за довгі роки формування джерельної бази Союзу склалися відповідні елементи механізму забезпечення прав людини та громадянина, які притаманні правозастосовній практиці інститутів та органів ЄС, вони корелюються з логікою існування самого Союзу, закладеною в перших установчих документах. Але перед тим як обґрунтувати це припущення, доцільно звернутися до теоретико-семантичних характеристик такої категорії, як «механізм» стосовно забезпечення прав і свобод людини та громадянина. В цьому ракурсі слід зазначити думку професора А. Олійника, який визначає механізм забезпечення конституційних свобод як систему умов і засобів реалізації суб'єктивних можливостей щодо їх охорони, захисту і відновлення шляхом застосування компетентними міжнародними форумами та національними державними органами і органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, їх посадовими і службовими особами матеріальних і процесуальних норм міжнародного та національного права [2, с. 190]. Професор В. Копейчиков свого часу визнавав існування дуже важливої проблеми необхідності максимального спрощення механізму здійснення і захисту прав і свобод людини та громадянина, а її рішення бачив у створенні спеціальних кодексів прав людини, механізм реалізації яких був би визначений хоча б в основних рисах [3, с. 83]. Слід зазначити, що своєрідна кодифікація прав лю-

дини присутня на міжнародному рівні та полягає в існуванні фундаментальних документів світового значення, які передбачають та контролюють універсальні механізми захисту прав людини. Звісно, вони мають своє розповсюдження й на Європейський Союз.

Отже, механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі може визначатися як структурно взаємопов'язана сукупність правових та організаційних гарантій, що реалізуються інститутами та органами ЄС і спрямовані на регулювання правовідносин у цій сфері. Мова йде про ті національні та міжнаціональні гарантії (засоби, правила, процедури), які покликані забезпечити перехід прав і свобод від декларації до реалій, створити зрозумілі та прозорі умови щодо забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, не порушуючи при цьому норм міжнародного права, установчих договорів ЄС та принципи національного суверенітету країн-членів Союзу. Зважаючи на мультиправовий характер джерел ЄС, обумовлений своєрідністю правових систем країн-учасниць, можна стверджувати, що в Європейському Союзі на сьогодні існує свій механізм забезпечення прав людини та громадянина, який хоча і є похідним від міжнародної системи захисту прав особи, але має власну специфіку, зумовлену правовим статусом та порядком функціонування інститутів ЄС, діяльність яких спрямована, в тому числі, й на захист прав громадян Союзу.

Відчутний прогрес Європейського Союзу у галузі прав людини особливо помітний, якщо врахувати ту обставину, що європейське право цю проблематику не регулювало зовсім. Юрисдикційний захист прав людини здійснювався перш за все національними судовими органами, а наднаціональні інститути їм допомагали, проте не підміняли. Що стосується захисту прав людини, то право Європейського Союзу не втручається у сферу внутрішньої компетенції держав-членів, не наполягає на закріпленні загальних стандартів, гармонізації або зближення механізмів їх захисту і забезпечення, не прагне до наднаціонального регулювання. Право Євросоюзу орієнтується на високі традиції, які утвердилися у цій сфері на національному рівні [4, с. 301].

Механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі базується на відповідних джерелах, які закріплюють правовий статус людини та громадянина, визначають механізм забезпечення їх прав. До найважливіших джерел основ правового становища людини і громадянина в ЄС належать: 1) статті так званої «Конституції» ЄС: Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу (раніше мав назву Договір про Європейське співтовариство 1957 р.); 2) Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (ЄКПЛ); 3) два документа рекомендаційного характеру – акти так званого м'якого права, прийняті в 1989 р.: Декларація основних прав і свобод та Хартія про основні соціальні права працівників; 4) Хартія ЄС про основні права 2000 р. (Хартія); 5) прецедентне право судів ЄС, перш за все, Суду Європейського Союзу.

Наявність зазначеної джерельної бази зайвий раз підкреслює своєрідність механізмів забезпечення прав людини та громадянина в Європейському

Союзу. Так, із остаточним набуттям чинності Лісабонського договору 2007 року, відбудеться інкорпорація першого узагальненого каталогу прав індивіда, якою є Хартія основних прав Євросоюзу. А це, на думку Н. Толкачової, означає, що відбудеться довгоочікуваний і неминучий злам у регулюванні охорони прав людини на рівні наднаціональних організацій [5, с. 347]. Не менш важливим документом у цьому ракурсі є Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року. У справі 136/79 National Panasonic (1980 р.) Суд ЄС вирішив, що хоча ЄКПЛ не є складовою права ЄС, її положення повинні виконуватися. Тому будь-які заходи, ухвалені в межах ЄС, не будуть дійсними, якщо вони суперечать Конвенції.

Необхідність у розробці власних документів у рамках Союзу, що регулюють права і свободи людини, їх захист, незважаючи на рецепцію ЄКПЛ, пояснюється, в основному, потребою в поповненні прогалини ЄКПЛ (в її тексті майже повністю відсутні права «третього покоління» – соціально-економічні та культурні). Найбільший інтерес з цих джерел Союзу представляє Хартія, якій планується надання вищої юридичної сили в правовій системі ЄС за допомогою інкорпорації в установчі акти. Хартія містить практично усі права і свободи, гарантовані ЄКПЛ, при цьому більш детально регламентуючи їх, а також нові права. Унікальність Хартії полягає також у своєрідному способі класифікації основних прав і свобод, заснованої на цінностях, на захист яких вони спрямовані (людська гідність – глава I; свобода – глава I; рівність – глава III; солідарність – глава IV).

Названі джерела права ЄС закріплюють відповідні *гарантії* прав і свобод людини і громадянина: інституційні, процесуальні, матеріальні. *Інституційні* гарантії передбачають судовий (шляхом звернення до національних судів і трибуналів, судових органів Союзу, Європейського суду з прав людини) та позасудовий (шляхом звернення до Омбудсману ЄС; органів спеціальної компетенції: Європейського контролера із захисту даних, Загального контрольного органу в рамках Європолу, Управління щодо забезпечення продовольчої безпеки і захисту прав споживачів, Європейського агентства з питань навколишнього середовища та ін.; Європейської Комісії; дипломатичних і консульських представництв держав-членів ЄС в країнах, що не входять у Союз) захист прав і свобод людини.

До основних *процесуальних* гарантій можна віднести: звернення в неупереджений суд за захистом будь-яких прав і свобод, встановлених нормами ЄС; право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку; право на юридичну допомогу; гарантії для підозрюваних, обвинувачених та підсудних у справах про вчинення кримінальних злочинів (презумпція невинуватості, право на захист, принципи законності і пропорційності злочинів і покарань, процедура habeas corpus, принцип non bis in idem).

Громадяни Європейського Союзу за захистом своїх порушених прав і свобод, гарантованих ЄКПЛ, можуть звертатися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), в інших випадках (наприклад, коли порушуються права і свободи, гарантовані не ЄКПЛ, а нормами права ЄС) громадяни Союзу

можуть звертатися в судові органи ЄС, зокрема, в Суд ЄС шляхом пред'явлення: 1) позовів про бездіяльність (якщо бездіяльність інститутів ЄС і Співтовариств безпосередньо зачіпає їх права та інтереси); 2) позовів про анулювання (якщо прийнятий нормативно-правовий акт ЄС безпосередньо зачіпає їх права та інтереси); 3) позовів про відшкодування шкоди, заподіяної діями (бездіяльністю) інститутів ЄС і Співтовариств.

Матеріальні гарантії передбачають майнову відповідальність Європейського Союзу і держав-членів за порушення суб'єктивних прав, встановлених нормами ЄС. При цьому порядок відшкодування завданої шкоди також є одним із специфічних механізмів забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі і співвідноситься з процедурою виконання рішень Суду ЄС, які, як і постанови ЄСПЛ, є остаточними і оскарженню не підлягають, але призводять до безумовного скасування або зміни рішень національних судів. Іншими словами, Суд ЄС виступає в якості вищої судової інстанції Європейського Союзу, незважаючи на відсутність легальної ієрархічної підпорядкованості між елементами судової системи Союзу. Загальні положення про виконання рішень Суду ЄС містяться в ст. ст. 228, 244 і 256 Договору про Європейське Співтовариство та зводяться до такого. Рішення, що покладають платіжні зобов'язання на будь-яку особу, крім держави, підлягають примусовому виконанню. Примусове виконання регулюється цивільно-процесуальними нормами тієї держави, на території якої виконання має місце. Держави самі зобов'язані вжити необхідних заходів для виконання рішень, винесених щодо них. В іншому випадку після отримання пояснень з боку держави і винесення мотивованого висновку Європейська Комісія надає термін для виконання судового рішення, при порушенні якого вона може передати справу до Суду ЄС. Останній може зобов'язати державу сплатити штраф. Як правило, держави ЄС виконують рішення Суду ЄС, що свідчить про авторитет даного органу.

Висновки. В Європейському Союзі існує свій механізм забезпечення прав людини та громадянина, який хоча і є похідним від міжнародної системи захисту прав особи, але має власну специфіку, зумовлену правовим статусом та порядком функціонування інститутів ЄС, діяльність яких спрямована, в тому числі, й на захист прав громадян Союзу. Механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі може визначатися як структурно взаємопов'язана сукупність правових та організаційних гарантій, що реалізуються інститутами та органами ЄС і спрямовані на регулювання правовідносин у цій сфері. Джерела права ЄС, як основне ядро механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, закріплюють відповідні гарантії: інституційні, процесуальні та матеріальні. Спрощення механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі є одним із концептуальних напрямів діяльності ЄС відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах.

Бібліографічні посилання

1. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 117. – Ч. I (у двох ч.). – 157 с.
2. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. – К., 2008.
3. Основи конституційного права України : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997.
4. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека / отв. ред. Л. М. Энтина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007.
5. Толкачова Н. Б. Система захисту прав людини в Європейському Союзі / Н. Б. Толкачова // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 10/2009. – № 4. – С. 346-350.

Степаненко К.В. Механізм забезпечення прав человека и гражданина в Европейском Союзе. Сделана попытка исследовать механизм обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе. Дано определение механизма обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе, систематизированы источники механизма обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе. Осуществлено структурирование и анализ институциональных, процессуальных и материальных гарантий обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе.

Ключевые слова: *Европейский Союз, механизм обеспечения прав человека и гражданина, источники Европейского Союза, гарантии обеспечения прав человека и гражданина.*

Stepanenko K.V. Mechanism of ensuring of rights of the man and the citizen in the EU. This article attempts to explore the mechanism of human rights and citizen of the European Union. Available determine the mechanism to ensure human and civil rights in the European Union sources systematized mechanism for ensuring human and civil rights in the European Union.

The most important sources of legal status of the man and the citizen in the EU include: 1) so-called "EU Constitution" – the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (formerly was called the Treaty of the European Community in 1957); 2) European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (ECHR); 3) two recommendatory documents - acts of so-called soft law, adopted in 1989: Declaration of Fundamental Rights and Freedoms and the Charter of Fundamental Workers Social Rights; 4) The EU Charter of Fundamental Rights of 2000 (the Charter); 5) case law of the courts of the EU, above all, the Court of the European Union.

There is structuring and analysis of institutional (judicial and non-judicial protection), procedural (the right to a fair and public hearing within a reasonable time; the right to legal assistance; guarantees for suspects, accused persons and defendants in cases of criminal offenses (presumption of innocence, the right to defense, principles of legality and proportionality of crime and punishment, the procedure of habeas corpus, the principle of non bis in idem)) and substantive (property liability of the European Union and the Member States for infringement of subjective rights established by the EU regulations) guarantees of human and civil rights in the European Union.

Keywords: *European Union, a mechanism to ensure human and civil rights, the source of the European Union guarantees of human and civil rights.*

Надійшла до редакції 24.03.2016

Талдикін О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

НАДДЕРЖАВНА ВЛАДА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

За бесконтрольной глобализацией торговли и финансовых потоков неизбежно последует глобализация общественных конфликтов и террор. Если мы желаем сохранить качество нашей жизни, нашу свободу и личные перспективы, нам придется глобализировать их предпосылки: человечество должно выработать новые правила, обеспечивающие свободу и достойные условия существования для всех людей.

Клаус Вернер, Ганс Вайс. Черная книга корпораций.

Розглянуто наддержавну владу в умовах глобалізації. Визначено структуру наддержавної влади. Подано класифікацію носіїв наддержавної влади за різними критеріями. Визначено форму наддержавного політичного режиму в умовах глобалізації. Надано особливості корпоратократичної форми наддержавного режиму.

Ключові слова: *глобалізація, влада, держава, наддержавна влада, форма наддержавного режиму, корпоратократія.*

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси в сучасному світі обумовлюють утворення принципово нових форм організації економічного, політичного і культурного життя, характерною рисою, якого стає інтеграція. Оскільки процес глобалізації є наслідком еволюції державно оформлених протягом багатьох століть ринкових систем [1], така інтеграція створює умови для виникнення та розвитку різного роду наддержавних утворень, передусім економічного та політичного характеру. Політичний аспект глобалізаційних процесів проявляється у трансформації суверенітету держави, скороченню його складових, шляхом делегування державою власних владних повноважень новоутвореним наддержавним структурам. Актуальність проблеми виникнення і розвитку наддержавних форм влади, на наш погляд, обумовлена наявністю факторів наддержавного владного впливу взагалі, та існуванням чисельних наслідків уже сформованих прийомів, способів та методів реалізації наддержавної влади зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені загальною теорією держави і права, теорією міжнародного права та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Особливе значення мали праці, на які посилається автор, зокрема: Е. Альтфатера, К. Вернера, Г. Вайса, М. Голдмана, В.А. Дергачова,

А. Ждановської, О.Ю. Маслова, І.В. Новикової, В.В. Ольшанського, К.А. Солодухіна, М. Чоссудовского, Дж. Х. Х. Уейлера, Х.С. Якименко

Метою даної статті є спроба автора, на основі аналізу джерельно-правової бази та бібліографії, визначити особливості наддержавної влади, її структуру та надати розгорнуту класифікацію суб'єктів наддержавної влади, визначити домінуючу форму наддержавного політичного режиму в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Наддержавні прояви влади являють собою форми, передусім, політичного та економічного характеру. Іноді політичну владу ототожнюють з владою державною. Але політична влада реалізується не тільки в межах держави, вона здійснюється за допомогою інших інститутів політичної системи наддержавного та регіонального характеру. Отже, політична влада ширше за змістом від влади державної. Безумовно, що наддержавна влада є одним із різновидів влади політичної. Її суб'єкти мають можливість використовувати доволі широкий спектр ресурсів від економічних і примусових до маніпулювання свідомістю і поведінкою людей всупереч їх інтересам. В.В. Ольшанський наводить такий приклад наддержавної влади: «ООН формує всесвітню систему міжнародних владних відносин, а Євросоюз - регіональну, в межах яких окремі держави несуть певну відповідальність за виконання міждержавних домовленостей, за охорону природи і т.д. Відповідні інститути цих організацій контролюють виконання окремими державами обов'язкових для них рішень, застосовуючи для цього систему санкцій - від економічних до військових» [2].

За своєю структурою, а структура політичної влади, також включає три основні елементи, наддержавна влада складається із суб'єктів влади, об'єктів влади та ресурсів влади.

К.А. Солодухін зазначає що наддержавна влада, будучи особливим видом публічної влади і перебуваючи ще тільки в процесі формування, являє собою досить новий, повною мірою не вивчений феномен суспільно-політичному житті. Разом з тим більшість органів міжнародних організацій, що діють на підставі того чи іншого міжнародного договору, як правило, здійснюють лише загальну координацію діяльності держав - учасниць договору; рішення таких органів мають рекомендаційний характер і забезпечені в основному силою громадської думки. Не випадково міжнародне публічне право розглядає міжнародні організації як орган співробітництва держав, а не орган наддержавної влади. В якості основних суб'єктів, діяльність яких виходить за рамки окремих держав, він вважає різні міжурядові організації, неурядові організації, транснаціональні корпорації [3].

Враховуючи наведене, зазначимо також про необхідність розмежування суб'єктів наддержавної влади з носіями наддержавної влади. *Суб'єкти наддержавної влади* — це глобалізовані соціальні групи, насамперед панівні класи, правлячі еліти та окремі лідери світового масштабу; *носії влади* — наддержавні організації, органи і установи, утворені для реалізації інтересів цих політично та економічно домінуючих соціальних груп.

Носії наддержавної влади є колективними та можуть бути поділені за ро-

лю, яку вони відіграють у політичному житті. Вони не завжди *первинні*, тобто ті, що генерують політичні цілі, задля забезпечення інтересів суб'єктів наддержавної влади, а можуть виступати як *вторинні* – ті, що реалізують цілі безпосередньо в життя. Звернемо увагу на той факт, що реалізація цілей суб'єктів наддержавної влади може бути покладена як на вторинних наддержавних носіїв, так і на інших носіїв політичної влади: державних, чи регіональних.

Регіоналізація, на думку В.А. Дергачова, взагалі, виступає в якості суб'єкта глобалізації [4]. Так, розвиток процесів регіоналізації в ЄС призвів до створення, на основі концепції «Європи регіонів», таких організацій, як: Асамблея європейських регіонів (Assembly of European Regions (AER)), Комітет регіонів тощо (Committee of the Regions (CoR)) [5-6]. Отже, за ступенем розповсюдження владного впливу носії наддержавної влади поділяються на *глобальні та регіональні*.

На наш погляд, існує необхідність виокремлення глобальної влади і наддержавної, коли перша є лише різновидом останньої. На думку О.Ю. Маслова, глобальна влада – це легітимна сила, що здійснює технологічний вплив на владні еліти суверенних держав у форматі примусу до прийняття рішень, у тому числі тих, що йдуть врозріз з національними інтересами. Глобальна влада прагне до радикальної мінімізації суверенітетів незалежних держав. Зазначимо, що сумнів викликає теза про легітимність глобальної влади, адже сам автор, далі розкриваючи основні ознаки глобальної влади, говорить про відсутність довірчої легітимності:

- прагнення до неухильного розширення своїх повноважень і сфер впливу;
- керівництво у своїх діях власним Статутом;
- ігнорування у своїх діях чинних норм міжнародного права;
- штучне створення правових прецедентів;
- відсутність довірчої легітимності (не обирається безпосередньо громадянами, а формується в рамках внутрішнього елітного відбору і "точкової" персонально орієнтованої селекції);
- прагнення до персоніфікації у публічній сфері та до тотальної закритості у сфері прийняття рішень [7].

За критерієм правомірності організації форм і методів здійснення діяльності, носіїв наддержавної влади можна поділити на легітимні і нелегітимні.

Легітимні – влада яких набувається у законний спосіб, а самі вони мають строго регламентований порядок формування.

Нелегітимні – наддержавна влада яких отримана у незаконний спосіб, в даному випадку не є офіційно визнаною, та знаходить свій прояву формі *м'якої сили* (англ. Softpower), наприклад, як *нетократія* [Докладно див.: 8, с. 138-139].

За ступенем публічності наддержавної влади її носії поділяються на: публічні і непублічні (приховані, тіньові).

Публічні носії наддержавної влади виступають від імені держав, а їхня діяльність має публічно-владний характер і оформляється в переважній більшості випадків у вигляді формально-правових рішень, що підлягають оприлюдненню.

Непублічними носіями наддержавної влади є ті, сутність яких прихована, незрозуміла для пересічних громадян, доступ до відповідної інформації є закритим, а політична діяльність – тіньовою.

За домінуючим фактором об'єднання носії наддержавної влади поділяються на: *політико-територіальні* та *торгово-фінансові*.

Якщо в структурі форми держави виділяють форму державного територіального устрою як спосіб поділу держави на складові частини, та характер владних взаємовідносин між ними та державою [9, с. 84], то в сучасних умовах глобалізованого світу вже створено та функціонують як носії наддержавної влади утворення, що мають наддержавний територіальний устрій у якості основного фактору об'єднання. Цілі, форми та правовий статус об'єднання певних держав та їхніх територій є легітимними, офіційними і публічними. Такими носіями влади регіонально-територіального плану вже традиційно виступають: наднаціональний союз, союзна держава, конфедерація, співдружність, континентальний союз.

Наднаціональний союз: об'єднання держав, що передбачає існування системи наднаціональних органів з універсальною компетенцією; примат наднаціонального за своїм характером права інтеграційного об'єднання над нормами національного права, його пряма дія; прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів держав-членів з переважної більшості питань; приналежність наднаціональному органу права тлумачити установчі договори («конституцію») об'єднання, можливість застосування санкцій до держав-членів за невиконання його норм [10, с. 12]. Поняття «наднаціональний союз» іноді використовується, щоб описати Європейський союз (EU) як принципово новий тип організації наддержавної влади. Якщо наділення ООН наддержавними повноваженнями – це приклад наддержавної публічної влади світового (глобального) рівня, то прикладом наддержавної публічної влади регіонального рівня є Європейський Союз [3].

Джозеф Х. Х. Уейлер у роботі «Подвійний Характер наднаціонального», виділяє два головних аспекти європейської наднаціональності:

- відносини та ієрархія, які існують між громадськими політичними стратегіями та юридичними заходами, з одного боку, і конкуруючої політикою та юридичними заходами держав-членів, з іншого (виконавчий аспект);
- наднаціональність Decisional (прийняття рішень): організаційна структура і прийняття рішення, якими такі заходи розпочаті, обговорені, сформульовані, проголошені і, нарешті, виконані (законодавчо-судовий аспект) [11, с. 339-350].

Союзна держава: унікальна наддержаність Російської Федерації та Республіки Білорусь, є поетапно організовуваним єдиним політичним, економічним, військовим, митним, валютним, юридичним, гуманітарним та культурним простором. Наддержавні владні повноваження Союзної держави передбачають розповсюдження на зовнішню політику, оборону і безпеку, бюджетну, грошово-кредитну та податкову системи, митні питання, системи енергетики, транспорту і зв'язку. Разом з тим кожна держава зберігає суверенітет, незалежність, територіальну цілісність, державний устрій, конститу-

цію, державний прапор, герб. Союзна держава часто розглядається як різновид конфедеративного союзу.

Конфедерація – союз суверенних держав, які об'єднуються для досягнення певної мети, передають частину владних повноважень спільним органам влади для координації сумісних дій, при збереженні в інших питаннях повної самостійності. Цей союз характеризується такими рисами:

- відсутність загальної для всієї конфедерації єдиної території і державних кордонів;
- відсутність загальних законодавчих органів і системи управління;
- відсутність загальних для всієї конфедерації конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової систем;
- відсутність суверенітету конфедерації, збереження суверенітету і міжнародно-правового статусу її членів;
- наявність загального конфедеративного органу, який складається з делегатів суверенних держав;
- рішення загальних конфедеративних органів приймається за принципом консенсусу: у випадку незгоди з ним членів конфедерації таке рішення не є обов'язковим і не тягне за собою яких-небудь санкцій (це право нуліфікації);
- наявність права виходу зі складу конфедерації у кожного з її суб'єктів.

Співдружність як особливу форму наддержавного устрою визначають як організовано оформлене об'єднання держав, що виступають як асоційовані учасники при збереженні ними повного суверенітету та незалежності (Співдружність Незалежних Держав, Британська співдружність націй, Європейська співдружність у Західній Європі). Співдружність часто ототожнюють з конфедерацією, називають її сучасним різновидом.

Можна виокремити такі ознаки поняття співдружності:

- в основу її утворення покладені міждержавний договір, статут, декларація, угоди та інші юридичні акти;
- цілі об'єднання держав можуть бути різними: економічні, культурні та ін.;
- члени співдружності володіють повним суверенітетом та незалежністю, оскільки це не держава, а наддержавне утворення;
- вона здійснює свою діяльність через загальні координаційні органи (Рада глав держав або глав урядів, Міжпарламентська асамблея та ін.), рішення яких мають рекомендаційний характер;
- відносини між державами у співдружності будуються на основі норм і принципів міжнародного права;
- наявність права виходу зі співдружності.

На наш погляд, таке об'єднання держав має перехідний характер: можливо, його розвиток йде у напрямку створення конфедерації чи навіть федерації; або, навпаки, може привести до дезінтеграції, адже в сучасних умовах глобалізованого світу цілком прогнозованим є створення нових наддержавних форм устрою на основі традиційних [9, с. 86-87].

Континентальний союз: міжурядова наднаціональна політична форма об'єднання держав, що розташовані на певному континенті або близько до

нього. Територіальна належність до одного континенту, таким чином, виступає домінуючим фактором об'єднання, наприклад: Африканський союз, Європейський союз, Союз південноамериканських держав.

До чисельних *торгово-фінансових* носіїв наддержавної влади глобального характеру можна віднести такі вже традиційні міжнародні організації, як: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світова організація торгівлі (СОТ), Всесвітній банк (ВБ) тощо.

Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund, IMF) формально є спеціальним агентством Організації Об'єднаних Націй та належить до організацій глобального масштабу. Сьогодні МВФ налічує 187 держав-членів, на сім держав менше, ніж в Організації Об'єднаних Націй. МВФ покликаний підтримувати стабільність валют і впорядкованість міжнародних валютних угод. Перспективні цілі - сприяння економічному зростанню та подолання безробіття. Для зміцнення стабільності валюти МВФ надає значні фінансові позики країнам групи ризику, але пов'язує ці транші з певними умовами, наприклад, такими як різке зниження витрат у державному секторі економіки підсиленням податкового тиску та іншими. У багатьох випадках це призводило до значних деструктивних явищ у соціальній інфраструктурі держав, передусім у сфері освіти та охорони здоров'я.

Вищий керівний орган: Рада управляючих (англ. Board of Governors) приймає рішення за принципом «зваженості» голосів, кількість яких визначається часткою в капіталі, що, у свою чергу, надає можливість провідними державами впливати на діяльність фонду, виходячи зі своїх інтересів, та здійснювати контроль над процесом прийняття рішень.

Варто зазначити, що пропозиція МВФ взяти кредит в іноземній валюті, а потім виплачувати зовнішній борг часто призводить до переорієнтації економіки держави боржника виключно на експорт, що ставить під загрозу її продовольчу безпеку (як це було у країнах Африки, на Філіппінах) [12].

Світова організація торгівлі СОТ (англ.: World Trade Organization, WTO) має заявленою метою: поширення ідей і принципів вільної торгівлі і стимуляцію економічного зростання. Членство у СОТ стало сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світову економіку. Але діяльність СОТ на сьогодні далеко виходить за рамки торговельних та економічних стосунків. Правила СОТ базуються на принципі двосторонніх договорів між членами з метою взаємного відкриття їх ринків. Держава, що вступила до СОТ, вже не може як суверенна держава просто змінити власну економічну політику: відмовитися від зобов'язань перед СОТ можна тільки через три роки після набрання чинності цих договорів і тільки після виплати компенсацій торговим партнерам, які зазнали збитків.

Цікава річ, що при вирішенні конфліктів між членами СОТ використовує власний квазі-судовий орган (Dispute Settlement Body). За допомогою цього органу СОТ може змусити національні уряди скасувати федеральні та регіональні закони, що регулюють, зокрема, захист довкілля, або соціальні стандарти [докладно див.: 13-14].

Цікаво, що на відміну від Міжнародного валютного фонду та Світового

банку, в СОТ діє принцип, коли кожен член організації має один голос, де кожен відсутній голос найбільш бідніших країн, які не мають постійного представництва автоматично вважається голосом «за». Деталі регламентуючих положень СОТ розробляються посадовими особами, які ніким не обираються. Отже, національні парламенти отримують можливість лише ратифікувати чи відхилити поданий пакет документів [15].

Ще однією великою фінансовою організацією, що була створена за підсумками Бреттон-Вудської конференції в США в 1944 році, є *Світовий банк* (The World Bank) - міжнародна фінансова організація, яка ставить метою організацію фінансової та технічної допомоги країнам [16]. В наш час Світовий банк включає в себе: Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Міжнародну асоціацію розвитку; Міжнародну фінансову корпорацію; Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій; Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів тощо. Всі ці організації є Групою Світового банку [17].

Відповідно до Декларації тисячоліття Світовий банк разом з іншими міжнародними організаціями зосередив свою діяльність на досягненні восьми цілей (повинні бути досягнуті до 2015 року!), сформульованих під егідою ООН, а саме:

- ліквідація бідності і голоду;
- забезпечення загальної початкової освіти;
- заохочення рівності чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок;
- скорочення дитячої смертності;
- поліпшення охорони материнства;
- боротьба з ВІЛ / СНІД, малярією та іншими захворюваннями;
- забезпечення поступового розвитку;
- формування глобального партнерства в розвитку [18].

Вирішуючи ці завдання, Світовий банк кредитує країни з середнім та низьким рівнем доходу. Владний вплив його діяльності на ці країни, яка, до речі, вже протягом тривалого часу критикується різними неурядовими організаціями, важко не помітити. Надання кредитів часто ставиться в залежність від умов, виконання яких де-факто знекровить країну, яка отримує кредит. При цьому мало значення надається соціальній та екологічній прийнятності фінансованих проектів. Так, під статтею «Допомога розвитку» виявляється сприяння великим проектам, які руйнували життєвий простір корінного населення, тоді як інвестори отримували величезні прибутки. Ще сьогодні більшість країн, що розвиваються, витрачає більшу частину свого бюджету на виплату кредитів міжнародним фінансовим інститутам і банківським установам Заходу. Нагляд за поверненням боргів здійснюють Світовий банк і МВФ. Вони приймають рішення про нові фінансові вливання [19].

Розглядаючи глобальну архітектуру влади, О.Ю. Маслов стверджує: «діючі глобальні наддержавні інститути не здатні запобігти майбутній світовій кризі. А які глобальні наддержавні чи міждержавні інститути будуть створені в ході нової світової кризи? І чи є відповідні подання і концепції у глобальної інтелектуальної еліти в аспекті створення нових легітимних наддержавних регулюючих органів?» [7].

При розгляді суб'єктів та носіїв наддержавної влади, цілком слушним пос-

тає питання: яку роль в даному аспекті відіграють транснаціональні корпорації?

Транснаціональні корпорації є досить автономними по відношенню до політики окремих держав. Вони мають головною метою отримання прибутку і реалізують власні цілі за допомогою філій, які діють одночасно у кількох державах, тоді як центр управління тієї чи іншої ТНК знаходиться в одній з них. Економічна могутність транснаціональних корпорацій сьогодні зросла настільки, що перевищує потенціал окремих держав. Найбільші ТНК, володіючи величезними економічними ресурсами, можуть надавати (і надають) значний вплив не тільки на економічну, але й на політичну сферу різних держав [3]. Безумовно, що Транснаціональні корпорації в реалізації власних цілей власників виступають в якості впливових міжнародних політичних лобі. Чисельні факти втручання транснаціональних корпорацій в політичне життя окремих держав, шляхом лобіювання інтересів їх власників іншими шляхами свідчать про те, яку важливу роль вони відіграють у міжнародних відносинах в умовах глобалізації. Так, хоча за вимогами СОТ щоб змінити законодавство іншої країни, ініціаторами формально виступають держави-члени, як правило, за такими заявами стоять транснаціональні корпорації, яким «заважає» той чи інший закон у державі, де вони збираються займатися бізнесом [20]. Західні фірми не тільки експлуатують мільйони трудящих; вони отримали ще й тотальний контроль над природними багатствами безлічі країн. Ангола, Бразилія, Індонезія, Конго, Нігерія, а з ними більшість країн, що розвиваються, володіють майже невичерпними природними скарбами, такими як: нафта, золото, алмази, мідь, благородне дерево, кава, какао та банани. Будучи «власниками» цих ресурсів, вони об'єктивно у багато разів багатші більшості індустриальних країн. Разом з тим величезні маси людей в цих країнах голодують; у них немає доступу ні до медицини, ні до освіти [19].

Отже, поза всяким сумнівом, ТНК можуть бути визнані в якості непублічних, не легалізованих, нелегітимних глобальних носіїв наддержавної влади, а правлячі еліти, які володіють ними, контролюють їх, виступають в якості тіньових суб'єктів наддержавної влади.

Величезні економічні та фінансові ресурси, політичні важелі транснаціональних корпорацій, що обумовлюють їх статус як носіїв наддержавної влади, визначають сукупність прийомів, способів та методів її здійснення. Це у свою чергу надає можливість стверджувати про існування такої форми наддержавного політичного режиму, за якої влада, яка впливає на уряди держав, здійснюється через могутні й багаті корпорації – *корпоратократичної форми* (від англ.: *Corporatocracy* - «влада корпорацій»).

Особливостями, що характеризують корпоратократичну форму наддержавного режиму, на наш погляд, можна визначити такі:

- ідеологічною основою корпоратократичної форми наддержавного політичного режиму виступає неоліберальна модель, яка на державному рівні передбачає формальне декларування демократичних цінностей, де-факто сприяє затвердженню їх симулякру;

- нерозвиненість або відсутність норм міжнародного права, якими б встановлювалися демократичні принципи утворення суб'єктів та носіїв наддержавної влади, визначався їх статус і компетенція, забезпечувалась досту-

пність інформації про їх діяльність, а також прийомів, способів та методів здійснення влади;

- ослаблення інтересів окремо взятої держави, скорочення її суверенітету та перетворення національної держави у постсучасну сервісну організацію глобального співтовариства, коли національні уряди все більше діють як представники інтересів корпорацій;

- делегування частини повноважень наддержавним міжнародним суб'єктам влади;

- втручання транснаціональних корпорацій в політичне життя держави;

- звуження функцій держави до фіскальної та поліцейської сфери, коли надання соціальних послуг населенню передається місцевій владі, або взагалі переводиться у сферу ринкової конкуренції;

- скорочення соціальної функції держави, передусім шляхом активного втручання наддержавних міжнародних фінансових організацій в соціальну політикутих держав, які кредитуються;

- штучне гальмування процесів подолання бідності, адже більшість транснаціональних корпорацій виробляють свою продукцію в бідних країнах, в яких вони зацікавлені в утримуванні низького рівня заробітної плати.

Висновки.

Наддержавна влада є одним із різновидів влади політичної. Її суб'єкти мають можливість використовувати доволі широкий спектр ресурсів – від економічних і примусових до маніпулювання свідомістю і поведінкою людей всупереч їх інтересам.

За своєю структурою, а структура політичної влади також включає три основних елементи, наддержавна влада складається із суб'єктів влади, об'єктів влади та ресурсів влади.

Зазначимо про необхідність розмежування суб'єктів наддержавної влади з носіями наддержавної влади. *Суб'єкти наддержавної влади* — це глобалізовані соціальні групи, насамперед панівні класи, правлячі еліти та окремі лідери світового масштабу; *носії влади* — наддержавні організації, органи і установи, утворені для реалізації інтересів цих політично та економічно домінуючих соціальних груп.

Носії наддержавної влади є *колективними* та можуть бути поділені за роллю, яку вони відіграють у політичному житті. Вони не завжди *первинні*, тобто ті, що генерують політичні цілі, задля забезпечення інтересів суб'єктів наддержавної влади, а можуть виступати в якості *вторинних* – тих, які реалізують цілі безпосередньо в житті.

Реалізація цілей суб'єктів наддержавної влади може бути покладена як на вторинних наддержавних носіїв, так і на інших носіїв політичної влади: державних чи регіональних.

Існує необхідність виокремлення глобальної влади і наддержавної, коли перша є лише різновидом останньої.

За ступенем розповсюдження владного впливу носії наддержавної влади поділяються на глобальні та регіональні.

За критерієм правомірності організації форм і методів здійснення діяльності, носіїв наддержавної влади можна поділити на легітимні і нелегітимні.

За ступенем публічності наддержавної влади її носії поділяються на: публічні і не публічні (приховані, тіньові).

За домінуючим фактором об'єднання носії наддержавної влади поділяються на: політико-територіальні та торгово-фінансові.

Транснаціональні корпорації можуть бути визнані в якості непублічних, не легалізованих, нелегітимних глобальних носіїв наддержавної влади, а правлячі еліти, які володіють ними, контролюють їх, виступають в якості тіньових суб'єктів наддержавної влади.

Величезні економічні та фінансові ресурси, політичні важелі транснаціональних корпорацій, що обумовлюють їх статус як суб'єктів наддержавної влади, визначають сукупність прийомів, способів та методів її здійснення. Це у свою чергу надає можливість стверджувати про існування такої форми наддержавного політичного режиму, за якої влада, яка впливає на уряди держав, здійснюється через могутні й багаті корпорації корпоратократичної форми.

Бібліографічні посилання

1. *Новикова И. В.* Глобализация, государство и рынок: ретроспектива и перспективы взаимодействия. – Мн.: Акад. упр. При Президенте Респ. Беларусь, 2009.
2. *Ольшанский В.В.* Власть и политика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_294.html.
3. *Солодухин К.А.* Надгосударственная власть и первый финансовый кризис // Конституционное и муниципальное право. – 2010, № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.center-bereg.ru/o2751.html>
4. *Дергачов В.А.* Глобалистика. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 303с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dergachev.ru/book-6/index.html>.
5. The history of AER. June 15th 1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aer.eu/the-history-of-aer/>.
6. Key facts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cor.europa.eu/en/about/Pages/key-facts.aspx>.
7. *Маслов О. Ю.* Новая глобальная архитектура и 6 отличительных признаков глобальной власти (Заметки по новейшей глобальной истории, часть 24) // Еженедельное независимое аналитическое обозрение, 02.09. 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polit.nnov.ru/2009/09/03/globalpower24/>.
8. *Талдикін О.В.* Нетократія в інформаційному суспільстві. Спроба класифікації в контексті теорії влади // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2013. - №1(65). – С. 138-139.
9. *Талдикін О.В.* Типологія та форма держави // Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – 2-е вид. перероб. І доп. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015; Ліра ЛТД. – Розділ 5. с. 84.
10. *Якименко Х.С.* Європейський Союз: правова природа об'єднання. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Х., 2009.
11. *Weiler J.H.H.* The Community system: the dual character of supranationalism // Yearbook of European Law. 1981. No 1, pp. 267-281, а також: *Weiler J.H.H.* Epilogue: 'Comitology' as Revolution – Infranationalism, Constitutionalism and Democracy // EU Committees / Ed. by Christian Joerges and Ellen Vos. Oxford: Hart, 1999. P. 339-350.
12. *Эльмар Альтфатер.* Продовольственный кризис. Докл., прочит. на конф.: «Два капитализма в России», Пер. с нем. А. Ждановской [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_2042.html.
13. *Ждановская А.* Что такое ВТО? В чьих интересах в ВТО принимаются решения? Чем опасна ВТО? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_2546.html.
14. Gemäß Artikel XXI und XXIII; Vorwärtsimmer, rückwärtsnimmer: das GATS als Einbahnstraße, in: WEED (2003): Die letzte Grenze. GATS: Die

Dienstleistungsverhandlungen in der WTO. Sachstand, Probleme, Alternativen. Berlin, unter. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weed-online.org, S. 31.

15. *Chossudovsky M.* Stattle und darflberhinaus. Die Entwaffnung der neuen Weltordnung, 1999.

16. *Goldman, Michael.* Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization. New York: Yale University Press, 2005 pp. 52-54.

17. Официальный сайт Всемирного банка на русском языке [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/ru/about>.

18. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена резолюцией № A/RES/52/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

19. *Клаус Вернер, Ганс Вайс.* Черная книга корпораций. Пер с нем. А. Шавердян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://coollib.net/b/161141/read#t1>.

20. *Vgl. Korten, David* (1995): When corporations rule the world. – London, S.175.

Талдыкин А. В. Надгосударственная власть в условиях глобализации. Рассмотрена надгосударственная власть в условиях глобализации. Определена структура надгосударственной власти. Представлена классификация субъектов надгосударственной власти по различным критериям. Определена форма надгосударственного политического режима в условиях глобализации. Представлены особенности корпоратократичной формы надгосударственно горезима.

Ключевые слова: *глобализация, власть, государство, надгосударственная власть, форма надгосударственного режима, корпоратократия.*

Taldykin O. V. Supranational power in the context of globalization. The author has considered supranational authority in the context of globalization, the structure of state power, the classification of subjects of supranational power by various criteria, the shape of supranational political regime in the context of globalization, the features of corporatocratic form of supranational regime.

Certainly, supranational authority is one of the varieties of political power. Its subjects have to use quite a wide range of resources to the economic and coercive manipulation and behavior contrary to their interests. The structure of political power includes three main elements: supranational government consists of government entities, objects of power, resources and power. The author has noted about the impossibility of identifying subjects of supranational authorities with supranational authority.

Subjects of supranational authorities, as holders of power are collective and may be shared by the role they play in political life. They are not always the primary, that is, those that generate political objectives, and can act as secondary subjects – those who sell directly to the purpose of life. The author has paid attention to the fact that the realization of business goals of supranational authority can be assigned as the secondary supranational entities and other subjects of political power: the state, or regional. There is a need for isolation and supranational global power, when the first is just a kind of latter.

So the degree of dissemination of the powerful influence of supranational government entities are divided into global and regional. In terms of the legality of the organization forms and methods of implementation, the subjects of supranational bodies can be divided into legitimate and illegitimate. The degree of publicity supranational authorities its subjects are divided into: public and non-public (hidden, shadow).

By dominant factor as sociations of supranational bodies divided into: the political-territorial, trade and financial. Undoubtedly, the TNC may be recognized as a non-public, not legalized is not legitimate subjects of global supranational authority.

Huge economic and financial resources, political leverage of transnational corporations, which determine their status as subjects of supranational bodies, define a set of methods, techniques of implementation. This in turn makes it possible to affirm the existence of such forms of supranational political regime in which power that affects governments, through powerful and wealthy corporations: corporatocracy form.

Keywords: *globalization, power, government, supranational authority, a form of supranational regime of corporatocracy.*

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО ТА ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Мацюк А. Р.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ ПРАВОВІДНОСИН ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЧИННИМ ТА ПЕРСПЕКТИВНИМ ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Здійснено аналіз певних положень Кодексу законів про працю України та проекту Трудового кодексу України, які визначають окремі елементи змісту правовідносин дисциплінарної відповідальності. Особливу увагу приділено умовам та межах застосування дисциплінарних стягнень, правилам обрання застосовуваного виду дисциплінарного стягнення. Подано пропозиції щодо удосконалення окремих положень чинного і перспективного законодавства.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне стягнення, обставини, що підлягають врахуванню при обранні виду дисциплінарного стягнення, вина, проект Трудового кодексу України.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання дисциплінарної відповідальності завжди перебували в центрі уваги трудо-правової науки, неодноразово ставали предметом теоретичних та теоретико-прикладних досліджень. Притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності відбувається на його загальному трудовому статусі, призводить до втрати певних прав, змінюючи, таким чином, первинний стан (зміст) індивідуальних трудових відносин. Виникнення трудових правовідносин дисциплінарної відповідальності, як правило, пов'язано з порушенням вимог правових приписів по одному з елементів основних трудових правовідносин і свідчить про ненормальний, вимушений стан його суб'єктів. Наразі питання дисциплінарної відповідальності актуалізуються з огляду на триваючий процес реформування трудового законодавства, і зокрема – кодифікаційні роботи щодо проекту Трудового кодексу України. Похідні правовідносини дисциплінарної відповідальності конкретизуються окремими правами і обов'язками сторін, що стосуються порядку накладення стягнення. На жаль, саме ці окремі права та обов'язки, на відміну від основних прав та обов'язків щодо дисциплінарної

відповідальності – права роботодавця застосувати дисциплінарне стягнення та обов'язку працівника зазнати впливу останнього – недостатньо задовільно формалізовані у чинному та перспективному трудовому законодавстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання дисциплінарної відповідальності у трудовому праві розглядалося у багатьох наукових працях. Зокрема, доречно було б зазначити доробок таких вчених: А. А. Абрамова, Ю. С. Адушкін, А. Т. Барабаш, М. Й. Бару, Н. М. Вапнярчук, В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, К. В. Коваленко, С. С. Ковальов, С. І. Кожушко, І. В. Лазор, С. В. Попов, А. В. П'ятаков, Л. О. Сироватська, В. М. Скобелкін, Н. М. Хуторян, В. І. Щербина та інші. Не применшуючи вже звершених досягнень науки трудового права у сфері дисциплінарної відповідальності, слід констатувати, що сьогодні кодифікаційні роботи щодо проекту Трудового кодексу України потребують всебічного наукового забезпечення, в тому числі і щодо питань дисциплінарної відповідальності.

Метою цієї статті є аналіз положень чинного та перспективного трудового законодавства, які визначають зміст правовідносин дисциплінарної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Зміст правовідносин дисциплінарної відповідальності складає право роботодавця на застосування дисциплінарного стягнення та обов'язок працівника зазнати негативного впливу такого стягнення. Слід зазначити, що відповідне право роботодавця знайшло закріплення в п. 6 ч. 1 ст. 21 проекту Трудового кодексу України від 27.12.2014 № 1658 [15] (далі – проект ТК України), яка передбачає серед основних прав роботодавця «право застосовувати до працівників, винних у порушенні своїх трудових обов'язків, дисциплінарні стягнення». Враховуючи нерозривний зв'язок права та обов'язку, вважаємо, що в ст. 24 проекту ТК України, яка встановлює основні обов'язки працівника, слід включити і обов'язок працівника, винного у порушенні своїх трудових обов'язків, зазнавати впливу дисциплінарних стягнень.

Зміст правовідносин дисциплінарної відповідальності, таким чином, визначається здебільшого дисциплінарними стягненнями. Основними проблемами системи дисциплінарних стягнень (санкцій), на думку Т. М. Лежневої, є недостатня різноманітність санкцій загальної дисциплінарної відповідальності та недостатня диференціація більш різноманітних санкцій спеціальної дисциплінарної відповідальності. Слід погодитися із авторкою в тому, що необхідною умовою ефективності санкцій є наявність диференційованої системи дисциплінарних стягнень різної тяжкості, не пов'язаних із звільненням; а також у тому, що система санкцій спеціальної дисциплінарної відповідальності має лише умовну, абстрактну, диференціацію санкцій через те, що не завжди зміст кожної конкретної санкції достатньо чітко визначено законодавчо [4, с. 142–143].

Слід зазначити деякі зрушення в цьому питанні у новітньому та перспективному трудовому законодавстві.

Так, проект ТК України передбачає вже три дисциплінарних стягнення –

зауваження, догану і звільнення. Слід погодитися із Н. М. Хуторян, яка позитивно оцінює «прагнення авторів проекту Трудового кодексу розширити види дисциплінарного стягнення» [18, с. 54]. На думку вченої, «обмеження заходів дисциплінарного стягнення лише двома видами не дає можливості вибрати захід, який би відповідав ступеню тяжкості дисциплінарного проступку, ступеню вини, особливостям особи порушника трудової дисципліни» [18, с. 54]. Однак, на жаль, у проекті ТК України диференціації зауваження і догани не проведено ані за підставами застосування, ані за змістом цих стягнень.

Що ж до систем стягнень спеціальної дисциплінарної відповідальності, то в новітній законотворчій практиці спостерігаються дві протилежні тенденції – до скорочення та до розширення переліку дисциплінарних стягнень.

Зміст правовідносин дисциплінарної відповідальності характеризується не лише конкретними санкціями дисциплінарної відповідальності, але і межами та умовами їх застосування. Йдеться передусім про правила обрання застосовуваного виду дисциплінарного стягнення. Правильно зазначає К. В. Коваленко, що «ефективність виховного впливу дисциплінарних стягнень так само, як і заохочень, у першу чергу залежить від того, наскільки правильно й обґрунтовано вони застосовуються. Безумовними вимогами тут є: обов'язковість настання відповідальності за проступок незалежно від службового становища винної особи; встановлення вини співробітника ОВС у кожному випадку порушення службової дисципліни як необхідної підстави дисциплінарної відповідальності; з'ясування індивідуальної вини кожної особи, що вчинила проступок, як однієї з підстав застосування до винного конкретного виду дисциплінарного стягнення» [2, с. 122].

Видається невдалим невідтворення у проекті ТК України норми, аналогічної або близької до норми ч. 3 ст. 149 Кодексу законів про працю України [3] (далі – КЗпП України), відповідно до якої «при обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника». Припис ч. 3 ст. 149 КЗпП України фактично деталізує зміст права роботодавця в дисциплінарних правовідносинах на застосування дисциплінарного стягнення, встановлює межі реалізації цього права.

Припис ч. 3 ст. 149 КЗпП України є досить важливим в умовах, коли в позитивному праві не встановлено вичерпного переліку дисциплінарних проступків та відповідних їм стягнень. Це положення дозволяє індивідуалізувати дисциплінарну відповідальність, сприяє реалізації принципів добросовісності, розумності, справедливості, доцільності.

Найголовніше – припис ч. 3 ст. 149 КЗпП України знаходить своє застосування у судовій практиці, убезпечуючи працівників від надмірного дисциплінарного свавільного розсуду роботодавця. Пункт 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» [12] передбачає необхідність у справах про поновлення на роботі осіб, звільнених за порушення трудової дисципліни, з'ясувати, зокрема, чи додержані

роботодавцем «передбачені статтями 147(1), 148, 149 КЗпП правила і порядки застосування дисциплінарних стягнень, зокрема ... чи враховувались при звільненні ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяна ним шкода, обставини, за яких вчинено проступок, і попередня робота працівника».

Так, наприклад, у рішенні від 26.01.2011 у справі № 6-27820св09 Верховний Суд України зазначив таке: «... суд першої інстанції ... дійшов обґрунтованого висновку про те, що позивач підлягає поновленню на роботі зі стягненням середнього заробітку за час вимушеного прогулу, оскільки відповідач недостатньо врахував ступінь тяжкості вчиненого позивачем проступку та обставини, за яких його вчинено, попередню роботу позивача...»; «відповідачем не було враховано, що позивач у 2006 році закінчив навчання у професійному ліцеї залізничного транспорту за професією «провідник пасажирського вагону», раніше він не мав будь-яких стягнень, посадка безквиткових пасажирів до вагона відбулася за вказівкою начальника поїзда, який є його безпосереднім керівником. Крім того, матеріальна шкода позивачем не завдана, оскільки пасажирів сплатили усі необхідні кошти» [17].

Норми, близькі до змісту ч. 3 ст. 149 КЗпП України, наявні і в правовому регулюванні спеціальної дисциплінарної відповідальності:

1) чинне законодавство про державну службу вимагає від комісії з проведення службового розслідування під час визначення пропонованого до застосування виду дисциплінарного стягнення враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника (абз. 7 п. 8 Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [10]); перспективне законодавство про державну службу передбачає, що «дисциплінарне стягнення має відповідати характеру і тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку та ступеню вини державного службовця. Під час визначення виду дисциплінарного стягнення необхідно враховувати характер дисциплінарного проступку, обставини, за яких він був вчинений, настання тяжких наслідків, добровільне відшкодування заподіяної шкоди, попередню поведінку державного службовця та його ставлення до виконання посадових обов'язків» (ч. 1 ст. 67 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [5]);

2) ч. 10 ст. 14 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України [7] передбачає, що «при визначенні виду дисциплінарного стягнення мають враховуватися тяжкість проступку, обставини, за яких його скоєно, заподіяна шкода, попередня поведінка особи та визнання нею своєї вини, її ставлення до виконання службових обов'язків, рівень кваліфікації тощо»;

3) ч. 3 ст. 48 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [13] передбачає, що «при прийнятті рішення у дисциплінарному провадженні враховуються характер проступку, його наслідки, особа прокурора, ступінь його вини, обставини, що впливають на обрання виду дисциплінарного стягнення». Поки що чинний Дисциплінарний статут прокуратури [9] вимагає відповідності дисциплінарного стягнення ступеню вини та тяжкості

проступку (ч. 1 ст. 11);

4) п. 4 розділу VI Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб [11] вимагає при визначенні виду дисциплінарного стягнення врахувати тяжкість проступку, обставини його скоєння, ступінь вини працівника, завдану ним шкоду;

5) опосередковано схожа вимога міститься у п. 83 Дисциплінарного статуту служби цивільного захисту [8], яка передбачає, що «прийняттю начальником рішення про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення за суттєвий грубий дисциплінарний проступок може передувати службове розслідування, яке призначається виданим наказом начальника з метою з'ясування усіх обставин, а також уточнення причин і умов, що призвели до вчинення дисциплінарного правопорушення, встановлення ступеня тяжкості правопорушення та розміру заподіяної шкоди»;

6) відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 97 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14], «під час обрання виду дисциплінарного стягнення стосовно судді враховуються характер правопорушення, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, наявність непогашених дисциплінарних стягнень та інші обставини, що стосуються вчиненого суддею дисциплінарного правопорушення».

Слід звернути увагу також і на положення нині не чинного Дисциплінарного статуту митної служби України [6], відповідно до ст. 27 якого «Дисциплінарне стягнення має відповідати тяжкості вчиненого дисциплінарного правопорушення та ступеню вини особи. При визначенні виду стягнення керівник митного органу повинен враховувати характер правопорушення, обставини, за яких воно було вчинене, попередню поведінку посадової особи митної служби, її ставлення до служби і стаж роботи в митних органах».

Варто підкреслити, що лише в окремих нормативних актах прямо вказується на необхідність врахування ступеня вини працівника. Відсутня така вказівка й у ч. 3 ст. 149 КЗпП України.

Отже, вважаємо за необхідне включити у Проект ТК України норму, близьку за змістом до ч. 3 ст. 149 КЗпП України. Вважаємо, що перелік обставин, які мають враховуватися при виборі виду дисциплінарного стягнення, має бути уніфікованим у межах дисциплінарної відповідальності як такої, бути однаковою для загальної і спеціальної дисциплінарної відповідальності. Тому пропонуємо ч. 3 ст. 363 проекту ТК України доповнити реченням такого змісту: «При обранні виду дисциплінарного стягнення мають враховуватися ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяна ним шкода, обставини, за яких вчинено проступок, ступінь вини працівника, попередня робота та наступна поведінка працівника, ставлення працівника до виконання трудових обов'язків, рівень його кваліфікації, стаж роботи». В аналогічній редакції слід викласти ч. 3 ст. 149 КЗпП України. Пропонований перелік дозволяє врахувати усі важливі для справи обставини, реалізувати принципи індивідуалізації та справедливості покарання. Вважаємо також за доцільне, аби перелік враховуваних підстав був єдиний для усіх видів дисциплінарної відповідальності; тому доцільно пропонований нами перелік інтегрувати в

нормативно-правові акти, які регулюють відносини спеціальної дисциплінарної відповідальності.

Окрім вимоги враховувати ті чи інші обставини при виборі виду дисциплінарного стягнення, на реалізацію права на застосування дисциплінарного стягнення впливають і деякі інші законодавчі приписи.

Так, у ч. 2 ст. 140 «Забезпечення трудової дисципліни» КЗпП України зазначено, що «щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу». Схожа норма міститься і в проекті ТК України: «до працівників, які несумлінно виконують трудові обов'язки, у разі необхідності застосовуються заходи дисциплінарного стягнення» (ст. 269 «Забезпечення дотримання трудової дисципліни»). У цих приписах варто звернути увагу на два аспекти. По-перше, підстава дисциплінарної відповідальності – дисциплінарний проступок – фактично підміняється «несумлінністю працівника», «несумлінним виконанням трудових обов'язків». Іменник «сумління» в українській мові має значення «усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, перед суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; совість [1, с. 1413; 16, с. 838], а похідний від нього прикметник «сумлінний» має значення «такий, який чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки, добросовісний» [1, с. 1413; 16, с. 838]. Таким чином, прикметнику «сумлінний» надається більш ніж позитивна конотація, і сумлінне виконання обов'язків розуміється як дещо більше, ніж виконання їх на належному, допустимому рівні; «сумлінності» надається значення зразковості, перевершення звичайних вимог та очікувань. На користь цього свідчить і те, що сумлінна праця, сумлінне виконання трудових обов'язків у законодавстві подається як підстава застосування заохочень та професійного зростання (ч. 5 ст. 96, ч. 1 ст. 140, ст. 145, ч. 2 ст. 151 КЗпП України, ч. 2 ст. 187, п. 6 ч. 2 ст. 267, ст. 269, п. 1 ч. 2 ст. 318, ст. 320, ч. 7 ст. 363 проекту ТК України). Тому, на нашу думку, не можна ототожнювати несумлінну працю, несумлінне виконання трудових обов'язків та дисциплінарний проступок. По-друге, фактично запроваджується додаткова умова застосування дисциплінарного стягнення – «необхідність». При цьому незрозуміло, хто та на підставі яких критеріїв чи ознак має встановлювати таку необхідність. На нашу думку, ст. 140 КЗпП України та її наступниця – ст. 269 проекту ТК України – не мають дійсного правового змісту та є суто ідеологічним продуктом, намаганням підкреслити давно популярну в науці трудового права ідею про примат методів заохочення, переконання, виховання при забезпеченні трудової дисципліни, яка (ідея), втім, не має регулятивного потенціалу, а навпаки, як ми показали вище, вносить сум'яття в розуміння дійсного змісту правових норм.

Висновки. Чинне та перспективне трудове законодавство в частині закріплення змісту правовідносин дисциплінарної відповідальності має значний потенціал до вдосконалення. Зокрема, за результатами викладеного можна зробити такі пропозиції: 1) у ст. 24 проекту ТК України включити обов'язок працівника, винного у порушенні своїх трудових обов'язків, зазна-

вати впливу дисциплінарних стягнень; 2) ч. 3 ст. 363 проекту ТК України доповнити реченням такого змісту: «При обранні виду дисциплінарного стягнення мають враховуватися ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяна ним шкода, обставини, за яких вчинено проступок, ступінь вини працівника, попередня робота та наступна поведінка працівника, ставлення працівника до виконання трудових обов'язків, рівень його кваліфікації, стаж роботи». В аналогічній редакції слід викласти ч. 3 ст. 149 КЗпП України; 3) ст. 140 КЗпП України та ст. 269 проекту ТК України виключити або принаймні звести їх до простого переліку методів та способів забезпечення трудової дисципліни. Крім того, слід зазначити, що розширення переліку дисциплінарних стягнень має бути не лише номінальним, а й супроводжуватися реальною диференціацією видів стягнень, що має правовий зміст.

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь, 2005.
2. Коваленко К. В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / К. В. Коваленко. – Х., 2009.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // ВВР УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
4. Лежнева Т. М. Санкції в трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. М. Лежнева. – Х., 2012.
5. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // ВВР України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
6. Про Дисциплінарний статут митної служби України : Закон України від 06.09.2005 № 2805-IV // ВВР України. – 2005. – № 42. – Ст. 467 (втратив чинність).
7. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV // ВВР України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.
8. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту : Закон України від 05.03.2009 № 1068-VI // ВВР України. – 2009. – № 29. – Ст. 398.
9. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 06.11.1991 № 1796-XII // ВВР України. – 1992. – № 4. – Ст. 15.
10. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2000 № 950 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 24. – Ст. 1004.
11. Про затвердження Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб : постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 № 1540 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1781.
12. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9 // Дебет-Кредит (Галицькі контракти). – 2008. – № 29.
13. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // ВВР України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // ВВР України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
15. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53221&pf35401=322609](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53221&pf35401=322609)

16. Словник української мови : в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К., 1970–1980. – Т. 9: С. – К., 1978.

17. Ухвала Верховного Суду України від 26.01.2011 у справі № 6-27820св09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13598890>

18. Хуторян Н. М. Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівника в проекті Трудового кодексу України / Н. М. Хуторян // Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Правничі науки. –2014. – Вип. 1. – С. 51–58.

Мацюк А. Р. Некоторые проблемы содержания правоотношений дисциплинарной ответственности по действующему и перспективному трудовому законодательству. Дан анализ отдельных положений Кодекса законов о труде Украины и проекта Трудового кодекса Украины, которые определяют отдельные элементы содержания правоотношений дисциплинарной ответственности. Особое внимание уделено условиям и пределам применения дисциплинарных взысканий, правилам избрания применяемого вида дисциплинарного взыскания. Поданы предложения по усовершенствованию отдельных положений действующего и перспективного законодательства.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, дисциплинарное взыскание, обстоятельства, учитываемые при выборе вида дисциплинарного взыскания, вина, проект Трудового кодекса Украины.

Matsyuk A. R. Some problems of content of disciplinary responsibility legal relationships on current and perspective labour legislation. The scientific article is devoted to the analysis of certain positions of Code of Laws on Labour of Ukraine and project of the Labour Code of Ukraine, which determine the separate elements of legal relationships of disciplinary responsibility content. The special attention is paid to the terms and limits of application of disciplinary penalties, rules of electing of the applied type of disciplinary penalty. Some suggestion on the improvement of separate positions of the indicated normatively-legal acts are given as the conclusion. In particular, author proposes to amend the labour legislation with the general provision, obliging the employer, while selecting the disciplinary penalty, to take into account the severity of disciplinary offence, the circumstances of disciplinary offence committing, the rate of employee's guilt, the preceding and further conduct of the employee, his attitude towards labour obligations fulfilment, the professional qualification and length of service of the employee. Author also proposes to remove those legal provisions, which consider "unconscientiousness of the employee" to be the legal ground of disciplinary responsibility. Solely disciplinary offence should be considered as a legal ground of disciplinary responsibility. It is also grounded that the extension of disciplinary penalties list should not be just nominal, but should be accompanied with a distinct, real legal differentiation of disciplinary penalties types.

Keywords: disciplinary responsibility, disciplinary penalty, circumstances, taken into account while selecting the disciplinary penalty, guilt, project of the Labour Code of Ukraine.

Надійшла до редакції 23.03.2016

Наливайко Л.Р.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

«ЗАКОННИЙ ІНТЕРЕС» ЯК КАТЕГОРІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

Досліджено сутність та зміст законного інтересу, визначено специфіку його прояву у сфері трудового права. Розкрито співвідношення та взаємозв'язок законного інтересу з термінами «охоронюваний законом інтерес» і «суб'єктивне право». Проаналізовано чинне трудове законодавство у сфері захисту суб'єктивних трудових прав та законних трудових інтересів.

Ключові слова: законний інтерес у трудовому праві, охоронюваний законом інтерес, суб'єктивне трудове право, правовий захист суб'єктів трудових правовідносин, об'єкти правового захисту.

Постановка проблеми. Нині у зв'язку зі збільшенням протиріч, зумовлених, зокрема, динамікою суспільного розвитку та об'єктивними суперечностями між інтересами держави, суспільства й особи, значення права, як регулятора суспільних відносин, суттєво зростає. З урахуванням складної соціально-економічної ситуації та переходу Україні до ринкових відносин актуальним постає питання охорони та захисту суб'єктивних прав і законних інтересів працівників та інших суб'єктів трудових правовідносин. Категорія «інтерес» набуває особливого значення у трудових правовідносинах, зокрема під час вирішення трудових спорів.

У дослідницькій літературі справедливо зазначається актуальність наукової розробки проблематики законного інтересу у трудовому праві як одного із найважливіших завдань, вирішення якого дозволить виробити сучасний підхід до розуміння ролі та місця права у розвитку суспільства.

Вивчення законного інтересу, як категорії трудового права, має важливе соціальне, теоретико-правове та практичне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти інтересу розглядали у своїх працях Аристотель, Демокрит, Конфуцій, Платон, Цицерон; у середні віки йому приділяли увагу Августин, Ф. Аквінський, М. Падуанський та ін. Згодом ця проблематика була відображена у роботах таких вчених, як: Е. Бентам, О. Бісмарк, Ж. Боден, Г.В.Ф. Гегель, Т. Гоббс, Ф. Енгельс, Є. Ерліх, Р. Ієринг, І. Кант, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Р. Паунд, Е. Роттердамський, Ж-Ж. Руссо, І. Фіхте та ін. Важливий внесок у розвиток теорії інтересу зробили вчені у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: М. Алексєєв, Ю. Гамбаров, В. Гессен, О. Гірке, Л. Гумплович, Г. Єллінек, Б. Кістяківський, М. Коркунов, Л. Петражицький,

О. Рождественський, П. Сорокін, М. Таганцев, В. Тарановський, Е. Трубецький, Г. Шершеневич та ін. У радянський та сучасний періоди дослідженням інтересу з позиції правознавства займалися такі українські та зарубіжні вчені: С. Бобровник, Н. Вітрук, Г. Гак, Д. Гарнер, Г. Глезерман, Д. Горшунов, Р. Гукасян, О. Данильян, А. Єкимов, О. Зайчук, Д. Керімов, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, Н. Кузнецова, В. Лемак, Р. Лівшиць, О. Лукашева, В. Лучин, С. Максимов, А. Малько, М. Марченко, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, Є. Пашуканіс, О. Петришин, А. Піголкін, С. Погребняк, В. Рум'янцев, С. Сабікенов, О. Скакун, С. Студенікіна, В. Тацій, Ю. Тихомиров, М. Цвік, Р. Халфіна, В. Чиркін, Ю. Шемшученко, Л. Явич та ін.

Незважаючи на відсутність остаточного узгодження наукових позицій провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, проблема законного інтересу отримала суттєву увагу у сфері науки теорії держави і права, цивільного права тощо, проте з позиції трудового права це питання не було предметом ґрунтовного дослідження. Окремі аспекти проблеми законного інтересу у трудовому праві розглянуті у роботах О. Барабаш, Н. Болотіної, Т. Додіної, Л. Золотухіна, О. Єськова, С. Іванова, В. Коробченко, О. Лушнікова, М. Лушнікової, А. Петровського, М. Перепьолкіної, О. Перцевої, Т. Рубан, Л. Таля, В. Федіна, Г. Чанишевої, Н. Щербюка, В. Щербини, М. Ярошевського та ін.

Мета. На засадах положень науки теорії держави і права та інших галузевих наук у роботі здійснено спробу визначити сутність та зміст поняття законного інтересу і розкрити специфіку у сфері трудового права.

Виклад основного матеріалу. У ретроспективі категорія «інтерес» отримала теоретичне опрацювання у роботах Рудольфа фон Ієринга «Боротьба за право», «Інтерес і право» тощо, який цілком справедливо вважається родоначальником юриспруденції інтересів. На відміну від теорій природного права та поглядів засновників історичної школи, Р. Ієринг визначав кінцевою засадою права, його практичним ґрунтом інтереси та цілі людей. Основний зміст вчення Р. Ієринга полягав у розробці теорії інтересів як альтернативи вольової теорії. Згідно з його позицією, формальна «силова» сутність права неможлива без змістовного елемента – інтересу. Р. Ієринг спирався на поняття «інтерес» передусім у побудові теорії права у суб'єктивному розумінні. Згодом він поширив свої висновки щодо ролі інтересу на об'єктивне право, вказуючи, що метою права в об'єктивному розумінні є захист інтересу.

Висловлена Р. Ієрингом ідея розуміння прав як юридично захищених інтересів мала суттєвий вплив на погляди таких видатних представників юриспруденції, як Ю. Гамбаров, Г. Єллінек, М. Коркунов, А. Меркель, Л. Петражицький, Ф. Регельсбергер, О. Рождественський, А. Тон, Г. Шершеневич та ін. Поняття інтересу застосовувалося ними переважно у розумінні благ, вигоди або користі, що забезпечується певним об'єктом.

Інтерес – загальнонаукова категорія; є предметом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, політології, психології, економічної теорії, науки державного управління, юриспруденції тощо. Так, у словниках з української мови категорія «інтерес» вживається у таких смислових значеннях: 1) увага до

кого- чи чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; 2) вага, значення; 3) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що, становить зміст чийхось думок і турбот; 4) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиймсь прагненням, потребам тощо [1, с. 401; 2, с. 164; 3, с. 366]. У соціології інтерес тлумачать як реальну причину діяльності соціальних суб'єктів, спрямовану на задоволення певних потреб, які лежать в основі безпосередніх спонукань, мотивів, ідей, що визначається становищем і роллю цих суб'єктів у системі суспільних відносин [4, с. 166]. З позиції політології інтерес розуміють як вираження потреб суспільства, соціальної групи або спільноти, партії, організації або руху в соціальній чи політичній сферах, що служить причиною, джерелом, спонуканням, мотивом соціально-політичних дій суб'єктів суспільного життя [5, с. 90]. Економісти визначають інтерес як усвідомлені суспільством, соціально-економічними групами і окремими суб'єктами об'єктивно необхідні потреби [6, с. 215]. У психології під інтересом розуміють ставлення особистості до об'єкта через його життєве значення й емоційну привабливість; потреба виступає предметом уваги, тобто інтересу, але не зводиться до нього [7, с. 67]. Використовуючи поняття «інтерес», представники різних галузей знань прагнуть вкласти у нього зміст, адекватний предмету і завданням конкретної науки. Юридична наука не може не враховувати цю обставину, адже інтереси в усьому їх різноманітті безпосередньо стосуються предмета правового регулювання.

У юриспруденції поняття «інтерес» використовується, як правило, з додаванням прикметника, для визначення певних категорій бажаного у тій чи іншій сфері: «правовий інтерес», «інтерес, що має правову природу», «політичний інтерес» та ін. [8, с. 265]. Сучасне суспільство виробило різні правові засоби забезпечення потреб та інтересів суб'єктів правовідносин, серед яких особливе місце посідають законний інтерес та суміжні йому явища: охоронюваний законом інтерес, суб'єктивне право тощо.

Будь-який нормативно-правовий акт пронизаний різними соціальними інтересами. Разом із цим у національному законодавстві відсутня цілісна концепція законного інтересу; не встановлено конкретний зміст законних інтересів, а лише вказано на необхідність їх охорони і захисту й те, що вони повинні поважатися суб'єктами права.

У вітчизняній юридичній науці донедавна більш вживаним було використання словосполучення «охоронюваний законом інтерес», а у зарубіжній – «законний інтерес». Проте, останнім часом на доктринальному рівні та українському законодавстві термін «законний інтерес» набуває поширення. Нині як законодавець, так і більшість дослідників не розділяють ці поняття, використовують їх як синоніми.

Законний інтерес тісно взаємопов'язаний із суб'єктивним правом. Законодавець досить часто використовує поняття законного інтересу у його логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивним правом, проте не розтлумачує цей термін, хоча і надає низку підстав для висновку щодо розмежування категорій «законний інтерес» та «суб'єктивне право», вживаючи у різних нормативно-правових актах словосполучення «права та інтереси (законні інтереси)», зокре-

ма, ст.ст. 130, 243, 246 Кодексу законів про працю України [9], ст.ст. 3, 15, 16, 17, 21, назва Глави 3 «Захист цивільних прав та інтересів» Цивільного кодексу України [10]. Чітке розмежування суб'єктивних прав та законних інтересів здійснюється у ст.ст. 19, 20, 207, 222, 224 Господарського кодексу України [11]; ст.ст. 1, 270 Кодексу України про адміністративні правопорушення [12]; ст.ст. 2, 27, 44 Кримінального процесуального кодексу України тощо [13]. Таким чином, законодавець визнає, що поряд із суб'єктивними правами існує і законний інтерес, у разі порушення яких можна звернутися за допомогою до компетентних органів публічної влади.

Категорія «законний інтерес» – специфічний феномен правової системи сучасного суспільства. В одному із рішень Конституційного Суду України вказано, що поняття «охоронюваний законом інтерес» – це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, яке є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції й Законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. У цьому рішенні Суд визначив, що в юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому розумінні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [14].

У вітчизняній теорії права законний інтерес розглядається як різновид дозволів, що закріплені в об'єктивному праві або впливають із його змісту та виражаються у можливостях суб'єктів права користуватися конкретним соціальним благом, а у низці випадків звертатися за захистом до компетентних державних органів або громадських організацій – з метою задоволення своїх потреб, які не суперечать суспільним [15, с. 532]. Отже, законний інтерес пов'язують також із усвідомленням суб'єктом права необхідності задоволення своїх потреб способом, що допускається, але прямо не гарантується чинним законодавством.

Законний інтерес має значення не тільки для конкретної особи – їх носія, але і для правопорядку в цілому, захищається так само, як і суб'єктивне право [16, с. 87–106; 17, с. 429]. В умовах розвитку ринкової економіки одним із важливих завдань трудового права є забезпечення правових умов для узгодження інтересів працівника, роботодавця та держави. У разі відсутності такого узгодження можуть настати негативні наслідки: якщо порушується баланс на користь працівників, знижується ефективність бізнесу, його конкурентоздатність тощо; якщо баланс порушується на користь бізнесу, то з'являється соціальна незадоволеність у працівників, зменшується їх соціальна активність [18, с. 65–69]. Нині важливим є дотримання балансу між усіма суб'єктами трудових правовідносин.

Слід зазначити, що чинним законодавством визнається не лише інтерес працівника, а й інтереси трудового колективу, профспілок, роботодавців, ор-

ганізацій роботодавців, виробництва та ін. Як приклад, слід навести ч. 4 ст. 79 Кодексу законів про працю України, де встановлено, що черговість надання відпусток визначається графіками, які затверджуються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), і доводиться до відома усіх працівників. При складанні графіків ураховуються інтереси виробництва, особисті інтереси працівників та можливості їх відпочинку; у ст. 252 визначено, що членам виборних профспілкових органів, не звільненим від своїх виробничих чи службових обов'язків, надається на умовах, передбачених колективним договором, вільний від роботи час із збереженням середньої заробітної плати для участі в консультаціях і переговорах, виконання інших громадських обов'язків в інтересах трудового колективу, а також на час участі в роботі виборних профспілкових органів, але не менш як 2 години на тиждень, тощо [9]. Відповідно, у Законах України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» визначено права та законні інтереси організації роботодавців, їх об'єднань (ст.ст. 5, 18, 21, 28, 29) [19]; «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» регламентовано інтереси працівників або членів профспілок (ст.ст. 1, 2, 13) та ін. [20].

В юридичній літературі зазначено, що законний трудовий інтерес та суб'єктивне трудове право – взаємопов'язані та взаємозалежні категорії. Іноді ці терміни ототожнюються, оскільки в основі будь-якого суб'єктивного права знаходиться той чи інший інтерес, для задоволення якого це право і надається уповноваженій особі. Законні інтереси існують паралельно до суб'єктивних трудових прав, суттєво доповнюючи їх і розширюючи спектр впливу на суспільні відносини [21, с. 48]. Спільними ознаками суб'єктивного права і законного інтересу у сфері трудового права є те, що вони вважаються дозволами: суб'єктивне право – особливий дозвіл (дозволено все, що передбачено законом); законний інтерес – простий дозвіл (дозволено все, що не заборонено законом).

Законний інтерес та право суб'єктів трудових правовідносин підлягають розмежуванню: за сутністю, змістом та структурою. На відміну від суб'єктивного трудового права, сутність законного трудового інтересу має індивідуально визначений характер та полягає у простому юридичному дозволі, відображеному в об'єктивному праві, чи впливає із його загального змісту. Структурою законного трудового інтересу виступає внутрішній зв'язок прагнень, їх організація, той чи інший спосіб поєднання. Зміст законного трудового інтересу містить два елементи: користуватися певним соціальним благом і в окремих випадках звертатися за захистом до компетентних структур; зміст суб'єктивного трудового права складається із чотирьох елементів: поводити себе певним чином, вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів права, користуватися соціальним благом, у разі необхідності звертатися до компетентних органів за державним захистом. Суб'єктивне право та законний інтерес є різними шляхами задоволення соціальних інтересів і потреб суб'єктів трудових правовідносин, вони виконують самостійні

завдання у механізмі правового регулювання.

Розмежування трудових конфліктів на спори права та спори інтересу є загальноприйнятим у міжнародній практиці [22, с. 265]. Суттєвою відмінністю між інтересами та правами у трудових спорах є відсутність судової перспективи, адже такий спір розв'язує проблему бажаного, але ще не створеного права. Враховуючи зарубіжний досвід та національну практику вирішення спорів про інтереси, концептуально предметом (сферою вирішення) спорів про інтереси є розбіжності, які виникли під час переговорів щодо укладення нової або внесення змін до чинної колективної угоди будь-якого рівня. Спір про інтереси у трудових правовідносинах виникає з моменту, коли сторони, вичерпавши усі передбачені засоби із врегулювання розбіжностей, за час колективних переговорів не дійшли згоди щодо підписання нового колективного договору, угоди чи внесення змін до них [23, с. 138].

Таким чином, у сфері трудового права законний інтерес є самостійним об'єктом правової охорони. У трудових правовідносинах надання будь-якого суб'єктивного права має на меті задоволення соціально-значущого інтересу особи. Законний інтерес та суб'єктивне право є дозволами. Законний трудовий інтерес є не забороненою дією, суб'єктивне трудове право – конкретний дозвіл певного виду дій. Законний трудовий інтерес є нібито перехідним етапом на шляху формування нових трудових прав. Належна правова інституційна спроможність дозволить трансформуватися «інтересу» у «право».

Категорія «законний інтерес» має достатньо специфічний характер. Законний інтерес у трудовому праві – вид соціального інтересу, юридичний дозвіл, що виражається у прагненні суб'єкта трудових правовідносин користуватися суспільними благами (матеріальними та/або нематеріальними), а у разі необхідності звертатися до компетентних органів публічної влади за його захистом. Як явище трудового права, законний інтерес має складну соціально-юридичну природу та різні форми прояву у життєдіяльності сучасного суспільства й характеризується такими ознаками: а) має відповідати суспільним інтересам, загальновизнаним правовим принципам, чинному законодавству; б) є простим легітимним дозволом («дозволено все, що не заборонено»), не забезпеченим конкретним правовим засобом; в) спрямований на задоволення соціально значущих суспільних та особистих потреб суб'єктів трудових правовідносин; г) означає прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом у межах правового регулювання; д) виходить за межі змісту суб'єктивного права; е) самостійний об'єкт правової охорони і захисту; є) в окремих випадках є підставою звернення до компетентного органу; ж) відсутність обов'язку будь-кого задовольняти або сприяти реалізації законного інтересу, проте ніхто не має права заборонити особі діяти з метою здійснення своїх законних інтересів.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що право на реалізацію інтересу існує як в індивідуальному, так і колективному суб'єктивному аспектах. Його забезпечення має здійснюватися законодавцем на засаді збалансування інтересів сторін трудових правовідносин. Реалізація

законного інтересу зосереджується у позасудовому розгляді та відбувається із залученням третіх осіб (медіаторів), що сприяє уникненню судового розгляду спорів із максимальним задоволенням позицій обох сторін. Нині позиція законодавця щодо такого соціально-правового явища, як законний інтерес, є в окремих випадках досить суперечливою. Це свідчить про необхідність подальшого дослідження проблеми законного інтересу у трудовому праві.

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь, 2002.
2. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. — Х., 2006.
3. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубчинського. — Х., 2006.
4. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. — М., 1998.
5. Тадевосян Э. В. Словарь-справочник по социологии и политологии / Э. В. Тадевосян. — М., 1996.
6. Политика доходов и заработной платы : учебник / под ред. П. В. Савченко, Ю. П. Кокина. — М., 2000.
7. Общая психология : учеб. пособие / под ред. В. В. Богословского и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 1981.
8. Borchardt G. Soft Law in European Community Law / G. Borchardt, K. Wellens // European Law Review. — 1989. — № 5 (14). — P. 263–268.
9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року (зі змінами і доп.) // ВВР УРСР. — 1971. — Додаток до № 50.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
11. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. — 2003. — № 18, 19–20, 21–22. — Ст. 144.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. — 2013. — № 9–10. — Ст. 474.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01 грудня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>
15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х., 2006.
16. Малько А. В. Новые явления в политико-правовой жизни России: вопросы теории и практики / А. В. Малько. — Тольятти, 1999.
17. Марченко М. Н. Теория государства и права : учебник / М. Н. Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2016.
18. Гетьманцева Н. Д. Тенденції та пріоритети реформування трудового законодавства України / Н. Д. Гетьманцева // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. праць. Правознавство. — 2011. — Вип. 578. — С. 65–69.
19. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22 червня 2012 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. — 2013. — № 22. — Ст. 216.
20. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 ве-

ресня 2009 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

21. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты / Ю. Н. Андреев. – М., 2010.

22. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вуз. / И. Я. Киселев. – М., 1999.

23. Запара С. І. Категорія «інтересу» в цивільних та трудових правовідносинах / С. І. Запара // Часопис Київського ун-ту права. – 2015. – № 2. – С. 136–140.

Наливайко Л.Р. «Законный интерес» как категория трудового права. Исследованы сущность и содержание законного интереса, определена специфика его проявления в сфере трудового права. Раскрыто соотношение и взаимосвязь законного интереса с терминами «охраняемый законом интерес» и «субъективное право». Проанализировано действующее трудовое законодательство в сфере защиты субъективных трудовых прав и законных трудовых интересов.

Ключевые слова: законный интерес в трудовом праве, охраняемый законом интерес, субъективное трудовое право, правовая защита субъектов трудовых правоотношений, объекты правовой защиты.

Nalyvaiko L.R. «Legitimate interest» as a category of labour law. In the article the essence and meaning of legal interest are explored from the standpoint of labour law. The specific character of the category of ‘legitimate interest’ is emphasized. Being the phenomenon of labour law, legitimate interest has a complex socio-legal nature and different forms of manifestation in modern society. Legitimate interest is also associated with the legal entities comprehending the necessity of meeting their own needs in a manner which is acceptable, but not directly guaranteed by the current legislation.

The correlation and interrelationship of the term ‘legitimate interest’ and the concepts of ‘interest protected by law’ and ‘subjective right’ are studied in this article. It is emphasized that until recently ‘interest protected by law’ was mostly used in domestic legal science, whereas ‘legitimate interest’ was most common in foreign one. At the moment the term ‘legitimate interest’ is becoming widespread both at the level of doctrine and Ukraine’s legislation. Today, neither legislators nor most researchers differentiate these two concepts and use them interchangeably. The common feature of subjective right and legitimate interest in the field of employment law is the fact that they are considered as permissions. Legal interests and rights of the subjects of labour relations are to be differentiated in essence, content and structure.

The existing labour legislation in the field of protecting subjective labour rights and legitimate labour interests is analyzed. Domestic law recognizes not only the interests of workers, but also the interests of the workforce, trade unions, employers, employers’ organizations, manufacturing and others. It is found that the right to exercise the interest exists both in individual and collective subjective aspects. Its provision should be made by the legislator on the principle of balancing the interests of the parties of labour relations. It is concluded that the implementation of legitimate interest is concentrated in extrajudicial proceedings and involves third parties (mediators), which helps to avoid legal disputes with maximum satisfaction to both sides.

Keywords: legitimate interest in labour law, interest protected by law, subjective labour law, legal protection of labour relations, objects of legal protection.

Надійшла до редакції 23.03.2016

Собакарь А.О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ПРОБЛЕМА ВУЗЬКОГО ТА ШИРОКОГО ПІДХОДІВ ДО ТРУДО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА ОХОРОНИ ПРАЦІ

Проаналізовано різні підходи до трудо-правового явища охорони праці. Досліджено широкий та вузький підходи до охорони праці, а також проміжні підходи. Обґрунтовано, що найбільш вірним та методологічно прийнятним для трудо-правової науки є вузький підхід до трудо-правового явища охорони праці.

***Ключові слова:** галузь трудового права, охорона праці, широкий підхід до охорони праці, вузький підхід до охорони праці, трудо-правовий інститут, охорона і захист прав працівників.*

Постановка проблеми. Легальне визначення охорони праці (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону праці» [17]) як системи правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності, звичайно, досить інформативно відображає основний зміст та мету охорони праці як особливого виду діяльності, є достатнім для цілей застосування Закону України «Про охорону праці», але явно непідходящим для розкриття трудо-правової сутності охорони праці.

Остання ж у науковій літературі розкривається через категорії інституту трудового права, принципу трудового права, системи законодавства, елемента трудових правовідносин, суб'єктивного права працівника, соціальної функції трудового права тощо. Вважаємо, що можливим є розробка і комплексного визначення правового поняття охорони праці, яке б найповніше відображало його правову природу, сутність, і поєднувало ество охорони праці як інституту трудового права, відповідної системи джерел трудового права, принципу трудового права, окремого виду трудових правовідносин тощо. Однак спробі надати таке комплексне визначення правового поняття охорони праці має передувати вирішення більш загальної методологічної проблеми – проблеми широкого та вузького трудо-правового розуміння охорони праці. Такий дуалізм доволі поширений в науці трудового права, і в багатьох публікаціях просто констатується, але в той же час не робиться спроби вирішити проблему вузького та широкого підходу до охорони праці. На важливості упорядкування понятійно-категоріального апарату трудо-правового

вчення про охорону праці вказують, зокрема, П. О. Ізуїта [9, с. 13] та О. М. Обушенко [14, с. 20–21].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Трудо-правові дослідження охорони праці здійснено у працях, зокрема, таких науковців: М. Г. Александров, С. А. Голощанов, С. О. Іванов, Ю. Ю. Івчук, П. О. Єзуїта, Я. Л. Кисельов, Н. А. Муцинова, О. М. Обушенко, А. Є. Пашерстнік, П. Д. Пилипенко, А. М. Сокольський, А. І. Цепін, І. І. Шамшина та ін. Слід зазначити, що практично усі дослідники згадують множинність підходів до охорони праці; більшість висловлювала свою думку, часто – компромісну; але є і багато праць, де автори лише обмежуються констатацією такої множинності.

Метою цієї статті є визначення прийнятності широкого підходу до охорони праці для цілей наукового трудо-правового дослідження охорони праці.

Виклад основного матеріалу. В узагальненому вигляді вузьке розуміння охорони праці передбачає включення до відповідного правового інституту виключно норм, які регулюють трудові відносини щодо збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності, встановлюють систему заходів та засобів такого збереження; широке ж розуміння передбачає охоплення охороною праці також і норм, які традиційно належать до інших елементів системи трудового права – норм про оплату праці, робочий час, час відпочинку, нагляд та контроль тощо – аж до практично цілковитого ототожнення трудового права і охорони праці.

За широким підходом, до охорони праці відносять усю сукупність норм законодавства про працю, спрямованих на охорону і захист прав працівників, їх становища у сфері праці. В найрадикальнішому вигляді широкий підхід фактично ототожнює охорону праці з усією сукупністю трудо-правових норм [12, с. 954]. Наприклад, М. Г. Александров зазначав, що «термін "охорона праці", якщо його розуміти в широкому смислі, по суті, характеризує зміст усіх норм соціалістичного трудового права, оскільки усі вони встановлені в інтересах трудящих» [1, с. 269]. За А. Є. Пашерстніком, усе радянське трудове законодавство було законодавством про охорону праці, оскільки автор ототожнював охорону праці із комплексом трудових прав громадян [16, с. 3–7]. Схожу думку висловлює А. І. Цепін, вказуючи, що усе трудове законодавство служить цілям охорони праці, а його норми встановлені в інтересах трудящих і спрямовані на створення сприятливих для здоров'я умов праці; і саме тому, на думку автора, охорона праці є одним із принципів трудового права [24, с. 310]. До речі, на думку С. О. Іванова, якби не таке (широке) розуміння поняття охорони праці, не можна було б говорити і про принцип охорони праці у трудовому праві [7, с. 6–22]. Звісно, з останнім не можна погодитися, адже визнання того чи іншого положення принципом тієї чи іншої галузі права зовсім не означає та не вимагає фактичного ототожнення цієї галузі із цим принципом, або ж цілковитим проникненням принципу в усі та кожна норму цієї галузі.

Часто прихильники широкого підходу до охорони праці насправді є

прихильниками одночасного подвійного її розуміння – і в широкому розумінні, і у вузькому. Наприклад, Г. С. Гончаров писав: «Термін "охорона праці" вживається в двох розуміннях: у широкому і вузькому. Під охороною праці в широкому розумінні, як одного з основних принципів радянського трудового права, маються на увазі усі норми в сукупності, що охороняють трудові права громадян (право на працю, на відпочинок, на оплату праці відповідно до його кількості і якості, на матеріальне забезпечення та ін.). І в цьому сенсі можна вважати трудове право правом охорони праці. Під охороною праці у вузькому розумінні слід вважати сукупність правових норм і правил, що встановлюють заходи по створенню безпечних умов праці, що запобігають виробничому травматизму і професійним захворюванням, а також регулюючий нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, здійснювані державою при активній участі профспілкових органів [19, с. 231]. Наші сучасники – А. М. Лушніков та В. М. Лушнікова – також вважають, що широке трактування охорони праці «має право на існування, тим більше що трудове право і зародилося саме як право охорони праці. В той же час у конкретно-правовому аспекті конструктивнішим є трактування охорони праці у вузькому розумінні, як комплексного інституту трудового права. ... Ці два трактування не варто протиставляти, оскільки широке трактування дається в контексті соціального призначення і функцій трудового права і відбиває значною мірою соціальний аспект проблеми. Якщо ж говорити власне про інститут охорони праці, то вузьке трактування має бути домінуючим» [12, с. 908]. На думку І. І. Шамшиної, розуміння охорони праці в широкому аспекті має право на існування і в даний час, оскільки розширення свободи підприємницької діяльності і договірного регулювання умов праці сторонами трудового договору висуває на перший план основне завдання трудового права – захист осіб найманої праці у процесі реалізації ними свого конституційного права на працю. Саме розуміння охорони праці в широкому сенсі, на думку вченої, виражає соціальне призначення трудового права, його суть, функціональну спрямованість в умовах ринкових відносин [26, с. 87]. На думку Ю. Ю. Івчук, розуміння охорони праці саме в широкому сенсі виражає соціальне призначення трудового права, його суть, функціональну спрямованість в умовах ринкових відносин [8, с. 54].

Часто зустрічаються і проміжні підходи, які не ототожнюють охорону праці з усім трудовим правом або переважною його частиною, але відносять до охорони праці – повністю або частково – інші інститути трудового права. Такі підходи можна назвати помірно широкими. С. А. Голощанов, стверджуючи, що не є прихильником широкого підходу¹, включав до складу комплексного, на його думку, інституту охорони праці норми інших інститутів трудового права, які регулюють не лише відносини щодо здоров'я у процесі праці, але й інші сторони складних трудових відносин або тісно пов'язані відносини (відносини майнового характеру – щодо оплати праці, робочого часу

¹ Хоча, багато хто з дослідників все ж вважає його таким.

– як заходи праці і часу відпочинку, відносини з організації праці тощо) [4, с. 50; 5, с. 20].

Наприклад, А. М. Сокольський зараховував до інституту охорони праці правові норми робочого часу та часу відпочинку [23, с. 27]. Такий же підхід спостерігається і в інших працях [13, с. 74; 21, с. 409]. І. С. Войтинський – норми про робочий час [3, с. 17]. Часто до інституту охорони праці відносять норми з нагляду та контролю за дотримання трудового законодавства [20, с. 213–218; 22, с. 307–310].

Ю. Ю. Івчук відносить до інституту охорони праці норми, що забезпечують здійснення нагляду та контролю за реалізацією зазначених вимог у сфері охорони праці; норми, що визначають відповідальність за порушення у сфері охорони праці [8, с. 53].

Багато в чому широкий підхід до правової природи охорони праці зумовлений буквальним тлумаченням його прихильниками терміна «охорона праці» і його складників – «охорона» і «праця» [Див., наприклад: 4, с. 40–45]. Буквальне, семантичне тлумачення терміна, в даному випадку, на нашу думку, складає хибне враження про зміст позначуваного поняття, явища. Термін «охорона праці» має сприйматися саме як усталений термін, а не як відображення сутності позначуваного ним поняття, при розкритті якого необхідно відійти як від буквального розуміння «охорони» та «праці», так і від їх усталеного правового розуміння як окремих категорій.

Як зазначають А. М. Лушніков та В. М. Лушнікова, два підходи до охорони праці сформувалися ще в дореволюційний період. У широкому розумінні вона охоплювала усе трудове законодавство, спрямоване на захист прав працівників і убезпечення їх від надмірної експлуатації, у тому числі обмеження робочого часу, гарантований час відпочинку, обмеження матеріальної відповідальності і гарантії по заробітній платі тощо [12, с. 899]. Заохочує до широкого підходу така думка, яка з'явилася ще до революції, була сприйнята і розвинута в радянському трудовому праві та залишається популярною понині, про те, що головним призначення трудового права є охорона праці громадян [3, с. 67–68; 6, с. 66; 18, с. 8–11]. Наприклад, відомий теоретик трудового права С. О. Іванов свого часу детально обґрунтовував охорону праці в широкому розумінні як основне соціальне призначення трудового права [7, с. 6–22].

Поширеність широкого підходу до охорони праці пояснюється і тим, що історично одними із найперших набули трудо-правового регулювання саме відносини, пов'язані із охороною праці як системою заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Як вірно зазначає І. І. Шамшина, «біля джерел свого зародження поняття «трудова права» і «охорона праці» були практично ідентичними. Тому до теперішнього часу збереглося розуміння охорони праці в широкому сенсі як сукупності усіх правових норм, що охоплюють увесь комплекс трудових відносин, направлених на створення сприятливих умов трудової діяльності для осіб найманої праці» [26, с. 87].

Як вірно зазначає А. С. Кашлакова, при дослідженні інституту охорони

праці у вузькому сенсі визначальним аспектом у розумінні охорони праці є не загальна спрямованість норм трудового права, а характеристика умов праці як безпечних [11, с. 145].

Широкий підхід до розуміння охорони праці, на нашу думку, не є прийнятним з таких причин.

1. Широкий підхід, як ми зазначали вище, ґрунтується на недоречному буквальному тлумаченні терміна «охорона праці» та його складників («охорона» і «праця»). Та й взагалі не може бути визнаний вдалим такий підхід, який полягає у намаганнях встановити правову сутність явища шляхом семантичного аналізу терміна, який це явище позначає. Первинним у науковому пізнанні є правове явище, а не термінологічні одиниці, які є лише номінативним інструментарієм впорядкування наукового знання.

2. Фактичне ототожнення охорони праці та трудового права створює множинність термінології, термінологічну синонімію, що ні за яких умов не можна вважати правильним. Правильно зазначає П. О. Ізуїта: «Хоча і є певна доцільність виділення широкого та вузького розуміння категорії «охорона праці». В той же час, на нашу думку, для одностайного розуміння даної правової категорії та запобігання плутанини у трудовому праві необхідно все ж таки застосовувати термін «охорона праці» у власному значенні, тобто як категорію, яка відповідає за забезпечення безпечних та здорових умов праці» [9, с. 15].

3. Широкий підхід не відображає реального стану справ у сучасній нам трудо-правовій реальності. Дійсно, головною інтенцією трудового права – з моменту виникнення і по сьогодні – є передусім забезпечення правового визначення, правової охорони та правового захисту прав, свобод та законних інтересів працівників (що, до речі, також не є тотожним із поняттям «охорони праці»). Однак правове регулювання трудових відносин, як і правове регулювання будь-яких інших відносин, завжди є результатом узгодження, компромісу інтересів сторін цих відносин, а не виключно надання підтримки будь-якій – хай і слабшій – із них. Різноманітність трудових відносин і трудо-правових норм аж ніяк не обмежується ані охороною праці, ані навіть правовим визначенням, правовою охороною та правовим захистом прав, свобод та законних інтересів працівників. Правильно зазначає О. М. Обушенко, що, безумовно, можна погодитися з тим, що «трудове законодавство зародилося саме для охорони праці й довгий час виконувало тільки це призначення. Але розвиток суспільно-трудова відносин спричинив і розвиток трудового права, відповідно, виникають нові і не менш важливі завдання, тому розглядати охорону праці тільки в такому значенні було б, на наш погляд, вже недостатнім. Дотримуючись точки зору, що охорона праці як поняття розширюється, вважаємо, що гіперболізувати цей процес не можна. Наприклад, включення в систему норм охорони праці норм про робочий час і час відпочинку є, на наш погляд, дещо штучним і не відповідає принципам належності тієї чи іншої норми до певного правового інституту. Більш вузьке внутрішньогалузеве поняття «охорона праці», а також поняття охорони праці як правового принципу, виглядає більш обґрунтованим та доцільним» [14, с. 22–23].

4. Широкий підхід має негативний методологічний та гностичний ефект. Замість того щоб підкреслювати особливість, своєрідність охорони праці (що виражається в особливостях джерел правового регулювання, методів правового регулювання, суб'єктного складу та змісту правовідносин, юридичних фактів тощо), при широкому підході охорона праці «розчиняється» у трудовому праві, а трудове право – в «широкій» охороні праці. Звичайно що не можна вважати задовільними дослідницькі підходи, які «розмивають» предмет дослідження, перешкоджають з'ясуванню сутності та особливостей досліджуваного правового явища.

5. На користь вузького розуміння охорони праці свідчить і сучасне розуміння предмета трудового права, в якому відносини з охорони праці чітко відокремлюються від власне трудових відносин та інших різновидів відносин, пов'язаних з трудовими [2, с. 50; 10, с. 206; 25, с. 252]. Широке розуміння охорони праці фактично руйнує сучасні уявлення про предмет трудового права та внутрішню будову, структуру системи трудового права. Якщо керуватися ним, то трудове право постає як мало структурована сукупність правових норм, підкорених одній-єдиній меті, що, звісно, не відповідає дійсності. Широкий підхід, крім того, значно зменшує можливості дослідження охорони праці із застосуванням системно-структурного методу, яке передбачає, зокрема, і з'ясування системних взаємозв'язків інституту охорони праці з іншими трудо-правовими інститутами та дозволяє виявити особливості охорони праці [Див., наприклад: 15].

Висновки. Застосування широкого підходу до охорони праці для цілей наукового трудо-правового дослідження охорони праці видається не виправданим через його невідповідність дійсному стану справ, методологічні вади. Звичайно, доречно повсюдно підкреслювати соціальну спрямованість трудового права як галузі права на встановлення, охорону та захист прав, свобод та законних інтересів передусім працівника, але лише до тих пір, поки це не перешкоджає ефективному науковому пізнанню трудо-правових явищ, не шкодить досконалості понятійно-категоріального апарату науки трудового права. Вузький підхід до охорони праці, на нашу думку, зовсім не виключає багатоглибини цього явища і його розуміння як інституту трудового права, принципу трудового права, системи законодавства, елемента трудових правовідносин, суб'єктивного права працівника, соціальної функції трудового права тощо.

Бібліографічні посилання

1. *Александров Н. Г.* Советское трудовое право : учебник / Н. Г. Александров. – М., 1954.
2. *Болотіна Н. Б.* Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – К., 2001.
3. *Войтинский И.* Трудовое право СССР / И. Войтинский. – М.–Л., 1925. – С. 17.
4. *Голощапов С. А.* Правовые вопросы охраны труда в СССР / С. А. Голощапов. – М., 1982.
5. *Голощапов С. А.* Правовые проблемы охраны труда в СССР : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. А. Голощапов. – М., 1983.

6. *Зомбарт В.* Рабочий вопрос в промышленности / В. Зомбарт. – Ростов н/Д., 1905.
7. *Иванов С. А.* Советское трудовое право: вопросы теории / С. А. Иванов, Р. З. Лившиц, Ю. П. Орловский. – М., 1978.
8. *Івчук Ю. Ю.* Правове визначення поняття «охорона праці» / Ю. Ю. Івчук // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 51–57.
9. *Ізуїта П. О.* Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / П. О. Ізуїта. – Х., 2008.
10. *Іншин М.* Сучасне бачення предмета трудового права / М. Іншин, В. Щербина // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 201–208.
11. *Кашлакова А. С.* Понятие охраны труда по российскому трудовому праву : монография / А. С. Кашлакова. – Барнаул, 2012.
12. *Лушников А. М.* Курс трудового права : учебник : в 2-х т. – Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. – М., 2009.
13. *Муцинова Н. А.* Охрана труда на промышленных предприятиях. Правовые вопросы / Н. А. Муцинова. – М., 1973.
14. *Обушенко О. М.* Правове регулювання охорони праці в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / О. М. Обушенко. – К., 2014.
15. *Обушенко О. М.* Співвідношення інституту охорони праці з іншими інститутами трудового права України / О. М. Обушенко // Публічне право. – 2013. – № 2. – С. 227–233.
16. *Пашерстник А. Е.* Законодательная охрана труда в СССР / А. Е. Пашерстник. – М., 1957.
17. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
18. *Семенова А. Е.* Очерки трудового права / А. Е. Семенова. – Х., 1925.
19. Советское трудовое право : учебник / под ред. А. И. Процевского. – К., 1981.
20. Советское трудовое право : учебник / под ред. В. С. Андреева. – М., 1971.
21. Советское трудовое право : учебник / под ред. В. С. Андреева. – М., 1987.
22. Советское трудовое право : учебное пособие / под ред. К. С. Батыгина. – М., 1975.
23. *Сокольский А. М.* Охрана труда в условиях развития промышленности / А. М. Сокольский. – Х., 1926.
24. *Цепин А. И.* Трудовое право и научно-технический прогресс / А. И. Цепин ; под ред. С. А. Иванова. – М., 1974.
25. *Чечоткін В.* Види і класифікація правовідносин, що становлять предмет трудового права / В. Чечоткін // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 247–253.
26. *Шамшина І. І.* Поняття охорони праці в сучасних умовах: теоретичний аспект / І. І. Шамшина // Трудове право України: сучасний стан та перспективи : матеріали науково-практ. конф. (м. Сімферополь, 22–24 травня 2008 р.) / за ред. проф. В. С. Венедіктова. – Сімферополь, 2008. – С. 84–88.

Собакар А. А. Проблема узкого и широкого подходов к трудо-правовому явлению охраны труда. Дан анализ разных подходов к трудо-правовому явлению охраны труда. Исследованы широкий и узкий подходы к охране труда, а также промежуточные подходы. Обосновано, что наиболее верным и методологически приемлемым для трудо-правовой науки является узкий подход к трудо-правовому явлению охраны труда.

Ключевые слова: *отрасль трудового права, охрана труда, широкий подход к охране труда, узкий подход к охране труда, трудо-правовой институт, охрана и защита прав работников.*

Sobakar' A. O. The problem of narrow approach and broad approach to the labour-law phenomenon of labour protection. The article deals with the analysis of different

approaches to the labour-law phenomenon of labour protection. The broad approach and narrow approach to the labour-law phenomenon of labour protection are examined. So are the interim approaches. These two approaches, in particular the broad one, turn out to be apprehended by the labour-law science since the pre-revolutionary and early soviet periods. The argumentation, provided by the broad approach adepts, is examined. Rather few scholars not only ascertained the presence of the narrow approach and broad approach to the labour-law phenomenon of labour protection, but also tried to resolve this problem of multi-approach. The resolving of the mentioned problem should provide a clear decision, if one of these approaches is more appropriate and convenient for the labour-law examination of the labour protection phenomenon.

It is grounded that the application of the broad approach is not appropriate for the purposes of scientific labour-law examination of labour protection because of its contradiction to the actual state of things and because of its methodological defects. The broad approach to the labour-law phenomenon of labour protection has the following flaws: 1) it is based upon the irrelevant literal interpretation of the term “labour protection” and its components (“labour” and “protection”); 2) it generates the terminological synonymity, which is not appropriate for legal science; 3) it contradicts the actual state of things; 4) it has a negative gnostical and methodological effect; 5) it contradicts the modern scientific view to the subject of labour law and its system.

The narrow approach in turn completely does not exclude the multiple-aspect nature of labour protection and considering it to be simultaneously a labour-law institute, a principle of labour law, a system of legislation, an element of labour legal relationships, a subjective right of an employee, a social function of labour law etc.

Keywords: *branch of labour law, labour protection, broad approach to the labour-law, narrow approach to the labour-law, labour-law institute, safeguarding and protection of employee's rights.*

Надійшла до редакції 21.03.2016

Нестерцова-Собакарь О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7 (477) «19 – 055.2»

УКРАЇНСЬКА ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕКСПОЗИЦІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розкрито особливості регулювання становища жінки нормами цивільного та сімейного права, впливами правових традицій Гетьманщини та українського звичаєвого шлюбно-сімейного права. З'ясовано місце та роль української жінки в шлюбно-сімейних правовідносинах на основі всебічного використання історичного досвіду, що дало можливість виділити суттєві чинники становлення руху за жіноче рівноправ'я, відокремити в сучасних умовах загальне від часткового, об'єктивно обумовлене від випадкового.

Ключові слова: *жінка, правове становище, українські землі, шлюбно-сімейні правовідносини, суспільство, шлюб, сім'я, права, обов'язки.*

Постановка проблеми. Встановлення реальної рівності жінки і чоловіка в суспільстві – це складний і довготривалий процес для будь-якої країни. Жіноче питання завжди становило складну соціальну проблему, що охоплює економічні, політичні та правові сторони суспільного життя. Але його повноцінно вивчити неможливо без дослідження шлюбно-сімейного законодавства відповідного періоду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Зазначене питання піднімалося у наукових роботах дослідників різних періодів, зокрема Владимирського-Буданова М., Глиняного В., Гончарова Ю., Григоровського С., Гримич М., Думашевського А., Єфіменко А., Іванова В., Канторовича Л., Маймескулова Л., Міронова Б., Нос А., Пушкарьової Н., Тютрюмова І., Шершеневича Г.

В радянські роки шлюбно-сімейне законодавство Російської імперії залишалося самою невивченою галуззю дореволюційного права. Цьому є своє пояснення. У перші ж післяреволюційні роки історично виправдана критика патріархальної сім’ї набула крайнього характеру і переросла в заперечення не тільки архаїчних, віджилих форм сім’ї та принципів сімейних відносин, але і самого інституту сім’ї взагалі.

На відміну, наприклад, від державного права, шлюбно-сімейне законодавство Російської імперії не привертало уваги вітчизняних дослідників, що яскраво контрастувало з величезною кількістю дореволюційних правознавчих робіт, присвячених сім’ї. А тому практично не досліджувалися питання місця і ролі жінки у шлюбно-сімейних відносинах. Навіть у сучасній історико-правовій науці окреслену проблематику відбито доволі фрагментарно та епізодично.

Мета. Тому публікацією власної розвідки маємо на меті окреслити зміни правового становища жінок на українських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. за російським імперським та українським звичаєвим шлюбно-сімейним правом.

Виклад основного матеріалу. Універсальним принципом для усієї середньовічної Європи було віднесення шлюбно-сімейних відносин до сфери юрисдикції церковного суду. У той же час значна роль церкви не означала усунення держави від регламентації шлюбно-сімейних відносин. Відсталість сімейного законодавства у Російській імперії, у тому числі на українських землях у її складі, полягала: по-перше, в тому, що акти громадянського стану були прерогативою церкви, по-друге, багато законодавчих норм підмінялися приватними визначеннями.

За російським імперським і українським (як позитивним, так і звичаєвим) правом „засадю і основою” сім’ї був шлюб. М.Ф. Владимирський-Буданов писав: „Подружній союз виникає із шлюбу і передбачає затим певні юридичні – особисті та майнові – відносини між чоловіком і дружиною” [1, с. 404].

Правознавці ХІХ ст. визначали шлюб як нормований правом довічний статевий союз чоловіка і жінки. При цьому фактичну основу шлюбу складало співжиття чоловіка і жінки. Саме факт співжиття за наявності вказаних зако-

ном формальних і матеріальних умов був шлюбом. Подібне розуміння не виключало з поняття „шлюб” необхідності етичного елемента. Цей елемент вводився шляхом законодавчої вимоги дотримання тих умов, без виконання яких шлюб був немислимим. Ці умови також мали вигляд правових приписів.

Російське законодавство, на відміну від західноєвропейського, хоч і зараховувало шлюб до інститутів цивільного права, розглядало шлюб як акт фактично винятково релігійний. Через це високою була роль інститутів тих конфесій, до яких належало подружжя. Подібна ситуація, полегшуючи завдання законодавця при регулюванні такого важливого інституту, як шлюб, в той же час створювала немало труднощів в основних питаннях шлюбного права, ускладнюючи свободу совісті подружжя при змішаних шлюбах.

У нормах, що регулювали укладання шлюбу, головними були ті, які регулювали подвійні відносини: по-перше, умови здійснення шлюбу і, по-друге, форму здійснення шлюбу.

Відомий російський учений у сфері дослідження правового, соціального, економічного становища жінок на різних етапах розвитку суспільства, жіночої емансипації Н.Л. Пушкарьова [2, с. 67–68] вказує на те, що „норми приватного життя, у тому числі шлюбні, що мають моральне і ментальне походження, завжди були тісно пов’язані з владними практиками, а потреби задовольняють індивідуальні потреби – з системами соціальних обмежень, макрополітичним „наглядом” [3, р. 4].

Суб’єктом цього нагляду впродовж століть виступала православна церква, яка була в російському суспільстві аж до петровських часів монополічним регулятором шлюбу. Це дозволяє сучасним дослідникам іменувати вказаний період православним шлюбним порядком [4, с. 9]. Його основні складові – засудження дошлюбної сексуальної активності, гетерогенна сім’я, вінчання як форма закріплення шлюбних зв’язків, моногамний шлюб, караність адюльтеру, складна процедура розлучення. Ці положення церковного шлюбного права здавалися непорушними, на них базувалися на тільки усі сімейні структури російського сільського миру, але й усього російського суспільства аж до XIX–XX ст.

Щоправда, конфлікт між цивільними інститутами, які народжувалися з часу „великих реформ” 1860–1870-х років, і нормами церковного права ставав усе більш значним. Проте відмова від укладання церковного (вінчального) шлюбу аж до Жовтневої революції 1917 р. розглядалася, як правило, як соціальна девіація.

З найдавніших часів і до 1722 р. реєстрація шлюбів у Росії велася лише при церквах. З 1722 р. впродовж майже двох століть (тобто до грудня 1917 р.) укладання шлюбів регулювалося і церковними, і світськими нормами права.

Розповсюдження на українських землях уніфікованого імперського шлюбно-сімейного права певною мірою суперечило тривалій місцевій правовій традиції. Підвищений порівняно з іншими ранньо- та пізньофеодальними суспільствами правовий статус жінки тут (у тому числі щодо інших етнічних слов’янських територій на карті Російської імперії), на наше переконання,

веде свій початок від часів Київської Русі.

Повною мірою це проявилось в українському звичаєвому праві ХІХ – початку ХХ ст. «Специфіка подільності сімейств в Україні спричинила ситуацію, при якій після смерті домогосподаря його юридичні права переходили не старшому синові, а переважно вдові. Тобто дружина була головною правонаступницею домогосподаря при умові, якщо вона могла виконувати не лише господарські, а й фіскальні обов'язки. Статус жінки-невістки, відповідно, був на порядок нижчим. Що стосується неодружених жінок (дівчат), то єдине майнове право, яке мали вони в сім'ї батька – це було право на отримання приданого. Участь у спадкуванні була нестабільною і непевною. І навіть коли донькам наділялася частка нерухомого майна, то вона була умовною (формальною, символічною), автоматично додаючись до чоловічої (наприклад, частка незаміжньої сестри – до братових часток; частка вдови або старого батька – до частки того сина, у якого вони лишаються на утриманні).

Специфікою ХІХ ст. є активізація заробітчанського руху, у зв'язку з чим жінки мали більше можливостей заробити своєю працею вдома або на стороні. Ці заробітки, звичайно ж, використовувалися по-різному: дівчина складала собі на придане, мати могла додавати їй до приданого, визначеного батьком, частку зароблених нею особисто коштів» [5, с. 25].

Разом із тим різка активізація розвитку ринкових відносин на українських землях у складі Російської імперії після буржуазних реформ 60–70-х рр. ХІХ ст. обумовила посилення залучення жінок до цивільного життя. Право жінки – дворянки і різночинки – на власність (зокрема у випадку вдівства) набувало іншого значення. Жінки, які мали у власності крамниці, виробничі підприємства, аптеки тощо все більше ставали суб'єктами різноманітних правочинів: орендарями і орендодавцями, укладали угоди поставки, підряду тощо. Так, у другій половині 80-х рр. ХІХ ст. виникла ціла справа щодо впорядкування відносин між власницею тульчинської (Київська губернія) аптеки дружиною приватного повіреного М. Журавською, управляючою цією аптекою та її орендарем. Отже, жінка-власник опинялася в центрі різних приватноправових відносин зобов'язального характеру: по-перше, це відносини оренди; по-друге, це відносини найму. Що характерно, в регулюванні й тих, й інших приватноправових відносин сторони вдавалися до втручання публічно-правових інституцій – від брацлавського повітового справника до київського, подільського і волинського генерал-губернатора включно [6].

Шлюбно-сімейні відносини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. регламентувалися частиною 1 тому X Зводу цивільних законів Російської імперії [7]. Цим нормативним актом регулювався загальний порядок укладання шлюбу, його поняття і форма, докази шлюбу та шлюбного стану, підстави розлучення, особливості укладання шлюбу нехристиян між собою та з християнами, християн з особами, які не належали до християнського віросповідання та ін.

За цивільним законодавством Російської імперії, шлюб визначався як «...таїнство і вступ до нього, здійснюване за обрядами церкви і взаємною зго-

дою осіб..., не може обумовлюватися ніяким зобов'язанням і бути предметом цивільного правочину» [8, с. 1]. З цього визначення вбачається, що на той період переважала церковна форма шлюбу. Хоча пізніше мали місце і громадянські шлюби, але вони тягли за собою низку ускладнень. Основні з них були спричинені тим, що в законодавстві зазначеного періоду вони не були закріплені.

Визначальною умовою законності та дійсності шлюбу була взаємна згода обох сторін. Важливим прогресивним моментом шлюбно-сімейного законодавства Російської імперії порівняно з феодально-кріпосницькими часами було визнання добровільності вступу у шлюб, у тому числі жінки. Категорично заборонялося батькам чи піклувальникам примушувати своїх дітей до вступу у шлюб проти їх волі (т. X Зводу цивільних законів Російської імперії, ч. 1, ст. 12). Крім того, до уваги брався шлюбний вік: чоловікам заборонялося вступати у шлюб раніше 18 років, а жінкам – 16. У той же час законодавство не дозволяло вступати до шлюбу особам, незалежно від статі, які мають більше 80 років.

При цьому зберігалася одна з найбільш суттєвих колізій норм, які регулювали шлюбно-сімейні відносини в Російській імперії. Поруч з тим, що були введені в дію відповідні акти світського законодавства, були чинними норми канонічного права. Як вказує російський дослідник Ю.М. Гончаров: «Ситуація із шлюбним віком ускладнювалася тим, що, крім спільного громадянського повноліття, існувало, як пережиток раніше діючих винятково церковних законів, ще й церковне повноліття – 15 років для чоловіків і 13 років для жінок. Цей вік був призначений ... указом Синоду 1774 р.... Співвідношення між цими двома віками шлюбного повноліття було таким: вирішальне значення мало церковне повноліття...» [9, с. 45].

Слід зауважити, що для католиків, згідно з нормами відповідного канонічного права, встановлювався інший шлюбний вік – для юнаків 14 років і для дівчат – 12. Відповідно і верхня межа для католиків, яких чимало мешкало на українських землях, особливо на Правобережжі, мала свою специфіку. Для осіб, які досягли 60 років, встановлювалася особлива процедура укладення шлюбу (дозвіл відповідного церковного ієрарха).

Спеціальний шлюбно-сімейний статус мали військовослужбовці. Офіцери, які перебували на дійсній службі, незалежно від роду військ, повинні були мати 23 роки і відслужити у конкретній військовій частині (установі) не менш як два роки [9, с. 45].

Іншим було становище дівчат Чернігівської та Полтавської губерній. У ч.1 т. X Законів цивільних стосовно них фактично було закріплено норми Литовських статутів. Нареченим на Полтавщині та Чернігівщині дозволялося при досягненні повноліття звертатися до суду за дозволом на шлюб, якщо батьки перешкождали його укладанню, та виходити заміж з дозволу суду [10, с. 2].

Певна увага у частині 1 тому X Зводу цивільних законів Російської імперії приділялася змішаним шлюбом, шлюбом нехристиян між собою, а також християн з особами, що не належать до християнського віросповідання. Так, особам усіх християнських віросповідань дозволялося укладати шлюб за

своїми релігійними правилами та обрядами, не отримуючи дозволу від громадянського уряду, але з дотриманням визначених для них обмежень (т. X, ч. 1, ст. 61). В той же час шлюб особи православного віросповідання з особою, яка не належить до такої віри, визнавався дійсним лише при дотриманні усіх умов, що висувалися до шлюбів осіб православного віросповідання.

Категорично на той період заборонялося укладання шлюбу підданим Російської імперії православного і римсько-католицького віросповідання з нехристиянами, а також протестантського – з ламаїтами і язичниками (т. X, ч. 1, ст. 85). Особливості укладання шлюбу російських підданих євангелістського сповідання з магометанами і євреями визначалися на підставі Статуту євангелістсько-лютеранської церкви в Російській імперії.

Шлюбне право регулювалося церковними законами і громадянського шлюбу фактично не існувало. Хоча стаття 12 забороняла примушення дітей при вступі у шлюб і не вважала шлюб за примушенням законним, але у реальному житті нерівні браки були розповсюдженим явищем [11, с. 2]. Сам юридичний факт укладення шлюбу змінював правовий статус членів подружжя, як чоловіка, так і дружини. Остання повинна була «коритися чоловікові своєму як главі сімейства», а чоловік – жити з дружиною «у злагоді, поважати, захищати», забезпечувати дружину їжею й утримувати за її станом і можливістю своєю». Шлюб не спричиняв спільного володіння майном подружжя, своїм майном кожен із подружжя міг розпоряджатися окремо» [12, с. 165].

Оскільки шлюбно-сімейне право Російської імперії, а також канонічне право, яке регулювало відносини шлюбу, допускало можливість розлучення (хоч і за винятково складною процедурою), не був неможливим і повторний шлюб. Для жінок це було більш складним, ніж для чоловіків. Цивільне законодавство Російської імперії, інститутом якого було шлюбно-сімейне право, встановлювало для них низку обмежень, порівняно з чоловіками. Жінки не мали право на опіку над неповнолітніми дітьми і не могли розпоряджатися нерухомим майном. Були й інші обмеження [9, с. 49].

Становий характер шлюбу на українських землях у складі Російської імперії обумовлював і зверхність чоловіка, і його право визначати місце мешкання подружжя, і підпорядкованість дружини. Важливим принципом російського законодавства, сполученим із попередніми положеннями шлюбного та сімейного звичаєвого права, виступає те, що чоловік у подружжі надає права свого стану дружині (повторимо, шлюб визнавався законним при укладенні його за церковною процедурою). Цей суцільно становий принцип стосувався, втім, лише вищих та вільних станів. Оповідання М. Вовчок «Кріпачка» дає уявлення про те, що для особисто залежних станів, найперше кріпаків, шлюб з вільним, незалежно від статі, понижував соціальний і правовий статус останнього.

Беручи шлюб з кріпачкою, особисто вільна людина (якщо вона не належала до привілейованих станів – дворянства та духовенства) ставала також кріпаком. Втім, це становище змінилося вже у першій половині XIX ст., за часів Олександра I.

Розлучення, як і шлюб, здійснювалося в умовах конкуренції норм шлюбно-сімейного й церковного права. Монополія церкви на розлучення зазнала послаблення лише у середині XIX ст. Навіть у кінці цього століття вважалося, що прийняття рішення про підтвердження закінчення шлюбу, офіційне визнання його чинності або нечинності, як і процедура розлучення, належали до юрисдикції духовного суду. У той же час справи про розділ майна подружжя розглядалися цивільними судами.

Цивільне законодавство Російської імперії (інститутом якого було законодавство сімейне) розрізняло припинення шлюбу і його розірвання. Підставою першого могла бути лише смерть будь-кого із подружжя, що надавало право на повторний шлюб. Для розірвання шлюбу духовним судом за бажанням однієї із сторін, у тому числі жінки, згідно зі ст. 45 Зводу законів цивільних існував виключний перелік підстав:

- доведене перелюбство другого з подружжя, або нездатність його до шлюбного співжиття;
- засудження одного із подружжя до покарання, сполученого з позбавленням усіх прав стану;
- безвісна відсутність одного з подружжя.

Височайше затвердженим 28 травня 1904 р. визначенням Святійшого Синоду було скасовано тривалу заборону повторного шлюбу осіб, перелюбство яких було доведене. Винний піддавався церковній епітимії за рішенням духовного суду. У випадку розірвання й другого (третього) шлюбу за підставою перелюбства, він карався довічним безшлюб'ям [13, с. 602–603].

Розлучення з причини кримінального покарання одного з подружжя могло відбутися лише якщо другий відмовлявся слідувати за ним добровільно в місця виконання покарань для добровільного співжиття.

Висновок. Таким чином, на відміну від тогочасних європейських держав, цивільне і сімейне право не були як галузі чітко відмежовані одне від одного. Укладення шлюбу залежало, за імперським законодавством, від його умов і форм. У пореформений період з'явилися цікаві й досить важливі новели. Зокрема була закріплена добровільність укладення шлюбу з обох сторін. При цьому шлюбний вік визначався законодавцем з урахуванням традицій звичаєвого українського шлюбно-сімейного права. У той же час для державних службовців була визначена процедура запиту дозволу начальства на шлюб.

Інше обмеження зберігалося з петровських часів. Воно полягало у необхідності обов'язкового офіційного дозволу батьків на шлюб дітей. Однак на українських землях були й винятки – а саме: сімейно-правове становище населення Полтавської та Чернігівської губерній. Тут наречені мали право при досягненні повноліття отримувати дозвіл на шлюб від батьків у позовно-судовому порядку. Важливим результатом «великих реформ» стало, окрім іншого, подолання станових обмежень у шлюбно-сімейних відносинах, коли внаслідок шлюбу дружина набувала статусу і стану чоловіка.

Часи феодалізму у найбільш жорсткій, кріпосницькій формі, на кінець XIX ст. залишилися у минулому. На початку наступного століття в Російській

імперії склалася об'єктивна потреба в низці кодифікаційних дій. Зокрема, це стосується цивільного і сімейного права. Однак самодержавство цієї кодифікації, як і багатьох інших нагальних законотворчих дій, так і не здійснило.

Не було створено і нового кодифікаційного акта, який би закріпив зміни цивільно-правового статусу жінок, зокрема на українських землях у складі Російської імперії. Адже у пореформені десятиріччя XIX ст. і на початку XX ст. жінки все більше набували прав суб'єктів відносин власності та зобов'язальних. Наступні зміни мали місце вже безпосередньо напередодні Першої світової війни. Так, підвищення статусу жінки проявилось у можливості легітимного роздільного проживання подружжя, а також розширенні спадкових прав.

Бібліографічні посилання

1. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 5-е изд. – СПб. ; К., 1907. – [4], IV, VI, 694 с.
2. *Пушкарева Н. Л.* Российская система законов о браке в XX в. и традиционные установки / Н. Л. Пушкарева, О. Е. Казьмина // *Этнографическое обозрение*. – 2003. – № 4. – С. 67–68.
3. *Foucault M.* The History of Sexuality / M. Foucault. – 1998. – Vol. 1. – P. 4.
4. *Пушкарева Н. Л.* Частная жизнь русской женщины в доиндустриальной России: невеста, жена, любовница (X – начало XIX в.) / Н. Л. Пушкарева. – М., 1997.
5. *Гримич М. В.* Звичаєво-правова традиційна культура українців XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / М. В. Гримич. – К., 2005.
6. Письмо подольского губернатора киевскому военному, подольскому и вольнскому генерал-губернатору. 10 декабря 1886 г. // Центральный державный исторический архив Украины (м. Київ). Ф. 442 : Канцелярия киевского военного подольского и вольнского генерал-губернатора, оп. 539, спр. 199, арк. 10–10 зв.
7. *Законы гражданские // Свод законов Российской империи изд. 1900 г. – Т.10. Ч. 1.* Свод законов гражданских. Положение о казенных подрядах и поставках со включением позднейших узаконений и разъяснений по решениям Общего собрания и Гражданского кас. департамента Правительствующего сената с 1866 по июль 1900 г. / под ред. А. Г. Гаугера. – 5-е изд., неофиц. – СПб. : Кн. маг. Н. К. Мартынова, 1902. – LVII, 868, 142 с.
8. *Думашевский А.* Систематический свод решений кассационных департаментов Сената 1866–1873 г. : с подлинным текстом решений, извлеченными из них тезисами и критическим разбором их / А. Думашевский. – 2-е изд. – СПб., 1874–1875. – Т 1.
9. *Гончаров Ю. М.* Городская семья Сибири второй половины XIX – начала XX в. : монография / Ю.М. Гончаров. – Барнаул, 2002.
10. *Законы о женщинах : сб. всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола / сост. Л. А. Канторович. – СПб., 1899. – [4], 272 с.*
11. *Русские гражданские законы / сост. А. Е. Нос. – М., 1886. – Ч. 2, вып. 2.*
12. *Іванов В. М.* Історія держави і права України : навч. посіб. / В. М. Іванов ; гол. ред. Н. М. Гайдук. – К., 2003.
13. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – 6-е изд. – СПб., 1907. – VIII, 815 с.

Нестерцова-Собакаръ А. В. Украинская женщина как субъект брачно-семейных правоотношений: историко-правовая экспозиция второй половины XIX – начала XX в. Раскрыты особенности регулирования положения женщины нормами

гражданского и семейного права, влиянием правовых традиций Гетманщины и украинского традиционного брачно-семейного права. Выяснено место и роль украинской женщины в брачно-семейных правоотношениях на основе всестороннего использования исторического опыта, что дало возможность выделить существенные факторы становления движения за женское равноправие, отделить в современных условиях общее от частного, объективно обусловленное от случайного.

Ключевые слова: *женщина, правовое положение, украинские земли, брачно-семейные правоотношения, общество, брак, семья, права, обязанности.*

Nestertsova-Sobakar' O.V. Ukrainian woman as subject of marital-family legal relations: historical-legal exposition of second half of XIX – early XX century. In the article the features of regulation the position of women the norms of civil and family law, the influence of legal traditions of the Cossack and Ukrainian traditional marriage and family law. Found the place and role of Ukrainian women in marriage and family relations based on the full use of historical experience, which gave an opportunity to highlight the significant factors affecting the development of movement for women's equality, to find in modern conditions total private caused from accidental.

It is proved that in the Soviet years of marriage and family legislation of the Russian Empire remained the most unexplored sector of pre-revolutionary law. This is an explanation. In the first years after the revolution historically justified criticism of the Patriarchal family has acquired an extreme character and turned into a negation not only archaic, obsolete forms of the family and principles of family relations, but also the institution of the family.

Unlike contemporary European States, civil and family law as a branch clearly distinct from each other. Marriage depended, according to Imperial law, from its conditions and forms. In the post-reform period, there was an interesting and very important novel. In particular, established the voluntariness of a marriage from both sides. While the age of marriage was determined by the legislator taking into account the established traditions of Ukrainian marriage and family law. At the same time, for civil servants was determined by the procedure for requesting authorization to the marriage.

Another limitation was preserved from the time of Peter. It was the obligatory official permission of parents to marriage of children. However, in the Ukrainian lands there were exceptions – namely, family and legal situation of the population of Poltava and Chernigov provinces. Here the bride had the right upon reaching the legal age to obtain a marriage license from his parents in iscove-court. An important result of the "great reforms" has become, among other things, overcoming caste restrictions in marriage and family relations where, because of marriage, the wife acquired the status and condition of her husband.

Keywords: *women, legal status, Ukrainian land, marriage and family relationships, society, marriage, family, rights, duties.*

Надійшла до редакції 01.03.2016

Савельєва М.О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРАЦІ

Проаналізовано шляхи удосконалення локального правового регулювання у сфері праці. Надано авторські пропозиції по оптимізації законодавства у даній сфері. Визначено механізми реалізації правового регулювання зазначених напрямів.

Ключові слова: локальні правові акти у сфері праці, локальне правове регулювання, трудова діяльність, працівник, шляхи удосконалення.

Постановка проблеми. Трудова діяльність є одним з найважливіших видів суспільної діяльності людей, яка надає змогу розкрити індивідуальність та задовольнити усі потреби й інтереси. Завдяки конституційно закріпленому праву на працю досягається ефективність у реалізації найважливіших загальнодержавних програм підвищення економіки, адже кожна людина є членом суспільства, а отже, і його складовою ланкою. Тому робота відіграє дуже важливу роль у житті кожної людини та громадянина.

Поряд з державним регулюванням трудо-правових відносин, особливе місце посідає врегулювання їх на локальному рівні, в межах відповідного підприємства, установи чи організації. Завдяки локальному правовому регулюванню праці забезпечується конкретизація й деталізація загальних правових норм, встановлених актами трудового законодавства.

Зважаючи на те, що Україна перебуває на шляху європейської інтеграції, а також через широке застосування локального правового регулювання трудових правовідносин, важливо встановити чіткі напрями оптимізації національної системи трудового законодавства щодо врегулювання аспектів праці на локальному рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед науковців, які досліджували дану тематику або суміжні питання, варто виділити таких: Дж. Бамбер, Б. Ган, Н. П. Долгіх, А. В. Коваленко, Н. Л. Лютов, В. П. Марущак, О. М. Момоток, С. М. Прилипко, Д. Стевіс, С. О. Феленко, Г. І. Чанишева, Н. В. Чередниченко, А. В. Шелдагаєва, П. Шелдон, О. М. Ярошенко та ін.

Не применшуючи науковий внесок у розгляд окресленого питання, однак, зважаючи на активні зміни національного законодавства у сфері праці, необхідно більш детально проаналізувати праці вчених й визначити конкретні шляхи удосконалення локального правового регулювання трудової діяль-

ності і відповідний механізм їх реалізації.

У зв'язку з цим **метою** статті є визначення шляхів удосконалення локального правового регулювання у сфері праці й окреслення механізму їх реалізації.

Першим шляхом удосконалення локально-правового регулювання праці є законодавче закріплення термінології у сфері локального регулювання. Так, зазначає у цьому контексті Г. І. Чанишева, в Законі України «Про колективні договори і угоди» закріплено сфера укладення, сторони колективних угод, їхнє співвідношення із законодавством, колективним, трудовими договорами, зміст, порядок підписання та деякі інші питання реалізації колективних угод. Колективні угоди укладаються між суб'єктами колективних трудових відносин щодо реалізації їх прав та обов'язків у сфері праці. Як і колективні договори, колективні угоди мають представницький характер, оскільки породжують права і обов'язки не тільки у представників (профспілок, організацій роботодавців), але й у тих, кого представляють (конкретних працівників і роботодавців) [1; 2, с. 326–327]. З огляду на це, колективні договори та угоди представляють собою відповідні акти віддзеркалення інтересів як роботодавців, так і працівників, які в них закріплюються.

Г. І. Чанишева вказує, що становлення і розвиток соціального партнерства в Україні дозволяє розглядати колективний договір і колективні угоди як важливі правові форми соціального партнерства, за допомогою яких узгоджуються інтереси працівників і роботодавців [3, с. 19]. Колективні договори й угоди є результатом соціального партнерства, зовнішньою формою вираження норм локально-правового регулювання, які конкретизують загальнотрудові норми права й диференціюють їх залежно від умов та характеру праці на певному підприємстві.

За Н. В. Чередниченко, колективний договір є елементом методу правового регулювання трудових відносин [4, с. 112]. З огляду на це, необхідно законодавчо закріпити не лише поняття колективного договору й угоди, а також надати визначення даному методу правового регулювання, складовими частинами якого вони є, тобто потрібно визначити в нормативно-правовому акті поняття «локальне правове регулювання праці».

С. М. Прилипко визначає локальне правове регулювання трудової діяльності як заснований на дії підзаконних нормативних актів засіб врегулювання правовідносин із приводу праці, який полягає у прийнятті або санкціонуванні державою локальних правових норм, що приймаються на рівні підприємства з метою деталізації, конкретизації загальних правових приписів, а також впорядкування конкретних і специфічних трудових відносин, і які не можуть погіршувати становище працівників порівняно із трудовим законодавством [5, с. 8]. Локальне правове регулювання представляє собою певний спосіб, метод або засіб, що направлений на диференціацію загальнотрудових норм і правил, які визначені в нормативно-правових актах трудового законодавства, зокрема в Кодексі законів про працю.

На основі вищевикладеного, та враховуючи запропоновані визначення, механізмом удосконалення має стати закріплення у Законі України «Про ко-

лективні договори і угоди» понять «локальне правове регулювання праці», «колективна угода» та «колективний договір» у ст. 1, яку потрібно викласти у такій редакції:

«Стаття 1. Визначення основних понять та термінів.

Локальне правове регулювання праці – це метод правового регулювання трудових правовідносин, який полягає у встановленні локально-правових норм, що мають на меті конкретизацію, деталізацію й доповнення існуючих у трудовому законодавстві загальних норм права, враховуючи безпосередній характер трудової діяльності, виробничої діяльності певного підприємства, установи чи організації та які містяться в колективних договорах або угодах.

Колективна угода – це договірний акт локального правового регулювання трудових правовідносин, який деталізує й конкретизує загальнотрудова норма права, що стосуються різноманітних її аспектів, наприклад оплати праці, умов праці тощо, який укладається між роботодавцем, роботодавцями чи їх представниками, з однієї сторони, а також профспілками, працівниками чи їх представниками – з іншої, на загальнодержавному рівні, на регіональному рівні або на рівні відповідної галузі виробництва не можуть суперечити законодавчо встановленим нормам і правилам трудового законодавства.

Колективний договір – це договірний акт локального правового регулювання трудових правовідносин, який деталізує й конкретизує загальнотрудова норма права, що стосуються різноманітних її аспектів, наприклад оплати праці, умов праці тощо, який укладається між роботодавцем або його представником, з однієї сторони, а також профспілкою, працівниками чи їх представниками – з іншої, на рівні підприємства, установи чи організації і не можуть суперечити законодавчо встановленим нормам і правилам трудового законодавства».

Другим шляхом удосконалення локального правового регулювання трудових правовідносин є розширення сфери дії актів локального правового регулювання трудової діяльності.

Як зазначає О. М. Момоток, завдяки локальному регулюванню трудових відносин розвиваються демократичні засади у виробничій діяльності. Співвідношення ж локального і централізованого регулювання є показником демократизму чинної правової системи суспільства. Локальна нормотворчість здійснюється безпосередньо учасниками трудових відносин, які беруть участь у створенні цих норм, можуть впливати на їх зміст. Це дає можливість працівникам знати обсяг належних їм прав та обов'язків, що визначені локальними нормами, максимально пристосовуючи їх для реалізації своїх інтересів і задоволення потреб. Для того щоб здійснювалася локальна нормотворчість, потрібні дві умови. По-перше, норми є локальними і набувають чинності лише за умови, що прийняті в порядку, попередньо визначеному централізованим регулюванням. По-друге, локальна нормотворчість можлива за наявності загальної норми, що надає певним суб'єктам право займатися нормотворчістю. Це означає, що суб'єкти трудового права поставлені в певні рамки локальної нормотворчості. Тут здійснюється принцип «дозволено лише те, що визначено законом». При цьому сутність локальних норм зводить-

ся до розвитку загальних норм трудового права, що поширюють свою дію лише на відносини конкретного підприємства чи організації, де вони прийняті. Таким чином, локальна норма у трудовому праві України – правило загальнообов'язкової поведінки, що попередньо санкціоноване державою і прийняте у встановленому законом порядку безпосередньо на підприємстві, в установі, організації, діє в його межах [6, с. 2–3]. Такий підхід, визначений законодавцем, є досить застарілим й не відповідає сучасним тенденціям розвитку трудових правовідносин. Необхідно надати ширшу свободу дій при укладенні актів локального правового регулювання праці й дозволити виходити за межі встановлених законодавством норм.

С. О. Феленко зауважує, що нинішні умови господарювання свідчать про поєднання у трудовому праві диспозитивного та імперативного методів. Проте, сучасний етап розвитку трудового законодавства характеризується звуженням застосування централізованого методу і значним розширенням сфери регулювання диспозитивного методу регулювання трудових відносин, що також впливає й на визначення умов трудового договору. Акцент регулювання неминуче зміщується з централізованого на децентралізоване, з законодавчого – на регулювання колективними угодами і договорами; нормативного – на індивідуально-зобов'язальне [7, с. 33]. З огляду на таке положення, надане науковцем, необхідно сказати, що пріоритет у сучасному регулюванні трудових правовідносин все ж таки належить локальному, а не законодавчому чи центральному методу, а тому варто законодавчо закріпити більш широку сферу застосування актів локального правового регулювання праці.

Отже, враховуючи вищевикладене, механізмом реалізації зазначеного шляху є встановлення у ст. 7 Закону України «Про колективні договори і угоди» положення, яке має виглядати таким чином:

«Колективні договори і угоди на будь-якому рівні можуть врегульовувати будь-які питання, які стосуються трудової діяльності, не порушуючи при цьому конституційно закріплені принципи, а також законодавчо встановлені мінімальні гарантії для працівників».

Наступним можливим шляхом удосконалення локального правового регулювання трудової діяльності є забезпечення укладення актів локального правового регулювання на міжнародному рівні (на рівні міжнародних корпорацій).

Однією із очевидних реакцій на негативні наслідки глобалізації, з точки зору захисту трудових прав, стала інтернаціоналізація профспілкового руху [8, с. 609]. Міжнародні профспілкові організації існують вже дуже давно – з ХІХ ст., однак об'єднання працівників на міжнародному рівні в якості сторони, яка б протистояла багатонаціональним корпораціям, є більш складним явищем, ніж їх утворення в рамках однієї країни. Це пов'язано і з принципово різними системами та традиціями в області трудового права й соціального партнерства, а також із «національним егоїзмом» працівників, що сприймають своїх іноземних колег перш за все в якості конкурентів, а не товаришів по переговорах із загальним – глобальним – роботодавцем тощо. Проте, глобальні профспілкові федерації, тобто міжнародні профспілки, які об'єднують

працівників певної галузі або професії, змогли до цього часу добитися укладення кількох десятків глобальних або міжнародних рамкових угод багатонаціональними корпораціями [9; 10; 11]. У світлі євроінтеграційних процесів, а також через вихід нашої держави на міжнародний рівень, існує певна логічна обумовленість правового забезпечення локального правового регулювання трудових відносин на міжнародному рівні між декількома підприємствами, установами чи організаціями, які входять до єдиної корпорації.

За Н. В. Лютовим, у даний час сфера дії міжнародних рамкових угод досить невелика: за підрахунками фахівців, станом на 2010 рік, міжнародні рамкові угоди діяли стосовно приблизно 6 млн. працівників з близько 77 млн., що працюють у багатонаціональних корпораціях. Крім того, на відміну від традиційних соціально-партнерських угод і колективних договорів, що укладаються на різних внутрішньодержавних рівнях, міжнародні рамкові угоди не мають формальної юридичної сили, і за їх порушення багатонаціональні корпорації не можна притягнути до юридичної відповідальності. Але говорити про те, що міжнародні рамкові угоди зводяться виключно до «м'якого права» навряд чи коректно: глобальні профспілкові об'єднання можуть проводити транскордонні акції, спрямовані на те, щоб змусити багатонаціональні корпорації дотримуватися укладених міжнародних рамкових угод або укладати їх у тих випадках, коли багатонаціональні корпорації відмовляються зробити це без зовнішнього тиску [12, с. 56–57]. Акти локального правового регулювання у сфері праці одразу щодо декількох підприємств, які знаходяться в різних країнах, є доцільними та дозволяють упорядковувати і систематизувати трудові правовідносини між роботодавцями й працівниками.

Н. В. Лютов зауважує, що, на відміну від колективних договорів і угод, що укладаються на національному рівні, міжнародні рамкові угоди, як правило, не містять конкретних положень про розмір заробітної плати та інші ключові умови праці, а встановлюють лише загальні межі відносин між соціальними партнерами [12, с. 59]. Такий акт локального правового регулювання трудової діяльності постане додатковою гарантією для забезпечення працівників трудовими правами, а також їх захисту.

Отже, з урахуванням усього вищевикладеного, механізмом реалізації окресленого шляху удосконалення локального правового регулювання трудової діяльності є встановлення в Законі України «Про колективні договори і угоди» ст. 9-1, яке має виглядати так:

«Стаття 9-1. Міжнародні рамкові угоди.

Роботодавці, а також профспілкові організації декількох підприємств, що розташовуються в різних державах, однак входять в єдину організацію, корпорацію тощо, можуть укладати міжнародні рамкові угоди, які врегульовують трудові права, свободи та обов'язки усіх працівників та роботодавців даних підприємств, що входять у склад єдиного суб'єкта господарювання.

До даних угод застосовуються усі положення щодо укладення колективних угод на генеральному рівні».

Ще одним шляхом удосконалення локального правового регулювання

праці є встановлення в якості обов'язкової умови колективних договорів положення щодо компенсацій за затримку виплати заробітних плат працівникам.

Сучасний стан нормативно-правового регулювання в нашій державі не може здійснювати належний захист матеріального становища працівників, а тому, як зазначає Г. І. Чанишева, необхідно застосовувати індивідуальний захист (самозахист), колективний захист, державний і міжнародний захист [13, с. 17]. Завдяки локальному або колективному врегулюванню можливим є забезпечення належної гарантії для працівників, зокрема щодо виплати останнім заробітної плати. Найбільш ефективним методом регулювання є саме локальний, а тому необхідно використовувати останній щодо забезпечення виплат компенсацій за затримку заробітних плат працівникам.

А. В. Коваленко вказує, що важливим правовим актом, який регулює відносини між працівниками та роботодавцями, є колективний договір, в якому встановлюються строки виплати заробітної плати. Індexсація доходів – це механізм підвищення доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг. Право на індexсацію реалізується, коли індexс споживчих цін, розрахований наростаючим підсумком, перевищує поріг індexсації, встановлений у розмірі 101 %. Компенсація провадиться у разі затримки на один і більше календарних місяців нарахованих, але своєчасно не виплачених, грошових доходів, зокрема заробітної плати [14, с. 109–110]. У зв'язку із запропонованим механізмом, наведеним науковцем, необхідно надати чіткий шлях його впровадження у національне трудове законодавство. Завдяки компенсаціям, можливим стане знизити невдоволення працівників й справедливо задовольнити їх вимоги шляхом додаткових належних доплат за затримку в оплаті праці. Проте, окрім як індexсації невикрачених заробітних плат, має встановлюватися певна мінімальна компенсаційна гарантія.

Отже, враховуючи наведені положення, необхідно встановити у Законі України «Про колективні договори і угоди» у ст. 7 положення, що має включати таке:

«Колективний договір має обов'язково включати положення щодо компенсації затримки виплати заробітних плат працівникам більше ніж на 1 місяць. У разі затримки заробітної плати виплачується середній місячний заробіток працівника за весь час затримки, враховуючи індexсацію за період заборгованості. Якщо термін заборгованості становить собою не більше 1 місяця, то мінімальна компенсаційна виплата становитиме 50 % середнього місячного заробітку працівника».

Висновки. Таким чином, враховуючи усе вищенаведене, необхідно ще раз наголосити на тому, що у зв'язку з активною політикою європеїзації українського суспільства, необхідно здійснити якісне оновлення та удосконалення нормативно-правової бази, зокрема щодо локального правового регулювання праці, що повинно враховувати: законодавче закріплення понять «локальне правове регулювання у сфері праці», «колективна угода», «колективний договір»; чітке визначення сфери дії актів локального правового ре-

гулювання трудової діяльності; встановлення в якості обов'язкової умови колективних договорів положення щодо компенсацій за затримку виплати заробітних плат працівникам.

Бібліографічні посилання

1. Про колективні договори і угоди : Закон України № 3356-ХІІ від 01.07.1993 // ВВР України. – 1993. – № 36. – Ст. 361.
2. Чанишева Г. І. Колективні угоди як джерела трудового права / Г. І. Чанишева // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 326–329.
3. Чанишева Г. І. Колективні договори й угоди як форми соціального партнерства / Г. І. Чанишева // Наук. вісник Нац. академії внутр. справ України. – 2001. – № 1. – С. 19–26.
4. Чередниченко Н. В. Колективний договір як засіб досягнення соціального миру / Н. В. Чередниченко // Актуальні проблеми правової системи України : матеріали науково-техн. конф. викладачів, аспірантів та студентів юридичного факультету (Суми, 11 травня 2012 р.) / відп. за вип. М.І. Логвиненко. – Суми, 2012. – С. 112–115.
5. Прилипка С. М. Трудове право : посіб. для підгот. до держ. іспиту / С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко. – Х. : Право, 2015.
6. Момоток О. М. Локальні нормативно-правові акти та їх місце в системі джерел трудового права / О. М. Момоток, А. В. Шелдагаєва // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 2.
7. Феленко С. О. Окремі питання співвідношення централізованого та договірного методів правового регулювання трудових відносин / С. О. Феленко // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. "Право". – 2013. – Вип. 20. – С. 31–37.
8. Bamber G. J., Sheldon P., Gan B. Collective bargaining: an international analysis // R. Blanpain (Ed.) Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies Xth ed. Austin et al. : Wolters Kluwer, 2010. – P. 609–658.
9. Global Unions site. Framework Agreements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.global-unions.org/frameworkagreements.html?lang=en>
10. United Nations Global Compact. Global Framework Agreements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unglobalcompact.org/Issues/Labour/Global_Framework_Agreements.html.
11. Stevis D. International framework agreements and global social dialogue: Parameters and prospects. ILO Employment Sector, Employment Working Paper No. 47. – Geneva : ILO, 2010. – 38 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_122176.pdf.
12. Лютов Н. Л. Развитие социального диалога на международном уровне / Н. Л. Лютов // Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку : тези доп. VI Міжн. науково-практ. конф. (Харків, 3–4 жовтня 2014 р.) / за ред. В.В. Жернакова. – 2014. – С. 56–60.
13. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 / Г. І. Чанишева. – Х., 2002.
14. Коваленко А. В. Заборгованість із заробітної плати: мультиправовий аспект / А. В. Коваленко // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 4. – С. 107–117.

Савельєва М. А. Пути усовершенствования локального правового регулирования в сфере труда. Проанализированы пути усовершенствования локального правового регулирования в сфере труда. Даны авторские предложения по оптимизации законодательства в данной сфере. Определены механизмы реализации правового регулирования указанных направлений.

Ключевые слова: локальные правовые акты в сфере труда, локальное правовое регулирование, трудовая деятельность, работник, пути совершенствования.

Savelyeva M. O. Ways of improving of local legal regulation in the workplace. In the article ways of improvement of local regulation in the workplace were analyzed. Labor activity is one of the most important social activity that allows to reveal the individuality and meet the legitimate interests and social needs. Due to constitutionally enshrined right to work we can achieve effectiveness in implementing key programs of national economy, because each person is a member of society, and therefore an integral element. That is why work plays a very important role in the life of every person and citizen.

It is noted that collective contracts and agreements are the result of social partnership, they are also the external form of expression standards locally regulation, which specify the general labor law and differentiate them according to the conditions and nature of work in a particular company.

Author proposed to give wider discretion in the process of making acts of local labor regulation and also proposed to allow to go beyond the legislation norms. In the article it is proved that a priority in the current regulation of labor relations is still owned by local or central than the legislative method, therefore, it is necessary to legislate a wider scope of legal regulation acts of local labor.

It is proved that in light of European integration processes, and through out our country on the international level, there is a logical conditionality of legal support of local legal regulation of labor relations at the international level between several companies, institutions or organizations that are part of a single corporation.

Due to compensation it becomes possible to reduce the discontent of workers and fair to meet their requirements through appropriate additional surcharges for delay in pay.

We obtained the following ways to improve local legal regulation of employment:

- Consolidation of the legal concepts - "local regulation of labor", "collective agreement", "collective agreement";
- Expanding the scope of the acts of local regulation of work;
- Providing local acts making regulation at the international level;
- The establishment as a prerequisite of collective agreement provisions on compensation for delayed payment of salaries to employees.

Keywords: *local regulations in the workplace, local legal regulation, employment, employee, ways to improve.*

Надійшла до редакції 22.03.2016

Селецький О.В.

кандидат юридичних наук
(*Чернігівський національний
технологічний університет*)

УДК 349.2

ОКРЕМІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проаналізовано основні аспекти дисциплінарної відповідальності дипломатичних працівників. Досліджено підстави притягнення дипломатичних працівників до дисциплінарної відповідальності та види дисциплінарних стягнень. Визначено проблемні питання у даній сфері та надано пропозиції із вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: *дипломатична служба, дипломатичні працівники, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарні стягнення.*

Постановка проблеми. Дисциплінарна відповідальність, як самостійний вид юридичної відповідальності, виступає одним із найважливіших засобів забезпечення трудової дисципліни. Питання правового регулювання дисциплінарної відповідальності в Україні завжди були предметом прискіпливої уваги як науковців, так і практичних працівників. Проте й на сьогодні залишається ряд невирішених проблем у площині притягнення працівника до такого виду юридичної відповідальності. У наш час питання дисциплінарної відповідальності стоять як ніколи гостро, позаяк значно зросла роль окремого працівника в результатах діяльності підприємства, установи чи організації. Це відбувається за умов, коли, з одного боку, розширилася свобода працівника при реалізації покладеної на нього трудової функції, а з другого – зросла залежність від соціального середовища загалом і трудового колективу як частини останнього [1, с. 1]. Ще більшої актуальності питання дисциплінарної відповідальності набувають, коли йде мова про спеціальних суб'єктів трудового права, одними з яких є дипломатичні працівники.

Необхідність дослідження сутності дисциплінарної відповідальності дипломатичних працівників, механізму її реалізації викликана відсутністю відповідних фундаментальних розробок. На жаль, системного, комплексного наукового опрацювання цих питань у вітчизняній доктрині поки що бракує. Непослідовність правового регулювання в умовах високої латентності правопорушень у системі дипломатичної служби, незацікавленості керівників державних органів у їх виявленні і розголошенні фактів зловживання по службі на тлі недостатньої розвиненості дисциплінарного службового законодавства має своїм результатом незначну ефективність інституту дисциплінарної відповідальності дипломатичних працівників, а також зниження його ролі як засобу підтримки службової дисципліни в системі органів державної влади.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Певні напрацювання у цьому напрямі можна знайти у наукових роботах таких учених: В. М. Андрійв, Н. Б. Болотіна, Н. М. Вапнярчук, В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, Ю. В. Макаренко, К. Ю. Мельник, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін.

Метою статті є аналіз окремих питань дисциплінарної відповідальності дипломатичних працівників як правового засобу, що гарантує найбільш повне виконання службово-трудова обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Дипломатичним працівником, відповідно до ст. 1 Закону України «Про дипломатичну службу», визнається державний службовець, який виконує дипломатичні або консульські функції в Україні чи за кордоном та має відповідний дипломатичний ранг [2]. Важливим компонентом його правового статусу є юридична відповідальність. Ще за радянських часів колективом авторів-адміністративістів було сформульоване комплексне визначення поняття «відповідальності у сфері державного управління», яке можна вважати актуальним і донині. Воно звучить так: «відповідальність в управлінні являє собою реалізацію таких відносин, врегульова-

них правом, в яких суб'єкт управління, визнаний свідомо виконувати певні обов'язки, умисно, недбало або з необережності не виконує їх або виконує з нанесенням соціально значущої шкоди інтересам держави, суспільства, громадянам, внаслідок чого створює юридичний факт, у зв'язку з яким спеціальні органи від імені держави, суспільства, колективу застосовують до порушника заходи впливу або покарання, мета яких – відновити порушений інтерес (право) потерпілого, покарати порушника, виховати його і присікти виникнення подібних порушень з боку інших суб'єктів управління і тим самим створити умови для сталого правопорядку і державної дисципліни у сфері управління» [3, с. 24–25]. Таким чином, юридична відповідальність у сфері державної (у тому числі й дипломатичної) служби зводиться до того, що особа, уповноважена виконувати завдання і функції держави, несе несприятливі наслідки за їх невиконання чи неналежне виконання.

Головним видом юридичної відповідальності дипломатичних працівників є дисциплінарна відповідальність, правові засади якої наразі визначені Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України), Законами України «Про дипломатичну службу» та «Про державну службу». Але необхідно одразу звернути увагу на те, що жоден із цих нормативно-правових актів не розкриває змісту поняття «дисциплінарна відповідальність». Натомість у юридичній літературі під дисциплінарною відповідальністю прийнято розуміти один із видів юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку працівника відповідати перед власником або уповноваженим ним органом за скоєний ним дисциплінарний проступок і зазнати дисциплінарних стягнень, передбачених нормами трудового права [4, с. 538]. Застосування до порушників трудової дисципліни дисциплінарних стягнень є визначальною ознакою дисциплінарної відповідальності і глибоко відбиває сутність даного виду юридичної відповідальності.

Підставою для такої відповідальності є вчинення дипломатичним працівником дисциплінарного проступку, під яким слід розуміти винну, протиправну дію чи бездіяльність працівника, що виражається у невиконанні або неналежному виконанні покладених на нього службово-трудова обов'язків. Для трудового (дисциплінарного) правопорушення характерна низка ознак, які відрізняють його від інших правопорушень та відображають зміст цього поняття.

По-перше, таке правопорушення не є суспільно небезпечним діянням, а виражається у неналежному виконанні працівником трудової функції, визначеної трудовим договором. Зміст трудової функції окремих категорій працівників, зокрема й державних службовців, охоплює також дотримання вимог морального змісту. Недодержання ними таких норм, їх аморальна поведінка не лише під час роботи, а й у побуті є підставою для притягнення таких працівників до дисциплінарної відповідальності, аж до звільнення з посади.

По-друге, дисциплінарний проступок може бути вчинений тільки працівниками, які перебувають у трудових правовідносинах з роботодавцем.

По-третє, таке правопорушення виражається у протиправному та винному невиконанні чи неналежному виконанні працівником своїх трудових

обов'язків, покладених на нього трудовим договором, нормативними актами, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, та іншими нормами трудового права.

Однією з особливостей дисциплінарної відповідальності у трудовому праві є те, що завдання внаслідок вчинення дисциплінарного проступку матеріальної чи іншої шкоди власнику не є обов'язковим. Наявність заподіяної шкоди, водночас, може бути враховано при виборі роботодавцем виду дисциплінарного стягнення.

Треба пам'ятати, що у трудовому праві діє принцип презумпції невинуватості, тобто найманий працівник не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності доти, доки не буде доведено його вину. Працівник не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Так само не слід забувати про те, що дисциплінарним проступком визначається невиконання працівником саме трудових обов'язків. Невиконання ним громадських чи інших доручень, які не пов'язані з виконанням трудової функції, не може спричинити застосування дисциплінарної відповідальності.

У ч. 1 ст. 34 Закону України «Про дипломатичну службу» визначено такі підстави притягнення дипломатичних працівників до дисциплінарної відповідальності:

1) невиконання або неналежне виконання службових обов'язків. Зауважимо, що відповідно до ст. 30 цього Закону, працівники дипломатичної служби повинні виконувати обов'язки, встановлені для державних службовців у Законі України «Про державну службу». Окрім цього, дипломатичні працівники в період довготермінового відрядження зобов'язані поважати закони, правила і традиції країни перебування, здійснювати покладені на них завдання, гідно представляти Україну [2];

2) перевищення службових повноважень. Вбачається, що це умисне вчинення дипломатичним працівником дій, які явно виходять за межі наданих йому повноважень, внаслідок чого було завдано шкоди правам, законним інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам держави чи суспільства;

3) порушення обмежень, пов'язаних з перебуванням на дипломатичній службі. Дані обмеження, в основному, передбачені Законом України «Про запобігання корупції» [5] і стосуються таких діянь: використання службових повноважень чи свого становища з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб; одержання подарунків; сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; спільної роботи з близькими особами та ін. До того ж, відповідно до ст. 31 Закону України «Про дипломатичну службу», працівники дипломатичної служби не можуть брати участі у страйках та вчиняти інші дії, що перешкоджають нормальній діяльності органів державної влади або порушують правила безпеки, під час перебування у довготерміновому відрядженні [2];

4) здійснення вчинків, що ганьблять дипломатичних працівників та дискредитують орган, у якому вони працюють. Проте залишається незрозумілою правова природа таких «вчинків». Що необхідно віднести до їх об'єктивної

сторони – конфлікти в сім'ї, поява в нетверезому стані у громадських місцях чи щось інше? Таким чином, суб'єктові дисциплінарної влади надано право вирішувати це питання на власний розсуд, що не завжди захищає працівника від упередженого ставлення та свавілля. У зв'язку з цим за неможливості та й взагалі недоцільності наведення в тексті нормативних актів усіх вчинків, що ганьблять дипломатичних працівників та дискредитують орган, у якому вони працюють, можна вирішити цю проблему через законодавче закріплення поняття та основних ознак таких вчинків. На думку Н.М. Вапнярчук, у цьому проявляються недоліки вітчизняного законодавства, оскільки відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України, діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них повинні визначатися виключно законами України. У такому випадку, як зазначає вчена, ні закон, ні підзаконний нормативний акт не передбачають чітко визначених діянь, за які до державного службовця може бути застосовано дисциплінарне стягнення [6, с. 100–101]. Це категорія проступків, що пов'язана з невиконанням морально-етичних зобов'язань дипломата. Тим більше, можна зробити висновок, що на дипломатичних працівників покладається дисциплінарна відповідальність за скоєння ганебних вчинків навіть не під час виконання службових обов'язків, а й у позаробочий час, тобто фактично без порушення трудової дисципліни.

До дипломатичних працівників можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення як ті, що передбачені чинним законодавством про працю України, так і спеціальні заходи дисциплінарного впливу, визначені ч. 2 ст. 34 Закону України «Про дипломатичну службу».

Відповідно до ст. 147 КЗпП України, загальними стягненнями за порушення трудової дисципліни є догана або звільнення працівника. Догана – це вид стягнення, який є дисциплінарним заходом особистого немайнового характеру і полягає у негативній оцінці та засудженні поведінки працівника в трудовому колективі. У свою чергу, звільненням вважається організаційний захід, пов'язаний з розірванням з працівником, який порушує трудову дисципліну, трудових правовідносин [7, с. 355].

Водночас ч. 2 ст. 34 Закону України «Про дипломатичну службу» закріплює можливість застосування до дипломатів таких спеціальних дисциплінарних стягнень: 1) затримка до одного року присвоєння чергового дипломатичного рангу або у призначенні на вищу посаду; 2) попередження про неповну службову відповідність. Аналізуючи згадану норму Закону, необхідно звернути увагу на таке:

1. Законодавець, визначивши види заходів дисциплінарного впливу, не розкрив їх змісту, очевидно, маючи на увазі, що характер застосовуваних заходів примусу та їх наслідки є і так зрозумілими виходячи із самої назви дисциплінарного стягнення. При цьому залишається незрозумілим, як, наприклад, різняться між собою догана і попередження про неповну службову відповідність, які є лише заходами морального характеру і не тягнуть, по суті, жодних реальних наслідків для працівника.

2. Якщо уважно дослідити зміст ст. 34 Закону України «Про дипломати-

чну службу» та ст. 14 Закону України «Про державну службу», можна помітити фактичне дублювання не тільки переліку підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності, а й заходів дисциплінарного впливу. Тому в юридичній науці висловлюється думка щодо розширення переліку дисциплінарних стягнень для дипломатичних працівників залежно від тяжкості вчиненого проступку та пропонується їх виклад у такій послідовності: зауваження; догана; сувора догана; попередження про неповну службу відповідність; пониження в дипломатичному ранзі або у класному чині; пониження в посаді; звільнення [8, с. 269]. Ю.В. Макаренко, у свою чергу, пропонує до дисциплінарних стягнень на дипломатичній службі також віднести дострокове відкликання працівників дипломатичної служби з довгострокового відрядження у випадках, коли таке відкликання здійснюється у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням державними службовцями своїх службових обов'язків, вчиненням ними ганебних проступків [9, с. 398–399].

3. Звичайно, для того щоб повною мірою врегулювати питання дисциплінарної відповідальності працівника на дипломатичній службі, замало наявності єдиної статті в Законі, яка фізично не спроможна регламентувати цілий комплекс відносин, що виникають внаслідок порушення трудової дисципліни. А тому, на нашу думку, необхідно прийняти окремий нормативно-правовий акт – Положення про дисципліну працівників дипломатичної служби, у якому варто пояснити значення термінів «дисциплінарна відповідальність», «дисциплінарний проступок», «дисциплінарне стягнення», встановити вичерпний перелік дисциплінарних проступків, видів заохочень та дисциплінарних стягнень, що застосовуються до працівників дипломатичної служби, порядок їх застосування, а також порядок оскарження дисциплінарних стягнень.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що законодавче регулювання інституту дисциплінарної відповідальності на дипломатичній службі є не зовсім досконалим і підлягає подальшому доопрацюванню. Вважаємо, що врахування зазначених пропозицій і подальше розроблення цієї проблематики сприятиме вдосконаленню механізму дисциплінарної відповідальності дипломатичних працівників.

Бібліографічні посилання

1. Ковригін В. С. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / В. С. Ковригін. – К., 2013. – 20 с.
2. Про дипломатичну службу : Закон України від 20.09.2001 р. № 2728-III // ВВР України. – 2002. – № 5. – Ст. 29.
3. Ответственность в управлении / отв. ред. : Б. М. Лазарев, А. Е. Лунев. – М. : Наука, 1985.
4. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна. – 5-те вид., перероб. і доп. – К., 2008.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // ВВР України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
6. Ванярячук Н. М. Актуальні питання дисциплінарної відповідальності державних

службовців в Україні / Н. М. Вапнярчук // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 100–104.

7. *Дмитренко Ю. П.* Трудове право України : підручник / Ю. П. Дмитренко. – К., 2009.

8. *Вапнярчук Н. М.* Деякі питання дисциплінарної відповідальності працівників дипломатичної служби / Н. М. Вапнярчук // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2012. – Вип. 56. – С. 267–271.

9. *Макаренко Ю. В.* До питання дисциплінарної відповідальності працівників дипломатичної служби / Ю. В. Макаренко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – Луганськ, 2011. – № 22. – С. 394–400.

Селецкий А.В. Отдельные правовые вопросы привлечения дипломатических работников к дисциплинарной ответственности. Проанализированы основные аспекты дисциплинарной ответственности дипломатических работников. Исследованы основания привлечения дипломатических работников к дисциплинарной ответственности и виды дисциплинарных взысканий. Определены проблемные вопросы в данной сфере и даны предложения по совершенствованию соответствующего законодательства.

Ключевые слова: *дипломатическая служба, дипломатические работники, дисциплинарная ответственность, дисциплинарные взыскания.*

Seletskiy O. V. Some legal issues on imposition of disciplinary sanctions on diplomatic staff. Disciplinary liability is basic type of legal responsibility among diplomatic staff. Reason for such liability is committing a disciplinary offense by diplomatic employee.

Diplomatic officials are subject to disciplinary liability for failure or improper performance of duties, abuse of power, violation of restrictions associated with diplomatic duty, and actions, which defame or discredit their place of employment.

Diplomatic staff may be subject to disciplinary sanctions – both assumed by actual labor legislation of Ukraine and specific disciplinary measures.

Common penalties for violation of labor discipline include reprimand or dismissal of employee. Special disciplinary measures are: delay in assignment of the next diplomatic rank or appointment to higher position (up to one year); service incompetence note.

Legal science provides an idea on expanding the range of disciplinary sanctions to diplomatic workers (depending on severity of committed offense), while suggesting to state them in the following sequence: admonition; reprimand; severe reprimand; service incompetence note; degradation in diplomatic rank or class rank; demotion; dismissal; and early withdrawal from long-term business trip (due to failure/improper performance of duties or defaming actions).

To resolve the issue on disciplinary sanctions to diplomatic staff in full scope, the author proposed to adopt a Regulation on Discipline of Diplomatic Staff, which must explain the meaning of terms "disciplinary liability", "disciplinable offence", "disciplinary penalty", while providing an exhaustive list of disciplinary offenses, incentives, and disciplinary penalties imposed on diplomatic employees, procedure of their application, and procedure of appealing the disciplinary sanctions.

Keywords: *diplomatic service, diplomatic personnel, disciplinary responsibility, disciplinary actions.*

Надійшла до редакції 29.01.2016

Межевська Л.В.

здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22

СУБ'ЄКТИ, ЩО ОХОПЛЮЮТЬСЯ ПОНЯТТЯМ «ОСОБИ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ»

Розглянуто питання визначення правової категорії «особи, які виконують функції держави», встановлено особливості правового регулювання їх статусу, визначено критерії їх класифікації.

***Ключові слова:** державні службовці, особи, які виконують функції держави, публічні службовці, мілітаризована служба.*

Постановка проблеми. Реформаційні процеси, спрямовані на реалізацію концепції євроінтеграційного розвитку України, виявили неспроможність посадових осіб сучасної системи органів державної влади та місцевого самоврядування виконувати функції, які на них покладені. В сучасних умовах в Україні існує гостра потреба у пошуку шляхів удосконалення правового регулювання відносин за участю осіб, які виконують функції держави, з метою забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини. Саме за допомогою злагодженої взаємодії усіх складових частин механізму правового регулювання відносин за участю осіб, які виконують функції держави (юридичні норми, правовідносини, конкретні дії щодо реалізації прав, обов'язків та гарантій їх забезпечення), можна досягти найефективнішого виконання службових завдань, які стоять перед певним державним органом, перед конкретним державним службовцем [1, с. 297–301].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченню окремих проблем правової регламентації проходження державної служби торкалися провідні вчені в галузі адміністративного права, а також представники теорії права, державного управління – В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, О. Ф. Андрійко, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. М. Горшеньова, В. К. Гіжевський, С. Д. Дубенко, В. В. Зуй, С. В. Ківалов, Л. В. Коваль, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. В. Копейчиков, О. В. Кузьменко, В. Я. Малиновський, М. І. Матузов, С. Г. Стеценко, О. І. Остапенко, Н. П. Матюхіна, Н. Р. Нижник, О. Ф. Скакун, І. М. Пахомов, П. М. Рабинович, М. М. Тищенко та ін.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування багатьох сфер суспільних відносин особлива увага приділяється розвитку законодавства з питань регулювання відносин за участі осіб, які виконують функції держави. Це обумовлено насамперед тими змінами, що відбулися і відбуваються в нашому суспільстві і державі. Кардинально змінилася структура, функції органів державної влади на усіх рівнях, роль державного апарату в цілому. В кон-

тексті зазначених змін постає необхідність підвищення ефективності виконання функцій державного апарату, забезпечення професіоналізму осіб, які виконують функції держави, вибору оптимальної моделі розвитку публічної служби. При цьому залишається актуальним питання, що, власне, розуміється під поняттям «особи, які виконують функції держави», що стало предметом даної наукової праці.

Саме функціонування системи суб'єктів, які виконують функції держави, що складають апарат державного управління, покликано реалізувати положення статті 3 Конституції України про те, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, що є змістом діяльності органів державної влади та управління [2].

Згідно з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» [3], до осіб, які виконують функції держави, віднесено таких:

а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор України, Голова Національного банку України, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

б) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови;

в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування;

г) військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби;

г) судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі і присяжні (під час виконання ними цих функцій);

д) особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Національного антикорупційного бюро України;

е) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи;

є) члени Національного агентства з питань запобігання корупції;

ж) члени Центральної виборчої комісії;

з) посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»).

На цих осіб поширюється найбільша кількість обмежень, встановлених Законом України «Про запобігання корупції» [3] та іншими нормативно-правовими актами України. Слід звернути увагу, що статус деяких осіб, віднесених до цієї групи, визначений Конституцією України і спеціальними законами (Президент України, народні депутати, судді). Тому питання правового регулювання їх статусу повинні визначатися з урахуванням відповідних норм Конституції України і спеціальних законів.

Другу групу складають особи, які не належать до осіб, які виконують функції держави, але з метою дотримання вимог законодавства про державну (публічну) службу України, до них прирівняні. На таких осіб поширюється менша кількість обмежень у порівнянні із особами, які виконують функції держави, і застосовуються вони до них лише у випадку виконання ними визначених функцій у публічному секторі. До таких осіб віднесено посадових осіб, які не є державними службовцями, посадових осіб органів місцевого самоврядування, які надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом).

І третю групу осіб, які виконують функції держави, складають особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків в юридичних особах, а також фізичних осіб – підприємців. Такими є особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання корупції» [3].

Представники російської юридичної науки (А. І. Бобильов, М. Г. Горшков, В. І. Івакін, Ю. М. Стариков та інші) осіб, які виконують функції держави, поділяють на працівників адміністративної та спеціалізованої служб [4, с. 147; 5, с. 158]. Спеціалізована служба покликана забезпечувати діяльність в окремих сферах управлінських відносин. У цьому випадку має місце галузева або функціональна спрямованість державного органу. До спеціалізованої служби належить: податкова, митна, виконавча, контрольно-ревізійна, дипломатична служби, служба в державних інспекціях. Особливість проходження державної служби в цих органах обумовлена специфікою покладених на них завдань, а регламентація відносин служб здійснюється відповідними нормативно-правовими актами. На думку Д. М. Бахраха, адміністративна і спеціалізована служба є підвидами державної служби [6, с. 25].

Такий підхід знайшов підтримку серед інших науковців і дістав подальшого свого розвитку. Зокрема, О. В. Петришин до складу державної немілітаризованої служби також відносить службу в державних установах і адміністраціях державних підприємств [7, с. 37–45].

Мілітаризована служба обумовлена необхідністю виконання державою завдань та функцій з охорони громадського порядку, правопорядку, охорони державної безпеки. До мілітаризованої служби відносять службу у Збройних Силах України, органах внутрішніх справ, службі безпеки, інших військових формуваннях. Для службовців мілітаризованої служби встановлено особливий порядок вступу і проходження служби, спеціальні вимоги до професійної і фізичної підготовки, чим обумовлений їх специфічний правовий статус, який регулюється окремими законами (наприклад, Закони України «Про Національну поліцію» [8], «Про Службу безпеки» [9] та інші).

Така класифікація прийнята й у зарубіжних країнах [10, с. 302–306] і повинна знайти відповідне закріплення у національному законодавстві України.

Встановлено, що обраний вектор реформування системи державної служби в Україні зокрема, і в цілому системи осіб, які виконують функції держави, спрямований на подолання проблеми розмежування повноважень посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування і окремих допоміжних організацій (в тому числі державних підприємств). Зокрема, аналіз положень Закону України «Про державну службу» [11] дозволяє зробити висновок про визначення таких категорій осіб, які виконують функції держави:

1) державні службовці, до яких віднесено посади державної служби у Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, Апараті Ради національної безпеки і оборони України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Конституційного Суду України, Секретаріаті Вищої ради юстиції, Центральній виборчій комісії, Рахунковій палаті, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у консультативних, дорадчих та інших допоміжних органах і службах, утворених Президентом України; у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, державних колегіальних органах, а також їх територіальних органах; у місцевих державних адміністраціях; в апараті судів та апараті інших державних органів, які не належать до системи органів виконавчої влади; а також Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

2) особи, які обіймають політичні посади – Президент України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів (крім заступників Міністра Кабінету Міністрів України); народні депутати України; депутати Верховної ради Автономної Республіки Крим;

3) працівники судових та правоохоронних органів (судді; працівники прокуратури; Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до закону);

4) особи, які забезпечують функціонування державного апарату (патронатні особи) (працівники державних органів, які виконують функції з обслуговування; працівники державних підприємств, установ та організацій, а також інших суб'єктів господарювання державної форми власності; радники, помічники, упо-

вноважених та прес-секретаря Президента України; працівники секретаріатів Голови Верховної Ради України та його заступників; працівники патронатних служб Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів України, інших членів Кабінету Міністрів України, помічники-консультанти народних депутатів України; помічники суддів).

Схожий підхід до диференціації системи суб'єктів, які виконують функції держави, застосовується у Сполучених Штатах Америки, де у системі суб'єктів, які виконують функції держави, виділяються такі категорії: 1) публічні службовці (усі наймані працівники, що працюють у державних установах); 2) урядові службовці – вищі особи органів державної влади, що обіймають політичні посади; 3) цивільні службовці – професійні службовці, що складають 60 % усієї сукупності осіб, які виконують функції держави [12, с. 47].

Висновки. Отже, така диференціація осіб, які виконують функції держави, обумовлена спрямованістю завдань, на них покладених. Відповідно допускається поділити функції держави, спрямовані на організацію управління суспільством. Можна говорити, формування трьох категорій функцій, спрямованих на позитивне регулювання суспільних правовідносин (цивільна державна служба), на правоохоронне забезпечення прав і свобод людини (мілітаризована служба, а також судові органи державної влади), а також на представництво інтересів держави та організацію управління суспільством (особи, які обіймають політичні посади і виконують функції, пов'язані з організацією управління суспільством, представництвом держави у міжнародних зносинах, тощо).

Бібліографічні посилання

1. *Іншин М.І.* Механізм правового регулювання державної служби / М. І. Іншин // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 297–231.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. // ВВР України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
4. *Бобылев А. И.* Исполнительная власть в России: теория и практика ее осуществления / А. И. Бобылев, Н. Г. Горшкова, В. И. Ивакин. – М., 2003.
5. *Старилов Ю. Н.* Служебное право : учебник / Ю. Н. Старилов. – М., 1996.
6. *Бахрах Д. Н.* Милитаризованная служба России / Д. Н. Бахрах // Российский юридический журнал. – 2005. – № 1. – С. 20–27.
7. *Петришин О.* Поняття посадової особи державного апарату / О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – №2 (21). – С. 37–45.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
9. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
10. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. – Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К., 2007.
11. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. // Голос України. – 2015. – № 250.
12. *Рассохин А. В.* Анализ моделей государственной службы в зарубежных странах / А. В. Рассохин // Российский юридический журнал. – 2013. – № 3. – С. 43–48.

Межевская Л. В. Субъекты, охватываемые понятием «лица, выполняющие функции государства». Рассмотрены вопросы определения правовой категории «лица, выполняющие функции государства», установлены особенности правового регулирования их

статуса, определены критерии их классификации.

Ключевые слова: *государственные служащие, лица, выполняющие функции государства, публичные служащие, милитаризованная служба.*

Mezhevska L. V. Subjects covered by the concept of "persons performing functions of the state". The article deals with the determination of the legal category of "persons who perform state functions", set the peculiarities of legal regulation of their status, the criteria for their classification are defined.

It was determined that the militarized state due to the need to perform the tasks and functions of maintaining public order, the rule of law, protection of national security. By the militarized service include service in the Armed Forces of Ukraine, Internal Affairs, Security Service and other military formations. For employees militarized service establishes a special procedure for entry and retention, special requirements for professional and physical preparation, what it is due to their specific legal status.

It was determined that the selected vector to reform the system of public service in Ukraine in particular, and the whole system of persons who perform the functions of the state, aimed at overcoming the problem of the division of powers of officials of state bodies, local authorities and individual support organizations (including government).

The criteria of differentiation of persons performing functions of the state, due to the orientation of tasks as signed to. According allowed to divide the functions of the state, aimed at the management of society organization. Accordingly, we can say, the formation of the three categories of functions aimed at the positive regulation of public relations (civil public service) for law enforcement ensuring of human rights and freedoms (militarized service, and judicial bodies of state power), as well as to represent the interests of the state, and management organization society (persons holding political office and perform the functions related to the management of the organization of society, the state representative in international relations, etc.).

Keywords: *civil servants, person performing functions of the state, public officials, militarized service.*

Надійшла до редакції 23.03.2016

Юрець О. І.

здобувач

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 347.9 : 177.74

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗЕМЛЕВПОРЯДНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Розглянуто питання стосовно становлення та розвитку законодавства щодо державної експертизи земельпорядної документації з метою здійснення контролю якості виготовленої документації із землеустрою розробниками проектної документації та правильності розпорядження землею відповідними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. озкрито питання щодо суттєвого скорочення переліку об'єктів обов'язкової експертизи та зосереджено увагу на необхідності перегляду законодавства шляхом внесення доповнень до видів документації із землеустрою, які підлягають обов'язковій державній експертизі.

Ключові слова: *державна експертиза земельпорядної документації, документація із землеустрою, обов'язкова державна експертиза, розробники та замовники документації із землеустрою.*

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної суверенної держави передбачає запровадження несуперечливої прозорої системи законодавства у сфері державної експертизи земельпорядної документації, яка б відповідала потребам та інтересам суспільства. Землі є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а недосконалість окремих законодавчих актів і правозастосовної практики провокують недоліки загального змістовного навантаження у законодавстві з питань державної експертизи земельпорядної документації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Актуальність теми щодо розвитку законодавства у сфері земельного права в Україні підтверджується значною кількістю наукових праць вчених, зокрема: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, О.А. Вівчаренка, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, О.В. Зайчука, П.Ф. Кулинич, В.І. Курила, А.М. Мірошниченко, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, В.Д. Сидора, В.І. Семчика, О.Ф. Скакун, О.М. Стороженко, М.В. Шульги, В.Д. Швець, Ю. С. Шемшученка та ін.

Аналіз публікацій показав, що незважаючи на велику кількість робіт, які певним чином стосуються і розвитку законодавства щодо державної експертизи земельпорядної документації, досі залишаються проблемні, що вимагають спеціальної уваги і проведення додаткових досліджень.

Метою статті є обґрунтування необхідності систематизації та розширення переліку об'єктів обов'язкової державної експертизи земельпорядної документації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власності здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [1].

Статтями 99 та 100 Земельного кодексу України від 18 грудня 1992 року № 561-ХІІ, діючого до 01.01.2002 року, передбачено, що землеустрій включав систему заходів, спрямованих на здійснення положень земельного законодавства, рішень Рад народних депутатів щодо організації використання та охорони земель, створення сприятливого екологічного середовища і поліпшення природних ландшафтів [2].

Так, землеустрій передбачав:

- розробку прогнозів державної і регіональної програми використання та охорони земель;
- складання схем землеустрою, розробку техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земельних ресурсів;
- встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень;
- складання проектів створення нових і впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань з урахуванням контурної організації території;
- обґрунтування розміщення і встановлення меж територій з особливи-

ми природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;

- складання проектів відведення земельних ділянок у власність або користування, відмежування в натурі (на місцевості) вилучених (викуплених) і відведених земельних ділянок;

- підготовку документів, що посвідчують право власності або право користування землею;

- складання проектів внутрішньогосподарського землеустрою колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, селянських (фермерських) господарств, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування впроваджених сівозмін, впорядкування угідь, а також розробку заходів щодо охорони земель;

- складання проектів внутрішньогосподарського землеустрою землеводінь громадян з обґрунтуванням заходів щодо ефективного використання землі відповідно до цільового призначення, підвищення її родючості, застосування природоохоронної технології виробництва;

- розробку проектів та іншої землевпорядної документації, пов'язаної з використанням і охороною земель;

- авторський нагляд за здійсненням проектів;

- проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідувань земельного фонду.

З метою створення умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку усіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища, охорони прав громадян, підприємств і організацій на землю, контролю якості виготовленої документації із землеустрою розробниками проектної документації та правильністю розпорядження землею радами народних депутатів і було прийнято рішення Дежкомзему України щодо здійснення державної землевпорядної експертизи.

Наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 11 березня 1997 р. № 39, зареєстрованого в Міністерстві юстиції 12 травня 1997 р. за №171/1975, було затверджено Положення про здійснення державної землевпорядної експертизи [13]. Положення про здійснення державної землевпорядної експертизи було розроблено згідно з Положеннями про Державний комітет України по земельних ресурсах (Держкомзем України), Державний комітет Автономної Республіки Крим по земельних ресурсах і єдиному кадастру (Держкомзем Автономної Республіки Крим), затвердженими відповідно Указом Президента України від 13 травня 1996 р. № 340/96 та постановою Уряду Автономної Республіки Крим від 18 липня 1996 р. № 243, типовими Положеннями про обласне, Київське і Севастопольське міське управління земельних ресурсів, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р. № 930, згідно з якими на зазначені органи земельних ресурсів покладено здійснення державної землевпорядної експертизи регіональних програм, схем і проектів щодо здійснення земельної реформи, землеустрою та охорони земель.

Об'єктами державної землепорядної експертизи були усі види передпроектних та проектних розробок (програм, техніко-економічні обґрунтування (ТЕО), схеми, проекти, пов'язані з регулюванням земельних відносин, проведенням землеустрою, використанням і охороною земель, ведення державного земельного кадастру та моніторингу земель.

Дане Положення поширювалося на органи земельних ресурсів та на замовників і розробників проектної документації.

Замовники – юридичні особи та громадяни (за їх зверненням) незалежно від форм власності, які видавали замовлення, укладали контракт, подавали проектну документацію на державну землепорядну експертизу, приймали закінчені роботи.

Розробники – юридична (фізична) особа, незалежно від форм власності, яка одержала в установленому порядку право на виконання відповідних робіт.

Державна землепорядна експертиза проводилася визначеними підрозділами або уповноваженими на те фахівцями Держкомзему України, Держкомзему Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь земельних ресурсів із залученням, у разі необхідності, вчених та спеціалістів інших державних органів, наукових та проектних установ.

Головними завданнями державної землепорядної експертизи було:

- організація комплексної оцінки об'єктів державної землепорядної експертизи;
- перевірка відповідності проектної документації вимогам земельного законодавства України та діючих нормативно-технічних документів;
- підвищення якості проектної документації;
- впровадження передових методів проектування та досягнень науково-технічного прогресу;
- підготовка об'єктивних висновків державної землепорядної експертизи.

Даним Положенням було передбачено Порядок здійснення державної землепорядної експертизи, розмежування компетенції органів землепорядної експертизи, форма Журналу обліку (реєстрації) документації, яка надійшла на державну землепорядну експертизу, Висновку державної землепорядної експертизи та форма надання річної інформації про проведення державної землепорядної експертизи Держкомземом Автономної Республіки Крим, обласними, Київським і Севастопольським міським управлінням земельних ресурсів до Держкомзему України.

На виконання Положення про здійснення державної землепорядної експерти, затвердженого наказом Держкомзему від 11 березня 1997 р. № 39, та з метою проведення державної землепорядної експертизи і перевірки якості землепорядних робіт Держкомземом було видано вказівку «Про здійснення державної землепорядної експертизи» від 01.07.1997 р. [15].

Як зазначив В. Носік, правові питання державної землепорядної експертизи [18], аналіз об'єктивного складу науково-технічної експертизи та державної експертизи об'єктів, передбачених у ЗК, свідчить, що землепорядну

експертизу можна було б розглядати як різновид науково-технічної експертизи, спрямованої на дослідження, перевірку, аналіз та оцінку науково-технічного рівня проектів, програм і планів у сфері землеустрою, земельного кадастру, регулювання земельних відносин, а також підготовку обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів. Тому проведення землевпорядної експертизи повинно було б базуватися насамперед на основних засадах Закону України від 10 лютого 1995 р. «Про наукову і науково-технічну експертизу». Саме такий підхід до проведення землевпорядної експертизи використовує Держкомзем при вирішенні окремих питань, що постають у процесі здійснення такої діяльності. Зокрема, у виданій Держкомземом вказівці «Про здійснення державної землевпорядної експертизи».

З 1 січня 2002 року набув чинності новий Земельний кодекс України (в редакції від 25 жовтня 2001 року) [3]. Відповідно до частини 3 статті 186 Земельного кодексу України, було передбачено, що прогностичні матеріали використання і охорони земель, проекти землеустрою, матеріали державного земельного кадастру, проекти з питань використання і охорони земель, реформування земельних відносин, а також техніко-економічні матеріали обґрунтування використання і охорони земель підлягають державній експертизі, яка здійснюється органом по земельних ресурсах відповідно до закону.

З метою суттєвого підвищення якості землевпорядної та землеоціночної документації, підвищення рівня законності про прийняття управлінських рішень та вчинення розпорядничих дій щодо земельних ділянок усіх форм власності та відповідно до частини 3 статті 186 Земельного кодексу України було необхідним прийняття спеціального закону, який би визначав підстави і порядок проведення такої експертизи [18].

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про державну землевпорядну експертизу» (2003 р.) вказувалося, що відсутність закону про державну експертизу землевпорядної документації негативно впливає на стан реформування земельних відносин.

Враховуючи, що здійснення переважної більшості дій, пов'язаних із наданням та вилученням земельних ділянок, зміною їх цільового призначення, продажем, орендою, визначенням ставок земельного податку тощо, потребує розробки відповідної землевпорядної та кадастрової документації, питання забезпечення її законності та технічної якості постає одним із головних чинників сталого розвитку земельних відносин у державі. Величезна кількість зловживань у сфері розпорядження землями України – її основним національним багатством – безпідставне „розбазарювання” рекреаційних та оздоровчих земель, подрібнення сільськогосподарських угідь, умисне заниження продажної вартості земельних ділянок державної та комунальної власності, продаж земель загального користування населених пунктів тощо потребує суттєвого посилення державного контролю за законністю та якістю виготовленої документації.

Незважаючи на усі неузгодженості норм законодавства, тільки практично після двох з половиною років з набрання чинності Земельного кодексу

України, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про державну експертизу землепорядної документації», який вступив у дію 15 липня 2004 року [4].

На виконання Закону України «Про державну експертизу землепорядної документації» наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 3 грудня 2004 р. № 391, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 21 грудня 2004 р. № 1618/10217 [12], було затверджено Методику проведення державної експертизи землепорядної документації та визнано таким, що втратив чинність, наказ Держкомзему від 11.03.97 № 39 «Про затвердження Положення про здійснення державної землепорядної експертизи».

Державна експертиза землепорядної документації здійснюється Держземагентством (Держгеокадастром) та його територіальними органами відповідно до Закону України від 17 червня 2004 року № 1808-IV «Про державну експертизу землепорядної документації», Методики проведення державної експертизи землепорядної документації, затвердженої наказом Держкомзему від 03.12.2004 № 391, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21 грудня 2004 р. за №1618/10217 (із змінами та доповненнями).

Постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. № 974 було затверджено Порядок реєстрації об'єктів державної експертизи землепорядної документації та типову форму її висновку [8].

Згідно із зазначеним Порядком передбачено, що реєстрація об'єктів державної експертизи землепорядної документації здійснюється Держгеокадастром, Рескомземом Автономної Республіки Крим, обласними, Київським і Севастопольським міським головними управліннями земельних ресурсів.

Необхідно також зосередити увагу на тому, що до Закону України «Про державну експертизу землепорядної документації» у 2008 та 2009 роках було внесено зміни, які суттєво скоротили перелік об'єктів експертизи.

Зокрема, Законом України від 16 вересня 2008 року № 509-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву» скасовано обов'язкову державну експертизу проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок багатьох категорій [6].

Законом України від 5 листопада 2009 року № 1702-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю» скасовано обов'язкову державну експертизу звітів з експертної грошової оцінки земельних ділянок [7].

Відповідно до Закону України «Про державну експертизу землепорядної документації», центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин на стадії проектування, при вилученні та наданні земельних ділянок здійснює дослідження, перевірку, аналіз документації із землеустрою на предмет її відповідності вимогам законодавства, встановленим стандартам, нормам і правилам.

З метою забезпечення гарантування прав громадян та юридичних осіб на землю, дотримання інтересів держави при прийнятті рішень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування про передачу земельних

ділянок у власність та користування або їх продаж, посилення контролю за якістю виконання землевпорядних робіт, Держкомземом було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» (далі – проект Закону) в якому передбачалося:

- абзац сьомий частини першої статті 9 викласти в такій редакції: «проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок, у тому числі при зміні цільового призначення, крім випадків передачі громадянам земельних ділянок для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка), ведення індивідуального садівництва, індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів, городництва, сінокосіння та випасання худоби»;

- абзац одинадцятий частини першої статті 9 після слів «технічна документація з бонітування ґрунтів, нормативної грошової оцінки земельних ділянок» доповнити словами «а також звіти з експертної грошової оцінки земельних ділянок державної та комунальної власності у разі їх продажу».

На жаль, даний законопроект не був прийнятий Верховною Радою України та розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 р. № 953-р «Про внесення змін до орієнтовного плану законопроектних робіт на 2010 рік» було виключено пункт 27, на виконання якого було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» [11].

Так, доктором економічних наук, професором Бабміндрою Д.І., колишнім керівником Головного управління Держкомзему у Запорізькій області, було здійснено неупереджений аналіз діючого порядку відведення земель і дано рекомендації щодо запровадження ринкового порядку їх відведення. Визначено також ряд проблемних питань, без розв'язання яких неможливий розвиток цивілізованого ринку земель.

Зміни, які були внесені до порядку відведення земель відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву», суттєво не поліпшили існуючий порядок відведення земель, обмежившись лише його ускладненням.

Майже 50 % землевпорядної документації, як зазначив науковець, виготовляється з порушеннями чинного земельного законодавства.

Непроведення державної експертизи землевпорядної документації відповідно до Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» може призвести до порушень норм земельного законодавства та надання земельної ділянки всупереч законодавству.

Слід враховувати також, що державна землевпорядна експертиза розглядається в законі як діяльність уповноважених органів державної влади, спрямована на дослідження, перевірку, аналіз та оцінку об'єктів експертизи на предмет їх відповідності чинному законодавству, існуючим нормам і стандартам, а також підготовку обґрунтованих висновків для прийняття рішень у сфері використання і охорони земель, реалізацію прав на землю.

Основним завданням Закону є визначення правових, організаційних і фінансових основ експертної діяльності у сфері землеустрою, землевпорядкування та оцінки, загальних основ і принципів регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення державної землевпорядної експертизи.

На сьогоднішній день, відповідно до статті 9 Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» (із змінами відповідно до Закону № 497-VIII від 02.06.2015 значно доповнився перелік об'єктів, що підлягають обов'язковій експертизі), водночас не передбачено проведення обов'язкової державної експертизи щодо:

- проектів землеустрою з відведення земельних ділянок, у тому числі при зміні цільового призначення із земель сільськогосподарського призначення та земель житлової та громадської забудови;

- звітів з експертної грошової оцінки земельних ділянок державної та комунальної власності у разі їх продажу, які не підлягають продажу на конкурентних засадах».

Відповідно до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15, Дежгеокадастр відповідно до покладених на нього завдань [9]:

- проводить в установленому законодавством порядку державну експертизу програм і проектів з питань землеустрою, програм з питань топографо-геодезичної і картографічної діяльності, проектів топографо-геодезичних і картографічних робіт та їх результатів та здійснює методичне забезпечення та координацію діяльності у сфері державної експертизи землевпорядної документації на територіальному рівні, а також методичне забезпечення діяльності у сфері державної експертизи землевпорядної документації розробників об'єктів державної експертизи.

Відповідно до Положення про Головне управління Держгеокадастру в області та Положення про Головне управління Держгеокадастру у м. Києві, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 03 лютого 2015 № 14, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України за №177/26622, Головні управління відповідно до покладених завдань [14]:

- проводять в установленому законодавством порядку державну експертизу програм і проектів з питань землеустрою та здійснюють методичне забезпечення та координацію діяльності у сфері державної експертизи землевпорядної документації на територіальному рівні, а також методичне забезпечення діяльності у сфері державної експертизи землевпорядної документації розробників об'єктів державної експертизи.

З метою забезпечення кваліфікаційної підготовки програм і проектів з питань землеустрою, програм з питань топографо-геодезичної і картографічної діяльності, проектів топографо-геодезичних і картографічних робіт та з метою раціонального використання та охорони земель вважаємо, що ті пропозиції, які вносилися до статті 9 Закону України «Про державну експертизу

землевпорядної документації» ще у 2010 році є актуальними і на сьогодні.

Висновки. Внесення відповідних змін до законодавства посилить контроль з боку держави за охороною та використанням земель на стадії розроблення відповідної документації із землеустрою, що значно зменшить кількість спорів щодо володіння, користування та розпорядження земельних ділянок, а також звернення до судових органів зацікавлених осіб та призначення судової земельно-технічної експертизи, експертизи з питань землеустрою та оціночно-земельної експертизи.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Земельний кодекс України від 18 грудня 1992 р. № 561-XII // ВВР УРСР. – 1991. – № 10. – Ст. 98.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // ВВР України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
4. Про державну експертизу землевпорядної документації : Закон України від 17 червня 2004 р. // ВВР України. – 2004. – № 38. – Ст. 471.
5. Про землеустрій : Закон України від 22 травня 2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву : Закон України від 16 вересня 2008 р. № 509-VI // ВВР України. – 2008. – № 48. – Ст. 358.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю : Закон України від 5 листопада 2009 р. №1702-VI // ВВР України. – 2010. – № 5. – Ст. 40.
8. Про затвердження Порядку реєстрації об'єктів державної експертизи землевпорядної документації та типової форми її висновку : постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 № 974 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – Ст. 2031.
9. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 № 15 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 7. – Ст. 164.
10. Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт на 2010 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 червня 2010 № 1231-р // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 117.
11. Про внесення змін до орієнтовного плану законопроектних робіт на 2010 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2011 № 953-р // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 189.
12. Про затвердження Методики проведення державної експертизи землевпорядної документації : наказ Держкомзему від 03.12.2004 № 391, зареєстрований у Міністерстві юстиції України від 21.12.2004 р. за № 1618/10217 (із змінами) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 51. – Ст. 3406.
13. Положення про здійснення державної землевпорядної експертизи : наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 11 березня 1997 р. № 39, зареєстрований у Міністерстві юстиції від 12 травня 1997 р. за № 171/1975 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 20.
14. Про затвердження положень про територіальні органи Держгеокадастру : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 03 лютого 2015 № 14, зареєстрований у Міністерстві юстиції України за № 177/26622 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 13. – Ст. 349.
15. Про здійснення державної землевпорядної експертизи : вказівка Держкомзему від 01.07.1997 р.
16. Землеустрій і кадастр : журнал. – 2009. – № 2. – С. 49–55.

17. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо парламентських слухань «Земля в українській долі: ситуація у земельній сфері, законодавче забезпечення земельних відносин та практика його реалізації», 2011 р.

18. Носік В. Правові питання державної землепорядної експертизи. Становление и развитие законодательства о государственной экспертизе землеустроительной документации.

Юрец Е. И. Становление и развитие законодательства о государственной экспертизе землеустроительной документации. Рассмотрены вопросы касательно становления и развития законодательства о государственной экспертизе землеустроительной документации с целью осуществления контроля качества изготовленной документации по землеустройству разработчиками проектной документации и правильностью распоряжения землей соответствующими органами исполнительной власти и местного самоуправления.

Раскрыт вопрос о существенном сокращении списка объектов обязательной экспертизы и сосредоточено внимание на необходимости пересмотра законодательства путем внесения дополнений к видам документации по землеустройству, которые подлежат обязательной государственной экспертизе.

Ключевые слова: государственная экспертиза землеустроительной документации, документация по землеустройству, вывод государственной экспертизы землеустроительной документации, обязательная государственная экспертиза.

Yurets' O.I. Formation and development of the law on state examination of land surveying documentation. The article discusses issues regarding the formation and development of the law on state examination of land use documents for the purpose of controlling the quality of manufactured land management documentation the project documentation and correctness of disposition of land by the relevant executive authorities and local self-government.

It focused on the need for a law for the execution of part 3 of asset 186 of the land code of Ukraine, and indicated that the absence of the law on state examination of land surveying documentation negatively affects the condition of land relations reforming.

Stated that despite all the inconsistencies of the legislation, only almost two and a half years after the entry into force of the Land code of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On state examination of land surveying documentation", which entered into force on 15 July 2004.

Listed legal acts that were adopted in connection with the entry into force of Law of Ukraine "The state examination of land use documents" and the need for its implementation.

Uncovered issues about significant reduction in the list of objects of compulsory assessment in accordance with the Laws of Ukraine from September 16, 2008 №509-VI "On amendments to some legislative acts of Ukraine on facilitating the construction" and dated 5 November 2009 №1702-VI "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding simplification of procedure for acquisition of land rights" and focused attention on the need to review the legislation by making additions on the types of land management documentation, which are subject to obligatory state expertise to ensure safeguarding the rights of people and legal entities on land, the observance of state interests in making decisions by Executive bodies and bodies of local self-government about the transfer of the land plots in property and using or selling them. Stated that no state examination of land use documents could lead to the violation of the norms of the land legislation and the transfer of the land contrary to law.

Provided that the proposals which were made to asset 9 of Law of Ukraine "The state examination of land use documents" are still relevant today.

Keywords: state examination of land use documents; documentation of land management; expertise of land use documents; obligatory state expertise.

Надійшла до редакції 01.02.2016

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Білінський Д. О.

кандидат юридичних наук
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*)

УДК 347.73

ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНА ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ»

Здійснено науково-аналітичне дослідження доктринальних підходів до розуміння змісту публічної фінансової системи України. Позначено, розкрито зміст та охарактеризовано основні доктринальні підходи до розуміння сутності та значення категорії «фінансова система», зокрема такі як: фондівий, інституційний, суб'єктний, процедурний. Проаналізовано наукові праці сучасних авторів та норми діючого законодавства з огляду на вищезазначену проблематику. Зроблено власні висновки щодо основних проблем правового регулювання механізму забезпечення ефективного функціонування публічної фінансової системи України та запропоновано відповідні зміни та доповнення до діючого законодавства з метою покращення та оптимізації правового регулювання суспільних відносин, які виникають у цій сфері.

Ключові слова: фінансова система, публічна фінансова система України, фінансове право, фінансове законодавство.

Постановка проблеми. Важливе значення для існування і розвитку держави, забезпечення безперервності реалізації її основних функцій має ефективне, а найголовніше стабільне функціонування публічної фінансової системи. Такий стан речей детермінований незамінністю фінансів, котрі нерозривно і разом з тим органічно пов'язані з природою та функціями держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема розуміння правової природи та змісту публічної фінансової системи була об'єктом розгляду та ґрунтовних наукових досліджень таких вчених як О. Ю. Грачова, С. В. Запольський, О. М. Козирін, С. Г. Пепеляєв, Н. Ю. Пришва, Е. Д. Соколова та ін. Однак, з огляду на перманентний характер наукових пошуків, необхідність удосконалення правового регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері та динамічний характер оновлення вітчизняного бюджетного, банківського та податкового законодавств, певні

питання потребують додаткової уваги.

Метою пропонованої статті є характеристика основних доктринальних підходів до розуміння змісту публічної фінансової системи України.

Виклад основного матеріалу. Становлення вітчизняної фінансової системи, безперечно, характеризується складністю та суперечливістю процесів, у рамках яких відбувалося формування останньої. Завдяки зусиллям представників академічного середовища були розроблені наукові обґрунтування та рекомендації щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні поняття фінансової системи держави. Результати доктринальних надбань та багаторічної праці знайшли своє втілення у проекті Закону України «Про фінансову систему України в особливий період» від 26.04.2011 р. № 8442, в ч. 1 ст. 1 якого міститься визначення поняття фінансової системи України в особливий період, під яким пропонується розуміти організаційно-правове об'єднання коштів бюджетної і банківської систем, небанківських фінансових установ, підприємств, установ та організацій усіх форм власності і громадян, що є об'єктом державного регулювання органами управління фінансами, яке проводиться з метою задоволення потреб держави у фінансових ресурсах в особливий період [2].

Зазначений проект закону так і не було прийнято, але проблема законодавчого закріплення організаційно-правових основ функціонування фінансової системи держави в цілому та в особливий період зокрема не втратила своєї актуальності, особливо в контексті міжнародно-правових та військово-політичних подій, в епіцентрі яких опинилася Україна. Саме тому Рада національної безпеки і оборони України у своєму рішенні від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» зобов'язала Кабінет Міністрів України у місячний строк розробити та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроект про функціонування фінансової системи України в особливий період [3].

У науці фінансового права до визначення поняття «фінансова система» склалася низка підходів, зокрема такі: фондівий, інституційний, суб'єктивний, процедурний та ін. У рамках фондівого підходу складові фінансової системи пропонується класифікувати за критерієм диференціації грошових фондів, які обслуговують рух публічних коштів. Відповідно до зазначеного критерію класифікації, складовими елементами фінансової системи є бюджети, позабюджетні фонди, фінанси державних підприємств і т.ін. Однак зміст згаданої класифікації необхідно розуміти в широкому значенні, адже неприпустимо розглядати зазначені публічні грошові фонди лише як економічну категорію, тому що кожен із них породжує та, по суті, являє собою специфічний вид фінансових правовідносин, які виникають з приводу мобілізації, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, і мають державно-владний і майновий характер.

Відповідно до інституційного підходу, структурування фінансової системи здійснюється за критерієм поділу фінансово-правової галузі на окремі інститути. Таким чином, до складових елементів фінансової системи можна

віднести: бюджетну систему; кредитну систему; обов'язкове державне страхування; фінанси підприємств.

Особливістю фінансової системи є складність її структури та неоднорідна специфічність взаємозв'язків між її внутрішніми компонентами. В контексті наведеного вище слушною видається думка О. Ю. Грачової [5, с. 6], яка, розглядаючи проблему структурування фінансової системи, наголошує на необхідності поділу останньої на структурні ланки, до яких можна віднести: державні фінанси; фінанси підприємств установ, організацій усіх форм власності; кредитування; страхування. О. В. Грачова вважає, що кожна із вказаних ланок фінансової системи може бути диференційована на меншого роду структурні компоненти відповідно до внутрішньої конструкції фінансових взаємозв'язків, що містяться в них. Зокрема, державні фінанси включають у себе: бюджет країни; позабюджетні фонди; державний кредит.

Фінанси підприємств, установ і організацій об'єднують у собі: фінанси підприємств, що функціонують на комерційних засадах; фінанси установ і організацій, що здійснюють некомерційну діяльність; фінанси громадських об'єднань. Інститут кредитування охоплює правовідносини, що виникають між вкладниками і комерційними банками, іншими кредитними установами з приводу залучення грошових коштів, а також надання банківських позик.

Що стосується страхових правовідносин, то в них кожна з ланок представлена особливою галуззю, які диференціюються залежно від виду страхування. Наприклад, соціальне страхування, страхування відповідальності, особисте страхування, страхування майна і так далі. Таким чином, на підставі проведеного доктринального аналізу можна зробити висновок, що О. Ю. Грачова позиціонує форму власності на відповідні грошові фонди в якості додаткового критерію для структурування фінансової системи.

Іншим, не менш дискусійним, є посуб'єктний підхід, за яким структурування фінансової системи здійснюється шляхом виокремлення спеціальних органів, на кожен з яких покладається обов'язок управління відповідною структурною одиницею фінансової системи.

Здійснюючи науковий аналіз зазначеного підходу, О.А. Лукашев [4, с. 103] наголошує на тому, що окремими учасниками таких відносин виступають державний та місцевий бюджети, позабюджетні та страхові фонди.

Своєю дискусійністю відзначається питання приналежності бюджету до кола учасників подібного роду відносин. Бюджетний кодекс України в ч.1 ст. 2 під категорією «бюджет» розуміє план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1]. За умови, якщо власників грошових коштів, регулювання яких здійснюється в межах фінансової системи, буде віднесено до суб'єктів бюджетних правовідносин, то кількість таких суб'єктів буде зведена до мінімуму. Фактично мова йтиме лише про державу та територіальні громади, які можна буде диференціювати за суб'єктним критерієм в силу того, що остан-

ніх у бюджетних правовідносинах репрезентують органи, на які покладено обов'язок по обслуговуванню руху коштів у межах публічних грошових фондів. У цілому варто зазначити, що охарактеризована концепція позбавлена послідовності та не дає системного уявлення про можливі шляхи та напрямки структурування фінансової системи держави.

Процедурний підхід за джерелом свого походження тяжіє до предмета фінансово-правового регулювання, здійснення якого забезпечується процесуальними нормами. У процесі фінансово-правового регулювання норми матеріального права виступають в якості каталізатора дії механізмів процедурного регулювання обігу публічних коштів. У рамках зазначеного підходу виокремлюють стадії (формування, розподілу та використання коштів публічних грошових фондів), котрі дають можливість простежити динаміку фінансово-правового регулювання останніх. Важливо, що зазначений підхід не спрямований на процесуалізацію фінансової системи, а покликаний забезпечити взаємодію та органічне співвідношення матеріального та процесуального регулювання, тим самим уникаючи зміщення центру тяжіння в напрямку останнього. Доктринальне вироблення критеріїв стадійного структурування фінансової системи держави та уніфікація підходів до розуміння її змісту дозволить більш детально дослідити правову природу, специфіку функціонування та проблемні питання правового регулювання останньої, а також знайти і запропонувати можливі шляхи їх подолання.

Під публічною фінансовою системою ми пропонуємо розуміти комплекс структурно взаємопов'язаних і взаємодіючих фінансово-правових інститутів, котрі опосередковують процес формування, розподілу та використання грошових фондів держави і територіальних громад шляхом здійснення публічної фінансової діяльності через систему державних органів та установ (загальної та спеціальної компетенції), за допомогою яких держава управляє фінансовою діяльністю.

Таким чином, поняття публічної фінансової системи можна розглядати у двох основних аспектах: 1) організаційно-правовому згідно з яким публічна фінансова система розглядається як сукупність структурно взаємопов'язаних і взаємодіючих фінансово-правових інститутів, котрі опосередковують процес формування, розподілу та використання грошових фондів держави і територіальних громад; 2) інституційному, відповідно до якого публічна фінансова система являє собою сукупність державних органів та установ, котрі здійснюють публічну фінансову діяльність.

Висновки. Отримані результати поведеного нами дослідження дають підстави говорити про недосконалість чинного фінансового законодавства: на сьогодні в Україні відсутнє визначення поняття публічної фінансової системи, а разом з ним і нормативно-правовий акт, який би визначав єдиний порядок організації роботи та здійснював комплексне правове регулювання діяльності останньої. У зв'язку з чим хочемо запропонувати офіційно, на законодавчому рівні закріпити поняття публічної фінансової системи держави шляхом внесення змін до ст. 2 Бюджетного кодексу України, ст. 14 Подат-

кового кодексу України, ст. 1 Закону України «Про Національний банк України», ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Бібліографічні посилання

1. Бюджетний кодекс України // ВВР України. – 2010. – № 50–51.
2. Проект Закону про фінансову систему України в особливий період від 26.04.2011 № 8442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8442&sk1=7
3. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-14>
4. Теоретичні проблеми системи фінансового права : монографія / О. А. Лукашев. – Х., 2010.
5. Финансовое право России : учебник / Грачева Е. Ю., Куфакова Н. А. Пепеляев С. Г. – М., 2005.

Белинский Д. А. О целесообразности определения в законодательстве понятия «публичная финансовая система Украины». Осуществлено науково-аналитическе дослідження доктринальних підходів до розуміння змісту публічної фінансової системи України. Обозначено, раскрыто зміст і охарактеризовано основні доктринальні підходи до розуміння сутності і значення категорії «фінансова система», в частині такі як: фондовий, інституціональний, суб'єктний, процедурний. Проаналізовані наукові роботи сучасних авторів і норми діючого законодавства, зважаючи на вище згадану проблематику. Сделано власні висновки стосовно основних проблем правового регулювання механізму забезпечення ефективного функціонування публічної фінансової системи України і запропоновано відповідні зміни і доповнення до діючого законодавства з метою покращення і оптимізації правового регулювання суспільних відносин, що виникають в цій сфері.

Ключевые слова: *фінансова система, публічна фінансова система України, фінансове право, фінансове законодавство.*

Bilinskyi D. O. About expediency definition in legislation the concept of a «public financial system of Ukraine». The article is devoted to scientific and analytical study of the doctrinal approaches to the understanding of the public financial system of Ukraine. Marked contents and outline the main doctrinal approaches to understanding the nature and importance of the category "financial system", such as: stock, institutional, subjective, and procedural. Analyzed scientific works of contemporary authors and current laws, considering the aforementioned issues. Made own conclusions about the main problems of legal regulation of the mechanism of ensuring the effective functioning of the public financial system of Ukraine and proposes the relevant amendments and additions to legislation to improve and optimize the legal regulation of social relations arising in this sphere. Proposed changes and additions should be the first step on the way to the ultimate goal – the adoption of a special law "On public financial system of Ukraine" aimed to implement a comprehensive legal regulation of public relations arising concerning the effective functioning of the organization and management of public financial system. Speaking with this kind of proposal, we rely not only on the results of own research and the practice of application of norms of the current legislation, but also try to take into account and learn from the experience of countries of the European Union, that is especially actual in the conditions of active integration processes.

Keywords: *financial system, public financial system of Ukraine, finance, financial law.*

Надійшла до редакції 24.03.2016

Долгополова М.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЗАХОДІВ З БЕЗПЕЧНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ДОРОГАМИ

Проаналізовано окремі методи щодо процесу організації дорожнього руху в Україні. Ключовим питанням є дослідження сукупності засобів та прийомів, за допомогою яких реалізуються цілі, завдання та функції системи забезпечення безпечного руху та перетворення повноважень сучасних органів державного функціонування в рамках цієї системи у такі структури, які нададуть можливість знизити рівень аварійності на дорогах та мінімізувати шкідливі наслідки від недосконалого використання джерел підвищеної небезпеки. Проаналізовано організаційні методи системи забезпечення безпеки дорожнього руху: метод розпоряджень, метод взаємодії, метод координації та метод інспектування.

***Ключові слова:** організація дорожнього руху, методи організації дорожнього руху, метод розпоряджень, метод взаємодії, метод координації, метод інспектування.*

Постановка проблеми. Сучасне цивілізоване суспільство не може існувати без належного задоволення соціального інтересу в організації просторових пасажиро-вантажних потоків засобами автомобільного транспорту. Такі системи дорожнього руху існують в усіх країнах розвинутої автомобілізації, до яких прагне належати й Україна. Проте дорожній рух як система є первісно небезпечним, заздалегідь аварійним явищем, пов'язаним з автомобілем як джерелом підвищеної небезпеки.

Аварійність виступає показником ефективності діяльності з організації безпеки дорожнього руху. Здійснюють цю діяльність поєднані в єдину соціальну систему органи виконавчої влади усіх рівнів, правоохоронні органи та окремі галузі народного господарства (автомобілебудування, дорожнє господарство, комунальне господарство, державна освіта, охорона здоров'я, засоби масової інформації тощо). Наскільки ця діяльність є ефективною можна побачити із статистичних даних за останні роки, коли в дорожньо-транспортних пригодах на території України щорічно гинуло близько 7 тис. осіб та отримувало поранення близько 50 тис. осіб [1]. Статистика дає можливість деталізувати причини аварійності на дорогах, проектуючи їх на напрямки діяльності з організації безпеки дорожнього руху (зокрема, через порушення Правил дорожнього руху трапляється близько 70 % дорожньо-транспортних пригод, 12 % – через незадовільний стан доріг, 5 % – через технічний стан транспортних засобів, близько 3 % – через медичний фактор (непридатність стану

здоров'я водіїв нормативно встановленим вимогам) і 3 % дорожньо-транспортних пригод – через інші проблемні ситуації, що складаються на дорогах). Невисока ефективність функціонування системи організації безпеки дорожнього руху та пошук можливих шляхів її підвищення через розуміння завдань та цілей і зумовили актуальність даної теми.

Метою статті є аналіз окремих організаційних методів системи забезпечення безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. Організація дорожнього руху як діяльність є складним об'єктом дослідження та управління, це комплекс інженерних і організаційних заходів на дорожній мережі із гарантування безпеки учасників руху, оптимальної швидкості і зручності руху транспортних засобів. Діяльність служб організації руху (відповідні підрозділи Національної поліції, дорожньо-експлуатаційні та інші організації) спрямована на те, щоб спростити орієнтування водіїв на маршруті, допомогти вибрати їм оптимальну швидкість, створити умови для безпечного проїзду транспортних засобів, дбати про безпеку усіх учасників дорожнього руху.

Проаналізуємо методи організації безпеки дорожнього руху, які виступають складовою частиною заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху.

Слід зазначити, що *методи організації дорожнього руху* – це сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких реалізуються цілі, завдання та функції загальної системи забезпечення безпечного руху. У зв'язку з цим методи перебувають у єдності з цілями системи організації просторового переміщення по дорогах, оскільки, з одного боку, визначають реальність досягнення поставлених цілей, з іншого – методи показують, яким чином вони досягаються.

Можна констатувати, що в організаційній діяльності із забезпечення безпеки дорожнього руху різноманітність організаційних зв'язків зумовлює існування значної кількості організаційних методів. Серед них, на нашу думку, основними є такі:

Метод розпоряджень. Для надання стійкості організаційним зв'язкам у системі управління безпекою дорожнього руху у процесі виконання управлінських завдань застосовується метод розпоряджень, що зумовлено таким: діяльність людей у системі управління не піддається детальній регламентації, у зв'язку з чим вони можуть мимоволі або свідомо відхилитися від завданого напрямку [2], тому формулювання розпорядження повинно бути зрозумілим для виконавця, не припускати можливості будь-якого або неправильного тлумачення [3].

Метод розпоряджень проявляється у вигляді наказів, планів, інструкцій, інших документів, які мають назву акти управління. Наприклад, наказом Державної митної служби України були визначені правила митного контролю та митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України і вказані безпосередньо дії, які виконують суб'єкти оформлення транспортних засобів при переїзді через державний кордон [4]. Крім того, ще одним прикладом акту управління можна вважати і наказ МВС України спільно з Міністерством інфраструктури України № 1164 від

24.09.2015 р., який затверджує перелік маршрутів міжнародного дорожнього перевезення небезпечних вантажів, рух за якими здійснюється без погодження з відповідними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, що забезпечують безпеку дорожнього руху.

Наступним методом, який не менше застосовується у процесі організації дорожнього руху, є *метод взаємодії*. Взаємодія, як діяльність, – це взаємна узгодженість дій двох і більше служб, окремих, не підпорядкованих одна одній, які спільно вирішують будь-які питання. Взаємодія може проявлятися між окремими органами виконавчої влади, об'єднаними, наприклад, у державну систему безпеки дорожнього руху, між підрозділами та службами різних органів, між різними підрозділами, службами, співробітниками одного і того самого органу [5].

Взаємодію, як організаційно-управлінське поняття, можна розглядати і як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування усєї системи в цілому. Причому необхідно мати на увазі, що взаємодія, як організаційна категорія, виявляється не тільки у внутрішній діяльності системи, але й у зовнішніх її функціях. Зниження рівня аварійності на автомобільному транспорті та зменшення шкідливих наслідків від цього явища, наприклад, це є не що інше, як процес керованої взаємодії в рамках системи забезпечення безпеки дорожнього руху із значним колом суб'єктів, які впливають на стан цієї системи.

Взаємодія в межах державної системи безпеки дорожнього руху може відбуватися у таких формах: спільне планування заходів щодо підвищення рівня безпечного переміщення по дорогах України, обмін інформацією між суб'єктами цієї системи, спільне проведення заходів для досягнення зниження рівня аварійності тощо.

Так, наприклад, з метою взаємодії та обміну інформацією про дорожньо-транспортні пригоди на автомобільному і міському електричному транспорті (далі – ДТП) між Державною інспекцією України з безпеки на наземному транспорті та уповноваженим підрозділом Національної поліції Міністерства внутрішніх справ України передбачено механізм вжиття спільних заходів реагування у випадках ДТП, що безпосередньо стосується забезпечення безпеки дорожнього руху (наказ МВС України, Мінінфраструктури України № 1230 від 10.10.2014 р. "Порядок взаємодії та обміну інформацією між Державною інспекцією України з безпеки на наземному транспорті та Державною автомобільною інспекцією Міністерства внутрішніх справ України").

Крім того, метод взаємодії проявляється й у встановленні єдиної процедури обов'язкового обладнання засобами зв'язку об'єктів автомобільного сервісу, що споруджуються на автомобільних дорогах загального користування, для виклику аварійних служб (швидкої медичної допомоги, працівників органів внутрішніх справ, технічної допомоги і дорожньо-експлуатаційних організацій). Засоби зв'язку на об'єктах автомобільного сервісу повинні забезпечувати безперешкодний екстрений зв'язок учасників до-

рожного руху з аварійними службами (наказ Міністерства транспорту України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України, Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України № 226 від 05.02.2014 р. "Порядок обов'язкового обладнання засобами зв'язку об'єктів автомобільного сервісу, що споруджуються на автомобільних дорогах загального користування, для виклику аварійних служб").

Серед методів організації дорожнього руху можна виокремити і *метод координації*. На відміну від взаємодії, координація означає не тільки досягнення єдності дій рівноправних, не підпорядкованих один одному учасників процесу управління, а й підпорядкування їх спільної діяльності волі координуючого органу або посадової особи. Координація охоплює також питання розподілу праці в органі між структурними підрозділами та співробітниками, розподіл функціональних обов'язків між ними, здійснення єдиної стратегії й тактики дій окремих учасників, встановлення взаємозв'язків та взаємовідносин між органами, підрозділами та співробітниками [5].

У системі забезпечення безпеки дорожнього руху прикладом прояву методу координації може бути діяльність Міністерства охорони здоров'я України, яке виступило ініціатором проведення в Україні щорічного Тижня безпеки дорожнього руху та за участі Міністерства внутрішніх справ, Міністерства інфраструктури, Міністерства освіти і науки, інших міністерств та відомств, наукового середовища, Всесвітнього банку, Всесвітньої організації охорони здоров'я, міжнародних та вітчизняних організацій, в рамках Десятиліття дій з безпеки дорожнього руху 2011–2020 р., проголошеного Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 68/269 від 29.04.2014 р. з підвищення безпеки дорожнього руху в усьому світі. У 2015 році Тиждень безпеки дорожнього руху проходив з 9 по 15 листопада за підтримки Кабінету Міністрів України, за участю профільних міністерств та відомств, Всесвітньої організації охорони здоров'я, інших вітчизняних та міжнародних організацій. Головною темою Тижня у 2015 році, визначеною Організацією Об'єднаних Націй на всесвітньому рівні, стала безпека дітей на дорозі. Усі заходи мали на меті привернення уваги суспільства до проблеми дитячого травматизму на дорогах і поліпшення дорожньої безпеки (лист Міністерства охорони здоров'я України до Кабінету Міністрів України від 01.10.2015 р. № 221 "Про проведення Тижня з безпеки дорожнього руху").

Найбільш дійовим, відповідно до результатів, у процесі організації діяльності в системі забезпечення безпеки дорожнього руху виступає *метод інспектування*. Зазначений метод є різновидом контролю, який дозволяє систематично стежити за станом справ в органах та підрозділах системи організації безпеки дорожнього руху та стосується різноманітних питань діяльності цієї сфери. Розповсюдженими формами інспектування є різного роду перевірки, які спрямовані на виявлення та усунення недоліків і прямо чи опосередковано впливають на рівень порушень у сфері безпечного переміщення по дорогах.

Процес інспектування проводиться комплексно шляхом аналізу діяльності органу, галузевої служби, підрозділу, конкретної лінії роботи, окремого питання. Залежно від мети інспекторський контроль має такі більш конкретні форми: комплексна перевірка, наскрізна перевірка, цільова (спеціальна) перевірка, контрольна перевірка.

Виходячи з кола повноважень Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, можна виокремити прояв методу інспектування через здійснення діяльності:

- з погодження проектів на будівництво, реконструкцію і ремонт автомобільних доріг, залізничних переїздів, комплексів дорожнього сервісу та інших споруд у межах відведення автомобільних доріг або червоних ліній міських вулиць і доріг;
- погодження стосовно обладнання засобами організації дорожнього руху місць виконання дорожніх робіт, проектів та схем організації дорожнього руху, маршрутів руху пасажирського транспорту, маршрутів організованого руху громадян і місць їх збору, порядку проведення спортивних та інших масових заходів, які можуть створити перешкоди дорожньому руху;
- здійснення контролю за безпекою дорожнього руху під час надання послуг з перевезення пасажирів чи вантажів, у тому числі небезпечних, додержанням законодавства у зазначеній сфері, розробленням і видачею в установленому порядку документів щодо погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів.

Національна поліція також здійснює контроль за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, виконанням правил паркування транспортних засобів у частині забезпечення безпеки дорожнього руху на майданчиках для паркування, тимчасово затримує і доставляє транспортний засіб, у тому числі з використанням спеціальних транспортних засобів (коли розміщення затриманого транспортного засобу суттєво перешкоджає дорожньому руху), на спеціальні майданчики чи стоянки для тимчасового зберігання, відповідно до закону тимчасово вилучає посвідчення водія [6].

Висновки. Аналіз методів організації дорожнього руху не є вичерпним, оскільки існують й інші методи, які хоч і позбавлені юридичної оболонки, однак їх можна віднести до зазначеної групи. Проте оволодіння ними суб'єктами в рамках цієї галузі та вміле, комплексне застосування дозволить не тільки удосконалювати вищезазначені методи організації, але й здійснювати пошук нових, більш ефективних. Суб'єктам з організації просторового переміщення по дорогах потрібно дотримуватися зазначених методів організації, які дозволять досягнути таких цілей:

- забезпечення належного рівня підготовки учасників дорожнього руху;
- підвищення рівня технічного стану транспортних засобів;
- поліпшення стану дорожньої мережі;
- удосконалення процесу надання медичної допомоги постраждалим у ДТП.

Бібліографічні посилання

1. Статистика аварійності в Україні. Управління безпеки дорожнього руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sai.gov.ua/uploads/filemanager/file/dtp>.
2. Бандурка А.М. Психологія управління / Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Е.В. – Х., 1998.
3. Штанько А.Ф. Вопросы теории и практики руководства горрайотделами внутренних дел : практ. пособие / Штанько А.Ф., Громовенко Л.И. – К., 1997.
4. Про затвердження Правил митного контролю та митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються громадянами через митний кордон України : наказ Державної митної служби України від 25.11.2005 р. № 1428 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 48. – С. 214.
5. Основы управления в органах внутренних дел : учебник / под ред. А.П. Коренива. – М., 1998.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про Національну поліцію" : Закон України від 23 грудня 2015 р. № 901-VIII // Голос України. – 2015. – № 247.

Долгополова М.М. Методи організації дорожнього руху як складова частина заходів по безпечному переміщенню по дорогах. Проаналізовані окремі методи організації дорожнього руху в Україні. Основним питанням виступає дослідження засобів і прийомів, з допомогою яких реалізуються цілі, завдання і функції системи забезпечення безпеки дорожнього руху і зміна повноважень сучасних органів державного функціонування в межах цієї системи в такі структури, які дадуть можливість знизити рівень аварійності на дорогах і мінімізувати шкідливі наслідки в зв'язку з використанням джерел підвищеної небезпеки. Проаналізовані наступні організаційні методи системи забезпечення безпеки дорожнього руху: метод розпорядження, метод взаємодії, метод координації і метод інспектування.

Ключові слова: організація дорожнього руху, методи організації дорожнього руху, метод розпорядження, метод взаємодії, метод координації і метод інспектування.

Dolgoplova M.M. Methods of traffic management as an integral part of measures for safe movement on roads. The article analyzes some methods to process traffic management in Ukraine. The key issue is to study together the means and methods by which realized the goals, objectives and functions of ensuring safe traffic and conversion powers today of state functioning within the system in such structures, which will make it possible to reduce the accident rate in society and minimize harmful effects on imperfect use of sources of increased danger. We analyze these organizational methods system of road safety: the method of orders, method of interaction method of coordination and inspection method. Listed us analysis methods of organization of the road is not exhaustive, as there are other methods, though deprived of the legal membrane, however they can be attributed to the specified group. However, mastering them actors in this field and skillful, integrated application will not only improve the aforementioned methods of organization, but also to search for new, more more effective. The subjects of organization of spatial move on the roads you need to follow these methods of organization that will achieve the following goals:-to ensure the proper level of training participants in road traffic; -raising the level of the technical condition of vehicles; -improvement of the road network; -improvement of the process of providing medical assistance to the victims in the accident.

Organization of traffic as the activity is a complex object of research and management, a complex engineering and organizational measures on the road network in the security of the participants in the movement, the optimal speed and ease of movement of vehicles. The activities of the services the organization movement (appropriate units of the national police, road

maintenance and other organizations) aims to simplify orientation of drivers on the route, to help them choose the optimal speed, create conditions for the safe passage of vehicles, take care of the safety of all participants in road traffic.

Keywords: *traffic management, traffic management methods, the method of orders, method of interaction method of coordination, inspection method.*

Надійшла до редакції 29.02.2016

Доненко В.В.

кандидат юридичних наук,
доцент

Калугін Є.П.

ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

НОВИЙ ВИД СТЯГНЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто питання запровадження штрафних балів як виду адміністративного стягнення, досліджено наукові погляди щодо розвитку адміністративних стягнень в Україні. Досліджено досвід провідних країн світу із застосування штрафних балів. Зазначено сучасні питання їх впровадження та застосування. Визначено напрями наукового пошуку у розбудові адміністративно-деліктного законодавства.

Ключові слова: адміністративно-деліктна відповідальність, штрафні бали, міжнародний досвід, безпека дорожнього руху.

Постановка проблеми. Соціальні трансформації, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх років, суттєво позначаються на розвитку права, змінюють характер правового регулювання суспільних відносин, призводять до оновлення законодавства. У зв'язку з цим актуальними стають заходи держави щодо вдосконалення нормативного забезпечення найважливіших сфер соціального життя. Динаміка потреб сучасного суспільства спонукає, з одного боку, до упорядкування правового регулювання суспільних відносин, з іншого – до зміни якості їх регулювання, створення нових механізмів, зокрема, дієвих правових різновидів владної діяльності, які, залежно від характеру та виду суспільних відносин, мети та завдань регулювання, дозволяють б ефективніше використовувати чинні юридичні засоби, адаптуючи їх до конкретних ситуацій.

В умовах докорінного перегляду змісту і призначення адміністративного права, усіх його складових, в т.ч. адміністративно-деліктного права, активізації зусиль вчених-адміністративістів, юристів-практиків, законотворців, гро-

мадськості по підготовці проекту нового вітчизняного кодифікованого адміністративно-деліктного акта поглиблена увага повинна приділятися пошуку оптимальних, адекватних, ефективних адміністративних стягнень, за вчинення численних, різноманітних адміністративних проступків. Певне місце серед останніх, незважаючи на модифікаційні процеси, пов'язані із криміналізацією, декриміналізацією протиправних діянь, запровадженням кримінальних проступків, посідають адміністративні проступки із незначним ступенем суспільної шкідливості, адекватною реакцією з боку держави на їх вчинення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальнотеоретичні питання, пов'язані з адміністративною відповідальністю, розглядалися представниками вітчизняної науки в сучасних дослідженнях В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Є.В. Додіна, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, Д.М. Лук'янця, Р.С. Мельника, Р.В. Миронюка, Н.В. Хорошак, Ю.С. Шемшученка та ін. Питання адміністративних стягнень у сфері безпеки дорожнього руху досліджувалися у працях вчених-адміністративістів Т.О. Гуржія, В.В. Гаркуші, А.О. Собакаря, О.Ю. Салманової, В.В. Єгупенко, С.А. Комісарова, В.Й. Развадовського, Х.П. Ярмакі та інших, але на сьогоднішній день ця проблематика залишається актуальною, внесені зміни щодо запровадження штрафних балів надають цим питанням особливої актуальності. Забезпечення безпеки дорожнього руху було і залишається основним із найважливіших напрямків діяльності держави.

Метою статті є дослідження вітчизняного та міжнародного законодавства по застосуванню штрафних балів та запровадженню їх на сучасному етапі розвитку України.

Виклад основного матеріалу. У сучасній Україні продовжуються перетворення суспільних відносин у напрямі утвердження цінностей відкритого громадянського суспільства і правової держави, де головним питанням стає максимально ефективного забезпечення прав і свобод людини та суспільства.

Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього. Україна переходить в нову епоху історії і Український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну. Про це зазначено в «Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». Метою стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі.

Тому забезпечення прав людини, її життя, здоров'я і безпека відповідно до Конституції України як найвищі соціальні цінності в нашій державі набували нових векторів її реалізації. Головне їх спрямування полягає в досягненні гарантування прав людини і громадянина, її найважливіших цінностей як життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека. Однією із сфер такого спрямування постає безпека дорожнього руху.

Постійне розширення автомобільного парку в Україні висуває перед державними органами підвищені вимоги до забезпечення безаварійності дорожнього руху, вирішення питань збереження життя та здоров'я його учасни-

ків. У соціальному механізмі дорожньо-транспортних пригод, які умовно можна вважати певною системою: водій – транспортний засіб – дорога, головним суб'єктивним чинником детермінації дорожньо-транспортних пригод є людина, водій транспорту.

Актуальність проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху не викликає сумніву. В цьому питанні існує відповідність поглядів влади та громадян на необхідність такої діяльності, як важливої складової успіху трансформації відносин у цій сфері. В аваріях на автошляхах світу щорічно гине 1 300 000 життів, близько 50 млн. людей отримують травми, які призводять до інвалідності. Україна за рівнем смертності від ДТП посідає п'яте місце в Європі. В нашій країні відбувається майже 200 тис. ДТП, з них 26 тис. – з тілесними ушкодженнями. У 2010 році в аваріях загинуло 4 709, травмовано – 38 917 осіб. Кожна третя загибла особа – молода людина віком до 29 років. За оцінками Всесвітнього банку, втрати української економіки від ДТП щорічно досягають 5 млрд. доларів [1, с. 6].

Важливість розробки та вжиття комплексних заходів для поліпшення ситуації у сфері безпеки дорожнього руху, в тому числі й їх адміністративно-деліктного компонента, вимагає дослідження механізмів регулювання та захисту цих суспільних відносин.

Одним із таких заходів вектора реформування правоохоронної системи в цілому стало прийняття 14 липня 2015 року чергових змін у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Зазначені зміни, які є тільки одним із кроків у системному реформуванні усієї правоохоронної системи, були обумовлені доленосними змінами у зв'язку зі створенням Національної поліції, скасуванням Державної автомобільної інспекції, реалізацією стратегії реформування органів внутрішніх справ. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» введено поняття «штрафні бали» під час застосування адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху при їх автоматичній фіксації. З огляду на цю обставину особливого інтересу набуває міжнародний досвід існування штрафних балів, порядок їх застосування, ефективність тощо.

Досвіду нарахування штрафних балів вітчизняне адміністративно-деліктне законодавство не знало, якщо не враховувати практику фіксації порушень у талоні-попередженні до посвідчення водія та компостерних просічок у талоні-попередженні.

Відповідно до прийнятого Закону України від 14.07.2015 р. № 596-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху»: штрафні бали є стягненням, що накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку (з дня отримання права керування транспортним засобом) і до кінця року нараховуватиметься 150 балів. У разі вчинення правопорушення у

сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого в автоматичному режимі, від загальної кількості нарахованих балів вираховуватиметься кількість штрафних балів, передбачених санкцією відповідної статті Кодексу України про адміністративні правопорушення (50 балів за порушення). Після використання штрафних балів за відповідні правопорушення на громадян будуть накладатися грошові стягнення – штрафи. Якщо розмір стягнення у вигляді штрафних балів перевищує залишок балів громадянина, штрафні бали накладаються відповідно до залишку незалежно від розміру штрафних балів, зазначених у відповідній статті Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення [2]. Відповідно до зазначених змін це положення КУпАП набрало чинності 7 листопада 2015 із запровадженням Національної поліції, до повноважень якої відійшли функції із забезпечення безпеки дорожнього руху замість Державтоінспекції. Саме тому практичне і теоретичне значення для подальшого застосування штрафних балів має опанування міжнародного досвіду.

Що стосується міжнародного досвіду, то у США система балів працює більше 30 років. Перевищення швидкості від 1 до 10 миль на годину (до 16,9 км/год) – 3 бали. А якщо їздити швидше, ніж потрібно, на 40 миль на годину (64,37 км), то водію нараховують 11 балів. Порушення дистанції або різке гальмування – 4 бали, а створення аварійної обстановки – 5 балів. Важливо, на протоколі про порушення повинно бути видно обличчя водія. У поліцейській базі інформація про порушення зберігається 7 років, але враховують лише бали за останні 18 місяців. У базі страхувальників дані зберігаються три роки. Чим більше порушення, тим дорожче страхівка. Більше 11 балів і вона обійдеться в додаткові \$1000 на рік [3]. У США за законом усі кошти від штрафів, виписаних автоматизованими системами, надходять у місцеві бюджети (так місцеві влади стимулюють до купівлі таких комплексів), а кожна камера окупає себе за 2–3 місяці.

У Франції штрафи за порушення правил дорожнього руху зазвичай розмежовують на п'ять класів. Перші чотири належать до правопорушень, за які передбачено тільки штрафи. Це порушення правил паркування, невключення покажчика повороту при перестроюванні, відсутність страховки, перевищення швидкості на 20 км/год, розмови по телефону [3]. А якщо їзда в нетверезому стані, без прав, перевищення швидкості більш ніж на 50 км/год, проїзд на червоний, створення аварійної ситуації та інші подібні порушення загрожують і багатотисячними штрафами та штрафними балами. За три бали протягом року забирають права через суд. Але у випадку перевищення швидкості на фото повинно бути видно обличчя водія.

У Фінляндії за незначні порушення правил дорожнього руху поліція виписує фіксований штраф – 10–15 євро. За більш серйозні порушення, як перевищення на 50 км/год і вище, застосовується система тарифів, при якій розмір штрафу залежить від доходів порушника і кількості утриманців. Стандартний штраф – 8 денних тарифів. При доході 1,5 тис. євро/місяць розмір тарифу становить 25 євро (чистий прибуток після сплати податків ділить-

ся на 60). Якщо під опікою водія немає неповнолітніх дітей, то розмір штрафу становитиме 200 євро (8x25), якщо одна дитина, то 144 євро (8x18), двоє дітей – 120 євро (8x15). Плюс у водія забирають права на 1–3 тижні.

В Ізраїлі штрафні бали є, а анулюються вони лише через два роки. Якщо протягом цього строку водій набере 22 бали і більше, то вони анулюються лише через 4 роки. Водій, який набрав від 24 до 34 балів, зобов'язаний пройти поглиблений курс водіння і здати іспит повторно. Якщо набрав 36 балів і більше – його позбавляють прав на три місяці, після яких він зобов'язаний перескласти іспит на права. Перевищення швидкості більш ніж на 30 км/год в місті або на 40 км/год поза містом обійдеться в 10 штрафних балів і викликом до суду. Цікаво, що якщо перевищити швидкість навіть на 1 км/год, штраф складе 250 шекелів (50 євро), але штрафних балів при цьому не передбачено [4]. Аналогічна практика існує і в інших країнах.

Сучасна практика державно-правового будівництва в Україні виявляє, що державна влада доклала значних зусиль для успішного реформування адміністративно-деліктного законодавства. Хоча, на жаль, з одного боку, стан адміністративно-деліктного законодавства є нестабільним внаслідок регулярного внесення до нього змін, спрямованих на «удосконалення» Кодексу України про адміністративні правопорушення, який залишається нащадком адміністративно-командної системи, несе в собі правову ідеологію неіснуючої держави. І ніякі доповнення та зміни не зможуть його реанімувати. З іншого боку, науковою спільнотою не створено прийняттого проекту кодифікованого адміністративно-деліктного законодавства.

В окресленому вище зв'язку проблеми дослідження застосування адміністративних стягнень, зокрема, штрафних балів як частини вдосконалення положень чинного адміністративно-деліктного законодавства, набуває дуже актуального значення. При цьому питання ефективного застосування в цілому усіх адміністративних стягнень, їх своєчасне оновлення і визначення позитивної перспективи розвитку усієї системи адміністративно-деліктного законодавства в контексті трансформації українського суспільства та його інтеграції у Європу тісно пов'язані між собою і в межах науки кримінального та адміністративного права вимагають ґрунтовного вирішення.

Висновки. Таким чином, штрафні бали – це новий вид адміністративного стягнення у сфері дорожнього руху. Їх головне призначення, на думку законодавця, полягає в тому, щоб зменшити порушення правил дорожнього руху з боку водіїв. Особливістю є те, що порушення буде фіксуватися в автоматичному режимі. Зазначена новація потребуватиме реалізації значних технічних та фінансових заходів по її впровадженню. Необхідно створити нову систему для фіксації порушень дорожнього руху для обслуговування фіксації та виконання адміністративних стягнень. Фактично існує пряма залежність між наявністю необхідної системи автоматичної фіксації, її впровадження, обслуговування, з одного боку, та ефективним застосуванням штрафних балів – з іншого. Реалізація положень законодавства відбуватиметься в складних економічних умовах, ліквідації Державтоінспекції та запрова-

дженні нової поліції, на яку ці функції будуть покладатися. На порядку денному має постати питання про виняткове існування штрафних балів лише за порушення у сфері транспорту, зафіксованих у автоматичному режимі, перелік яких чітко визначено (перевищення обмежень швидкості руху транспортних засобів, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху, порушення правил зупинки і стоянки, а також установлені для транспортних засобів заборони рухатися смугою для маршрутних транспортних засобів, тротуарами чи пішохідними доріжками, виїзд на смугу зустрічного руху). Чи буде мати розповсюдження в подальшому цієї новели на інші статті майбутнього кодифікованого акта про адміністративні правопорушення, чи має лише вузьку сферу застосування – безпеку дорожнього руху, з урахуванням практики його реалізації, міжнародного досвіду, мають дати відповідь вчені-адміністративісти.

Бібліографічні посилання

1. Доненко В.В. Публічне адміністрування безпеки дорожнього руху: становлення в умовах реформування : монографія / В.В. Доненко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 380 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 19 липня 2015 року № 596-VIII // ВВРади України. – 2015. – № 39. – Ст. 372.
3. Ответственность за налоговые деликты по законодательству США // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/comm/624>
4. Портал автомобільних новин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://automotoclub.info/category/statti/shtrafni-bali-dlya-vodiiiv-porivnyannya-sistem.html>

Доненко В.В., Калугин Е.П. Новий вид взысканий в административно-деликтном законодательстве Украины и проблемы его внедрения. Рассмотрены вопросы внедрения штрафных баллов как вида административных взысканий. Исследован опыт ведущих стран мира по применению штрафных баллов. Обозначены современные вопросы их внедрения и применения. Определены направления научного поиска в формировании административно-деликтного законодательства.

Ключевые слова: административно-деликтная ответственность, штрафные баллы, зарубежный опыт, безопасность дорожного движения/

Donenko V.V., Kalugin Ye. P. Penalty points as a kind of administrative punishment: international experience and its introduction in Ukraine. The article considers the questions of introduction of penalty points as a form of administrative penalties. Examines scientific views about the development of administrative sanctions in Ukraine, the problems of legal regulation of administrative offenses in the sphere of ensuring road traffic safety in Ukraine.

Analyzes the changes in the administrative-tort legislation regarding the introduction of penalty points. Examples of application of penalty points in countries such as USA, France, Finland, Israel.

Attention is drawn to the fact that successful implementation and application of penalty points is dependent on the terms of financing auto-commit offences in transport, introduction and use of structures, the creation of the new police force and the elimination of the State automobile Inspectorate. The directions of scientific research of the models of administrative penalties in the field of road safety and in General in the administrative-tort legislation.

Keywords: administrative-tort liability, penalty points, international experience, road safety.

Надійшла до редакції 21.03.2016

Балабан С.М.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК [351:796/799] (477)

СФЕРА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Досліджено сферу фізичної культури та спорту крізь призму публічного адміністрування. З'ясовано стан та характерні проблеми, що гальмують розвиток фізкультурно-спортивного руху в Україні. Визначено загальні та специфічні ознаки сфери фізичної культури та спорту як об'єкта публічного адміністрування.

Ключові слова: фізична культура, спорт, об'єкт, публічне адміністрування, державне регулювання.

Постановка проблеми. Подальший розвиток фізкультурно-спортивного руху прямо залежить від формування ефективної системи публічної адміністрації, що надаватиме громадянам якісні публічні послуги на рівні, що відповідає європейським стандартам, забезпечуватиме оптимальне використання коштів та буде здатна вчасно й адекватно реагувати на соціально-економічні, зовнішньополітичні та інші виклики. Водночас сумний досвід поєднання інерції радянського управління з новими технологіями адміністрування перетворив публічну адміністрацію в цій сфері на суперечливий механізм з громіздкою структурою, неспроможною адекватно реагувати на соціально-економічні зміни, відповідати публічному інтересу. Постійно знаходячись у стадії перманентного реформування, галузь фізичної культури та спорту наразі опинилася готовою до запровадження на теренах України європейської моделі взаємовідносин між державою і суб'єктами фізкультурно-спортивної діяльності, побудованої на засадах впровадження іншого типу відносин – «публічно-сервісних», які характеризуються реординаційним змістом, забезпеченим диспозитивними методами.

Попри усі переваги європейського вектора розвитку фізкультурно-спортивної галузі, нині існує багато проблем, які гальмують цей процес в Україні, а саме: відсутність єдиної системної державної політики у цій сфері; недосконала нормативно-правова база; недостатнє бюджетне фінансування та неефективне залучення позабюджетних коштів; низький рівень міжвідомчої координації та взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Отже, нова парадигма розвитку фізкультурно-спортивної галузі вимагає вжиття скоординованих соціально-економічних, наукових, інформаційних,

фінансових, нормативно-правових, кадрових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності публічної адміністрації в цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зауважити, що проблеми публічного адміністрування різними сферами життя суспільства постійно перебувають у центрі уваги відомих вчених-адміністративістів, зокрема: О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, Д. М. Бахраха, К. С. Бельського, Ю. П. Битяка, В. В. Галунька, В. М. Гаращука, І. С. Гриценка, Т. О. Гуржія, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константінова, М. В. Лошицького, Р. С. Мельника, С. О. Мосьондза, В. Я. Настюка, В. І. Олефіра, Д. В. Приймаченка, Ю. М. Старилова, Ю. О. Тихомирова, М. М. Тищенко, О. І. Харитонові, Х. П. Ярмакі та ін. Окремі питання досліджуваної теми розглядалися в межах дисертаційних досліджень Г. Ю. Бордюгової, Ю. М. Рєпкіної, А. А. Соловйова, Р. В. Чередник, О. А. Моргунова, Н. Г. Ярової тощо. Водночас аналіз наукових доробок вчених свідчить, що спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення особливостей публічного адміністрування саме сферою фізичної культури та спорту, не проводилося, зазначена тематика не була повноцінно вивчена в теоретико-методологічних роботах з адміністративного права.

Мета статті полягає у необхідності визначення загальних та специфічних ознак сфери фізичної культури та спорту як об'єкта публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Чинним законодавством фізичну культуру і спорт визнано пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави, важливим чинником всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя, досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави.

Не применшуючи значення інших чинників розвитку людини, саме фізична культура є важливим засобом підвищення її соціальної й трудової активності, задоволення моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами та зміцнення миру.

Спорт, будучи органічною частиною фізичної культури, виступає в якості особливої сфери виявлення й порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності. Соціальна цінність спорту визначається його дієвим стимулюючим впливом на поширення фізичної культури серед різних верств населення, яке наразі викликає серйозне занепокоєння. Насамперед мова йде про здоров'я дітей та підлітків. Як і раніше, значна кількість з-поміж них має суттєві відхилення у фізичному розвитку та стані здоров'я. У підростаючого покоління різко прогресують хронічні ревматичні хвороби, хвороби серця, гіпертонія, неврози, артрити, сколіози, ожиріння тощо.

Світовий досвід свідчить, що рухова активність людини протягом життя сприяє профілактиці захворювань та зміцненню здоров'я. Водночас, за інтегральним показником здоров'я населення, яким є середня очікувана тривалість життя людини, Україна посідає одне з останніх місць в Європі. Характерно, що до занять фізичною культурою і спортом в Україні залучено лише 13 % населення. За цим показником Україна значно поступається таким державам, як Фінляндія, Швеція, Великобританія, Чехія і Німеччина.

Загалом доросле населення значно менше займається фізкультурою і спортом, ніж у провідних європейських країнах: лише кожен третій чоловік і кожна п'ята жінка в цілому по Україні, в сільській місцевості – кожен четвертий чоловік і кожна восьма жінка. Тоді як у Великій Британії і Франції кількість тих, хто займається спортом, перевищує 65 %, в Голландії – 72 %, у Фінляндії – 80 %. [1, с. 56; 2].

Супутніми чинниками наявної кризи фізкультурно-спортивного руху в Україні залишаються:

- невідповідність чинного «спортивного» законодавства сучасним вимогам;
- невідповідність потребам громадян інфраструктури фізкультурно-оздоровчої діяльності у виробничій, навчально-виховній і соціально-побутовій сфері;
- недосконалість системи централізованої підготовки національних збірних команд, низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення дитячо-юнацького і резервного спорту;
- низький рівень наукового забезпечення розвитку фізичної культури і спорту, недостатнє фінансування наукових досліджень (менш як 0,5 % видатків державного бюджету передбачається на сферу фізичної культури і спорту);
- недостатнє пропагування здорового способу життя, занять дитячо-юнацьким і резервним спортом;
- незадовільний стан матеріально-технічної бази. Рівень забезпечення населення в Україні фізкультурно-спортивними залами (з розрахунку на 10 тис. осіб) у 2–3 рази нижчий, ніж у провідних державах, плавальними басейнами – у 30 разів. Понад 80 % спортивних майданчиків не відповідають сучасним вимогам;
- недостатнє бюджетне фінансування (з державного бюджету виділяється у середньому 0,6 %; з місцевих бюджетів – 2 % їх видаткової частини), неефективне залучення позабюджетних коштів, незначний обсяг інвестицій;
- не проводиться діяльність із випуску та проведення державних спортивних лотерей, які є одним з основних джерел фінансування спорту в багатьох країнах Європи;
- розбалансованість у системі підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, низька заробітна плата, недостатня кількість інструкторів з фізкультурно-оздоровчої діяльності (у розрахунку на 600 українців – 1 працівник фізичної культури) [3, с. 239–241].

Така ситуація змушує державу постійно переглядати власні підходи до оптимізації системи управління фізкультурно-спортивною галуззю, свідченням чо-

го є численні редакції Закону України «Про фізичну культуру і спорт»; неодноразові спроби виробити по справжньому «робочий» (читай – результативний) програмний документ, побудований на єдиній концептуальній основі; постійні зміни у системі органів публічного адміністрування названою сферою, викликані переважно чинниками суб'єктивного характеру: неналежна назва органу, відповідність соціально-політичній ситуації, зміна політичного вектора тощо.

Загалом діяльність держави у сфері фізичної культури і спорту містить значний компонент публічних інтересів: здоров'я нації, трудова спроможність, здатність виконувати функції, що вимагають особливих фізичних можливостей людини, резистентність населення до окремих хвороб, забезпечення відповідних умов проведення масових спортивних заходів тощо [4, с. 135].

Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт», держава регулює відносини шляхом формування державної політики у цій сфері, організаційного, фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного, нормативно-правового та іншого забезпечення розвитку фізичної культури і спорту, а також визнання широкого самодіяльного статусу фізкультурно-спортивного руху в Україні і комплексної взаємодії державних органів з громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості [5].

Саме державою гарантується право кожному її громадянину займатися фізичною культурою і спортом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, віросповідання, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Це право гарантується державою шляхом: надання необхідної допомоги, пільг та гарантій окремим категоріям громадян, у тому числі інвалідам, для реалізації ними своїх прав у згаданій сфері; забезпечення пріоритетного розвитку фізичної культури і спорту на селі, створення необхідних умов для занять спортом сільських працівників і членів їх сімей; гарантування надання в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України, безкоштовних та пільгових фізкультурно-оздоровчих послуг дітям, у тому числі: дітям-сиротам та дітям, що залишилися без піклування батьків, дітям, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітям з багатодітних та малозабезпечених сімей, дітям-інвалідам; забезпечення в межах, визначених Кабінетом Міністрів України, надання безкоштовних та пільгових фізкультурно-оздоровчих послуг дітям дошкільного віку, учням загальноосвітніх та професійних навчально-виховних закладів, ветеранам війни і особам, прирівняним до них, а також встановлення пільг при наданні таких послуг іншим категоріям громадян; створення умов для правового захисту інтересів громадян у сфері фізичної культури і спорту, розвинення фізкультурно-спортивної індустрії та інфраструктури, заохочення прагнення громадян зміцнювати своє здоров'я, вести здоровий спосіб життя [6].

Попри вагому соціальну значущість, розглянута сфера так і не стала пріоритетною галуззю державно-суспільних (публічних) інтересів, хоча насправді вона має чітко виражений публічний характер, оскільки спрямована на реалізацію кожним громадянином права займатися фізичною культурою і

спортом задля гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя, отримувати належні фізкультурно-спортивні послуги, непересічне значення в наданні яких належить публічній адміністрації.

Окрім публічності, загальною ознакою сфери фізичної культури та спорту, як об'єкта публічного адміністрування, можна вже сміливо називати наявність у межах галузі адміністративного права підгалузі – адміністративно-спортивного права, оскільки його складає сукупність правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, що виникають у сфері фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності [7; 8; 9; 10].

Наступною ознакою є суспільні відносини (об'єкт регулювання), що виникають у цій сфері та мають правовим обов'язком забезпечення досягнення конкретного суспільно-державного результату: задоволення правових інтересів; сприяння в реалізації та захисті суб'єктивних прав, свобод та інтересів спортсменами, тренерами та іншими фізичними та юридичними особами; виконання покладених на конкретний орган публічних (державних, суспільних) завдань та функцій; здійснення допоміжних функцій публічного характеру, спрямованих на забезпечення ефективного виконання суб'єктами публічної адміністрації завдань, передбачених нормами чинного законодавства у сфері фізкультури та спорту [8, с. 92].

Нарешті останньою ознакою сфери фізичної культури та спорту як об'єкта публічного адміністрування є суб'єкти відповідних відносин, якими є органи адміністрування (Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, його територіальні органи, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи) та інші суб'єкти фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності (спортивні клуби; дитячо-юнацькі спортивні школи; спеціалізовані навчальні заклади спортивного профілю; школи вищої спортивної майстерності; центри олімпійської підготовки; центри студентського спорту вищих навчальних закладів; фізкультурно-оздоровчі заклади; центри фізичного здоров'я населення; центри фізичної культури та спорту інвалідів; колективи фізичної культури; фізкультурно-спортивні товариства; спортивні федерації; громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості учнів та студентів; громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості ветеранів фізичної культури і спорту; Національний олімпійський комітет України; суб'єкти паролімпійського і дефлімпійського руху в Україні (національні спортивні федерації інвалідів чи їх спілки, які входять до складу Міжнародного паролімпійського комітету, Міжнародного спортивного комітету глухих, діяльність яких відповідає положенням Конституції Міжнародного паролімпійського комітету, Конституції Міжнародного спортивного комітету глухих); спортивні комітети України; фізичні особи як замовники відповідних освітніх послуг тощо.

Разом із загальними ознаками сфери фізичної культури та спорту як об'єкта публічного адміністрування можна також назвати й специфічні, якими є такі:

- 1) міжгалузевий характер, оскільки згадана сфера підлягає регулюванню

не лише нормами адміністративного права, а й трудового, цивільного, фінансового тощо;

2) безпосередній зв'язок з іншими галузями (освітою, культурою та ін.), що складають окремий напрям публічного адміністрування – соціально-культурною сферою держави;

3) своєрідність зовнішніх форм прояву елементів механізму адміністративно-правового регулювання (суб'єкти, принципи, функції, методи та форми) у даній сфері;

4) комплексний характер, пов'язаний із поєднанням економічної та правової складових, зменшенням обсягу державного втручання, превалюванням на сучасному етапі розвитку економічної складової внаслідок розвитку нових суспільних відносин;

5) взаємозв'язок суб'єктів фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності з великою кількістю державних органів, які здійснюють різні види контролю (санітарний, технічний, екологічний та ін.) за їх функціонуванням.

Висновок. Таким чином, значення публічного адміністрування сферою фізичної культури та спорту зумовлюється багатьма чинниками, серед яких зокрема:

– надмірна участь держави у фізкультурно-спортивній галузі фактично як єдиного суб'єкта управління згаданою сферою. До речі, державна політика у сфері фізичної культури в інших країнах є органічним поєднанням діяльності держави, урядових, неурядових (громадських) та приватних організацій, установ, інститутів. У більшості європейських країн державна політика в галузі фізичної культури реалізується різними способами залежно від концептуального визначення ролі держави в життєдіяльності суспільства. У державах, де існує принцип «невтручання», спортивна активність хоча і вважається соціально значущою, проте вона є вираженням вільної й автономної ініціативи самих громадян країни, тому що стимулювання й розвиток спорту належать до компетенції спортивного руху. Яскравим прикладом цієї моделі є США, що не розглядають сферу спорту як об'єкт фінансової підтримки з боку національного уряду. У країнах, що культивують цю модель, держава надає спорту лише матеріальну підтримку, необхідну для розвитку спорту, допомагаючи спортивному руху функціонувати автономно (Велика Британія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Японія та ін.). Інші країни, у яких діє модель активного державного «втручання» в галузь фізичної культури та спорту, беруть на себе відповідальність і зобов'язання з розвитку галузі. На центральному рівні відповідальність за спорт може бути доручена спеціальним міністерствам з питань спорту, радам, комітетам з функціями, подібними до функцій міністерств, різним міністерствам, що курирують спорт у різних аспектах. Завдання і програми зі спорту узгоджуються з державними органами, відповідальними за спорт, за незмінної поваги до автономії спортивних організацій. Партнерство між державою і спортивним рухом сприяє формуванню загального курсу національної спортивної політики, розроблюваного за допомогою створених органів, у яких є представники влади і керівники спорти-

вних організацій [11, с. 180–182];

– низький рівень участі інституцій громадянського суспільства, які фактично не задіяні або мають слабкий рівень співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування за рахунок витіснення їх державою як суб'єктом управління спортом;

– відсутність фактичної взаємодії між суб'єктами спортивної сфери, що є наслідком відсутності обов'язкових та прозорих умов і вимог щодо організації спортивного руху на умовах обов'язкового членства у спортивних федераціях з метою провадження змагальної діяльності з виду спорту;

– недосконалість чинного «спортивного» законодавства, що негативно впливає як на безпеку життя і здоров'я учасників і глядачів фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових змагань, так і на розвиток різних видів спорту;

– відсутність оптимального режиму реформування та переходу від існуючих організаційних форм до стандартів діяльності спортивного клубу, який повинна створити саме держава. Нині й досі відсутні вимоги до стандарту спортивного клубу як базової ланки спортивної діяльності, законодавчі вимоги до визнання норм міжнародних федерацій та федерацій національного рівня, обов'язкові вимоги до взаємовідносин між спортивною федерацією та суб'єктами у сфері спорту, які діють у ніші діяльності спортивного клубу, тощо;

– наявність невиправданих штучних перешкод здійсненню громадськими об'єднаннями діяльності у сфері фізичної культури і спорту та вільному отриманню громадянами фізкультурно-спортивних послуг відповідно до їх бажань та можливостей;

– відсутність прозорого підходу в питаннях розподілення та використання фінансових ресурсів, що надходять у сферу фізичного виховання та спорту. Це призводить до того, що фінансові ресурси витрачаються за відсутності сформульованих соціальних замовлень, без планування цілей та очікуваних обґрунтованих соціальних та економічних результатів такого фінансування.

Бібліографічні посилання

1. *Ніколаєв О.А.* Роль держави у розвитку фізичної культури та спорту // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 182. Т. 184. Державне управління. – Миколаїв, 2014. – С. 55–59.

2. Здоровье народа – богатство государства: Обзор литературы и собственных исследований / А. М. Нагорная [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infmed.kharkov.ua/1rus.html>.

3. *Горбенко О. В.* Організаційно-управлінські резерви професійно-орієнтаційної роботи ВНЗ галузі фізичної культури і спорту із загальноосвітніми школами / О. В. Горбенко, І. Г. Корнієнко // Оптимізація наукових досліджень. – Миколаїв, 2009. – С. 239–241.

4. *Приходько І. І.* Стратегічний менеджмент розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні / І. І. Приходько, В. І. Мудрик, О. В. Горбенко та ін. // Слобожанський науково-спортивний вісник : наук.-теор. журн. – Х., 2010. – № 3. – С. 134–138.

5. *Рибчич І.Є.* Правові аспекти державного управління сферою фізичної культури і спорту в Україні // Державне будівництво. – 2015. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2015-1/doc/5/02.pdf>

6. Про фізичну культуру та спорт : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.

7. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.07. «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р. С. Мельник. – Х., 2011. – 33 с.

8. Моргунов О.А. Адміністративно-спортивне право як підгалузь адміністративного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.А. Моргунов. – Запоріжжя, 2012. – 207 с.

9. Бордюгова Г. Ю. Місце спортивного права в національній правовій системі / Г. Ю. Бордюгова // Право України. – 2009. – № 3. – С. 144–147.

10. Чередник Р. В. Становлення спортивного права як комплексної галузі в правовій системі України / Р. В. Чередник // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць / кер. авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса, 2011. – Вип. 42. – С. 272–280.

11. Гацуля О. Розвиток галузевого управління у сфері фізичної культури та спорту: концептуальні засади // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – № 1 (24). – С. 176–185.

Балабан С.Н. Сфера физической культуры и спорта как объект публичного администрирования. Исследована сфера физической культуры и спорта сквозь призму публичного администрирования. Выяснено состояние и характерные проблемы, которые тормозят развитие физкультурно-спортивного движения в Украине. Определены общие и специфические признаки сферы физической культуры и спорта как объекта публичного администрирования.

Ключевые слова: *физическая культура, спорт, объект, публичное администрирование, государственное регулирование.*

Balaban S. N. The sphere of physical culture and sport as an object of public administration. The article is devoted to the sphere of physical culture and sports through the lens of public administration. The author has clarified the status and the inherent problems that hamper the development of sport movement in Ukraine.

It is proved that despite all the advantages of the European vector of development of physical culture and sports industry, currently there are many problems that inhibit this process in Ukraine, namely: the lack of a unified system of state policy in this sphere; imperfect legal framework; insufficient funds and inefficient the mobilization of extrabudgetary funds; low level of interagency coordination and interaction of state authorities and local self-government. Therefore, a new paradigm of development of physical culture and sports industry requires a coordinated socio-economic, scientific, informational, financial, legal, personnel, organizational, technical and other measures aimed at improving public administration in this area.

It identifies General and specific features in the sphere of physical culture and sport as an object of public administration to the General characteristics attributed the public nature of this sector; the existence within the industry sub-sectors of administrative law, administrative and sports law; social relationships (object of regulation) that arise in this area, have a legal obligation to ensure the achievement of concrete public outcome; the actors in these relations, which are the organs of administration and other subjects of fitness and sporting activities.

Specific signs named: the interdisciplinary nature; a direct link with other sectors (education, culture, etc.) that constitute a separate area of public administration – socio-cultural sphere of the state; the originality of the external forms of manifestation of the elements of the mechanism of administrative-legal regulation (actors, principles, functions, methods and forms) in this field; the complex nature associated with the combination of economic and legal components, the reduction in state intervention; the relationship of the subjects of fitness and sporting activities with a large number of state bodies, carrying out different types of inspection (sanitary, technical, environmental, etc.) for their operation.

Keywords: *physical culture, sport, object, public administration, state regulation.*

Надійшла до редакції 09.01.2016

Бондаренко М.О.

аспірант

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА МЕЖІ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

З'ясовано поняття, сутність та межі податкового планування. Досліджено різні підходи до визначення податкового планування, обходу податків. Запропоновано найбільш оптимальне, на думку автора, поняття податкового планування. Вказано на необхідність закріплення терміну «податкове планування» та визначення його меж на законодавчому рівні.

Ключові слова: податкове планування, ухилення від сплати податків, обхід податків, податкова оптимізація, податкова мінімізація.

Постановка проблеми. Право на власність в європейській концепції права визнається природним і невід'ємним правом людини, тобто таким, що має позадержавне походження; існування якого передувало виникненню держави та позитивних законів [15, с. 253]. Законодавство України також слідує шляхом всебічного захисту права власності осіб. Відтак, частина 4 статті 41 Конституції України визнає право приватної власності непорушним. Ідентичної позиції дотримується законодавець і в Цивільному кодексі України [17, ч. 1 ст. 321].

При такому всебічному захисті права людини на власність, яке супроводжує її протягом всього існування, ми стикаємося з невід'ємним правом держави на утримання податків. Визначень поняття «податок» в сучасній науці податкового права безліч, їх аналіз не входить до мети нашого дослідження, однак всі вони зводяться до безумовності відчуження платником певної частини своєї власності на користь держави. З огляду на це, наявна конфронтація публічного інтересу держави, вираженого у «бажанні» стягнути з платника податок в повному обсязі та в обумовлений законом строк, та інтересу платника податків, що полягає у «прагненні» зберегти своє майно.

Стосовно доцільності та необхідності існування податків доречною є позиція Н.І. Тургенева, яка полягає в тому, що в природньому чи дикому стані людини необхідності в податках не існує, натомість разом із еволюцією суспільства та його потребами виникають податки в сучасному вигляді [16, с. 125]. Таким чином, податки – таке ж природне правове утворення як і право власності, але вже не для окремої людини, а для держави в цілому. Відтак, існуючи в рамках держави окремий індивід, що визнається законом як платник податків, не може не сплачувати податки. Однак постає логічне питання: чи може платник податків, виконуючи належним чином свій податковий обов'язок, прагнути до захисту своєї приватної власності, а саме оптимізува-

ти податкові витрати? Сучасна європейська та англосаксонська наука податкового права дає на це питання однозначну відповідь – так, і називає такі дії платника терміном «податкове планування».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема необхідності визначення терміну податкового планування неодноразово висвітлювалася науковцями. Серед них: Т.А. Гусєва, С.Г. Пепеляєв, Г.В. Россіхіна, А.В. Бризгалін, С.В. Жестков, Л.Г. Липнік, Д. В. Вінницький, А.В. Глінов, А. Хензель, М.В. Карасьова та ін. Однак, єдиної теоретично обґрунтованої позиції в науці податкового права України, яка б могла стати основою для визнання податкового планування на законодавчому рівні не має.

Мета. Станом на сьогодні, українське законодавство не містить ні визначення, ні тим бач механізму податкового планування. А, як відомо, розробка будь-якого механізму в праві вимагає, насамперед, утворення необхідних понять, що стануть основою всього функціонування такого механізму. З огляду на це, метою нашої статті ми обрали спробу визначення поняття та сутності податкового планування.

Виклад основного матеріалу. За зменшення суми податкового обов'язку способами, поєднаними із порушенням законів України до платника застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова, адміністративна, кримінальна [14, ст. 111]. Зокрема, умисне ухилення від сплати податків та зборів регулюється статтею 212 Кримінального кодексу України [10]. Іншим, протилежним способом зменшення платником свого податкового обов'язку визнається такий правовий концепт як податкове планування. Сутність його полягає у законності та неоспорюваності дій особи. Позиціонуючи податкове планування як засіб скорочення платежів платників податків в рамках дотримання чинного законодавства, Б.В. Мишкін розглядає податкове планування як правовий інструмент досягнення балансу публічного і приватного інтересів [12, с. 6]. Схожої позиції дотримуються правники багатьох країн.

При цьому, визнаною є теза про неоспорюваність права особи на податкове планування. З цього приводу суддя Верховного суду США Дж. Сандерленд 1935 року зазначав: «Право платника податків уникати податків з використанням всіх дозволених законом засобів ніким не може бути оскаржене» [2, с. 401]. Проте того ж 1935 року Верховний Суд США, розглядаючи справу «Грегорі проти Хелверинга» встановив, що правочин, який спрямований на зменшення податків, може бути врахований в податковому сенсі, якщо має ділову мету чи функцію, які не залежать від її структури, що законно в правовому сенсі [11, с. 84]. Тобто, не всяка діяльність платника податків, заснована на законних засобах, націлена на зменшення сум податкового обов'язку може називатися податковим плануванням. Цю позицію достатньо чітко аргументує С. В. Жестков, на його думку «якщо платник здійснює дії або угоди виключно для набуття права на податкові пільги чи структурування відносин між підприємствами з метою отримання переваг, пов'язаних тільки з податковими аспектами таких відносин в рамках діючо-

го законодавства, такі дії чи угоди за позовами податкових органів можуть бути визнані недійсними» [8, с. 6]. На нашу думку, такий підхід є більш вваженим. Отже, податкове планування не повинно змінювати сутність ведення бізнесу, його мету, воно повинно бути допоміжним інструментарієм для досягнення ділового результату, для підтримки функціонування та розвитку господарського суб'єкта в цілому.

Щодо визначення податкового планування, то серед формулювань цього поняття науковцями існують суттєві відмінності. Наприклад, на думку С.Г. Пепеляєва, «в основі податкового планування лежить максимально повне та правильне використання всіх встановлених законом пільг та переваг, а також оцінка позиції податкових органів та облік основних напрямів податкової, бюджетної та інвестиційної політики держави» [13, с. 578]. На нашу думку, таке визначення заслуговує на підтримку за умови внесення в нього певних уточнень та пояснень. Насамперед, сумнів викликає конструкція зазначеного визначення щодо використання пільг і переваг платником податків, які встановлені законом. Ми вважаємо, що сутністю податкового планування є застосування не тільки прямо регламентованих законом норм, які надають платнику податків можливість законно зменшувати обсяги свого податкового обов'язку, але й використання прогалін в законодавстві, положень та можливостей, які хоча прямо не закріплені законами чи підзаконними актами, але впливають із змісту законодавчої бази, тобто регулюють податкові відносини опосередковано.

При цьому, необхідно зробити застереження і щодо використання платником прогалін в законодавстві. На нашу думку, такий метод податкового планування хоча й є дозволеним, але є досить ризиковим та можливий тільки при короткостроковому податковому плануванні. Як зазначає В.А. Кашин, податкове планування має бути якомога перспективнішим [9, с. 301], оскільки більшість ділових рішень платника податків (особливо тих, що стосуються вибору об'єктів капіталовкладень) тягнуть за собою великі грошові та часові витрати, тому тактична перебудова може викликати значні втрати [5, с. 17]. А у випадку, коли при внесенні змін до чинного законодавства усуваються прогаліни в податковому законодавстві чи змінюється певний механізм реалізації та/або адміністрування податкового обов'язку, платник податків зазнає значного ризику для подальшого ведення своєї діяльності. Таким чином, податкове планування платника податків має ґрунтуватись не тільки на вивченні чинного законодавства та знаходженні прогалін в ньому, а, насамперед, на дослідженні податкової політики та загальної політики як держави, резидентом/нерезидентом якої він являється, так і держави/держав, на території яких він здійснюватиме свою підприємницьку діяльність (для міжнародної діяльності осіб). При цьому необхідним є дослідження специфіки суб'єкта та об'єкта оподаткування з урахуванням перспектив їх реформування.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна погодитись із С.В. Жестковим, який визначає податкове планування як «організацію підприємницької діяльності платника податків найбільш оптимальним з податкової позиції

способом, а також розробка та застосування спеціальних методів та прийомів, що дозволяють оптимізувати податкові зобов'язання підприємства правомірними способами та засобами» [8, с. 17]. Таким чином, податкове планування є також і складовою частиною, а точніше, інструментарієм організації грошових відносин на підприємстві. При цьому податкове планування займає досить специфічне місце в системі фінансового менеджменту, це обумовлено, насамперед, наявністю податкового аспекту в будь-якому сегменті грошового управління господарюючих суб'єктів [7, с. 6].

Досить часто в наукових працях поряд з поняттям «податкове планування» можна зустріти терміни «податкова оптимізація» та «податкова мінімізація», що використовуються як синонімічні конструкції. Проте таке отождивлення цих понять не є правильним. Адже, погоджуючись із О.С. Вилковою та М.В.Романовським, зазначимо, якщо податкова мінімізація – це зменшення всіх податків, то податкова оптимізація – це процес, пов'язаний з досягненням певних пропорцій всіх аспектів діяльності господарюючого суб'єкта в цілому, здійснюваних ним угод та проектів [4]. Тому більш доречним є використання в якості синоніму податкового планування саме поняття податкової оптимізації.

Природа податкового планування полягає в прагненні платника податків захистити свої майнові права. Це право платникові податків гарантовано цілою низкою правових норм. Насамперед, стаття 41 Конституції України закріплює право на свою власність; у статті 55 Конституції України закріплено право кожного на захист будь-якими не забороненими законом засобами своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань. По-друге, стаття 30 Податкового кодексу України закріплює права платника податків на використання податкових пільг, різновидом яких є спеціальні податкові режими, визначені Розділом XIV Податкового кодексу України.

На перший погляд може здатися, що явище «податкове планування» є вигідним лише для платника податків, дозволяючи йому скорочувати суму податкового обов'язку, а при цьому страждає інтерес держави, яка зазнає матеріальних збитків. На нашу думку, таке враження є хибним. Адже, не слід забувати, що основним методом податкового права виступає метод імперативний, а, отже, закріпивши можливість для платника податків законним способом скорочувати обсяг своїх податкових обов'язків, держава дозволяє недовільну поведінку платника податків щодо його податкового планування, а встановлює визначені рамки, в межах яких платник може вибирати методи та способи законного скорочення податкових платежів. При цьому держава матиме можливість контролювати вихід за ці рамки, що є забороненою поведінкою для платника податків. Таким чином, держава отримує ще один важіль контролю, за допомогою якого можна якщо не побороти повністю, то суттєво знизити явище, з яким намагаються боротися державні органи протягом всього існування держави – ухилення від сплати податків. До того ж, цілеспрямована боротьба з податковою оптимізацією ніколи не дасть системного результату. Так, у окремих випадках, можливим буде виявлення і усунення

явища скорочення податкових обов'язків платниками, які при цьому використовували прогалини в законодавстві чи інші способи оптимізації, але це будуть лише локальні рішення проблеми.

Таким чином, податкове планування виступає проявом компромісу між публічним та приватним інтересом. Платник податків, скорочуючи суми своїх податкових зобов'язань, реалізує свій інтерес, при цьому відраховуючи необхідні грошові суми державі. Для нього це має сенс, адже платник податків завжди зацікавлений в системі соціального забезпечення, захисті своїх приватних та майнових інтересів, високому рівні розвитку правової та соціальної культури, інфраструктури і т. ін. в державі, на території якої він проживає та/або веде свою господарську діяльність, а це означає, що дозволяючи платникові податків захищати свої приватні інтереси, для нього матиме сенс на добровільних засадах дбати про інтереси публічні.

Визначення поняття податкового планування необхідне насамперед для відмежування його від суміжних категорій. Як зазначає С.Г. Пепеляєв, «відсутність чітко розроблених принципів розмежування понять ухилення від сплати податків та податкового планування може призвести (і призводить на практиці) до підміни одного поняття іншим та, як наслідок, до необґрунтованого застосування фінансових санкцій – з однієї сторони, та суттєвих втрат в податкових надходженнях – з іншої» [13, с. 582]. Проблема посилюється ще й тим, що не розуміючи сутності податкового планування, податкові органи часто відмовляються надавати консультацію платнику податків щодо правомірності його дій, мотивуючи це «небажанням сприяти ухиленню від сплати податків» [13, с. 582].

Під межею звичайно розуміється крайня границя чого-небудь, тобто певні критерії здійснення діяльності, які виділяють її з-поміж суміжних явищ. А отже, межею податкового планування є критичні значення ознак, які його індивідуалізують, що відрізняють його від податкових правопорушень [7, с. 63]. Як зазначалося, єдиною законодавчо закріпленою нормою, яка регулює зменшення платником суми свого податкового обов'язку є положення статті 212 Кримінального кодексу України, в якій визначено ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та санкцію за таке діяння. Таким чином, законодавець визначає так звані критерій легітимності, який полягає у тому, що дії платника податків залишаються правомірними доти, поки в його діянні не будуть наявні ознаки складу злочину, передбаченого статтею 212 Кримінального кодексу України.

Проте практика виходить з того, що реальний стан речей є значно складнішим: окрім правомірних дій платника, спрямованих на захист своїх інтересів в рамках господарської діяльності та ухилення від сплати податків існують так звані «сірі схеми», які фактично не суперечать букві закону, але при цьому порушують його концепцію, основну ідею. Такі дії полягають в опосередкованому порушенні закону. Таким чином, стає зрозуміло, що для визначення меж податкового планування недостатньо врахування лише критерію легітимності. На наш погляд, це пояснюється тим, що специфіка пода-

ткових відносин через свою багатоманітність характеризується неспроможністю та об'єктивною неможливістю законодавця за допомогою правових норм визначити можливі правопорушення в галузі оподаткування.

В умовах формальної відсутності рамок податкового планування та дії в податковому праві принципу «дозволено все те, що прямо не заборонено законом», існує досить близьке до податкового планування та ухилення від сплати податків правове утворення, яке має назву обхід податків. Цей феномен не дістав закріплення ні в українському законодавстві, ні в правовій доктрині, що призводить до суміщення його з податковим плануванням, а в деяких випадках і з ухиленням від сплати податків. Таким чином, основна проблема розмежування правомірних і неправомірних дій платника податків щодо зменшення суми свого податкового обов'язку полягає не у відмежуванні податкового планування від ухилення від сплати податків, а у визначенні та знаходженні меж обходу податків.

На відміну від пасивної на сьогодні позиції українського законодавця щодо концепту обходу податків, економічно розвинені країни (особливо країни англосаксонської правової системи) визнають цю категорію на законодавчому рівні. А. Хензель виходить з того, що оподаткування ґрунтується на дотриманні норм законодавства, з огляду на що серед неправомірних способів зменшення суми податкового обов'язку розрізняється «податковий злочин» та «обхід податків». Податковий злочин характерний умисним невиконанням вимог податкового права, яке вже має вираз в певній законодавчій нормі, тоді як обхід податку має на меті перешкоджання появі податкової вимоги [1, с. 6].

Схожої позиції дотримується і А.В. Бризгалін, який виділяє дві категорії незаконного зменшення податкового обов'язку в залежності від характеру дій особи, та наслідків таких дій:

1) некримінальне ухилення від сплати податків – дії платника податків, якими порушується законодавство, проте, вони не становлять складу злочину, що робить неможливим притягнення такого платника податків до кримінальної відповідальності;

2) кримінальне ухилення від сплати податків – дії платника податків, якими не тільки порушується законодавство, а й вони становлять склад злочину, за що платник повинен притягатися до кримінальної відповідальності [3, с. 21].

На нашу думку, дії платника податків, які А.В. Бризгалін характеризує як некримінальне ухилення від сплати податків охоплюються поняттям обходу податків. Це пояснюється тим, що феномен обходу податків полягає в формальному додержанні платником податків приписів закону при здійсненні своєї діяльності, спрямованій на зменшення податкового обов'язку, але в той же час відбувається порушення самої ідеї та принципу закону. При цьому С.В. Жестков виділяє два способи обходу податків: законний та незаконний. Під законним він розуміє спосіб, за якого особа утримується від отримання прибутків в формах, з якими законодавець пов'язує обов'язок по сплаті пода-

тків, у тому числі й за підвищеними ставками [8, с. 16]. За незаконного ж способу обходу податків платник вдається до використання заборонених законом прийомів (наприклад, ухилення від реєстрації підприємства) і, таким чином, поряд з ухиленням від сплати податків, стає одночасно іншим правопорушенням [8, с. 16]. Підтримуючи такий підхід, часто науковці, спираючись на критерій легітимності, прирівнюють законний спосіб обходу податків до податкового планування, а незаконний – до ухилення від сплати податків, таким чином категорія «обхід податків» по суті зводиться нанівець.

Однак існує й інша точка зору стосовно визначення сутності обходу податків. Як відмічає М.А. Громов, для того, щоб зрозуміти природу обходу податків, застосування критерію легітимності не є доречним [6, с. 55]. Ми погоджуємося з таким твердженням, адже з формальної позиції дії особи є правомірними, вони не порушують приписів закону, тому прирівнювати такі дії до ухилення від сплати податків, компоненти якого мають чітке закріплення у Кримінальному кодексі України ні в якому разі не можна. В той же час такі дії не можна вважати цілком правомірними, оскільки вони спрямовані на порушення ідеї та змісту виконання податкового обов'язку. З огляду на це, ми вважаємо за доцільне стверджувати, що дії з обходу податків не можна автоматично вважати правомірними чи не правомірними, вони є оспорюваними. Кожна окрема ситуація, щодо якої існують сумніви з приводу віднесення її до податкового планування чи до обходу податків має бути предметом судового розгляду. Якщо суд у своєму рішенні не погоджується з доводами податкових органів, то дії платника податків мають кваліфікуватися як податкове планування, а отже визнаватися як повністю правомірні. У випадку, коли суд погодиться з позицією податкових органів щодо визнання певних дій платника обходом податків, ці дії мають визнатися такими, що тягнуть за собою певні наслідки, передбачені законом, що не означає застосування санкції за ухилення від сплати податків. Таким чином, ми погоджуємося з М.А. Громовим, на думку якого обхід податків є казуїстичним явищем, яке в залежності від обставин конкретної справи може визнаватися чи то податковим плануванням, чи то обходом податків як таким, але ніколи не має визнаватися як ухилення від сплати податків [6, с. 55].

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, необхідно зазначити про те, що важливість визнання як в наукових колах, так і законодавцями проблем, пов'язаних зі зменшенням платником податків свого податкового обов'язку не викликає сумнівів, адже побудова ефективної, розвиненої та збалансованої податкової системи більше не може йти порізно з такими категоріями, як податкове планування та обхід податків. Адже, прагнення будь-якої особи до скорочення своїх витрат, в тому числі пов'язаних із податковим обов'язком, є цілком природним явищем. На нашу думку, повернення уваги в сторону дослідження, розробки і в подальшому закріплення на законодавчому рівні таких правових категорій як «податкове планування», «обхід податків» нададуть змогу платникові податків повніше реалізувати свій інтерес стосовно захисту права власності.

Бібліографічні посилання

1. *Hansel, Johannes*. Die Verfassung als Schranke des Steuerrechts. Zur Beschriinkung des kantonalen Steuerrechts durch Grundrechte der Schweizerischen Bundesverfassung. [The condition as barrier of the tax law. To the limitation of the kantonalen tax law by fundamental rights of the Swiss Federal Constitution]. Berne, Stuttgart: Paul Haupt, 1973.
2. *Kirkbride James and Abimbola A. Olowofogeku*. Revenue Law. Principles and Practice/ Kirkbride James and Abimbola A. Olowofogeku . – Tudor, 1998. – P. 401.
3. *Брызгалин А.В.* Налоговая оптимизация: принципы, методы, рекомендации, арбитражная практика / под ред. А.В. Брызгалина. Изд. 2-е, перераб. и доп. – Екатеринбург, 2005. – 304 с.
4. *Вылкова Е.С.* Налоговое планирование/ Е.С. Вылкова, М.В. Романовский. – СПб.: Питер. - 2004. – 634 с.
5. *Глинов А.В.* Административно-правовое регулирование налогового планирования в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / А.В. Глинов. – М., 2005. – 206 с.
6. *Громов М.А.* Правовое регулирование налогового планирования в Российской Федерации (проблемы правовой сущности): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14/ М.А. Громов. – М.: Московская государственная юридическая академия, 2003. – 169 с.
7. *Гусева Т. А.* Налоговое планирование в предпринимательской деятельности: правовое регулирование: монография/ Т.А. Гусева: под ред. д-ра юрид. наук, проф., Н.И. Химичевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Вольтерс Клувер, 2007. – 432 с.
8. *Жестков С.В.* Правовые основы налогового планирования (на примере групп предприятий): Учебное пособие/ С.В. Жестков. – М.: Академический правовой университет, 2002. – 141 с.
9. *Кашин В. А.* Налоговые соглашения России. Международное налоговое планирование для предприятий /В.А. Кашин. – М. : Финансы, Юнити, 1998. – 383 с.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III // Відомості Верховної Ради . – 2001. – №25-26. – Ст. 131.
11. *Ларо Д.* Судебная доктрина экономической сущности в США/ Д. Ларо// Налоговые споры . – М.: Статут, 2012. – С. 83 – 101.
12. *Мышкин Б.В.* Налоговая оптимизация как проявление налоговой протосубъектности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 14 / Б.В. Мышкин. – М., 2004. – 189 с.
13. Налоговое право: Учебное пособие / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М.: ФБК-ПРЕСС, 2000. – 601с.
14. Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №№13-14, 15-16, 17. – Ст.112.
15. *Ромовська З. В.* Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : підручник / З.В. Ромовська. - 2-ге вид., доп. – К.: Правова єдність: Алерта; К.: КНТ. – 2009. – 594 с.
16. У истоков финансового права / Орлов М.Ф., Сперанский М.М., Тургенев Н.И.; Сост.: Ялбулганов А.А.; Под ред.: Козырин А.Н. – М.: Статут, 1998. – 432 с.
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003, № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Бондаренко М.А. **Понятие, сущность и пределы налогового планирования в Украине.** Статья посвящена выяснению понятия, сущности и пределов налогового планирования. Исследованы различные подходы к определению налогового планирования, обхода налогов. Предложено наиболее оптимальное, по мнению автора, понятие налогового планирования. Указано на необходимость закрепления термина «налоговое планирование» и определение его пределов на законодательном уровне.

Ключевые слова: налоговое планирование, уклонение от уплаты налогов, обход налогов, налоговая оптимизация, налоговая минимизация.

Bondarenko M.O. The concept, nature and limits of tax planning in Ukraine. The present article is concerned with identifying the definition, essence, and boundaries of the tax planning. It is noted on the absence of the definition and mechanism of the tax planning in the Ukrainian legislation despite the global positive experience of determining the tax planning in the national legislation. It is emphasized on the indisputable right of the taxpayer to the tax planning. Attention is focused on the fact that not every taxpayer activity, based on the legitimate means, is aimed to reduce the amount of the tax debt can be named as the tax planning. There is also noted on the characteristics of the tax planning, according to which the tax planning activity does not change the essence of the business, its purpose; it should be an auxiliary tool to achieve business results, to support the operation and development of the economic entity as a whole. It is analyzed various scientific positions on the definition of the tax planning. It is noted that the essence of the tax planning activity is to use not only directly regulated by the law norms that provide the taxpayer with the opportunity to reduce the amount of its tax debt legally, but also the use of gaps in the legislation, regulations and opportunities that (although not expressly enshrined in laws or regulations) derived from the content the legislative framework, i.e. regulate tax relations indirectly. It is analyzed the difference between the tax optimization and the tax minimization. Attention is focused on the phenomenon of tax circumvention. The last one is defined as the formal observance of the law provisions by the taxpayer in carrying out its activities aimed at reducing the tax debt, but at the same time there is an infringement of the idea and principle of law. It is noted that each individual situation, in which there are doubts about its attribution to the tax planning or to circumvent tax should be the subject of litigation.

Keywords: tax planning, tax evasion, tax avoidance, tax optimization, tax minimization.

Надійшла до редакції 24.03.2016

Глуховеря О.В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ КВАЛІФІКАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНОЮ КОМІСІЄЮ ПРОКУРОРІВ

Розглянуто питання удосконалення правового регулювання дисциплінарного провадження в органах прокуратури України, а саме проблеми реалізації своїх повноважень у досліджуваній сфері Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів. Обґрунтовано, що питання реалізації відповідних норм потребують чіткого правового регулювання та прийняття відповідних підзаконних правових актів, в яких слід передбачити конкретні повноваження Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії із реалізації своїх повноважень.

Ключові слова: прокуратура, прокурор, дисциплінарне провадження, дисциплінарна відповідальність, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія.

Постановка проблеми. У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її права і свободи є найвищою соціальною цінністю, а їх захист представляє собою одне з пріоритетних завдань держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ці конституційні положення актуалізують функціонування правового механізму забезпечення основних прав і свобод громадян.

Особливе місце в зазначеному механізмі відведено органам прокуратури України. Діяльність органів прокуратури спрямована на захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, у тому числі шляхом підтримання державного обвинувачення в суді, здійснення наглядових повноважень за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на велике значення необхідності дослідження особливостей застосування до прокурорів заходів дисциплінарної відповідальності, слід зазначити, що в сучасних умовах реформування цього відомства, комплексного наукового дослідження цих питань не було.

Окремі проблеми щодо дисциплінарного провадження стосовно прокурорів були предметом наукових досліджень таких фахівців: О. В. Агеєв, Н. М. Вапнярчук, В. В. Долежан, Р. А. Жоган, О. С. Іщук, М. Ю. Івчук, С. А. Кулініч, П. М. Каркач, І. І. Крилов, Т. В. Корнякова, М. В. Косюта, В. А. Миколенко, С. В. Подкопаєв, А. В. Пшонка, Є. М. Попович, Д. М. Романяк, Г. П. Середа, В. В. Сухонос, Ю. В. Ударцов та інші. Проте комплексних досліджень актуальних питань удосконалення дисциплінарного провадження в органах прокуратури в сучасних умовах не проводилося.

Метою статті є дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням правового регулювання дисциплінарного провадження в органах прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Виконання покладених на органи прокуратури завдань є можливим лише за умови належного виконання прокурорами службових обов'язків. Випадки порушення службової дисципліни завдають шкоди авторитету прокуратури, ставлять під сумнів, а іноді й унеможливають, виконання її соціальної ролі – захисника законних прав і свобод людини. У цьому зв'язку підвищення й підтримання авторитету прокуратури, як гаранта законності в суспільстві, найтіснішим чином пов'язано із забезпеченням дисципліни її посадових осіб [1].

Дисциплінарна відповідальність реалізується в кожному конкретному випадку порушення особою дисципліни в результаті правозастосовної діяльності, шляхом встановлення події правопорушення, збирання необхідних матеріалів і доказів, їх перевірки, визначення наявності юридичних і фактичних підстав відповідальності [2, с. 84].

Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [3] визначено, що дисциплінарне провадження щодо прокурорів здійснюється Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів, яка, крім іншого, має повноваження не лише проведення добору прокурорів на відповідні посади, а й

розгляду скарг (заяв) про вчинення прокурором дисциплінарного проступку та здійснення безпосередньо дисциплінарного провадження.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів, як незалежний виборний орган в системі прокуратури, згідно із законодавством, здійснює неупереджений розгляд відомостей та обставин дисциплінарного провадження щодо прокурора.

Згідно зі ст. 45 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [3], право на звернення до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів із скаргою (заявою) про вчинення прокурором дисциплінарного проступку має кожен, кому відомі такі факти. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів розміщує на своєму веб-сайті рекомендований зразок скарги (заяви).

Секретаріат Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів у день надходження скарги (заяви) реєструє її та за допомогою автоматизованої системи визначає члена Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів для вирішення питання про відкриття дисциплінарного провадження.

Прийняття рішення про відкриття дисциплінарного провадження здійснюється членом Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Після відкриття дисциплінарного провадження член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів проводить перевірку в межах обставин, повідомлених у скарзі (заяві). У разі виявлення під час перевірки інших обставин, що можуть бути підставою для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності, інформація про це включається у висновок члена Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів за результатами перевірки.

Член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів має право звернутися до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів із клопотанням про необхідність відсторонення прокурора від посади до завершення дисциплінарного провадження.

Під час здійснення перевірки член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів має право ознайомлюватися з документами, що стосуються предмета перевірки, отримувати їх копії, опитувати прокурорів та інших осіб, яким відомі обставини вчинення діяння, що має ознаки дисциплінарного проступку, отримувати за письмовим запитом від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадян, громадських об'єднань необхідну для проведення перевірки інформацію. Прокурор, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження, має право надавати пояснення або відмовитися від їх надання стосовно себе.

Член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів за результатами перевірки готує висновок, який повинен містити інформацію про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку прокурора та виклад обставин, якими це підтверджується.

Розгляд висновку про наявність чи відсутність дисциплінарного проступ-

ку прокурора відбувається на засіданні Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. На засідання запрошуються особа, яка подала скаргу (заяву), прокурор, стосовно якого відкрито дисциплінарне провадження, їхні представники, а у разі необхідності й інші особи. Повідомлення про час та місце проведення засідання Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів має бути надіслано не пізніше як за десять днів до дня проведення засідання.

Висновок про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку прокурора розглядається за його участю і може бути розглянутий без нього лише у випадках, коли належним чином повідомлений прокурор:

- 1) повідомив про згоду на розгляд висновку за його відсутності;
- 2) не з'явився на засідання, не повідомивши про причини неявки;
- 3) не з'явився на засідання повторно.

Рішення про можливість розгляду висновку за відсутності відповідного прокурора приймає Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів приймає рішення в дисциплінарному провадженні більшістю голосів від свого загального складу. Перед прийняттям рішення Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів за відсутності прокурора, стосовно якого здійснюється провадження, і запрошених осіб обговорює результати розгляду висновку про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку прокурора.

Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів викладається в письмовій формі, підписується головою і членами Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, які брали участь у розгляді висновку про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку, і оголошується на засіданні цього органу.

Це загальні засади здійснення дисциплінарного провадження щодо прокурорів. З наведеного вище ми бачимо, що Закон України «Про прокуратуру» передбачає якісно нові підходи до формування засад притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності та функціонування Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Дослідження адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів в умовах реформування прокуратури, створення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії на даний момент належить до малорозроблених та неоднозначних у сучасній юридичній науці. Водночас відповідно до Закону України «Про прокуратуру», Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів наділена особливими повноваженнями, які мають важливе значення для кадрового забезпечення прокуратури в цілому, тому ви-значення структури адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів у юридичній науці є актуальним [4].

Колегіальність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів обумовлюється особливостями формування її складу. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів є най-більш важливою ланкою у роботі з кадрами в органах прокуратури України. Від ефективності організації її роботи залежить ефективність комплектування місцевих прокуратур працівни-

ками, які повинні мати високий рівень фахової підготовки, та Генеральної прокуратури України прокурорами, які повинні відповідати вимогам, визначеним у ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» [4].

Наступне, на що необхідно звернути увагу, це те, що дисциплінарне провадження, яке здійснюється Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів, проводиться на засадах змагальності та має багато спільних рис із судовим провадженням. Незважаючи на задекларовану змагальність дисциплінарної процедури щодо встановлення обставин вчинення прокурором дисциплінарного проступку в ч. 5 ст. 47 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, необхідно зазначити, що з теоретико-прикладної точки зору вона такою не є.

Член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, що порушує дисциплінарне провадження та проводить дисциплінарне розслідування, є одночасно і слідчим (проводить перевірку), і прокурором (доводить свої висновки до відомого дисциплінарного органу), і суддею (коли готує висновок та присутній на вирішенні справи як суддя). Це порушує принцип змагальності та безсторонності. Відповідно до європейських стандартів, дисциплінарна процедура має бути аналогічною до визначеної п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини та в повному обсязі гарантувати право на захист [5].

Дисциплінарне провадження має ряд спільних рис із судовим провадженням, оскільки повинне проводитися на засадах змагальності та колегіально у відкритому засіданні з дотриманням особливої процедури винесення рішення (збір додаткових матеріалів, можливість винесення окремої думки тощо), прокурор, який притягається до дисциплінарної відповідальності, наділений комплексом процесуальних прав (право заявити відвід, надати пояснення, ставити запитання учасника провадження, висловлювати заперечення, заявити клопотання, оскаржити прийняте рішення). Такий особливий порядок, з одного боку, спрямований на поліпшення діяльності прокурорів, а з іншого – на захист їх прав, прокурорської незалежності, виключення необґрунтованого притягнення їх до дисциплінарної відповідальності [6, с. 68].

Наступний проблематичний момент, на який хотілося б звернути увагу, це наявність права у будь-якої особи, згідно з ч. 2 ст. 45 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, звернутися зі скаргою на прокурора. У зв'язку з цим слід підтримати А.П. Горзова, який вважає, що треба передбачити запобіжну норму, яка б не допускала випадків зловживання правом на звернення до уповноваженого органу без достатніх підстав, та передбачити юридичну відповідальність осіб, які зловживають таким правом [4].

Законом «Про прокуратуру» встановлено й певні гарантії незалежності прокурора та уникнення випадків безпідставного притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Зокрема прокурора не може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за скаргою (заявою чи повідомленням), що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку прокурора, а також за анонімними заявами (скаргами). Таким чином, підста-

вою для відкриття дисциплінарного провадження щодо прокурора повинна бути заява (скарга) фізичної чи юридичної особи, в якій містяться конкретні відомості про порушення прокурором вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги.

Наступне питання, яке потребує удосконалення правового регулювання, це відсутність чіткої та детальної процедури застосування до прокурора заходів дисциплінарної відповідальності. У Законі України «Про прокуратуру» повноваження Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів вписано у загальному вигляді.

Таким чином, і в цьому варто підтримати С.В. Подкопаєва, зазначивши, що новий Закон України «Про прокуратуру» містить низку логіко-структурних недоліків у регламентації організації та діяльності КДКП. Зокрема, можна вказати на відсутність урегульованості низки процедурних моментів (неповнота правового регулювання); невідповідність назв статей їхньому змісту; суперечливість деяких положень; недостатню чіткість і зрозумілість [7, с. 152].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що хоча Законом України «Про прокуратуру» й змінено загальні засади та принципи дисциплінарного провадження, однак окремі питання реалізації відповідних норм потребують чіткого правового регулювання та прийняття відповідних підзаконних правових актів, в яких слід передбачити конкретні повноваження Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії із реалізації своїх повноважень.

Бібліографічні посилання

1. Пшонка А. В. Дисциплінарна відповідальність прокурорів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / А. В. Пшонка. – Х., 2006. – 22 с.
2. Подкопаєв С. Проблеми законодавчого регулювання дисциплінарної відповідальності судді / Подкопаєв С., Сирай М. // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2011. – № 2. – С. 83-86.
3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Горзов А.П. Дисциплінарна відповідальність прокурора як елемент його адміністративно-правового статусу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А.П. Горзов. – К., 2015. – 226 с.
5. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р. (ратифікована 17.07.1997; набрання чинності для України 11.09.1997) // Голос України. – 2001. – № 3.
6. Толочко О. Дисциплінарна відповідальність прокурорів: недоліки правового регулювання / О. Толочко, С. Подкопаєв // Юридичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 65-69.
7. Подкопаєв С. В. Проблеми законодавчої регламентації організації та діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів / С. В. Подкопаєв // Науковий часопис Нац. акад. прокуратури України. – 2014. – № 4. – С.145-153.

Глуховець А.В. Некоторые особенности реализации своих полномочий Квалификационно-дисциплинарной комиссией прокуроров. Рассмотрены вопросы усовершенствования правового регулирования дисциплинарного производства в органах проку-

ратуры Украины, а именно проблемы реализации своих полномочий в исследуемой сфере Квалификационно-дисциплинарной комиссией прокуроров. Обосновано, что вопросы реализации соответствующих норм нуждаются в четком правовом регулировании и принятии соответствующих подзаконных правовых актов, в которых следует предусмотреть конкретные полномочия Квалификационно-дисциплинарной комиссии по реализации своих полномочий.

Ключевые слова: *прокуратура, прокурор, дисциплинарное производство, дисциплинарная ответственность, Квалификационно-дисциплинарная комиссия.*

Hlukhoverya O.V. Some features of the exercise of its powers by the Qualificatory-disciplinary commission of prosecutors. The article is sanctified to the questions of improvement of the legal adjusting of disciplinary production in the organs of office of public prosecutor of Ukraine, namely to the problems of realization of the plenary powers in the field of investigated by the Qualificatory-disciplinary commission of public prosecutors. Grounded, that the questions of realization of corresponding norms need the clear legal adjusting and acceptance of corresponding підзаконних legal acts in that it follows to envisage concrete plenary powers of Qualificatory-disciplinary commission on realization of the plenary powers.

Implementation of the tasks fixed on the organs of office of public prosecutor maybe only on condition of the proper implementation by the public prosecutors of official duties. The cases of violation of official discipline harm to authority of office of public prosecutor, put under a doubt, and sometimes and do impossible implementation of her social role of -захисника of legal rights and freedoms of man. In this connection of increase and maintenance of authority of office of public prosecutor as a guarantor of legality in society is by the closest character related to providing of discipline of her public servants.

Qualificatory-disciplinary commission of public prosecutors – as the independent elected body in the system of office of public prosecutor, in compliance with the legislation, carries out неупереджений consideration of information and circumstances of disciplinary production in relation to a public prosecutor.

After opening of disciplinary production the member of Qualificatory-disciplinary commission of public prosecutors conducts verification within the limits of the circumstances put in a fame in a complaint (to the statement). In case of exposure during test of other circumstances that can be founding for bringing in of public prosecutor to disciplinary responsibility, information about it joins in the conclusion of member of Qualificatory-disciplinary commission of public prosecutors on results verification.

Next question that needs the improvement of the legal adjusting it is absence of clear and detailed procedure of application to the public prosecutor of measures of disciplinary responsibility. In Law of Ukraine "On the office of public prosecutor" of plenary powers Qualificatory – of disciplinary commission public prosecutors it is written in a general view.

Keywords: *office of public prosecutor, public prosecutor, disciplinary production, disciplinary responsibility, Qualificatory-disciplinary commission.*

Надійшла до редакції 22.03.2016

Коротич І.І.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Проаналізовано особливості адміністративно-правового статусу Національного антикорупційного бюро України, досліджено його структуру. Приділено увагу завданням та функціям антикорупційного бюро, визначено та досліджено його компетенцію. Приділено увагу питанням кваліфікаційних вимог до працівників Національного антикорупційного бюро та випадкам їх відповідальності.

***Ключові слова:** Національне антикорупційне бюро України, адміністративно-правовий статус, компетенція, функції, адміністративна правосуб'єктність, відповідальність.*

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться

Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 роках держава займала 144 місце із 176 країн, в яких проводилися дослідження. На сьогодні в Україні створено достатні передумови для розбудови ефективного державного механізму запобігання та протидії корупції. Ухвалення низки антикорупційних законів (жовтень 2014 р.) стало початком системної реформи з подолання корупції. Вкрай важливим є створення спеціалізованого антикорупційного органу, відповідального за виявлення та розслідування злочинів, вчинених високопосадовцями (Національне антикорупційне бюро).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Безпосередньо проблеми антикорупційної політики та антикорупційного законодавства досліджували у своїх працях П. Андрушко, О. Головкін, Р. Гречанюк, М. Грищенко, М. Гуцалюк, О. Дудоров, О. Кузьмін, В. Тацій, Т. Тертиченко, М. Хавронюк, Т. Чернявська, О. Юрченко та інші.

Метою даної статті є проаналізувати адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України, визначити та дослідити його структуру.

Виклад основного матеріалу. Наукове визначення статусу Національного антикорупційного бюро неможливе без визначення понять адміністративно-правового регулювання і адміністративно-правового статусу. В загальній теорії права під правовим регулюванням розуміється вплив права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед

норм права. Адміністративно-правове регулювання діяльності Національного антикорупційного бюро можна визначити як специфічний різновид правового регулювання, спрямований на втілення організаційно-правових засобів забезпечення законності і дисципліни, що здійснюється за допомогою певної сукупності засобів, які виражають матерію права.

В адміністративному праві під суб'єктом розуміють носія (власника) прав і обов'язків у сфері державного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, здатного надані права реалізовувати, а покладені обов'язки виконувати. З даного визначення випливає, що, по-перше, "претендент" на статус суб'єкта адміністративного права за своїми особливостями потенційно здатний бути носієм суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління, тобто повинен мати комплекс соціальних передумов, що дозволяють надати йому суб'єктивні права і обов'язки [10, с. 96].

Соціальні особливості спричиняють комплекс передумов, які свідчать про потенційну можливість Національного антикорупційного бюро бути суб'єктом, а адміністративно-правові норми, використовуючи ці передумови, визначають місце і роль бюро у сфері державного управління та органів влади. Слід зазначити, що уточнення змісту правового статусу можливе за умови проведення аналізу особливостей правовідносин у конкретній сфері, адже ці особливості визначають зміст суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як основи правового статусу. У ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено, що Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Абстрагуючись від розгляду конкретного суб'єкта адміністративного права (Національного антикорупційного бюро) звернемося до узагальнених дефініцій визначення адміністративної правосуб'єктності.

Потенційна здатність мати права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність), наявність суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління формують адміністративно-правовий статус суб'єкта, є складовими адміністративної правосуб'єктності [10, с. 97].

Під адміністративною правоздатністю розуміють: здатність суб'єкта адміністративних правовідносин мати права та нести юридичні обов'язки у сфері виконавчої влади [1, с. 8]. Правоздатність з'являється з моменту виникнення суб'єкта. Наявність адміністративної правоздатності державних органів, державних і недержавних організацій зазначає Ф. Фіночко [2, с. 44]. Їх адміністративна правоздатність виникає, як правило, з моменту видання акта

про їх заснування, а припиняється із ліквідацією або реорганізацією.

Адміністративна дієздатність – це здатність суб'єкта самостійно, осмисленими діями реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері державного управління [10, с. 97]. Складовою дієздатності є адміністративна деліктоздатність, тобто здатність суб'єкта нести за порушення адміністративно-правових норм юридичну відповідальність.

Суб'єктивні права у сфері державного управління – це надана і гарантована державою, а також закріплена в адміністративно-правових нормах міра можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, яка забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин.

Діалектичною протилежністю суб'єктивних прав у сфері державного управління є суб'єктивні юридичні обов'язки. Вони нерозривно пов'язані і не можуть існувати один без одного, оскільки право одного суб'єкта не може бути реалізоване поза виконанням обов'язку іншим суб'єктом. Суб'єктивні адміністративно-правові обов'язки – це покладена державою і закріплена в адміністративно-правових нормах міра належної поведінки у правовідносинах, їх реалізація, забезпечена можливістю державного примусу.

Питання про правовий статус Національного антикорупційного бюро цікаве тим, що сам термін “правовий статус” в юридичній літературі визначається неоднозначно. У загальних працях під правовим статусом державного органу найчастіше розуміють певну сукупність його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань. Однак, як бачимо, таке визначення не охоплює частини питань організації і діяльності державних органів, які визначають їх правовий стан або статус.

Складовими частинами правового статусу органу держави і посади є чотири елементи: цільовий блок; компетенція; організаційний блок елементів; відповідальність. У цільовий блок включено такі категорії, як “мета”, “завдання”, “функції”. Таким чином, беручи за підґрунтя наведену позицію, ми маємо можливість дослідити категорії “мета”, “завдання”, “функції” стосовно Національного антикорупційного бюро як державного правоохоронного органу. Розглянемо детальніше окремі елементи запропонованого цільового блоку.

Функції визначалися у науковій літературі як юридично необхідні види діяльності [5, с. 1], як комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових впливів органу, кожного структурного підрозділу, який слугує напрямком для досягнення мети, поставленої перед системою управління [6, с. 43]. Пропонувалася й ширша характеристика функцій органу як складових частин змісту його діяльності, які відображені у встановлених для органу завданнях щодо забезпечення життєво важливих потреб керованого об'єкта і здійснюються структурними підрозділами (і посадовими особами) органу через реалізацію покладених на них повноважень [8, с. 64].

Тобто функції – це основні взаємопов'язані напрямки діяльності, які реалізуються як органом у цілому, так і його структурними підрозділами, посадовими особами і службовцями для досягнення загальної мети. Функціям

властиві безперервність і постійність, необумовленість конкретними подіями і діями. Щодо завдань, то вони, по суті, мають тимчасовий характер. Передбачається, що по їх досягненні у процесі діяльності вони будуть або зняті, або змінені на нові. Не можна проголошувати як завдання положення постійного змісту.

Разом з тим досить складно назвати функцію, не вказавши її призначення, тобто не визначивши відповідного завдання. Інколи на основі того, що “по суті і по формі викладення функції і завдання співпадають”, фактично виправдовується думка про самостійне існування так званих “функцій – завдань” і “функцій – дій” [7, с. 25]. Можливо, слід говорити або про завдання (цілі), або про функції як безперервну єдність завдань (належного) і дії цих завдань (сутнього). Тому в статусі державного органу, в тому числі й Національного антикорупційного бюро, чітке закріплення (і розмежування) функцій можливе і доцільне шляхом вказівки на завдання, поставлені перед ними. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Характеризуючи компетенцію органів держави, О.Е. Кутафін і К.Ф. Шеремет підкреслювали, що вона становить правовий засіб (форму) суспільного розподілу праці по управлінню державою і суспільством [9, с. 26]. Наділення органів держави компетенцією є однією з передумов ефективності використання можливостей держави в керівництві суспільно-політичними процесами. Чим вірніше визначена компетенція органу, тим злагоженіше працює апарат, ефективніше використовуються правові, організаційні та інші засоби для вирішення завдань суспільного розвитку.

Деякими авторами компетенція органу визначалася як “коло підвідомчих йому питань з відповідним обсягом прав та обов’язків, які необхідні для їх вирішення” [10, с. 102]. Більш обґрунтованою є, на нашу думку, позиція, що компетенція органу включає в себе два елементи – по-перше, “предмети відання” (суспільні відносини), по-друге, “права та обов’язки” або “владні повноваження” органу [12, с. 23, 26]. Мета створення органу вже передбачає ті головні галузі суспільних відносин, у яких йому потрібно діяти. Звичайно, сфера діяльності органу повинна знайти відображення в його компетенції, бути юридично виправданою. Ось чому компетенцію логічно починати із встановлення суспільних відносин, в межах яких діє орган держави, тобто “кола його діяльності”. Це коло діяльності органу держави, в його юридично значущому відображенні в законодавстві, можна назвати предметом його відання (або ж у лінгвістичній інтерпретації “підвідомчістю”). При цьому важливо пам’ятати, що предмети відання (підвідомчість) – це не окремі питання і не сукупність будь-яких питань, а конкретні галузі державної діяльності. Предмети відання (підвідомчість) – перший складовий елемент компетенції Національного антикорупційного бюро. Це ті суспільні відносини, у яких бюро юридично компетентне.

Другим елементом компетенції органу держави є його повноваження, які, з одного боку, є прямим вираженням державного владування, а з іншого – специфічною ознакою органу. У науковій літературі повноваження визначалися як те, що можна зробити, які заходи може вжити орган, як єдність прав і обов'язків [11, с. 119], юридичний засіб, за допомогою якого орган держави виконує свої функції [9, с. 31]. На наше переконання, наведені думки правильно характеризують повноваження як елемент компетенції органу, акцентуючи на різних його аспектах.

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» чітко не визначено повноваження цього органу, а його норми є бланкетними та відсилають до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), в якій регламентовано підслідність органів, що здійснюють досудове розслідування.

Як зазначає Р. Гречанюк, з огляду на права та обов'язки, якими наділене НАБУ, можна зробити висновок, що цей орган виконує три функції:

- 1) оперативно-розшукову;
- 2) досудового розслідування;
- 3) превентивну, що полягає у здійсненні інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ [4].

Наступним складовим елементом правового статусу Національного антикорупційного бюро є організаційний блок. До нього належать положення, які визначають порядок утворення і структуру органу, порядок встановлення посади, а також порядок призначення до складу органу і заміщення відповідної посади. Національне бюро складається з центрального і територіальних управлінь. Для забезпечення виконання завдань Національного бюро його Директор утворює своїм рішенням не більше семи

територіальних управлінь Національного бюро, юрисдикція яких охоплює визначені в рішенні області України, Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь. До структури управлінь Національного бюро можуть входити підрозділи детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, підрозділи швидкого реагування, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників, представництва інтересів в іноземних юрисдикційних органах, експертні, фінансові, кадрові та інші підрозділи.

На службу до Національного бюро приймаються на конкурсній, добровільній, контрактній основі громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки. Кваліфікаційні вимоги до професійної придатності визначаються Директором Національного бюро. Призначення на посади у Національному бюро здійснюється виключно за результатами відкритого конкурсу, що проводиться в порядку, ви-

значеному Директором Національного бюро, крім призначення на посади першого заступника та заступників Директора Національного бюро.

Відповідальність є невід'ємною частиною правового статусу Національного антикорупційного бюро, яке зобов'язане нести правову відповідальність у випадку порушення законності, прав особи у процесі здійснення своїх функцій [1, с. 70]. Згідно з ч. 2. ст. 19 Конституції України, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи зобов'язані діяти тільки на основі, в межах повноважень і засобами, які передбачені Конституцією і законами України. Стаття 56 Конституції України передбачає, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень.

Відповідно до статті 20 Закону «Про національне антикорупційне бюро», працівники Національного бюро самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони зобов'язані відмовитися від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать законодавству, а також вжити інших заходів, передбачених законом. Працівники Національного бюро за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність.

У разі порушення працівником Національного бюро під час виконання ним своїх службових обов'язків прав чи свобод особи Національне бюро вживає в межах своєї компетенції заходів із поновлення цих прав і свобод, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди, притягнення винних до юридичної відповідальності.

Як зазначає, В.І. Чечерський, нелогічною є норма частини 3 статті 29 Закону, за якою встановлення невідповідності рівня життя працівника Національного бюро майну й доходам цього працівника та його членів сім'ї є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності. Водночас наявність надмірних доходів повинна спершу стати предметом службового розслідування щодо корупційної складової, за результатами якого слід приймати рішення згідно з кримінальним законодавством [13, с. 147–148].

Висновки. Правовий статус Національного антикорупційного бюро є складною правовою конструкцією, який включає в себе: цілі, завдання, функції; компетенцію; організаційний блок елементів; відповідальність. Цілі, завдання, функції бюро – це різнопорядкові категорії. Функції доцільно формулювати у відповідних нормативних актах через закріплення встановленого переліку завдань. Компетенція бюро вміщує в собі предмети відання (підвідомчість) та повноваження (обов'язки). Зауважимо також, що бюро отримало статус правоохоронного органу, це означає, що національне бюро буде володіти повноваженнями досудового слідства, оперативно-розшукової діяльності, повноважень арешту та викриття корупційних правопорушень та ін.

Незалежність бюро забезпечується особливим порядком відбору дирек-

тора бюро та вичерпним переліком підстав для його звільнення, конкурсними засадами відбору співробітників бюро, особливими засобами забезпеченням безпеки співробітників бюро та членів їх сімей.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративне право України : словник-довідник // укладачі: В.К. Шкарупа, Ю.А. Ведерніков, В.П. Пібчибій. – Дніпропетровськ, 2001.
2. Административное право Украины : учебник / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гаращук и др. ; под ред. Ю.П. Битяка. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х., 2003.
3. *Алексеев С.С.* Общая теория права / С.С. Алексеев. – М., 1982. – Т. 2.
4. *Гречанюк Р.* Функції і повноваження спеціальних антикорупційних органів України, Польщі та Молдови: порівняльний аналіз / Р. Гречанюк // Науковий часопис Нац. акад. прокуратури України. – 2015. – № 2. – С. 41–48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/grechanuk.pdf>
5. *Григорян Л.А.* Советы – органы власти и народного самоуправления / Л.А. Григорян. – М., 1965.
6. *Грошевий Ю.М.* Актуальні проблеми законодавчого процесу в Україні / Грошевий Ю.М., Тацій В.Я. // матеріали науково-практ. конф. „Концепція розвитку законодавства України”. – К., 1996. – С. 33–35.
7. *Коваль Л.В.* Адміністративне право : курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів / Л.В. Коваль. – К., 1996.
8. *Коваль Л.В.* Административно-деликтное отношение / Л.В. Коваль. – К., 1979.
9. Кодекс Украины об административных правонарушениях (научно-практический комментарий). – Х., 2000.
10. *Колпаков В.К.* Адміністративне право України : підручник. – К., 1999.
11. *Комзюк А.Т.* Деякі проблеми розвитку законодавства про адміністративний приєм / Комзюк А.Т., Безсмертний Є.О. // матеріали науково-практ. конф. „Концепція розвитку законодавства України”. – К., 1996. – С.119–121.
12. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / отв. ред. Б.А. Страшун. – М., 1996. – Т. 2.
13. *Чечерський В.І.* Окремі проблеми нормативного регулювання статусу Національного бюро розслідувань України / В.І.Чечерський // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2015. – Серія Право. – Вип. 32. – Т. 3. – С. 145–148.

Коротич И.И. *Отдельные аспекты административно-правового статуса Национального антикоррупционного бюро Украины.* Рассмотрены особенности административно-правового статуса Национального антикоррупционного бюро Украины, исследована его структура. Уделено внимание заданиям и функциям антикоррупционного бюро, определены и исследованы вопросы его компетенции. Рассмотрены квалификационные требования к сотрудникам Национального антикоррупционного бюро Украины, проанализированы основания их ответственности.

Ключевые слова: *Национальное антикоррупционное бюро Украины, административно-правовой статус, компетенция, функции, административная правосубъектность, ответственность.*

Korotych I.I. *Some aspects of administrative and legal status of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.* In the scientific article the features of legal status of the National anti-corruption bureau of Ukraine are considered, its structure is explored. Attention to the tasks and functions of bureau is spared, the questions of its jurisdiction are certain and explored. The qualifying requirements to the employees of the National anti-corruption bureau of Ukraine are considered, the grounds of their responsibility are analysed.

Social features determined the complex of pre-conditions which testify to potential possibility of the National anti-corruption bureau to be a subject, and legal norms, using these pre-conditions, determine the location and role of bureau in the field of state administration and

bodies of power. It should be noted that clarification of maintenance of legal status is possible on condition of conducting of analysis of features of legal relationship in a concrete sphere, in fact these features determine maintenance of equitable rights and legal duties as bases of legal status.

A question about legal status of the National anti-corruption bureau is interesting to those, that the term "legal status" in legal literature is determined ambiguously.

It is certain, that four elements are component parts of legal status of state body: destination block; jurisdiction; organizational block of elements; responsibility.

Legal status of the National anti-corruption bureau is an elaborate legal design, which includes at itself: aims, task, functions; jurisdiction; organizational block of elements; responsibility. Aims, task, the functions of bureau are different categories. Expediently to formulate functions in the proper normative acts through fixing of the set list of tasks. Jurisdiction of bureau contains in itself the articles of knowing (jurisdiction) and authority (duties). We will notice also that a bureau got status of law enforcement authority, and it means that a national bureau will own plenary powers of pre-court investigation, operative-search activity, plenary powers of arrest and exposure of corruption offences and other.

Independence of bureau is provided by the special order of selection of director of bureau and exhaustive list of grounds for his liberation, by the competitive bases of selection of employees of bureau, by the special facilities by providing of safety of employees of bureaus and members of their families.

Keywords: *National anti-corruption bureau, legal status, functions, jurisdiction, authority, responsibility.*

Надійшла до редакції 15.02.2016

Пищида В. М.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.9

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ТА ВИДІВ ПУБЛІЧНОГО МАЙНА ЯК ОБ'ЄКТА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ

Визначено сутність публічного майна як адміністративно-правової категорії, що зумовлює необхідність вирішення в судовому порядку спорів щодо його використання та розпорядження. З'ясовано ознаки публічного майна, виокремлено його види та запропоновано шляхи їх законодавчого визначення.

Ключові слова: *публічне майно, ознаки публічного майна, види публічного майна, публічно-правовий спір з приводу розпорядження та використання публічного майна.*

Постановка проблеми. Публічно-правові відносини виникають не лише з приводу здійснення фізичними (юридичними) особами, суб'єктами владних повноважень своїх прав та виконання ними юридичних обов'язків. Такі правовідносини утворюються також стосовно об'єктів матеріального світу, які суспільство або суб'єкти публічної адміністрації одночасно, спільно і привселюдно можуть використовувати з метою досягнення публічної мети (публічних завдань) або для задоволення власних потреб. Відповідно, як і будь-

які інші, публічно-правові відносини виникають між певними суб'єктами з приводу конкретних об'єктів матеріального та нематеріального світу. Так, з одного боку, відповідно до статті 41 Конституції України, громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону [1]. З іншого – суб'єкти владних повноважень (передусім органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування), реалізуючи свої повноваження з приводу публічного управління державним або комунальним майном, мають право приймати рішення, вчиняти дії з приводу використання та розпорядження публічним майном. Спільність прав громадян (юридичних осіб) та суб'єктів владних повноважень щодо використання та розпорядження публічним майном часто призводить до конфлікту їх інтересів, який за неможливості його узгодженого вирішення підлягає вирішенню в судовому порядку за нормами КАСУ [2]. Слід зауважити, що визначення публічно-правової природи відносин, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном, а також аналіз законодавчих засад діяльності адміністративних судів в Україні та практики їх діяльності дає можливість стверджувати, що їх предметна компетенція поширюється на розгляд спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном, які можна поділити на такі категорії: 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності, пов'язаної з використанням та розпорядженням публічним майном; 2) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері використання та розпорядження публічним майном; 3) спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів, предметом яких є делегування повноважень щодо використання та розпорядження публічним майном; 4) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках неможливості використання та розпорядження публічного майна, що знаходиться в їх державному управлінні. І якщо поширення юрисдикції адміністративних судів щодо розгляду спорів стосовно використання та розпорядження публічним майном не викликає сумнівів, то у правозастосовній практиці проблемними та такими, що потребують нагального вирішення, залишаються питання щодо визначення ознак та видів публічного майна, яке є об'єктом публічно-правових спорів, його правового статусу, меж повноважень органів публічної адміністрації та форм реалізації прав громадян і юридичних осіб стосовно його використання та розпорядження ним, що складає предмет публічно-правового спору.

Таким чином, **метою** даної наукової статті є з'ясування ознак та видів публічного майна як адміністративно-правової (адміністративно-процесуальної) категорії, досягнення якої можливе через вирішення *таких задач*: визначення поняття та ознак публічного майна; виокремлення видів публічного майна та стану його правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України не містить визна-

чення поняття «публічне майно», і тому при розгляді цього поняття необхідно, по-перше, визначити, як трактує вітчизняне законодавство поняття «майно»; по-друге, його співвідношення з поняттям «власність» та «публічна власність». Так, відповідно до ст. 190 ЦК України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [3]. Стаття 136 ГК України визначає майно як сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [4]. У Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності під поняттям «майно» розуміють будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи чи інтерес [5].

Стосовно ж поняття «публічна власність», то воно, на жаль, теж не має належного нормативного визначення. Як вірно зазначає О.М. Тадеєва, в національній правовій доктрині були спроби нормативно урегулювати поняття «публічна власність», зокрема у Проекті Конституції України 1992 року, в якому здійснювалася градація власності в Україні на державну, комунальну та приватну, а в статті 66 зазначалося, що земля, вода, повітряний простір, надра, ліси, узбережжя, тваринний світ, природні ресурси континентального шельфу та виключної морської (економічної) зони України є публічною власністю, а відповідно інші речі матеріального світу, в тому числі і земля, можуть бути у приватній та комунальній власності [6, с.180]. В нормах діючої Конституції така градація чітко не прослідковується, однак виокремлюється власність українського народу (ст.13), державна власність (ст.ст. 13, 41), комунальна власність (ст.ст. 41, 142, 143), приватна власність (ст. 41) [1].

Оскільки тлумачення поняття «публічний» в законодавстві відсутнє, необхідно звернути увагу та аутентичне його розуміння, що надано у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: такий, який відбувається у присутності публіки, людей, прилюдний, призначений для широкого відвідування, користування, загальнодоступний [7]. Виходчи з цього та сутності вищевказаних форм власності, слід резюмувати, що публічна власність включає в себе три форми власності – власність українського народу, держави та комунальну власність, як власність територіальних громад.

Кожна з форм публічної власності має певне нормативне закріплення. Так, статтею 13 Конституції України визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [1]. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 року № 185-V [8] визначає перелік об'єктів державної

власності та покладає обов'язок на здійснення управління ними від імені держави на Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) та інші органи виконавчої влади (далі – ОВВ). Зокрема, статтею 3 цього Закону визначено перелік такого майна, до якого віднесено: майно, яке передане казенним підприємствам в оперативне управління; майно, яке передане державним комерційним підприємствам, установам та організаціям; майно, яке передане державним господарським об'єднанням; корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій; державне майно, що забезпечує діяльність ОВВ; державне майно, передане в оренду, лізинг, концесію; державне майно, що перебуває на балансі господарських організацій і не увійшло до їх статутних капіталів або залишилося після ліквідації підприємств та організацій; державне майно, передане в безстрокове безоплатне користування НАН України, галузевим академіям наук; безхазяйне та конфісковане майно, що переходить у державну власність за рішенням суду.

Об'єкти власності територіальних громад частково визначені у статті 142 Конституції України, до них віднесено – рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад; Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР[9], в якому у статті 16 фактично продубльовано зміст норми статті 142 Конституції, без зазначення чіткого переліку видів майна територіальних громад.

Таким чином, слід констатувати, що в національному законодавстві нерегульованим залишається поняття, ознаки публічного майна, перелік публічного майна та публічної власності. виправлення цієї прогалини нами вбачається у двох альтернативних шляхах: перший – прийняття комплексного Закону України «Про публічну власність», в якому має бути визначено поняття публічної власності та майна, їх ознак та видів такої власності і майна; другий – визначення чітких ознак, видів публічного майна за його формами у Законі «Про управління об'єктами державної власності» та Законі «Про місцеве самоврядування».

При розробці відповідних змін до вказаних законів необхідно врахувати, що до ознак публічного майна слід віднести такі: 1) воно є об'єктом власності народу України, державної власності та власності територіальних громад; 2) ним може користуватися на власний розсуд необмежену кількість разів необмежена кількість учасників суспільних відносин або принаймні на законних підставах розраховувати на таке використання; 3) воно є засобом виконання суб'єктами публічної адміністрації їх завдань і функцій, створення умов здійснення фізичними особами їх прав, свобод, інтересів, а також засобом задоволення суспільних потреб та інтересів; 4) його охорона забезпечується нормами публічного та приватного права; 5) об'єкти публічного майна охороняються законом, за посягання на них передбачено відповідальність за законами України; 5) загальний порядок вчинення правочинів з даним май-

ном регулюється галузями приватного права, зокрема цивільного права; 6) особливий порядок (режим) володіння, користування та розпорядження ним встановлюється нормами публічного права, зокрема адміністративного права; 7) види об'єктів публічного майна, суб'єкти оперативного управління та процедури реалізації права власності на нього встановлюються законом; 8) рішення про відчуження такого майна приймається винятково суб'єктом публічної адміністрації за встановленою законом процедурою та передбачає винесення адміністративного акта; 9) подібно до відчуження утворення, перетворення або припинення існування публічного майна здійснюється за винятковими правилами, визначеними нормами адміністративного права суб'єктами владних повноважень; 10) рішення, дії щодо володіння, використання та розпорядження даним майном приймають суб'єкти владних повноважень на підставі та у порядку, визначеному законами, та можуть бути оскаржені в судовому та позасудовому порядку.

Вищезазначені ознаки публічного майна вказують на можливість виокремлення його видів за окремими класифікаційними ознаками. Зокрема, залежно від форми власності слід виокремити публічне майно: державної, комунальної (муніципальної), змішаної (спільної) власності. Як було вказано вище, певний перелік публічного майна державної власності визначено в Законі України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 року № 185-V [8]. Обмежений перелік такого майна визначено на підзаконному рівні у постанові КМУ від 21 вересня 1998 року № 1482 «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [10].

Перелік публічного майна комунальної власності законодавчо не визначено, однак окремі положення щодо його правового статусу врегульовано в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, де право комунальної власності визначено як «право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [9]. До об'єктів права комунальної власності, зокрема, належать: рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, пенсійні фонди, частки в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування, а також відумерла спадщина.

Спроба систематизувати публічне майно комунальної власності знайшла своє втілення у Проекті Закону України «Про комунальну власність в Україні», який було подано до Верховної Ради України від 06.06.2008 р. № 2617 [11], але до цього часу він не набув свого законодавчого втілення. Статтею 3 проекту цього Закону до складу об'єктів комунальної власності входять рухоме і нерухоме комунальне майно, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території, не обмежене і не вилучене з обігу, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, май-

нові комплекси підприємств, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, частка в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, місцеві енергетичні системи, громадський транспорт, системи зв'язку та інформації, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування, майно, передане у встановленому законом порядку у комунальну власність іншими суб'єктами власності, майнові права, надані послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, інші речі, цінні папери, матеріальні і нематеріальні блага, які на праві власності належать територіальним громадам, а також кошти, отримані від відчуження об'єктів права комунальної власності.

Перелік об'єктів виключно комунальної власності може встановлюватися статутом територіальної громади або рішенням сільської, селищної, міської ради. Тому за відсутності визначення переліку комунального майна на законодавчому рівні, це питання регулюється в рівні актів органів місцевого самоврядування. Наприклад, Статутом територіальної громади м. Дніпропетровська визначено, що до комунальної власності належать рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частка в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження (розділ 11) [12].

Публічним майном змішаної (спільної) власності виступає переважно земельна ділянка, що знаходиться у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності та регулюється Земельним кодексом України [13]. В той же час цим Кодексом визначено відмежування права державної та комунальної власності на земельні ділянки, зокрема: землі оборони можуть перебувати лише в державній власності (ст. 77); землі в межах населених пунктів перебувають у комунальній власності, крім земельних ділянок приватної та державної власності; земельні ділянки державної власності, які передбачається використати для розміщення об'єктів, призначених для обслуговування потреб територіальної громади (комунальних підприємств, установ, організацій, громадських пасовищ, кладовищ, місць знешкодження та утилізації відходів, рекреаційних об'єктів тощо), а також земельні ділянки, які відповідно до затвердженої містобудівної документації передбачається включити у межі населених пунктів, за рішеннями органів виконавчої влади передаються у комунальну власність (ст. 88). Окремі спроби відмежування державного та комунального майна зроблено в Законі України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 року № 2269-ХІІ [14], але знову ж таки за відсутності чітких критеріїв їх відмежування.

За цільовим призначенням можна визначити такі види публічного майна: 1) майно, яке забезпечує функціонування суб'єктів публічної адміністрації – автотранспорт, засоби зв'язку; 2) майно державних та комунальних

установ і фондів – грошові кошти, будівлі, обладнання; 3) публічне майно загального користування – вулиці, проїзди, автошляхи, площі, парки, сквери; 4) публічні грошові кошти як вид публічного майна – місцеві та державний бюджети, за рахунок яких здійснюється фінансування цих суб'єктів; 5) природні ресурси, корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах суб'єктів господарювання [15, с. 484].

Залежно від способу утворення публічне майно буває: штучного походження – вогнепальна зброя та спецзасоби, які знаходяться на обліку Національної поліції, ЗСУ, СБУ та інших правоохоронних органів; природного походження – заповідники, природно-архітектурні комплекси. Залежно від режиму використання публічне майно може бути: 1) закритого режиму використання – озброєння, військова техніка, боєприпаси; 2) обмеженого режиму використання – трубопровідний транспорт, газотранспортна система, засоби спецзв'язку; 3) загального режиму використання – дороги, під'їзди, площі, парки, сквери, тротуари.

Висновки. Попри існування багатьох критеріїв класифікації публічного майна, зумовленої відсутністю її нормативного визначення, суттєве значення для визначення його як об'єкта публічно-правового спору, що має вирішуватися в межах адміністративного судочинства, має виокремлення публічного майна за його цільовим призначенням: 1) майно загального користування, до якого слід віднести: а) залізничні, автомобільні, водні, повітряні шляхи (за винятком тих, що перебувають у приватній власності згідно з нормами чинного законодавства, наприклад ст. 25 Закону України «Про автомобільні дороги» [15]); б) бульвари, вулиці, провулки, дороги, майдани, площі, набережні, парки, під'їзди, проїзди, сквери, правовий статус яких визначено у ст. 83 ЗК України та віднесено їх до земель, що перебувають у власності територіальних громад та не підлягають передачі у приватну власність [13]; в) будинки та приміщення громадського призначення, перелік яких визначено в додатку А до Державних будівельних норм України (ДБН В.2.2-9-2009), які об'єднані в такі групи: будинки, споруди та приміщення дошкільних навчальних закладів, будинки, споруди та приміщення навчальних закладів, закладів охорони здоров'я та відпочинку, фізкультурно-оздоровчі та спортивні заклади, культурно-видовищні, дозвіллієві та культові закладів, заклади підприємств торгівлі, харчування та побутового обслуговування, заклади соціального захисту населення, науково-дослідні установи, приміщення транспорту, призначені для безпосереднього обслуговування населення, заклади комунального господарства (окрім виробничих, складських та транспортних будинків і споруд) [16]; 2) майно, що забезпечує функціонування органів публічної адміністрації: меблі, оргтехніка, автотранспорт, засоби зв'язку, спецзасоби, вогнепальна зброя та боєприпаси, інформаційні бази даних, архівні документи та ін.; 3) публічні грошові кошти: кошти світових та європейських інституцій, залучені до використання в Україні на потреби розвитку публічної сфери, кошти Державного бюджету, кошти місцевих бюджетів, доходи, витрати та видатки бюджету, кошти від надання додаткових адміністративних послуг, що нада-

ються суб'єктами владних повноважень.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року (зі змінами та доп.) // ВВР України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // ВВР України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // ВВР України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.http://zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua).
6. Тадеєва О.М. Публічна власність як вид форми власності в Україні / О.М. Тадеєва // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія юридичні науки. – Вип. 2. Том 3. – 2014. – С. 178–182.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2009.
8. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V // ВВР України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
10. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 року № 1482 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 38.
11. Про комунальну власність в Україні : Проект Закону України від 06.06.2008 р. № 2617 Інтернет ресурс. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF20P00A.html.
12. Статут територіальної громади м. Дніпропетровська : рішення Дніпропетровської міської ради ХХІІІ скликання від 20 червня 2001 р. Інтернет ресурс. – Режим доступу: <http://dniprorada.gov.ua/statut-teritorialnoi-gromadi-mdnipropetrovska>.
13. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року // ВВР України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
14. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10 квітня 1992 року № 2269-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 30. – Ст. 416.
15. Загальне адміністративне право : підручник / Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А та ін. – К., 2015.
16. Про автомобільні дороги: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2862-IV // ВВР України. – 2005. – № 51. – Ст. 556.
17. Про затвердження Державних будівельних норм України (ДБН В.2.2-9-2009): будинки і споруди, громадські будинки та споруди : наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України № 705 від 17.12.2009 Інтернет ресурс. – Режим доступу: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-405>.

Пицида В.М. Отдельные вопросы определения признаков и видов публичного имущества как объекта публично-правового спора. Определена сущность публичного имущества как административно-правовой категории, что обуславливает необходимость решения в судебном порядке споров относительно его использования и распоряжения. Выявлены признаки публичного имущества, выделены его виды и предложены пути их законодательного определения.

Ключевые слова: публичное имущество, признаки публичного имущества, виды публичного имущества, публично-правовой спор по поводу распоряжения и использования публичного имущества.

Pyschyda V.M. Some issues of determining the characteristics and types of public property as the object of a public law dispute. In the article the essence of public property as administrative and legal category, which necessitates resolving disputes in court for its use and disposal.

It is found signs of public property, which include the following: it is the object of the property of the people of Ukraine, state property and property of local communities; it can use at its discretion unlimited time unlimited number of participants in public relations; it is a means of execution of public administration entities of their tasks and functions, creating conditions of individuals their rights, freedoms, interests and means of meeting public needs and interests; it provided protection standards of public and private law; objects of public property is protected by law, the encroachment on the responsibility for them provided by the laws of Ukraine; the order of the overall transactions with this property sectors governed by private law, particularly civil law; special procedure (regime) the possession, use and disposition of established norms of public law, including administrative law; Public property types of objects, subjects of operational control procedures and the right ownership established by law; decision on exclusion of such property shall be taken only by public administration for the statutory procedure and provides for the imposition of an administrative act; like the exclusion formation, transformation or demise of public property carried out exceptional rules defined rules of administrative law public authorities; decisions, acts of possession, use and disposal of this property agents take power on the grounds and in the manner prescribed by law and can be challenged in court and out of court.

There is the classification division on public property types. Proposed to define the concept of public property and property types and their attributes such property and assets of the Law of Ukraine "On public property", which requires the development and adoption.

Keywords: *public property, public property characteristics, types of public property, public dispute over the use and disposal of public property.*

Надійшла до редакції 23.03.2016

Пудрик Н.С.

здобувач

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 347.73

ПОДАТКОВІ ПРОЦЕДУРИ ТА ЇХ МІСЦЕ ПРИ ВИКОНАННІ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Досліджено податкові процедури та місце, котре займають останні у процесі виконання податкового обов'язку. Встановлено, що податкові процедури вирізняються певного роду дихотомією. Проведено детальний науковий аналіз ознак податкових процедур, які характеризують їхню специфіку. Виявлено особливість юридичних процедур, які виступаючи в ролі рамко-встановлюючого регулятора суспільних відносин у сфері оподаткування, мають есенціальне значення для належного розвитку податкових відносин. Доведено, що у випадку перебування податкових відносин поза межами юридичної форми, яка визначається процедурними податково-правовими приписами, вони не здатні забезпечити основи економічного базису існування суспільної формації, адже, як відомо, фінансова діяльність завжди відзначалася підвищеною конфліктністю публічного та приватного інтересів.

Ключові слова: *податкові процедури, податковий обов'язок, податково-правове регулювання, податкові відносини, нормотворчі процедури, регулятивні процедури, охоронні процедури.*

Податкова процедура, як категорія процесуального характеру, займає важливе місце в податково-правовому регулюванні. Як зазначав П'єр Сандеуар, під процедурою слід розуміти послідовність актів або операцій, які здійснюються в певній послідовності за участю представників органів публічної влади або приватних осіб з метою домогтися реалізації того або іншого юридичного акта [12, с. 59]. З вищезазначеної дефініції вбачається, що французький дослідник пов'язує поняття “процедури” як із діями уповноважених державою суб'єктів публічно-владних повноважень, так і з діями осіб приватного права. Під приватними особами, на нашу думку, в даному випадку слід розуміти учасників суспільних відносин, які не наділені публічно-владними повноваженнями. Що стосується вітчизняної юридичної доктрини, то О. В. Кузьменко пропонує розуміти під процедурами порядок здійснення учасниками суспільних відносин юридично значущих дій, які у своїй сукупності будуть являти собою юридичний процес [6, с. 15]. З наведеного визначення процедур вбачається, що його автор розглядає юридичні процедури в якості структурних складових юридичного процесу. Фактично з даного визначення вбачається, що юридичний процес складається з конкретної кількості взаємопов'язаних процедур, які в послідовній своїй реалізації формують його зміст. Математично дана концепція юридичного процесу буде являти собою таку формулу: $A+B+C+n\dots = D$, де А, В, С – окремі процедури, які, послідовно реалізуючись, утворюють юридичний процес; n – умовне позначення наступних процедур, які в подальшому реалізуються для досягнення конкретної процесуальної мети; D – юридичний процес.

Цікавим є визначення “процедури”, синтезоване Н. В. Галіциною. Процедура в її розумінні являє собою самостійне цілісне утворення, що регламентується за посередництвом юридичних норм, яким визначається порядок здійснення суб'єктами конкретних суспільних відносин соціально та юридично значущих дій та забезпечує нормативно впорядковане регулювання суспільних відносин [4, с. 167]. З вищезазначеного визначення вбачається, що його автор розглядає поняття “процедури” крізь призму його регламентарного призначення. Справді процедура, як явище суспільної дійсності, має своїм напрямком визначати рамки реалізації учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків. Процедури направлені на те, щоб векторально спрямувати суспільну діяльність учасника суспільних відносин у правильне русло. Вони фактично являють собою регулятивні механізми такої взаємодії. Проте така взаємодія повинна вирізнятися суспільною значущістю, тобто бути такою, що об'єктивно потребує регламентації.

Цікавою є дефініція правової процедури, запропонована О.Г. Лук'яною, яка зазначає, що юридична процедура являє собою послідовність конкретних дій, які мають нормативну модель свого розвитку та спрямовані на виконання конкретних завдань, досягнення певних цілей (цілей процесуального характеру) [8, с. 100]. Серед системних ознак процедури М. В. Протасов виділяє такі: а) орієнтація на досягнення конкретного соціального результату; б) структурний склад – окремі дії, які послідовно змінюють одна одну; в) ієрархічна будова; г) постійна динаміка; д) службовий характер – виступає засобом реалізації конкретних суспільних відносин [11, с.

6–7]. В. Б. Авер'янов зазначав, що процедури спрямовані на забезпечення належного виконання органами публічної влади, їхніми посадовими особами їхніх компетенційних повноважень, вони мають своїм завданням забезпечити повноту та необхідну послідовність реалізації громадянами своїх суб'єктивних прав та свобод, вони повинні стати ефективним інструментом подолання чиновницького свавілля та суб'єктивізму, прояви якого, на жаль, набувають системного характеру [1, с. 298–299].

Як слушно зауважує М. П. Кучерявенко, призначення правової процедури полягає в тому, щоб забезпечити належне виконання приписів правових норм. Фактично вчений при характеристиці юридичної процедури робить акцент на її телеологічному призначенні. Таке призначення, на його думку, реалізується через складну конструкцію етапів впливу на поведінку суб'єктів правових відносин, які характеризуються динамічністю та поступальністю свого розвитку. Вчений-правник зазначає, що правові процедури охоплюють своїм регламентарним впливом усі суспільні відносини, починаючи з моменту їх виникнення та закінчуючи фактом їх припинення [7, с. 103].

Що стосується податкових процедур, то, як влучно зауважує Ю. В. Боднарук, під ними слід розуміти систему дій суб'єктів податкових відносин, які спрямовані на досягнення конкретного правового результату (найближчої мети) у сфері оподаткування, модель якої (послідовність дій, їх характер, часові рамки, оформлення, вимоги до фіксації тощо) визначаються приписами нормативно-правового акта, що регулює суспільні відносини у сфері оподаткування [2, с. 90]. Авторитетний вчений-правник М. П. Кучерявенко зазначає, що під податковими процедурами слід розуміти нормативно врегульовану та формалізовану поведінку, яка поєднує як нормативне, так і організаційне регулювання. Фактично вчений визначає податкові процедури, як закріплену в рамках податково-правових приписів поведінку учасників суспільних відносин у сфері оподаткування [7, с. 114].

Виконання правових приписів у сфері оподаткування орієнтоване на забезпечення процедурної регламентації поведінки учасників податкових відносин. Податкові процедури вирізняються певного роду дихотомією. З одного боку, ми говоримо про зміст правоустановчих процедур у сфері оподаткування, які гарантують наявність законодавчого припису, на підставі якого стає можливим податково-правове регулювання, а з іншого – про наділення суб'єктів права податковою правоздатністю, яка зобов'язує їх визначати алгоритм своєї поведінки відповідно до приписів податково-правових норм, що безпосередньо виражається в податкових процедурах [7, с. 103].

М. П. Кучерявенко виділяє в рамках сфери оподаткування як безперечно податкові процедури, так і процедури, які не мають винятково податкової природи. Такі процедури вчений-правник підрозділяє на три узагальнюючі групи: а) нормотворчі процедури; б) регулятивні процедури; в) охоронні процедури. Що стосується нормотворчих процедур у сфері оподаткування, то потрібно зазначити, що їх складно детермінувати як специфічні податкові процедури, адже вони не вирізняються якимись процедурними особливостями порівняно з процедурами, які визначають порядок прийняття нормативних актів інших інститутів фінансового права. Якщо вести мову про регулятивні

процедури, то до них ми відносимо процедури, які регулюють порядок виконання суб'єктами податкового права своїх податкових обов'язків, який повинен здійснюватися у точній відповідності з податково-правовими приписами.

В якості охоронних процедур розглядаються такі процедури, які стосуються здійснення заходів примусу до тих суб'єктів податкового права, які вчинили фінансове, адміністративне або кримінальне правопорушення у сфері оподаткування. В рамках даних узагальнюючих груп М. П. Кучерявенко виділяє такі:

- облікові податкові процедури: визначають порядок, відповідно до якого відбувається реєстрація правозобов'язаних суб'єктів податкових відносин та облік об'єктів оподаткування;

- процедури сплати податків та зборів: визначають порядок надходження коштів від податків та зборів у порядку як добровільної, так і примусової їх сплати;

- процедури податкової звітності: визначають порядок подачі звітності правозобов'язаними суб'єктами податкових відносин на заключній стадії виконання податкового обов'язку, а також порядок внесення змін до податкових декларацій;

- процедури податкового контролю: визначають порядок здійснення контролюючими органами своїх контрольних функцій у сфері оподаткування;

- податкові процедури адміністративного узгодження: визначають порядок адміністративного вирішення спорів між платниками податків та контролюючими органами;

- охоронні податкові процедури: визначають порядок реалізації примусових заходів в аспекті притягнення правозобов'язаних суб'єктів податкового права до фінансової відповідальності [7, с. 111–112].

Здійснюючи аналіз податкових процедур, Д. В. Вінницький виділяв серед них: 1) постановку платників податків на облік; 2) декларування та звітність; 3) повідомлення та інформування; 4) облік доходів та витрат особи; 5) зміну строків виконання правозобов'язаним суб'єктом його податкових обов'язків; 6) зарахування, залік та повернення понаднормово сплачених або стягнутих сум зборів, податків, а також пені; 7) провадження безспірного стягнення; 8) правозастосування забезпечувальних санкцій; 9) контроль у сфері оподаткування та провадження податковим органам у справах про податкові делікти тощо [3, с. 285].

Ми підтримуємо підхід правознавця в аспекті залишення переліку податкових процедур відкритим, адже їх подальша диференціація та уточнення можуть мати місце як у зв'язку з подальшим глибинним структуруванням податкових процедур, так і у зв'язку з трансформацією податкового законодавства, яка, зважаючи на соціально-економічні та суспільно-політичні реалії української державності, має перманентний характер. Слід зазначити, що ми погоджуємося з категоріальним апаратом, застосовуваним вченим при визначенні різновидів податкових процедур. Особливо це стосується терміносполучення “провадження податковим органом у справах про податкові делікти”. В даному випадку Д. В. Вінницький застосував вірний доктринально виважений підхід у найменуванні даної “процедури”. Термін “процедура” стосовно порядку здійс-

нення контролюючими органами своїх компетенційних повноважень ми вживаємо умовно, адже по факту такі “процедури” являють собою провадження у конкретних справах. Процесуальну регламентацію пост-деліктного розвитку податкових відносин ми детермінуємо не як процедуру, а як провадження з конкретної справи. Логіку даної тези буде розглянуто в подальшому, а зараз доцільніше буде повернутися до аналізу податкових процедур.

Надалі хотілося б здійснити аналіз ознак податкових процедур, які характеризують їхню специфіку. На думку вченого-правника О. В. Реута, податковим процедурам властиві дві особливі ознаки, які прямо пов’язані зі специфікою суспільних відносин, на регулювання яких вони направлені. По-перше, такі суспільні відносини складаються у процесі здійснення державними та муніципальними утвореннями своїх компетенційних повноважень з акумуляції податків та зборів. По-друге, дані відносини пов’язані з переходом коштів колективних та індивідуальних утворень до публічних інститутів [10, с. 13–14].

Що стосується першого випадку, то в ньому акцент робиться на управлінському, організаційному характері суспільних відносин, в рамках реалізації яких здійснюється рух публічних коштів до централізованих фондів, власником яких виступає держава та муніципальні утворення. В другому випадку акцент робиться на характеристиці майнової сторони суспільних відносин у сфері оподаткування. Загалом слід зауважити, що на сьогоднішній день характеристика податкових відносин, як організаційно-майнових суспільних процесів, набула неабиякого поширення [3, с. 297].

Слід зазначити, що характеристика особливостей податкових процедур в аспекті специфіки податкових правовідносин є обґрунтованою та системною. Юридична процедура виступає тільки формою, в рамках якої розвиваються суспільні відносини у сфері оподаткування. Податкові відносини є змістовним наповненням податкових процедур. Фактично ми говоримо про те, що юридичні процедури у сфері оподаткування, та й взагалі у будь-якій іншій сфері суспільних відносин, виконують допоміжну функцію по впорядкуванню відповідних суспільних відносин. Проте, ми аж ні в якому разі не можемо говорити про субсидіарність такої допоміжної, регламентарної функції.

Юридичні процедури, як рамко-встановлюючий регулятор суспільних відносин у сфері оподаткування, мають есенціальне значення для належного розвитку податкових відносин. Податкові процедури вирізняються найвищою мірою імперативності та є загальнообов’язковим до його дотримання нормативним регулятором у процесі розвитку податкових відносин. Відсутність процедурного регулювання в рамках податкових відносин призвела б до їх хаотичного розвитку. Слід зазначити, що в загальнофілософському розумінні податкові процедури та податкові відносини співвідносяться як форма та зміст. Сама форма без змістовного наповнення не здатна здійснювати свого цільового призначення. В такому випадку правова форма характеризувалася б як рудиментарний нормативний каркас, регулятивна функція якого не має об’єкта регламентарного впливу.

Що ж стосується податкових відносин як змістовної складової суспільних процесів у сфері оподаткування, то у випадку їх перебування поза межами юридичної форми, яка визначається процедурними податково-правовими

приписами, вони б не були здатні забезпечити основи економічного базису існування суспільної формації, адже, як відомо, фіскальна діяльність завжди відзначалася підвищеною конфліктністю публічного та приватного інтересів.

Бібліографічні посилання

1. *Авер'янов В. Б.* Методологічні засади реформування українського адміністративного права / Авер'янов В. Б. // *Правова держава : щорічник наукових праць*. – 2001. – Вип. 12. – С. 298–299.
2. *Боднарук Ю. В.* Податкові провадження в Україні: теоретико-правові засади : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. – 2008.
3. *Винницький Д. В.* Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Винницький Д. В. – СПб., 2003. – С. 308.
4. *Галіцина Н.В.* Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу / Н. В. Галіцина // *Форум права*. – 2010. – № 4. – С. 163–177.
5. *Карасева М. В.* Финансовое правоотношение / М. В. Карасева. – Воронеж, 1997.
6. *Кузьменко О.В.* Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О.В. Кузьменко. – К., 2006.
7. *Кучерявенко М. П.* Податкові процедури: правова природа та класифікація : монографія / Кучерявенко М. П. – К., 2009.
8. *Лукьянова Е. Г.* Теория процессуального права / Лукьянова Е. Г. – М., 2003.
9. *Налоговое право : учебник / под ред. С. Г. Пепеляева*. – М., 2005.
10. *Налоговые процедуры : учеб. пособ. / под ред. А. Н. Козырина*. – М., 2008. – С. 13–14.
11. *Протасов В. Н.* Юридическая процедура / Протасов В. Н. – М., 1991. – С. 6–7.
12. *Сандевуар П.* Юридические процедуры во французском праве. Российско-французская серия учебных и информационных материалов. – № 29. – Изд-во Французской организации технического сотрудничества, 1994.

Пудрик Н.С. Налоговые процедуры и их место при исполнении налоговой обязанности. Исследованы налоговые процедуры и место, которое занимают последние в процессе исполнения налоговой обязанности. Установлено, что налоговые процедуры отличаются определенного рода дихотомией. Проведен детальный научный анализ признаков налоговых процедур, которые характеризуют их специфику. Выявлена особенность юридических процедур, которые, выступая в роли рамко-учредительного регулятора общественных отношений в сфере налогообложения, имеют эссенциальное значение для надлежащего развития налоговых отношений. Доказано, что в случае нахождения налоговых отношений вне юридической формы, которая определяется процедурными налогово-правовыми предписаниями, они не способны обеспечить основы экономического базиса существования общественной формации, ведь, как известно, фискальная деятельность всегда отличалась повышенной конфликтностью публичного и частного интересов.

Ключевые слова: *налоговые процедуры, налоговая обязанность, налогово-правовое регулирование, налоговые отношения, нормотворческие процедуры, регулятивные процедуры, охранные процедуры.*

Pudryk N.S. Tax procedures and their place in fulfillment of tax obligations. The article deals with the study of tax procedures and places which are in the process of fulfillment of tax obligations. It is established that the tax treatments differ a certain kind of dichotomy. The detailed scientific analysis of evidence of tax procedures that characterize their specificity. Revealed peculiarity of the legal procedures in the role of frame-installation of a regulator of social relations in the sphere of taxation, are of essential importance for the proper development of tax relations. It is proved that in case of presence of tax relations outside of a legal form, which is determined by tax procedural law regulations, they are not able to provide the basics of the economic basis of the existence of public formation, because as you know fiscal activities have always been characterized by increased conflict of public and private interests.

Fulfillment of legal regulations in the field of taxation aimed at ensuring procedural regulation of the conduct of the participants of tax relations. Tax treatments differ a certain kind of dichotomy. On the one hand, we are talking about the content of legal procedures in taxation, which guarantees the existence of legislative provisions on the basis of which it becomes possible tax and legal regulation, on the other hand is about empowering the subjects of tax legal capacity, which requires them to identify the sequence of its conduct, in accordance with the requirements of the tax law that is expressed directly in the tax procedures.

It should be noted that the characteristic features of tax proceedings in terms of the specifics of tax legal relations is well-founded and systematic. Regarding legal procedure, then it is only the form in which social relations develop in the sphere of taxation. Fiscal relations are a substantial tax filling procedures. In fact, we are talking about the fact that legal procedures in the field of taxation and indeed in any other sphere of public relations perform a helper function to streamline the relevant public relations. However, we in any case cannot talk about subsidiary such subsidiary, reglamentario functions.

Tax treatments differ in higher degree of imperativeness and are binding to its regulatory control in the process of development of tax relations. The lack of procedural regulation in the framework of fiscal relations would lead to their chaotic development. It should be noted that in saraliothis understanding of tax procedure and the tax ratio are correlated as form and content. The form without the content is not able to carry out its purpose. In this case, the legal form would have been described as a rudimentary regulatory framework, regulatory function which the object does not have regulatory impact.

Keywords: *tax procedure, tax liability, tax law, tax regulations, rulemaking, regulatory procedures, security procedures.*

Надійшла до редакції 01.03.2016

Резворович К. Р.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95 + 351

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Визначено систему державного контролю у сфері будівельної діяльності, систему органів державного регулювання у сфері містобудування, правове положення та повноваження суб'єктів державного контролю у сфері будівництва, особливості контрольно-наглядової діяльності у сфері будівництва на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: *будівельна галузь, будівельна діяльність, будівництво, контроль, державний контроль, правовий статус, повноваження.*

Постановка проблеми. Будівельна галузь належить до основних галузей національної економіки України. Вона відображає рівень розвитку країни в цілому. Якщо прослідкувати вплив світової фінансової кризи на народногосподарський комплекс, то можна помітити, що вітчизняна будівельна галузь постраждала від неї майже першою. У результаті впливу кризових процесів

відбулися істотні зміни в зазначеній галузі, які в першу чергу стосуються скорочення обсягів будівництва житлових та промислових об'єктів по всій території України, зменшення кількості інвестицій в галузь з боку вітчизняних та іноземних компаній [1]. Дослідження проблеми державного контролю у сфері будівництва є важливим не тільки в контексті правових реформ, а й, головним чином, у контексті створення безпечних умов життя для населення, безпечного життєвого простору, охорони навколишнього середовища. Це сприятиме ефективності правозастосування, безперервному вдосконаленню законодавства задля забезпечення його відповідності реаліям сьогодення [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Свій внесок у розробку теоретичних основ контролю зробили В. М. Горшеньов, Н. Г. Саліщева, М. С. Студенікіна, В. І. Турцев, І. Б. Шахов та інші. Напрацювання цих вчених є актуальними й донині. Серед сучасних науковців, які займаються дослідженням контролю, слід назвати О. Ф. Андрійко, В. М. Паращука, С. М. Радзівона, В. М. Тесленка, Є. О. Юрченко, М. К. Якимчука, О. В. Ромаська, О. В. Стукаленка та ін.

Мета статті – розкрити особливості контрольно-наглядової діяльності у сфері будівництва на сучасному етапі державотворення.

Виклад основного матеріалу. Державний контроль є необхідним елементом системи адміністративно-правового регулювання будівельної діяльності. Державний контроль визначається як вид діяльності держави, спрямований на забезпечення подальшого розвитку суспільства. Контроль – це функція, яку держава здійснює з метою перевірки дотримання і виконання поставлених завдань, прийнятих рішень та їх правомірності. Завдання контролю, як функції держави, полягає у спостереженні та перевірці розвитку системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також у попередженні можливих помилок і суб'єктивних неправомірних дій, що суперечать чи слугують стимулюючими чинниками такого розвитку. Контроль також тісно пов'язаний з іншими видами діяльності і може входити до їх складу як певна частина [3, с. 130].

Необхідним елементом системи державного контролю у сфері будівництва є суб'єкти. Перш ніж конкретизувати систему суб'єктів державного контролю у сфері будівництва, слід визначити загальне поняття «суб'єкт» та «суб'єкт управління».

В одному з тлумачних словників суб'єкт визначається як особа або організація, як носій певних прав та обов'язків [4, с. 578]. Щодо теорії управління, то в ній суб'єкт управління переважно розглядається як управляюча підсистема, яку представляють окремі особи, тобто люди чи їх об'єднання. Як правильно вказує В. Я. Малиновський, суб'єкт управління наділяється певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дозволяють йому втілювати свою волю у формі керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання [5, с. 22–23]. Отже, головною рисою суб'єкта державного управління є наявність у нього владних повноважень, які дають йому можливість втілювати свою волю у формі управлінських рішень, які є

обов'язковими для виконання. Це твердження стосується й системи суб'єктів державного контролю у сфері будівництва, які, з одного боку, наділені контрольними повноваженнями, з другого – у разі виявлення факту невідповідності дій (бездіяльності) підконтрольного об'єкта будівельному законодавству зобов'язані відповідним чином відреагувати: припинити незаконну діяльність, відмінити локальний правовий акт підконтрольного об'єкта, змінити керівництво, притягти до відповідальності винних тощо.

Щодо поняття «правовий статус» та подібних до нього категорій «правове положення», «правове становище», то правова наука й досі не виробила єдиного підходу до розуміння їх сутності. Сказане стосується й чинного законодавства. Наприклад, незважаючи на те, що ст. 9 Закону України «Про державну службу» називається «Особливості правового регулювання статусу державних службовців державних органів та їх апарату», в її тексті використовується словосполучення «правове становище» [6].

На нашу думку, використання для характеристики одних і тих самих явищ таких категорій, як «правовий статус», «правове положення» чи «правове становище», в першу чергу пов'язане з тим, що у тлумачних словниках статус визначається через положення або через становище. Деякі науковці наполягають на обов'язковому використанні під час вживання терміна «статус» означення, яке відображало б специфіку тієї чи іншої галузевої науки. Наприклад, якщо йдеться про суб'єкта адміністративних відносин, то повинен використовуватися термін «адміністративно-правовий статус», суб'єкта конституційних правовідносин – «конституційно-правовий статус», суб'єкта цивільно-правових відносин – «цивільно-правовий статус» тощо, що, на нашу думку, не є обов'язковим, оскільки головним є характер правовідносин, предмет та методи регулювання, які визначаються системою норм відповідного законодавства (конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного тощо) [10, с. 108].

Необхідно зазначити й те, що термін «правовий статус» використовується у назві деяких законодавчих актів України та в тексті переважної більшості із них. Так, у Законах України «Про регулювання містобудівної діяльності» [7], «Про архітектурну діяльність» [8] використовується термін «правовий статус території», у Законі України «Про основи містобудування» визначається компетенція органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють державне регулювання у сфері містобудування (ст. 7) [9]. Так, у ст. 7 Закону України «Про основи містобудування» наголошено на тому, що державне регулювання у сфері містобудування здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Верховною радою та Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також спеціально уповноваженими органами з питань регіонального розвитку та будівництва [9].

На нашу думку, вищенаведену систему органів державного регулювання у сфері містобудування із деяким уточненням можна взяти за основу для характеристики системи суб'єктів державного контролю у сфері будівництва.

На наш погляд, досить слушною та неординарною є думка О.В. Ромаська стосовно уточнення системи органів, то, по-перше, зазначена система суб'єктів повинна бути доповнена Президентом України, центральними органами виконавчої влади, а також судовими органами; по-друге, із зазначеної системи органів державного контролю у сфері будівництва доцільно виключити органи місцевого самоврядування, які є недержавними, а самоврядними органами контролю [10, с. 109].

Підтвердженням даної пропозиції є визначення у змісті державного регулювання у сфері містобудування (ст. 8 Закону України «Про основи містобудування») [9] і таких його складників, як контроль за дотриманням законодавства у сфері містобудування, державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови населених пунктів, вимог вихідних даних, затвердженої містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів, раціональним використанням територіальних і матеріальних ресурсів при проектуванні та будівництві; контроль за дотриманням вимог щодо охорони культурної спадщини та збереженням традиційного характеру середовища населених пунктів [9].

Слід, проте, зазначити, що правовий статус є більше науковою, ніж нормативною категорією, оскільки, незважаючи на його використання у правових актах, визначення його поняття та чітка структура його елементів законодавчо не закріплені.

У науковій літературі правовий статус вживається у вузькому та широкому розумінні: у першому випадку – як сукупність юридичних якостей, якими держава наділяє суб'єкта правовідносин, у другому – як «усе, що так або інакше законодавчо закріплює положення суб'єкта правовідносин, опосередковує усі види зв'язків і відносин». Наприклад, визначаючи правовий статус у широкому розумінні, Б. М. Лазарєв наголошує, що він передбачає відповіді на питання: органом якого рівня є той чи інший орган: центральний, місцевий або міжтериторіальний; до якого виду органів належить: орган влади, орган управління, правосуддя тощо; яке офіційне найменування органу; хто його утворює, формує особовий склад; кому він підпорядкований, підзвітний, підконтрольний; хто може відмінити, призупинити, змінювати й опротестувати його акти; яка компетенція органу; хто йому підпорядкований, підзвітний, підконтрольний, чиї акти він може відмінити, призупинити, змінювати й опротестувати тощо; яка юридична сила актів даного органу; які джерела фінансування; чи має даний орган права юридичної особи.

Найбільш дискусійним у науковій літературі є віднесення до структури правового статусу суб'єкта певних елементів, кількість яких різниться від двох до дванадцяти. Саме віднесення тих чи інших елементів до структури правового статусу і породжує різні його тлумачення. Так, поширеним серед адміністративістів є підхід, коли елементи правового статусу об'єднують у певні групи. Так, Д. М. Бахрах зазначає, що адміністративно-правовий статус складається з трьох блоків: 1) цільового, який визначає норми про цілі, завдання й функції та принципи діяльності; 2) організаційно-структурного,

який складається з правових приписів, що регламентують порядок утворення, реорганізацію, ліквідацію органу, його структуру, лінійну й функціональну підпорядкованість; 3) компетенційного, тобто сукупності владних повноважень і підвідомчості.

Натомість, як правило, правовий статус визначають через систему закріплених у нормативних актах прав та обов'язків (повноважень). Щодо інших його елементів думки вчених відрізняються. Так, В. К. Колпаков зазначає, що поняття «адміністративно-правовий статус» охоплює «комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Слід погодитися із думкою В. Б. Авер'янова, який зазначає, що «повноваження органів виконавчої влади є стрижнем для визначення їх компетенції, оскільки вони діють від імені держави, виконують її функції й наділяються державою певним обсягом державної влади для виконання цих функцій».

Свідченням того, що повноваження (права та обов'язки) є центральним елементом адміністративно-правового статусу державних органів, які здійснюють державне управління у сфері будівництва, є їх законодавче закріплення (ст. 8 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», ст.ст. 7–15 Закону України «Про основи містобудування»; п. 5 Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію; п. 4 Положення про державний архітектурно-будівельний контроль тощо).

Повноваження суб'єктів державного контролю у сфері будівництва можна об'єднати у дві групи: 1) загальні, які визначені ст. 8 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», серед яких: вимагати від суб'єкта будівельної діяльності усунення виявлених порушень вимог законодавства; вимагати припинення дій, які перешкоджають здійсненню державного контролю; відбирати зразки продукції, призначати експертизу, одержувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час державного контролю, відповідно до закону; надавати (надсилати) суб'єктам будівельної діяльності обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень і недоліків; накладати штрафні санкції та вживати заходи, передбачені законом; повно, об'єктивно та неупереджено здійснювати державний контроль у межах повноважень, передбачених законом; дотримуватися ділової етики у відносинах із суб'єктами будівельної діяльності; не втручатися й не перешкоджати здійсненню будівельної діяльності під час здійснення заходів державного контролю, якщо це не загрожує життю та здоров'ю людей, не спричиняє небезпеки виникнення техногенних ситуацій і пожеж; забезпечувати нерозголошення комерційної таємниці суб'єкта будівельної діяльності, що стає доступною посадовим особам у ході здійснення державного контролю; ознайомити керівника суб'єкта будівельної діяльності, або його заступника, або уповноважену ним особу з результатами державного контролю в строки, передбачені законом; надавати суб'єкту будівельної діяльності консультаційну допомогу щодо здійснення державного контролю; 2) спеціальні, які ви-

значені положеннями, що регламентують діяльність Міністерства регіонального розвитку та будівництва; Державної архітектурно-будівельної інспекції та Державної інспекції з контролю за визначенням вартості будівництва об'єктів [10, с. 111–112].

Систему державного контролю у сфері будівельної діяльності складають усі органи державного управління в будівництві загальної і спеціальної компетенції у межах їх повноважень. Таким чином, державний контроль за плануванням, забудовою та іншим використанням територій здійснюється Мінрегіоном, Державною архітектурно-будівельною інспекцією України та її територіальними органами, а також іншими спеціально уповноваженими органами виконавчої влади. Основний об'єм повноважень зі здійснення державного архітектурно-будівельного контролю покладено на Держархбудінспекцію та її територіальні органи [3, с. 133–134].

Виділяють два види контрольно-наглядових функцій Держархбудінспекції в будівництві: а) безпосередні заходи державного нагляду (контролю), які пов'язані з плановими та позаплановими перевітками об'єктів будівництва; б) опосередковані контрольно-наглядові заходи, які пов'язані з видачею дозволів на здійснення будівництва тощо і не стосуються перевірок суб'єктів господарювання. До першого виду контрольно-наглядових функцій належить здійснення вибіркового контролю: відповідності розміщення об'єктів, виконання будівельних робіт, виробництва будівельних матеріалів, виробів і конструкцій вимогам державних стандартів, норм і правил, технічним умовам, архітектурним вимогам, а також місцевим правилам забудови населених пунктів, своєчасності та якості виконання суб'єктами будівельної діяльності передбачених нормативно-технічною і проектною документацією зйомок, замірів, випробувань, а також ведення необхідної виконавчої документації; наявності сертифікатів на будівельну продукцію. До другої групи контрольно-наглядових функцій (опосередкованих контрольно-наглядових заходів) З. В. Щепановський відносить: а) видачу забудовникам дозволів на виконання робіт з будівництва, реконструкції, реставрації та капітального ремонту, реєстрацію об'єктів, на яких виконуються ці роботи; б) реєстрацію відповідальних інженерно-технічних працівників, які здійснюють безпосередньо керівництво будівельними роботами, технічний і авторський нагляд; в) участь у встановленому порядку у прийнятті в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, а також у розслідуванні причин аварій на будівництві.

На даний час до групи опосередкованих контрольно-наглядових функцій Держархбудінспекції можна віднести: ліцензування будівельної діяльності; здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов. Разом з тим можемо говорити про делегування деяких контрольних повноважень недержавним суб'єктам. Наприклад, широкими повноваженнями у сфері професійної атестації виконавців робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, наділена громадська організація Національна спілка архітекторів України. Ще одним прикладом часткового делегування повноважень державних органів приватним організаціям є проведення технічного обстеження індивідуальних та дачних будинків, збудованих без дозволу на виконання будівельних робіт відповідальним виконавцем, який отримав відповідну ліцензію.

Система органів державного архітектурно-будівельного контролю (ДАБК) здійснює впровадження державної регуляторної політики в містобудівній сфері. Одними із найважливіших завдань цієї системи є створення передумов для розвитку суб'єктів будівельної галузі, забезпечення будівництва надійних, безпечних будівель та споруд, забезпечення безпеки будівництва, довговічності будинків та споруд, стимулювання заходів щодо заощадження енергії, захисту навколишнього природного середовища, створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, а також забезпечення економічних та інших аспектів, важливих з погляду задоволення інтересів суспільства. Для вирішення цих завдань необхідно здійснювати належний контроль за дотриманням законодавства, будівельних норм і правил, проектних рішень під час будівництва об'єктів різного призначення та їх технічної експлуатації [2].

Висновки. Державний контроль у сфері будівництва здійснюється широким колом суб'єктів, система яких не отримала чіткого законодавчого визначення. У законодавчих актах, які регламентують державний контроль у сфері будівництва, згадуються лише спеціалізовані органи. Повноваження суб'єктів державного контролю у сфері будівництва можна об'єднати у дві групи: 1) загальні, які визначені ст. 8 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»; 2) спеціальні, які визначені положеннями, що регламентують діяльність Міністерства регіонального розвитку та будівництва; Державної архітектурно-будівельної інспекції та Державної інспекції з контролю за визначенням вартості будівництва об'єктів.

Бібліографічні посилання

1. Савицька О.М. Стан та перспективи розвитку будівельної галузі / Савицька О.М., Ільченко І.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfrpk.at.ua/_ft/0/7251723.doc.
2. Стукаленко О.В. Державний контроль у сфері будівництва / О.В. Стукаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_prav_2014_19_2_7.pdf.
3. Миронець І.М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.М. Миронець. – К., 2012.
4. Тлумачний словник української мови / уклад. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. – Х., 2005.
6. Малиновський В.Я. Державне управління : навчальний посібник / В. Я. Малиновський. – Луцьк, 2000.
7. Про державну службу : Закон України від 16 груд. 1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
8. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.
9. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 трав. 1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.
10. Про основи містобудування : Закон України від 16 листоп. 1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 52. – Ст. 683.
11. Ромасько В.О. Державний контроль у сфері будівництва: Адміністративно-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.В. Ромасько. – Х., 2010.

Резворович К.Р. Особенности контрольно-надзорной деятельности в сфере строительства на современном этапе развития государства. Определена система государственного контроля в сфере строительной деятельности, система органов государственного

регулювання в сфері градостроительства, правовое положеніє и полномочія суб'єктів державного контролю в сфері строительства, особенности контрольно-надзорной діяльності в сфері строительства на сучасному етапі розвитку держави.

Ключевые слова: *строительная отрасль, строительная деятельность, строительство, контроль, государственный контроль, правовой статус, полномочия.*

Rezvorovych K.R. Features of control and supervisory activities in the construction industry at the present stage of development of the state. The relevance of the topic lies in the fact that the study of the problem of state control in construction is important not only in the context of legal reforms, but mainly in the context of creating safe living conditions for the population, safe living space, the environment. This will contribute to the effectiveness of law enforcement, continuous improvement of legislation to ensure its conformity with the realities

The author defines the system of state control in the sphere of construction activity, the system of bodies of state regulation in the field of urban planning, legal status and powers of subjects of state control in the sphere of construction, features of control and supervision in construction at the present stage of development of the state.

State control the author is defined as an activity of the state aimed at ensuring the further development of society. Indicates that the control is a function that the state performs for the purpose of checking compliance and implementation of objectives, decisions and their validity. It is noted that the objectives of the control as a function of the state is to monitor and validate the development of the system and all its elements according to specific directions, as well as to avoid possible errors and subjective misconduct, which are contrary to or serve as stimulating factors for this development. Control is closely linked with other activities and may enter into their composition as a certain part.

The author draws attention to the fact that the necessary element of state control in the sphere of construction are entities defined by their powers and legal status. There are two types of Supervisory functions Dergarabedian-SPECT in construction: a) direct actions of the state supervision (control) related to scheduled and unscheduled inspections of construction sites; b) indirect control and supervision activities related to the issuance of permits for the construction, etc. and not on inspections of business entities.

Keywords: *construction industry, building activity, construction, control, state control, legal status, powers.*

Надійшла до редакції 15.02.2016

Степанов В.С.

здобувач

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 347.73

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПЛАТНИКІВ АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ОПЕРАЦІЇ З ДАВАЛЬНИЦЬКОЮ СИРОВИНОЮ

Стаття присвячена поглибленому науково-теоретичному дослідженню особливостей правового статусу платника акцизного податку, який виконує операції з давальницькою сировиною. Проводиться детальний науковий аналіз нормативних положень діючих законодавчих актів, які регулюють та визначають особливості правового статусу платників акцизного податку в тому числі й тих, які виконують операції з давальницькою сировиною. В процесі дослідження встановлено, що станом на сьогодні в Україні існує спрощена процедура визначення платника податків по операціях з давальницькою сировиною, ним

виступає виключно виробник підакцизних товарів (продукції) на митній території України. З'ясовано, що податок виробнику підакцизних товарів сплачують замовники, за дорученням яких виробляються підакцизні товари.

Ключові слова: акцизний податок, непряме оподаткування, давальницька сировина, платник податку, митна територія, підакцизний товар, Податковий кодекс України.

Постановка проблеми. Платник є одним з основних елементів правового механізму акцизного податку, який протягом всього періоду становлення системи непрямого оподаткування в Україні зазнавав істотних змін та різного роду модифікацій. Тому важливого значення набуває необхідність здійснення комплексного науково-теоретичного дослідження особливостей правового статусу платника акцизного податку, який виконує операції з давальницькою сировиною, шляхом проведення детального аналізу нормативних положень всіх законодавчих актів, прийнятих починаючи з моменту проголошення незалежності української держави, дія яких була спрямована на правове регулювання процедури справляння акцизного податку. Саме тому, актуальним, в діючому на сьогодні механізмі податково-правового регулювання залишається питання дослідження та позначення особливостей правового статусу платників акцизного податку, що виконують операції з давальницькою сировиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження та позначення особливостей правового статусу платника акцизного податку, який виконує операції з давальницькою сировиною була об'єктом розгляду та ґрунтовних наукових досліджень таких вчених як Г. В. Бех, Е. Ю. Грачова, А. Н. Козирін, М. П. Кучерявенко, Є. Д. Соколова, В. П. Шавшина та ін.. Однак, з огляду на перманентний характер наукових пошуків, постійного удосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері непрямого оподаткування та динамічний характер оновлення вітчизняного податкового і митного законодавств, низка питань потребують додаткової уваги.

Метою пропонованої статі є здійснення поглибленого науково-теоретичного дослідження особливостей правового статусу платника акцизного податку, який виконує операції з давальницькою сировиною.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. п. 14.1.41 п. 1.41 ст. 41 Податкового кодексу України давальницькою сировиною є сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі вироби, енергоносії, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замовника) і передаються іншому суб'єкту господарювання (виробнику) для виробництва готової продукції, з подальшим переданням або поверненням такої продукції або її частини їх власникові або за його дорученням іншій особі [2, с. 112]. Операція ж з давальницької сировини визначається пп. 14.1.134 п.14.1 ст. 134 як операція з переробки (обробки, збагачення чи використання) давальницької сировини (незалежно від кількості замовників і виконавців, а також етапів (операцій)) з метою одержання готової продукції за відповідну плату. До операцій з давальницькою сировиною належать операції, в яких сировина замовника на конкретному етапі її переробки становить не менш як 20 відсотків загальної вартості готової продукції [2, с. 112]. В свою чергу, Главою 23 «Переробка на митній території» Митного кодексу України визначається поняття переробки на митній території України. Відтак, статтею 147 зазначеного кодексу визначається, що переробка на мит-

ній території - це митний режим, відповідно до якого іноземні товари піддаються у встановленому законодавством порядку переробці без застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, за умови подальшого реекспорту продуктів переробки.

Слід зазначити, що регулювання оподаткування акцизом осіб, що здійснюють операції з давальницької сировини зазнавало частих та істотних змін протягом тривалого часу. А саме п. 2 ст. Декрету Кабінету Міністрів України від 18.11.1999 № 1243-XIV платниками акцизного податку визнавав виробників підакцизних товарів (послуг) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини. Таке визначення не можна було вважати повністю коректним з огляду на те, що законодавством не було представлено жодної послуги як підакцизної.

Слід звернути увагу, що протягом тривалого часу законодавець змінював напрям вектора тягаря щодо платника акцизу. Відтак, Декретом Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір» у редакції від 18.11.1999 № 1243-XIV платником акцизного податку визначався виробник підакцизних товарів (послуг) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини [3, с. 82]. При цьому, по легким дистилятам, спеціальним бензинам, бензинам моторним, середнім дистилятам платниками акцизу визначались підприємства, які виробляли таку продукцію як із власної сировини, так і з сировини замовника [1, с. 120]. Така ж позиція була закріплена Листом Державної Податкової Адміністрації України від 11 вересня 2000 року «Про оподаткування акцизним збором нафтопродуктів» [6, с. 31]. Однак, протоколом засідання від 13 вересня 2000 року було визначено, що акциз повинен сплачувати власник нафтопродуктів [1, с. 121].

Таке протиріччя в регулюванні сплати акцизу в подальшому викликало неоднакове застосування судами норм права і прийняття діаметрально протилежних рішень. На підтвердження інформації щодо неоднакового вирішення судами зазначених відносин, у Листі Державної податкової адміністрації України № 855/3/21-0111 від 04.10.2000 наводяться приклади судових рішень. Так, «за несплату акцизного збору по нафтопродуктах, виготовлених з давальницької сировини, ДПІ в м. Лисичанську донарахувала ВАТ «Лисичанськнафтооргсинтез» за період з 14.12.1999 по 01.06.2000 суми акцизного збору в обсязі 4,07 млн. грн. Але арбітражний суд Луганської області визнав рішення ДПІ у м. Лисичанську, прийняте стосовно ВАТ «Лисичанськнафтооргсинтез» щодо сплати акцизного збору по нафтопродуктах, виготовлених з давальницької сировини недійсним, оскільки об'єкт оподаткування у нього відсутній. В той же час, арбітражним судом Харківської області визнано правомірними рішення податкових органів в частині необхідності включення у вартість послуг по переробці і суми акцизного збору, а також і те, що ГПУ «Шебелинкагазвидобування» повинно отримати разом із сплатою вартості послуг по переробці і суму акцизного збору від давильця для подальшого розрахунку з бюджетом» [6, с. 31].

Згодом, із прийняттям Закону України від 22.03.2001 «Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір» платниками акцизного податку у операціях із давальницької сировини було визначено

суб'єктів підприємницької діяльності, а також їх філії, відділення (інші відокремлені підрозділи) – виробників підакцизних товарів на митній території України, у тому числі з давальницької сировини по товарах (продукції), на які встановлено ставки акцизного збору у твердих сумах, а також замовників, за дорученням яких виготовляється продукція на давальницьких умовах по товарах, на які встановлено ставки акцизного збору у відсотках до обороту, які сплачують акцизний збір виробнику [4]. Тобто, у випадку коли предметом операції по переробці давальницької сировини є виробництво продукції, яка оподатковується акцизним збором за ставками, що визначені у відсотках до обороту (адвалерними), – платником виступає замовник. Якщо ж предметом договору щодо переробки давальницької сировини є підакцизні товари (продукція), на які встановлені ставки акцизного збору в твердих сумах (специфічні), платником є суб'єкт підприємницької діяльності – виробник таких товарів, тобто переробник [1, с. 122].

На сьогоднішній день Податковим кодексом України спрощена процедура визначення платника податків по операціях з давальницькою сировиною, ним виступає виключно виробник підакцизних товарів (продукції) на митній території України. При цьому даний нормативний акт містить вказівку на те, що податок виробнику підакцизних товарів сплачують замовники, за дорученням яких виробляються підакцизні товари.

При цьому, слід зазначити, що чинним законодавством забороняється виробництво на давальницьких умовах спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв (крім виробництва спирту етилового, коньячного і плодового з давальницької сировини нерезидентами за умови повного вивезення готової продукції за межі митної території України). Також забороненою є переробка та їх взаємний обмін спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, виноматеріалів на давальницьких умовах на алкогольні напої. З давальницької сировини забороняється також виробництво тютюнових виробів та вивезення за межі митної території України давальницької сировини для виробництва тютюнових виробів. Щодо винограду, плодів, ягід на виноматеріали, то їх переробка на давальницьких умовах дозволяється і здійснюється відповідно до чинного законодавства [5, с. 345].

Висновки. Отже, на сьогодні існує врегульований порядок реєстрації осіб як платників акцизного податку, який залежить від необхідності ліцензування таких осіб. Суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність з виробництва підакцизних товарів (продукції) та/або імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, яка підлягає ліцензуванню, реєструються на підставі відомостей щодо видачі такому суб'єкту відповідної ліцензії. Відповідно до статті 2 закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» спирт етиловий (у тому числі як лікарський засіб), спирт етиловий ректифікований виноградний, спирт етиловий ректифікований пло-

довий може вироблятися на підприємствах усіх форм власності за наявності у них ліцензій. Для виробництва спирту коньячного і плодового встановлені наступні умови: суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, наявність відповідної ліцензії та повного технологічного циклу виробництва коньяку та алкогольних напоїв за коньячною технологією, забезпеченість спеціальною тарою для витримки спиртів та кваліфікованими фахівцями. Щодо алкогольних напоїв та тютюнових виробів, то їх виробництво здійснюється суб'єктами господарювання незалежно від форми власності за умови одержання ліцензії [5, с. 345]. Законодавством визначений обов'язок органів ліцензування, що уповноважені видавати ліцензії на зазначені види діяльності, надавати контролюючому органу за місцезнаходженням юридичних осіб, місцем проживання фізичних осіб - підприємців інформацію про видані, переоформлені, призупинені або анульовані ліцензії у п'ятиденний строк з дня здійснення таких дій [2, с. 112].

Слід зазначити, що змінами до Податкового кодексу України від 28.12.2014 були внесені суттєві зміни до регулювання порядку реєстрації платників акцизного податку. Вони полягали у доповненні вищенаведеного порядку вимогою про необхідність реєстрації як платників акцизного податку осіб – суб'єктів господарювання роздрібною торгівлі, які здійснюють реалізацію підакцизних товарів. Такі платники акцизного податку реєструються контролюючими органами за місцезнаходженням пункту продажу товарів не пізніше граничного терміну подання декларації акцизного податку за місяць, в якому здійснюється господарська діяльність [2, с. 112].

Щодо всіх інших платників акцизного податку, то вони реєструються не пізніше граничного терміну подання декларації акцизного податку за місяць, в якому розпочато господарську діяльність контролюючими органами за місцезнаходженням юридичних осіб, місцем проживання фізичних осіб-підприємців [2, с. 112].

Бібліографічні посилання

1. Бех Г. В. Правове регулювання непрямих податків в Україні: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Галина Володимирівна Бех. – Харків, 2001.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № № 13-14, 15-16, 17.
3. Про акцизний збір: Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 № 18-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №10.
4. Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір: Закон України від 22.03.2001 № 2324-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3628-12>
5. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України від 19.12.1995 № 481/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 46.
6. Про оподаткування акцизним збором нафтопродуктів: Лист Державної Податкової Адміністрації України від 11 вересня 2000 р. // Бізнес. – 2000. – № 42.

Степанов В. С. Особенности правового статуса плательщиков акцизного налога, которые выполняют операции с давальческим сырьем. Стаття посвящена углубленному научно-теоретическому исследованию особенностей правового статуса плательщика акцизного налога, который выполняет операции с давальческим сырьем. Проводится

детальный научный анализ нормативных положений действующих законодательных актов, регулирующих и определяющих особенности правового статуса плательщиков акцизного налога, в том числе и тех, которые выполняют операции с давальческим сырьем. В процессе исследования установлено, что по состоянию на сегодня в Украине существует упрощенная процедура определения налогоплательщика по операциям с давальческим сырьем, им выступает исключительно производитель подакцизных товаров (продукции) на таможенной территории Украины. Выяснено, что налог производителю подакцизных товаров платят заказчики, по поручению которых производятся подакцизные товары.

Ключевые слова: акцизный налог, косвенное налогообложение, давальческое сырье, налогоплательщик, таможенная территория, подакцизный товар, Налоговый кодекс Украины.

Stepanov V. S. Peculiarities of legal status of taxpayers of the excise tax who perform transactions with tolling raw materials. The article is devoted to an in-depth scientific and theoretical research of peculiarities of legal status of the payer of the excise tax, which performs the outsourcing. Carried out a detailed scientific analysis of the regulatory provisions of current laws governing and defining features of the legal status of payers of excise tax, including those that perform operations with tolling raw materials. In the process of research, that as of today in Ukraine there is a simplified procedure for determining the taxpayer on operations with tolling raw materials, it is the only manufacturer of excisable goods (products) on the customs territory of Ukraine. The author has clarified that tax to the manufacturer of excisable goods is paid by customers on whose behalf excise goods are produced.

Payer are one of the main elements of the legal framework the excise tax, which in the period of formation of the system of indirect taxation in Ukraine has undergone significant changes and various modifications. Therefore importance is the need for implementation of complex scientific and theoretical research of the peculiarities of the legal status of the payer of the excise tax, which performs operations with tolling raw materials, by conducting a detailed analysis of the regulatory provisions of all legislation adopted since the Declaration of independence of the Ukrainian state, which was aimed at legal regulation of the procedure for levying excise duty. That's why, the actual, in the existing mechanism for tax-legal regulation remains the research question and indicate the peculiarities of the legal status of payers of excise tax that carry out operations with goods made on Commission.

It should be noted that changes to the Tax code of Ukraine of 28.12.2014 significant changes were made to the regulation of procedure of registration of payers of excise tax. They consisted in the addition above about the need of registration as payers of excise tax are entities – business entities retailers that carry the implementation of excisable goods. Such payers of excise tax are registered with regulatory authorities at the location of the point of sale of the goods no later than the deadline for submission of the Declaration of excise tax for the month in which business operates. Relative to all other payers of the excise tax, they are registered not later than the deadline for submission of the Declaration of excise tax for the month in which economic activity is initiated by regulatory authorities at the location of legal entities, place of residence of physical persons-entrepreneurs

Key words: excise tax, indirect tax, tolling, the taxpayer, the customs territory of excisable goods, the Tax code of Ukraine.

Надійшла до редакції 24.03.2016

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вишня В.Б.

доктор технічних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 62-52

ПИТАННЯ РОЗРОБКИ ТА МЕТОДИКИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У БОРОТЬБИ З ВИКРАДАННЯМ ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЦЯХ

Стаття стосується аналізу сучасних технічних засобів та інформаційних технологій, які можуть використовуватися окремими підрозділами національної поліції України для боротьби з викраданнями вантажів на залізницях, зокрема, з составів, що рухаються.

Ключові слова: *вантажі, викрадання, доказова база, розкриття злочину, технічне рішення, контроль вантажоперевезень, оперативний контроль нестачі вантажів, ваговимірвальна система.*

Постановка проблеми. Економічний стан будь-якої країни досить сильно залежить від ефективності роботи її транспортних артерій. Своєчасність та надійність доставки вантажу від постачальника до споживача запорука успішного функціонування як окремих підприємств, так і економіки держави в цілому.

Разом з тим за останні роки на залізницях України відмічається стійка тенденція зростання злочинності, зокрема у сфері вантажоперевезень. За 2015 рік на “Укрзалізниці” було оформлено більше 20 тисяч комерційних актів стосовно порушень вимог транспортування вантажів, що були передані залізницям на відповідальне зберігання. Багата кількість з цих актів стосувалась нестачі високоліквідних вантажів (мастильно-паливні матеріали, вугілля, металопрокат та інші). В той же час, при значному рості загальної кількості викрадань відсоток їх розкриття суттєво зменшився і складає лише 82%.

Такий стан боротьби зі злочинністю у сфері вантажоперевезень на нашу думку обумовлюється наступним:

1. Сьогодні викраданням вантажів займаються не окремі особи, яким не вистачає коштів на існування, а достатньо організовані групи злочинців з добре поставленою розвідкою та контррозвідкою, з налагодженою системою транспортування і збуту викраденого. Досить часто злочинці через співробітників “Укрзалізниці” на станціях формування і обробки вантажів або стрілків ВОХОП отримують зведення про розташування вагонів з високоліквідним вантажем у залізничному составі та рівні охорони.

2. Змінилися методи викрадання. Раніше такі злочини скоювалися на невеличких станціях, де зупинявся потяг, або на станціях відстою чи переформування. Сьогодні викрадання, наприклад, металевого листу чи прокату здійснюється в основному при русі потягу шляхом скидання вантажу на дільницях заниженого ходу потягу. Використовуються і навмисні зупинки потягу. Часто з метою маскуванія місця скоєння злочину інсценуються декілька зупинок, рознесених на десятки кілометрів.

3. Не витримує критики існуюча система контролю наявності вантажу зі сторони “Укрзалізниці”. Сьогодні такий контроль здійснює прийомоздавач на пунктах комерційного огляду (ПКО). Таких ПКО, наприклад, на Придніпровській залізниці усього 10 і це при загальному протягу залізничних шляхів близько 4447 км. Якщо враховувати, що прийомоздавач працює при любых метеорологічних умовах і на протязі доби, то якість його роботи залежить від сумлінного виконання своїх обов’язків і результати праці не можна вважати об’єктивними.

Але не тільки це є приводом для затримання факту фіксації злочину і початку його розслідування. Діюча система контролю вантажоперевезень змушує прийомоздавача у разі виявлення нестачі вантажу визначити кількість нестачі та оформити Акт загальної форми, що прямує разом з потягом до утримувача вантажу. І тільки у разі згоди утримувача вантажу складається комерційний акт на вантаж, який пересилається назад до місця оформлення Акту загальної форми і починаються дії по розшуку злочинців. (Справа у тому, що не всі утримувачі вантажу потребують складання комерційного акту, бо часто виплати зарубіжним партнерам за несвоєчасну доставку залишків вантажу коштує більш ніж викрадений вантаж і кожний час його документального оформлення дорого коштує). Таким чином правоохоронним органам доводиться займатися справою викрадання лише після того, як матеріали до них доходять. Тобто маємо факт втрати часу, а звідсіля й низький рівень розкриття злочину.

Якщо все викладене просумувати, то головною причиною, що зволікає боротьбу з викраданням вантажів на залізницях, є відсутність доказової бази звернення викрадання на конкретній дільниці залізної дороги та часу скоєння злочину, оперативного контролю за вантажами, які транспортуються, на шляху від постачальника до одержувача.

Виклад основного матеріалу. Запропоноване автором технічне вирішення проблеми контролю вантажоперевезень на залізницях дозволить частково вирішити проблеми, що викладенні вище. А саме, пропонується здійс-

нювати безупинний технічний контроль вантажів від станції завантаження до приймача вантажу. З цією метою пропонується обладнати на ряді станцій ваговимірювальні пункти, що будуть здійснювати операцію зважування вагонів з вантажем без зупинки потягу і порівнювати отриманні данні зі зведеннями натурного листа. У разі розбіжності фіксується факт нестачі вантажу і інформація про це пересилається до лінійного підрозділу міліції та керівництва залізниці. У наявності будемо мати приклад оперативного реагування на факт скоєння злочину, що по свіжим слідам дозволить більш ефективно його розкривати та розслідувати.

Структурна схема такого ваговимірювального пункту приведена на рис.1.

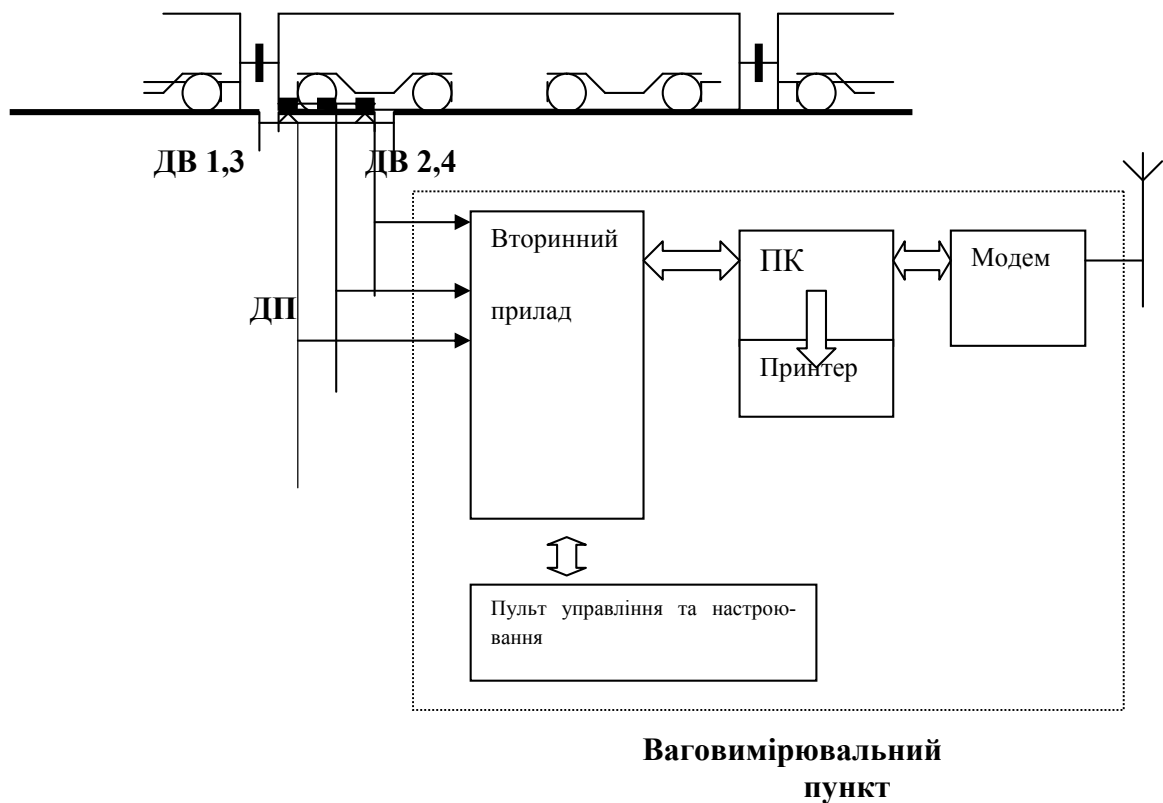

Рис.1. Загальна структура електронної ваговимірювальної системи для контролю вантажів на залізниці: ДВ – датчики ваги, ДП – датчик положення

Для ефективного використання ваговимірювальних пунктів необхідно здійснення організаційних заходів, які б визначали доцільні місця їх розташування на залізницях країни (стикових, вузлових і інших станціях, під'їзних коліях постачальників коштовних вантажів) і видів маршрутів, що підлягають контролю. Крім того, боротьба з викраданнями вантажів на залізницях за допомогою ваговимірювальних систем можлива лише у тому разі, коли усі контрольні пункти будуть об'єднанні у єдину інформаційну мережу Управління національної поліції України або "Укрзалізниці". Натурний лист, що складається на потяг, повинен переправлятися по мережі на усі ваговимірювальні

пункти на шляху слідування потягу. Наявність інформації натурального листа на контрольному пункті (номери вагонів у порядку їхнього розташування у поїзді; вага вантажу в кожному вагоні; найменування залізниць і пункти призначення; наявність пломб; номери вагонів, що супроводжуювані воєнізованою охороною, провідниками відправника вантажу чи вантажоодержувача) дозволить здійснити: 1) оперативне фіксування випадків викрадання вантажу вагонів по розбіжності обмірюваної маси вагона і даних супровідних документів; 2) установлення (територіально) можливого місця вчинення викрадання шляхом визначення ділянки між двома ваговимірювальними пунктами.

Відносно вирішення питання у якій мірі можливе застосування інформації ваговимірювальних пунктів як засобів доказової бази при розслідуванні фактів викрадань вантажів, то це стосується не тільки нормативно-правової регламентації використання конкретних технічних засобів, але й, в першу чергу, виділення вимог до метрологічних та інших характеристик вимірювання, джерел первинних даних та вихідних форм, які потрібні при розслідуванні. Важливим тут є розробка засобів захисту систем вагового контролю й оперативних даних від несанкціонованого доступу.

З точки зору доказової бази для розслідування викрадань кожний ваговимірювальний пункт повинен здійснювати вимірювання вантажу у русі з похибкою не більш 1%, а самі ваговимірювальні засоби – обов'язкове метрологічне атестування. Найбільша межа зважування та допустима швидкість руху потягу при контролі вантажів, спосіб зважування (повісний, повозиковий, повністю) не є важливими для доказової бази, а приймаються з урахуванням станційного обладнання, рухомого складу, інтенсивності руху потягів та ін.

Повний облік потрібної вихідної інформації, зміст і форми її для передачі по електронній мережі з метою фіксування та розслідування викрадань вантажів зараз проробляється. В результаті буде отримано алгоритм для об'єднання даних залізниць, відповідно руху потягів, і контрольної інформації ваговимірювальних пунктів та побудови реляційної інформаційної бази даних поліції України, щодо контролю вантажоперевезень на «Укрзалізниці».

Треба відмітити, що на першому етапі упровадження роботи планується використання ваговимірювальних пунктів лише для вибіркового контролю окремих вагонів та потягів з високоліквідним вантажем, але у перспективі буде здійснений перехід на контроль усіх вантажних потягів.

Висновок. У даній роботі ми спробували показати можливу схему реалізації електронного контролю вантажу, що транспортується по залізній дорозі, окремі достоїнства і проблеми використання отриманої інформації правоохоронними органами для оперативного розкриття викрадань на транспорті. В даний час на Україні в складі «Укрзалізниці» існують 6 окремих залізниць. Якщо встановити електронні ваговимірювальні системи на стикових станціях між залізницями і на великих вузлових станціях, де вибірково здійснювався би контроль маршрутних потягів з коштовним вантажем, тобто створити порядком 10-12 вагоконтрольних пунктів, задіяних у загальну інформаційну систему поліції України, то на шляху викрадання вантажів на

транспорті був би поставлений могутній заслін. Оперативність у виявленні розкрадань і ефективність використання інформації про вантажоперевезення при здійсненні оперативно пошукових заходів, скорочення термінів відшкодування нанесеного викраданням збитку цілком би компенсували витрати на створення й оснащення ваговимірювальних пунктів на залізницях.

Вишня В.Б. Вопрос разработки и методики использования современных информационно-технических средств подразделениями Национальной полиции Украины в борьбе с хищением грузов на железных дорогах. Стаття посвящена аналізу сучасних технічних засобів та інформаційних технологій, які можуть використовуватися окремими підрозділами національної поліції України для боротьби з хищенням вантажів на залізничних дорогах, в тому числі при русі поїздів.

Ключевые слова: вантажі, хищення, доказательна база, розкриття злочину, технічне рішення, контроль вантажоперевозок, оперативний контроль, нестача вантажу, ваговимірювальна система.

Vyshnya V.B. The issue of development and methods of use of modern information technology facilities of the National Police units of Ukraine in the fight against theft of goods on the railways. This article analyzes the modern technical equipment and information technology, which can be used by individual units of the Ukrainian National Police to combat theft of freight on the railways, including the movement of trains.

Keywords: cargo theft, the evidence base, the disclosure of the crime, the technical solution, the control of cargo, operational control, loss of cargo, weighing system.

Надійшла до редакції 24.03.2016

Пиріг І.В.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.948.2

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЕКСПЕРТНОЇ ТЕХНІКИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто актуальні проблеми використання засобів експертної техніки в діяльності оперативних підрозділів Національної поліції. На основі аналізу думок науковців надано визначення експертної техніки та наведено класифікацію науково-технічних засобів, що застосовуються в практиці розслідування злочинів. Розглянуто сучасний стан технічного забезпечення діяльності оперативних підрозділів під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: розслідування, науково-технічне забезпечення, експертна техніка, оперативні підрозділи.

Постановка проблеми. Проблема застосування криміналістичної техніки під час збирання та дослідження доказів у різні часи приділялося достатньо уваги з боку вчених-криміналістів. Багато питань на сьогодні вирішено,

але є й такі, що спонукають до наукової дискусії. Одним із таких питань є включення до суб'єктів застосування криміналістичної техніки оперативних співробітників. На нашу думку, у разі наявності у даних суб'єктів спеціальних знань та навичок володіння криміналістичною технікою, вони можуть і повинні її використовувати.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам застосування науково-технічних засобів на досудовому слідстві приділяли увагу українські вчені: О. М. Бандурка, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. Л. Грановський, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, Г. М. Надгорний, І. В. Постіка В. Д. Пчолкін, М. Я. Сегай, Г. М. Соколовський, І. Я. Фрідман, І. Ф. Хараберюш, М. Г. Щербаковський та ін. Однак використанню засобів експертної техніки у роботах зазначених науковців приділялося недостатньо уваги.

Метою статті є визначення та характеристика сучасних засобів експертної техніки, що можуть застосовуватися в оперативно-розшуковій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Під технічними засобами у криміналістиці розуміють сукупність технічних приладів, пристроїв і матеріалів, що використовують для виявлення, фіксації і дослідження джерел криміналістичної інформації [1, с. 118]. Водночас у теорії оперативно-розшукової діяльності існують думки щодо визначення усіх технічних засобів, використовуваних у правоохоронній діяльності, терміном «спеціальні», під яким треба розуміти «сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, пристроїв, автоматизованих систем, речовин та науково обґрунтованих засобів і тактичних прийомів їх використання правоохоронними органами із неухильним дотриманням принципу законності для протидії злочинності» [2, с. 25]. За пропозицією І. Ф. Хараберюша, спеціальну техніку за напрямками застосування можна класифікувати стосовно слідчої діяльності – як криміналістичну, оперативно-розшукову – оперативну, адміністративно-управлінську – організаційну, охоронної діяльності – охоронну техніку. Ми не погоджуємося з наведеним визначенням та класифікацією і приєднуємося до думок більшості вчених-криміналістів, які вважають «спеціальну» різновидом оперативної техніки, призначеної для збирання оперативної інформації, переважно негласними прийомами.

Одним з видів криміналістичної техніки, що може бути використана в оперативних цілях, є пошукові прилади. Сьогодні використовуються компактні рентгенівські прилади для просвічування перешкод невеликої товщини, радіоізотопні товщиноміри для виявлення предметів крізь залізобетонні та цегляні перешкоди. Так, працівниками лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України запропоновано модель компактного, розбірного, малогабаритного металошукача з глибиною пошуку металу в цегляній або бетонній стіні – до 70 см, у ґрунті та воді – до 1,5 м і розроблено принципову схему газоаналізатора для пошуку прихованих трупів та їх частин [3]. Розробляються прилади, що працюють на

основі звуколокаційних методів, високочастотних коливань, акустичної голографії. Ведуться роботи з розробки відеоінтроскопічних приладів з використанням ультразвуку, радіоактивного випромінювання та інших фізичних явищ, що дають можливість отримувати на моніторі зображення об'єктів, що знаходяться у напіврідких, сипучих та твердих середовищах. Сьогодні існують металошукачі, що можуть диференціювати кольорові та чорні метали, визначати їх геометричні характеристики та глибину знаходження у ґрунті.

Незамінною в оперативно-розшуковій діяльності на сьогодні є сучасна цифрова фото-, відеоапаратура, яка нині повністю замінила аналогову. Інформація зберігається на цифровому носії, який займає невеликий розмір та здатний вміщувати в собі значну кількість фотографій і багатогодинний відеозапис. Фотоапарати та відеокамери зручні у використанні, можуть функціонувати в автоматичному режимі та довгий час працювати від батареї. Значно розширився діапазон розподільчої здатності фотозображень, можливості мікро- та макрозйомки, діапазони регулювання експозиції кадрів. Використання сучасних об'єктивів зі змінною фокусною відстанню дозволяє фотофіксацію з різних точок зйомки, без додаткових пристроїв.

Для фіксації ходу та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів потрібно застосовувати професійні та напівпрофесійні фотоапарати із дзеркальною системою формування зображення. Діапазон світлочутливості в цифрових дзеркальних камерах становить від 100 до 25600 ISO. Висока світлочутливість забезпечує гарну якість зображення в умовах поганої освітленості й дозволяє використовувати короткі витримки для зйомки об'єктів, що рухаються. Швидкість роботи є однією з основних переваг цифрових дзеркальних фотоапаратів. Електроніка в цих камерах більш надійна, ніж у звичайних компактних камерах. Цифрові дзеркальні камери характеризуються швидкою роботою процесора обробки зображення, більшим буфером пам'яті й високою швидкістю самого процесу зйомки. У високошвидкісних камерах (наприклад Canon EOS 1D Mark II N, Nikon D2 Hs) буфер пам'яті має великий обсяг, що дозволяє вести безперервну зйомку зі швидкістю до 8 кадрів на секунду. Переваги цифрових дзеркальних фотокамер також у можливості використання цілого ряду налаштувань режиму зйомки, перш за все фокусу й експозиції. До стандартних функцій цифрових дзеркальних камер належать предикативний автофокус, ручне фокусування, глибина різкості, брекетинг автоекспозиції, режими виміру експозиції та можливість бездротового підключення спалаху.

Сучасні фотоапарати здатні проводити відеозйомку, а відеокамери фотографувати, тому при проведенні нескладних слідчих дій можливе застосування одного технічного пристрою. Однак у випадках значного обсягу роботи, що виконується під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, або коли потрібно вести неперервну відеозйомку, застосовують усі можливі технічні засоби фіксації. Перспективною є розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів з можливістю отримання об'ємних зображень у 3D-форматі.

Для роботи зі слідами на місці події широко застосовуються комплекти техніко-криміналістичних засобів, призначених для використання усіма учасниками розслідування: експертами, слідчими, оперуповноваженими. Уніфіковані криміналістичні валізи комплектуються як самими співробітниками Експертної служби МВС, так і спеціалізованими підприємствами. Наприклад, ТОВ «Експертні системи» (м. Київ) виготовляють криміналістичні валізи серій «СВ-1», «СВ-2», «Хабар», «Слідопит», пожежно-криміналістичні, вибухотехнічні, дактилоскопічні набори, які пройшли апробацію на базі ДНДЕКЦ МВС України й рекомендовані до впровадження в експертну практику [4]. Валізи й набори, у яких розміщено пристрої та обладнання, є ударостійкими та вологозахисними й адаптованими для транспортування й використання в польових умовах. Комплектація криміналістичних валіз і наборів містить не тільки набір основних інструментів, необхідних для вилучення слідів з огляду місць подій, але й комплекти спеціальних наборів для попереднього дослідження об'єктів. Спеціальні набори, представлені у валізах, мають необхідну кількість витратних матеріалів.

Позитивним у сучасних комплектаціях криміналістичних валіз є наявність усього необхідного для збирання та упакування об'єктів біологічного походження, дослідженню яких на сьогодні приділяється значна увага з розширенням можливостей молекулярно-генетичної експертизи. Реагенти й витратні матеріали, що входять до складу валіз, доцільно комплектувати у вигляді спеціальних наборів для виявлення та вилучення, а іноді й для експрес-дослідження слідів, що дозволяє експерту оперативно отримувати інформацію про подію злочину. З огляду на те, що робота експертів найчастіше здійснюється при безпосередньому контакті з матеріалами, що є потенційними джерелами небезпечних інфекційних захворювань, необхідною умовою комплектації валіз є наявність засобів безпеки й особистої гігієни експерта: одноразові рукавички, серветки, дезінфікуючий розчин.

Серед сучасних пристроїв для отримання відбитків пальців слід зазначити пристрої безкольорового дактилоскопіювання, або сканування, що пройшли практику застосування в більшості зарубіжних країн та дозволяють отримувати відбитки високої якості без використання фарби. Ці відбитки без додаткової обробки можна заносити до масиву автоматизованих баз даних. Значних успіхів у цьому напрямку досягло російське підприємство «Папілон». Окрім відібрання зразків для порівняльного експертного дослідження, прилади цієї фірми використовуються для отримання та накопичення дактилоскопічної інформації АПС «Папілон», ідентифікації особи за допомогою АПС «Фільтр» за базою даних папілярних візерунків.

Серед технічних засобів експертної профілактики виділяють систему аналізу оперативного відео «Кажан», що може бути використана в оперативних цілях. Вона призначена для прискорення процесу обробки та аналізу архівного відео та оперативних відеороликів. Система забезпечена додатковим пошуком за зображеннями осіб в оброблених відеороликах, демонстрацією потрібних стопкадрів та контрольних точок у відеороликах та включає в себе

функціональність автоматизованої системи портретної ідентифікації (АПС «Портрет»). Система має можливості автоматичного виділення і супроводу осіб у полі зору відеокамери; формування бази фотографій осіб, які потрапили в поле зору камери; розпізнання осіб за результатами порівняння з базою еталонних зображень; інтеграції із сучасними системами відеоспостереження та контролю доступу; вибору еталонних зображень як фотографій з матеріалів відеозйомок, так і з будь-яких інших фотографій (включаючи фотографії поганої якості, наявності головного убору, бороди, прозорих окулярів, дитячі фотографії), фотороботів тощо. Систему можна застосовувати для аналізу матеріалів оперативної відеозйомки, поповнення бази даних для подальшої ідентифікації; ідентифікації та візуального супроводу осіб, що перебувають в розшуку, та ідентифікація цих осіб у реальному режимі часу. Як правило, такі прилади встановлюються у місцях масового перебування людей – стадіонах, кінотеатрах, торгових центрах, аеропортах, вокзалах, автостанціях, контрольно-пропускних пунктах тощо.

Автоматизована система портретної ідентифікації «Портрет» призначена для створення оперативних відеотек обсягом кілька десятків мільйонів зображень. Система дозволяє здійснювати пошук за зображеннями осіб з попередньою фільтрацією за заданими текстовими реквізитами, передбачає введення і завантаження зображень за допомогою відеокамер, сканерів з twain-інтерфейсом та графічних файлів форматів JPEG, BMP, TIFF. АПС призначена для централізованого обліку та розшуку осіб і суб'єктивних портретів. Система дозволяє: проводити пошук за довільною кількістю параметрів, здійснювати введення антропометричних даних і заносити їх для подальшого зберігання в базу даних, проводити пошук за графічною інформацією з використанням антропометричних даних. Завданнями зазначених систем сьогодні є формування рекомендаційного списку зображень осіб або відбитків пальців, відсортованих за ступенем схожості з порівнюваними. Система не проводить стовідсоткової ідентифікації, але не виключено вдосконалення даних систем у недалекому майбутньому.

Поширення набули спеціальні комп'ютерні програми інформаційно-довідкового призначення, які можуть бути використані в оперативно-розшуковій діяльності. Наприклад, інформаційна система «Паспорт» містить детальний опис більш ніж 1047 сучасних паспортів із 160 країн світу з компонентами контролю їх достовірності. Система містить зображення документів, їх елементів і засобів технологічного, поліграфічного й фізико-хімічного видів захисту, а також їх докладні описи. Інформаційно-довідкова система «Autodocs» містить відомості про основні ознаки достовірності 356 документів водіїв і документів на транспортні засоби з 68 країн світу. Інформаційно-довідкова система «Валюта» містить відомості про 178 валют світу (більш ніж 2068 банкнот різного номіналу).

Висновки. Розглянувши окремі види експертної техніки, що може використовуватися в оперативних цілях, можна зазначити, що розробка техніко-криміналістичних засобів здійснюється доволі інтенсивно. Цьому сприяє за-

цікавленість у розвитку даного напрямку підприємницькими структурами, що, на нашу думку, цілком прийнятно. Основною проблемою залишається забезпечення сучасною технікою слідчих, оперативних та експертних підрозділів МВС. Державна політика щодо забезпечення цього напрямку протидії злочинності сьогодні, на жаль, реалізується не повною мірою.

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика : підручник / Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф. та ін. – Х. : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 666 с.
2. *Хараберюш І. Ф.* Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : монографія / І. Ф. Хараберюш. – Донецьк : Ноулідж, 2011. – С. 362.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://ivpz.org/naukova-laborator-ya>.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.asys-power.kiev.ua/>.

Пирог И. В. Использование средств экспертной техники в оперативно-розыскной деятельности. Рассмотрены актуальные проблемы использования средств экспертной техники в деятельности оперативных подразделений Национальной полиции. На основе анализа мнений ученых дано определение экспертной техники и приведена классификация научно-технических средств, которые применяются в практике расследования преступлений. Рассмотрено современное состояние технического обеспечения деятельности оперативных подразделений при проведении следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: расследование, научно-техническое обеспечение, экспертная техника, оперативные подразделения.

Pyrig I. V. The use of facilities of expert technique is in operatively-search activity. In the article actual problems of scientific and technical support activities for the investigation of crimes. On the basis of opinions given by the definition of scientists and technology experts provides a classification of scientific and technical means, which are used in expert practice. The current state of logistics activities of investigators and experts during the investigation (investigation) activities and experts in the production of expertise and research. The characteristics and specifications of modern scientific and technical means used to identify, fix, seizure and forensic studies to investigate the important information.

Considering the scientific and technical support for the investigation of crimes, you can specify that the development of technical and forensic tools is carried out quite intensively. This assists the interest in the development of this direction of business structures, which is quite natural and acceptable. The main problem in providing pre-trial investigation authorities and expert agencies with modern equipment is insufficient material resources, which, in turn, is associated with a complex socio-economic situation in the country. However, the processes related to the integration of Ukraine to the European Union, require compliance with European standards in many areas, including combating crime, which is impossible without equipping law enforcement agencies with modern technical and forensic tools.

Keywords: investigation, scientific and technical providing, expert technique, operative subdivisions.

Надійшла до редакції 23.03.2016

Уваров В.Г.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет ім. Олесь Гончара)

УДК 343.98

ВЗАЄМОДІЯ СПІВРОБІТНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ СПЕЦІАЛІСТАМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

На основі порівняльного дослідження кримінально-процесуального законодавства та думок науковців визначено поняття спеціаліста у кримінальному процесі та розглянуто проблемні питання взаємодії співробітників оперативних підрозділів із спеціалістами під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: спеціаліст, оперативні співробітники, взаємодія, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. З поступовим переходом до змагальної системи судочинства видозмінюються процесуальний статус, права та обов'язки окремих суб'єктів кримінального судочинства, конкретизується зміст та види виконуваних ними функцій, що потребує ґрунтовного наукового аналізу. Одним із проблемних питань кримінального судочинства залишається питання залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій. У практиці розслідування кримінальних проступків виникають проблеми з приводу процесуального порядку залучення спеціаліста, його компетенції, взаємодії зі слідчим та співробітниками оперативних підрозділів, меж використання ним спеціальних знань, оформлення результатів діяльності тощо. Неоднозначними у вирішенні зазначених питань є і думки науковців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Залученню спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій приділялася значна увага з боку науковців як окремо, так і при розробці методик розслідування певних видів злочинів. Проблемами залучення спеціалістів до проведення розслідування у різні часи займалися провідні українські науковці та вчені ближнього зарубіжжя: Т.В. Авер'янова, В.Д. Арсенєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Дулов, А.В. Іщенко, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, В.Я. Колдін, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, Г.М. Надгорний, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Г.М. Соколовський, І.М. Сорочотягін, В.В. Циркаль, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов та інші. Вони зробили значний внесок у вирішення визначених нами проблеми, але багато з них залишаються дискусійними і сьогодні. Саме тому їх розгляд є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Метою статті є конкретизація визначення процесуальної фігури спеціа-

ліста у кримінальному процесі на основі аналізу відповідних норм КПК України та думок науковців, а також окреслення проблемних питань практики взаємодії співробітників оперативних підрозділів із спеціалістами під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Участь спеціаліста у кримінальному процесі, включаючи проведення слідчих дій, регламентується ст. 71, 72, 79, 80, 83, 105, 122, 126, 228, 236, 237, 240, 245, 262, 266, 327, 329, 357, 358, 359, 360, 361, 496, 517 КПК України. У ст. 71 КПК України зазначено: “1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. 2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду” [1]. Визначення спеціаліста, наведене у новому КПК України, є позитивною тенденцією розвитку законодавства, оскільки у КПК України 1960 року чіткого визначення спеціаліста взагалі не було, а лише вказувалося, що “у необхідних випадках для участі у проведенні слідчої дії може бути залучений спеціаліст” (ст. 128¹) [2].

Конкретизовано та розширено у новому КПК також права та обов’язки спеціаліста: “4. Спеціаліст має право: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов’язаних із його залученням до кримінального провадження; 6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. 5. Спеціаліст зобов’язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв’язку з виконанням його обов’язків; 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.” (ст. 71) [1]. У попередньому КПК права та обов’язки спеціаліста не відокремлювалися і були сформульовані так: “Спеціаліст зобов’язаний: з’явитися на виклик; брати участь у проведенні слідчої дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; звертати увагу слідчого на обставини, пов’язані з виявленням та закріпленням доказів; давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої дії. Спеціа-

ліст вправі: звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів. Спеціаліст за наявності відповідних підстав має право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законами України.” [2]. У порівнянні зрозуміло, що права та обов'язки спеціаліста у новому КПК систематизовано та визначено більш чітко.

Наведене у новому КПК визначення спеціаліста в достатньому обсязі окреслює знання, якими він володіє, але називає лише два види діяльності спеціалістів: надання консультацій та технічна допомога. Проте основний вид діяльності – сприяння слідчому у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів, що мають інформацію про злочин, не зазначено. Не доцільно, на наш погляд, розбивати види діяльності спеціаліста на дві частини, виділяючи окремо технічну допомогу спеціаліста. До того ж фотографування (наприклад макрозйомка) та відбір зразків для проведення експертизи в багатьох випадках є не звичайною технічною допомогою, а складною роботою, що потребує використання спеціальних знань, яких немає у слідчого.

Більш повно, на наш погляд, види діяльності спеціаліста сформульовано у визначенні, що надається у ст. 58 КПК Російської Федерації: “Спеціаліст – особа, що володіє спеціальними знаннями та залучається до участі в процесуальних діях у порядку, встановленому цим Кодексом, для сприяння у виявленні, закріпленні й вилученні предметів і документів, використання технічних засобів у дослідженні матеріалів кримінальної справи, для постановки питань експерту, а також для роз'яснення сторонам і суду питань, що входять до його професійної компетенції” [3].

Щодо думок науковців, то більшість з них визначають спеціаліста як особу, що допомагає суб'єктам, які проводять розслідування. Так, за І.М. Сорокотягиним, “спеціаліст – особа, яка володіє спеціальними знаннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла і залучається органами дізнання, слідства, прокуратури чи судом для участі у розслідуванні та розгляді справи з метою надання вказаним органам допомоги у виявленні, закріпленні та вилученні доказів” [4, с. 3–4]. На думку П.П. Іщенка, “спеціаліст у кримінальному судочинстві – особа, яка володіє знаннями і навичками та залучається органом дізнання, слідства, прокурором чи судом для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні доказів” [5, с. 10]. У цих визначеннях діяльність спеціаліста описано не в повному обсязі та обмежено процесом виявлення, закріплення та вилучення доказів, хоча існують непроцесуальні форми використання спеціальних знань – консультативна та технічна допомога, котрі не можна не враховувати. У визначенні В.В. Циркаля розширюються види діяльності спеціаліста, а саме: “спеціалістом є особа, яка володіє певними науковими, технічними та іншими професійними знаннями та яку залучають до участі у слідчих діях в цілях сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні доказів і дачі пояснень за спеціальними питаннями” [6, с. 12].

У більшості запропонованих науковцями визначеннях спеціаліста, автори намагаються на початку охарактеризувати спеціальні знання, якими він

володіє. Але в жодній дефініції такі знання не описані у повному обсязі. Серед спеціальних знань виділяють наукові та технічні, не зазначаючи інших. Більшість з них неприпустимо звужують можливості спеціаліста, інші, навпаки, трактують їх досить широко.

Отже, з урахуванням викладених на основі аналізу поглядів науковців на цю проблему, вважаємо більш вдалим та науково обґрунтованим визначення, що пропонувалося нами раніше: “Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати допомогу у виявленні, фіксації та вилученні об’єктів, що мають інформацію про злочин, здійснити консультації та технічну допомогу під час досудового розслідування і судового розгляду справи” [7, с. 197]. В цьому визначенні зазначено основні види діяльності спеціалістів, але не обмежено види спеціальних знань, які можуть бути використані. Вони визначаються особою, яка проводить дізнання, та слідчим при проведенні слідчих дій, а також суддею або складом суду при проведенні судових дій. Термін “спеціальні знання” достатньо визначений у науковій літературі і не потребує на сьогодні окремого тлумачення у кримінально-процесуальному законодавстві.

Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями та, користуючись ними, надає допомогу слідчому. При наданні криміналістичної допомоги, що полягає у виявленні, фіксації та вилученні об’єктів, що мають значення для справи, та технічної (використання пошукових приладів, сприяння огляду у важкодоступних місцях із залученням спеціального обладнання тощо) спеціаліст обов’язково пояснює слідчому, оперативним працівникам та іншим учасникам, у тому числі понятим, які дії він виконує, які пристрої застосовує, наслідки та результати використання спеціальних знань, вмінь та навичок. Матеріальні об’єкти, виявлені та вилучені під час проведення слідчої (розшукової) дії, описуються у протоколі та належним чином упаковуються. Відомості про технічні засоби, що використовувалися під час проведення слідчих (розшукових) дій, та результати їх застосування також містяться у протоколах або додатках до них (наприклад, фототаблицях).

У попередньому КПК були відсутні норми, що регламентували форми фіксації консультаційної допомоги спеціалістів і результатів дослідницької роботи, що проводяться під час слідчих дій. Ст. 105 чинного КПК України визначає, що додатками до протоколів є “письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії”. Тобто дане питання у новому законі вирішено і спеціаліст при необхідності може викласти свої пояснення суті тих чи інших процесів та явищ, у тому числі передбачення щодо механізму утворення певних слідів або дій злочинця у довідці, яка є додатком до протоколу. На наш погляд, додатком до протоколу можуть бути і результати попередніх досліджень, проведених безпосередньо на місці події.

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що нами проаналізовано положення чинного КПК України щодо процесуальної фігури спеціаліста у порівнянні з попереднім законодавством, думки науковців відносно видів діяльно-

сті спеціаліста, як суб'єкта використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, на підставі чого надано власне визначення. Також окреслено проблемні питання, що виникають у практиці розслідування при взаємодії слідчих, оперативних працівників та спеціалістів. Зі змінами змісту окремих слідчих (розшукових) дій у чинному КПК України виникає питання уточнення видів діяльності спеціалістів при участі в них. Вирішення зазначених завдань є перспективним для подальших наукових розробок у даному напрямку.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 465-VI від 13.04.2012 р. – Х. : Право, 2012.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : затверджений Законом від 28.12.1960 р. – ВВР. – 1961. – № 2. – Ст. 15. – К., 2008.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. – М. : Омега-Л, 2006.
4. *Сорокотягин И.Н.* Системно-структурная характеристика специальных познаний и формы их использования в борьбе с преступностью / И. Н. Сорокотягин // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юридич. ин-та, 1983. – С. 3–10.
5. *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П.П. Ищенко. – М. : Юрид. лит., 1990.
6. *Циркаль В.В.* Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. На соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1984.
7. *Пиріг І. В.* Процесуальний статус спеціаліста та можливості залучення працівників експертної служби МВС до проведення слідчих дій / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2010. – № 2 (48). – С. 193–200.

Уваров В.Г. Взаимодействие сотрудников оперативных подразделений Национальной полиции со специалистами во время проведения следственных (розыскных) действий. На основе сравнительного исследования уголовно-процессуального законодательства и мнений ученых дано определение понятия специалиста в криминальном процессе и рассмотрены проблемные вопросы взаимодействия сотрудников оперативных подразделений со специалистами в процессе проведения следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *специалист, оперативные сотрудники, взаимодействие, следственные (розыскные) действия.*

Uvarov V.G. Interaction between operational units officers of the National police and specialists during realization of investigatory (search) actions. On the basis of comparative research of criminal code of practice legislation and opinions of scientists the concept of specialist is certain in a criminal process and the problem questions of co-operation of employees of operative subdivisions are considered with specialists during realization of inquisitional (of criminal investigation) actions.

Position of operating criminal code of practice is analyses in relation to the judicial figure of specialist in comparing to the previous legislation, opinion of scientists in relation to the types of activity of specialist, as a subject of the use of the special knowledge in the criminal rule-making, what own determination is given on the basis of. Problem questions, that arise up in practice of investigation at co-operation of investigators, operative workers and specialists, are also outlined. With the changes of maintenance of separate inquisitional (of criminal investigation) actions in operating criminal code of practice of Ukraine there is a question of clarification of types of activity of specialists at participating in them.

Keywords: *specialist, operational unit officer, interaction, investigatory (search) actions.*

Надійшла до редакції 23.03.2016

Шинкаренко І.Р.

кандидат юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ГЕНЕЗИС ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто напрями та проблеми формування сучасної теорії оперативно-розшукової діяльності, здійснено історично-логічний аналіз розвитку теоретичного уявлення про місце теорії оперативно-розшукової діяльності у системі юридичних наук та визначено проблеми та напрями подолання прогалин наукового забезпечення практичної діяльності оперативних підрозділів щодо забезпечення національної безпеки. Визначено, що особливо активно національна наукова школа розробляла проблеми наукознавства у сфері ОРД в останні 10 років, що дозволяє зробити деякі підсумки в реаліях розбудови новітньої системи оперативних підрозділів правоохоронної системи України. Визначено зміст об'єкту та предмету теорії оперативно-розшукової діяльності на різних історичних етапах розвитку українського суспільства. В умовах сьогодення об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності можливо поділити на декілька мегарівнів. В той же час у роботі визначено, що відсутність сучасної парадигми теорії та практики ОРД і як наслідок концепції та доктрини протидії злочинності.

***Ключові слова:** теорія оперативно – розшукової діяльності, об'єкт – предмет теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінальна активність, приватні теорії, наукові концепції системи ОРД.*

Постановка проблеми. Формування теорії оперативно-розшукової діяльності тривало близько 100 років. У дожовтневий період в Росії та Україні здійснювалася розробка основ розкриття та розслідування злочинів, причому в наукових працях не розділялися методи кримінального розшуку та збору доказів. Особливо активно національна наукова школа розробляла проблеми наукознавства у сфері ОРД в останні 10 років, що дозволяє зробити деякі підсумки в реаліях розбудови новітньої системи оперативних підрозділів правоохоронної системи України¹.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До видатних юристів-криміналістів дожовтневого періоду, що займалися проблемами теорії розшуку, слід віднести Є.Ф. Буринського, О.Вайнгарта («Уголовная тактика»), О.Громова («Искусство раскрытия преступлений»),

¹На 1 березня 2016 р. захищено понад 40 дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, близько 370 дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з грифом обмеженого користування зі спеціальності 12.00.09. Всього за всіма юридичними спеціальностями (12.00.07, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.12, 21.00.06, 21.07.01, 21.07.04) захищено понад 60 дисертаційних досліджень на здобуття доктора юридичних наук з грифом обмеженого користування

О.О. Квачевського, С.М. Трегубова [1- 2] та ін. Заслугує на увагу здійснена у той період розробка наукових та тактичних основ розшуку (сыска), яка надана у працях І.М. Снігерьова («О сыске») [3].

В перший період існування України у складі СРСР теоретичними розробками у галузі організації і тактики діяльності карного розшуку щодо розкриття злочинів займалися у межах прикладних проблем криміналістики та В.І. Громов, І. Любарський, Г.Ю. Манс, В.П. Мордухай-Болотский, В.М. Натансон, С.М. Потапов, І.М. Якимов та ін. [4 – 10].

На період розпаду єдиного наукового простору СРСР погляди на сутність об'єкта теорії ОРД за весь період становлення її як галузі юридичного науки, починаючи з перших робіт по теорії «розшуку», можливо поділити на декілька груп.

Перша група – як об'єкт дослідження теорії ОРД розглядається злочинність (П.О. Олейник, О.Г. Птіцин, О.І. Алексеев, Г.К. Синилов).

Друга група – як об'єкт дослідження є злочинність та оперативно-розшукова практика (О.О. Квачевський (1908 р.), Д.В. Гребельський, В.Г. Самолов). До цієї групи слід віднести також І.М. Снігерьова (1908 р.), до об'єкта «розшуку» він відносив окрім осіб, причетних до злочину, ще й середовище, в якому він вчиняється, а також виявлення зв'язку їх між собою (*кримінальна активність*). В.І. Філіпенко, В.Ю. Фролов та С.С. Овчинський приділяють значну увагу злочинності та кримінальній активності, не відокремив їх від практики ОРД. Означені науковці можуть бути віднесені до другої групи.

Третя група – як об'єкт пізнання теорії ОРД є розвідувальна діяльність у широкому розумінні (*розвідувальна інформація*) – В.П. Фомічов.

Внаслідок того, що теоретичними проблемами ОРД займалися фактично тільки представники МВС, з'явилася односторонність у визначенні об'єкта ОРД, який розглядався як злочинність та діяльність ОВС у боротьбі з нею. Деякі наукові розробки здійснені представниками ВНЗ та науково-дослідних установ КДБ СРСР у 60-70 роки ХХ століття більш стосувалися розвідувальної та контррозвідувальної діяльності (М.П. Карпушин, В.Н. Горбачов, В.В. Холопов) [10-12]

У останні 20 років означені проблеми у співвідношенні з ОРД розглядалися фахівцями КДБ СРСР та Академії ФСБ Росії: О. Комлев, В. Срошин, П. Коршиков, С.Корнаков, Б.Курашвілі, І.Рижонков, В.Фомічов, С.Дьяков. В останні роки були присвячені публікації науковців інституту національної безпеки Республіки Білорусь В. Пузикова, Ю. Блінова, А. Пивоварчика, В. Бачила, В. Гайдельцова, В. Шемети та ін.

Після розпаду СРСР розвиток теорії ОРД пішов окремо у державах СРСР. У Російській федерації було здійснено низку теоретичних досліджень щодо формування сучасного погляду на сутність теорії оперативно-розшукової діяльності, її об'єкта та предмета (В.І. Єлинський, В.Є. Емінов, Ю.Ф. Кваша, І.О. Клімов, О.Г. Маркушин, В.С. Овчинский, К.В. Сурков, А.Ю Шумілов, Н.П. Яблоков) [13 - 14].

В Україні основний напрямок досліджень був прикладний, однак проблеми розвитку теорії ОРД щодо її об'єкта та предмета здійснено у низці наукових та науково-методичних робіт, практично у всіх докторських дисертаціях (Антонов К.В., Білічак О.А., Біляєв В. О., Василичук В.І., Воронов І.О., Горбачевський В.Я., Грібов М.Л., Долженков О.Ф., Захаров В. П., Кислий А.М., Козаченко І.П., Крутов В.В., Мінченко С.І., Мовчан А.В., Никифорчук Д.Й., Орлов Ю.Ю., Ортинський В.Л., Погорецький М.А., Пчолкін В.Д., Сакал В.М., Саакян М.Б., Сергєєва Д.Б., Серєда Г.П., Сервецький І.В., Снігерьев О.П., Татаров О.Ю., Тарасенко В.Є., Тарасенко Р.В., Топчій В.В., Халілев Р.А., Халімон С.І., Хараберюш І.Ф., Цимбал П.В., Шелухін М.Л., Шендрік В.В. Юхно О.О., Яценко В.А. (12.00.12 - філософія права) та значному про шарку кандидатських робіт, захищених представниками МВС України та інших правоохоронних органів України (практично у 80% від всього обсягу захищених дисертацій розглядаються теоретичні питання, які розширюють коло поглядів на зміст теорії ОРД її парадигми та концепції оперативно-розшукової практики).

В жодній з означених робіт не розглядалися системно проблеми формування сучасної системи теорії ОРД і як наслідок наукове забезпечення оперативно-службової діяльності кримінальної поліції України.

Мета статті – визначення напрямків формування теоретичного уявлення про об'єкт та предмет теорії та визначення пріоритетів у наукових дослідженнях відповідно до генези ОРД.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць по криміналістиці показує, що протягом 1920-1930 рр. склалася стійка думка, згідно з якою наукові основи оперативно-розшукової діяльності - це положення криміналістики, що становлять теоретичну основу гласних і негласних заходів органів дізнання і розшуку.

Проте специфіка методів і способів оперативно-розшукової діяльності, її негласні форми, багато в чому не співпадає із слідчою практикою, особливо інститут сприяння громадян оперативно-розшуковим органам. Це визначило необхідність формування оперативно-розшукової діяльності як самостійної наукової галузі, що виокремлена з криміналістики. Формальною датою такого розділу стало створення в 1956 р. кафедри оперативно-розшукової роботи в органах внутрішніх справ у Вищій школі МВС СРСР (Москва), а згодом у Київській вищій школі МВС. З того часу почалося окреме здійснення наукових досліджень по криміналістиці і оперативно-розшукової діяльності. Такий стан поглядів на зміст теорії та практики ОРД був до при кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття.

Одними з перших надали свій погляд на розуміння об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності О.І. Алексєєв та Г.К. Синилов, визначив його як злочин і все, що з ним пов'язано (1972 р) [16, С. 15]. Аналогічної точки зору дотримувався у той час Д.В. Гребельський [15, С. 14.]. Більш деталізували означений погляд П.А. Олейник та О.Г. Птицин, визначивши загальний об'єкт для прикладних юридичних наук (кримінологія, криміналістика, теорія опера-

тивно-розшукової діяльності). На їх думку, загальним об'єктом досліджень означених наук є злочин, проте, спільність прикладних наук не виключає їх відмінності у конкретних галузях дослідження, спеціальних методах і завданнях. У загальному об'єкті – злочин, кожна наука і наукова галузь знань прикладного характеру вивчає певну сторону, виробляє свою точку зору на загальний об'єкт, що визначається специфічними завданнями [17].

У 1982 році опосередковано підтримував цю думку В.Г. Самойлов у перших своїх роботах, визначивши, що до об'єкта пізнання в ОРД слід віднести обставини, пов'язані з підготовкою злочину, його вчиненням, що виходять за межі кримінального процесу.

Діаметрально протилежну думку виказав В.П. Фомичев (1978), визначив об'єктом теорії ОРД розвідувальну діяльність у широкому розумінні (*розвідувальна інформація - загальний об'єкт ОРД*). Однак, розкриваючи зміст предмета ОРД, він стверджує, що об'єктом безпосереднього впливу є злочинна діяльність окремих осіб, груп осіб та діяльність з підготовки вчинення злочинів.

Значний внесок у розвиток уявлень про сутність об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності зробив професор Д.В. Гребельський, яким при розробці кафедрального курсу «Організація оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ» визначено як об'єкт пізнання - злочинність та боротьба з нею; система органів та апаратів, що здійснюють розкриття злочинів; організація і тактика спеціалізованого управління боротьби зі злочинністю, запобігання і розкриття злочинів оперативно-розшуковими апаратами.

Означена дефініція фактично розвила уявлення О.О. Квачевського про сутність «розшуку», визначивши дуалентність об'єкту ОРД: злочинність та діяльність оперативно-розшукових апаратів у боротьбі з нею.

У подальших наукових дослідженнях було конкретизовано сутність об'єкту теорії ОРД як складної багатоелементної категорії. Так у 1986 році В.Г. Самойлов дійшов висновку, що до об'єкту пізнання ОРД слід віднести злочинність та діяльність оперативних працівників і оперативних апаратів у боротьбі з нею (реалізація думок О.О. Квачевського) [18].

У той же час він підкреслив складність кожного з означених елементів. До об'єкта пізнання ОРД він відносив не всю злочинність, а лише те, що стосується злочинів, яких не можливо запобігти та розкрити гласними методами.

Конкретизуючи цю складову об'єкту пізнання ОРД, він вказував, що необхідно вивчати:

- *злочинність* у тій її частині, знання про яку сприятимуть правильній організації діяльності оперативних апаратів та використанню у боротьбі зі злочинністю спеціальних сил, засобів і методів (дії злочинців з підготовки, вчинення та приховування злочинів, які не можливо виявити гласними методами – оперативно-розшукова характеристика злочинів). Означена думка була розвинута у роботах українських дослідників. Так, на думку Б.І. Бараненка та Е.О. Дідоренка оперативно-розшукова характеристика злочинів є об'єктом теорії оперативно-розшукової діяльності, який можливо назвати приватним

об'єктом [19].;

- *особистість* злочинця, злочинне середовище, особливості спілкування злочинців інші аспекти, що дозволяють визначити закономірності негласних заходів боротьби з замаскованими, таємно вчиненими злочинами. Ця думка фактично підтверджує думку І.М. Якимова, що об'єктом розшукового мистецтва (ОРД) є людина та те, що однією зі складових теорії розшукового мистецтва (ОРД) є знання про особистість сучасного злочинця, злочинної сфери, її звичаїв і злочинних професій [9].

До об'єкту досліджень другої складової об'єкту теорії ОРД В.Г. Самойлов відносив:

- особливості діяльності оперативних працівників та оперативних апаратів з використання негласних сил, засобів та методів (конкретно до окремих видів злочинів) (думка О.О. Квачевського);

- особливості пошукової роботи, спрямованої на отримання первинної інформації про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, для рішення завдань протидії злочинності. Означена думка фактично розкривала не об'єкт загальної теорії ОРД, а тільки те, що стосувалося діяльності ОВС. На наш погляд, завдання сьогодення корегують завдання практичної оперативно-розшукової діяльності та її теорії. По – перше, це охоплення всіх органів, що входять до правоохоронної складової сектору безпеки та уточнення особливостей їх діяльності у забезпеченні національної безпеки та нейтралізації її загроз; по – друге, рішенням завдань протидії злочинності не обмежується вирішення завдань забезпечення національної безпеки. Їх співвідношення можливо визначити як співвідношення «загального» – національна безпека та «часткового» – злочинність. Окрім того до завдань ОРД у відповідності до світових стандартів поліцейської діяльності відноситься забезпечення прав і свобод людини [20]. Тому ми вважаємо, що означені питання повинні входити до об'єкта пізнання теорії ОРД.

У своїй роботі В.Г. Самойлов підтримує думку Д.В. Гребельського (думка 1981 р.), що складовою об'єкта пізнання теорії ОРД повинні бути:

- питання організації ОРД: підбір, спеціалізація негласних сил та оперативних працівників, удосконалення їх професійної майстерності при використанні спеціальних засобів та методів. Означений аспект підтверджує думку науковців дожовтневого періоду щодо спеціалізації та підвищення майстерності працівників «розшукової поліції» [4, С. 12-14.].

- система відносин між особами, апаратами, державними органами, що беруть участь у боротьбі зі злочинністю з використанням ОРД. Означена думка розширила об'єкт теорії ОРД на систему правовідносин, і це було вперше в історії формування наукового уявлення про зміст об'єкта теорії ОРД та легалізувала саму ОРД як державно-правову форму боротьби зі злочинністю, що в подальшому деталізовано І.П. Козаченком у 90 –х роках ХХ століття [21].

Наступним етапом розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності є висновок В.П. Дементьєва щодо входження до об'єкту ОРД – об'єкта, на який спрямована сама оперативно-розшукова діяльність [22]. Він запропону-

вав ввести до означеної категорії кримінально активних осіб та осіб, які володіють або можуть володіти інформацією, що має значення для викриття злочинної діяльності. На думку В.П. Дементьєва, не можливо змішувати «об'єкт конкретних дій» та «об'єкт для кого існує ця діяльність». Таким чином він суперечить існуванню двох об'єктів теорії ОРД: злочинність та сама оперативно-розшукова діяльність.

Ми згодні з думкою науковців, що погляд В.П. Дементьєва є дискусійним, однак він не суперечить концепції існування «двоєдиного об'єкта» теорії оперативно-розшукової діяльності. В той же час означений погляд на сутність об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності був прогресом і сприяв науковим розробкам у галузі «кримінальної активності», у галузі кримінології та виявлення означених осіб оперативно-розшуковими засобами. У подальшому означена думка набула розвитку в дослідженнях українських вчених (О.Ф. Долженков, В.Л. Ортинський) [23; 24]. Фактично підтримав думку В.П. Дементьєва професор Є.В. Токарев у курсі «Організація та діяльність апаратів БРСВ» (1987 р.).

Значним кроком у формуванні системи наукового знання про об'єкт теорії ОРД були погляди В.І. Філіпенко та В.Ю. Фролова, які визначили об'єкт теорії ОРД як складну соціальну категорію, яка відображає різноманітність зовнішніх та внутрішніх умов. Але коли ми більш детально розглянемо їх роботу то побачимо, що фактично загальним об'єктом ОРД є злочинність. До основного недоліку роботи слід віднести розширення кола осіб, що становлять оперативний інтерес, окрім осіб учасників на осіб свідків. Можливо погодитися з цим, якщо це стосується ОРД як роду діяльності, це може привести до порушень прав і свобод людини, якщо відносно свідків будуть здійснені ОРЗ без наявності законних підстав. Але як до об'єкту науки ОРД ми вважаємо, що необхідно вивчати більш розширене коло об'єктів, що дозволить розробити психолого-тактичні алгоритми пошуку можливих джерел інформації та психомоделі їх особистості.

Остаточо у науковий обіг як складову об'єкта теорії ОРД ввів поняття «кримінальна активність» С.С. Овчинський (1986 р.). На його думку, кримінальна активність визначається у солідарності зі злочинцями, їх підтримці, спілкування з представниками злочинного середовища, моральній готовності до участі у скоєнні злочинів, встановленні стійких зв'язків з антисуспільними елементами. У подальшому означені погляди стали основою розробки приватної теорії оперативно-розшукової діяльності – «оперативно-розшукової теорії організованої злочинності» (В.С. Овчинський, В.Е. Емінов, Н.П. Яблоков).

Таким чином Розвиток теорії оперативно – розшукової діяльності можливо поділити на наступні етапи:

1. 50-ті – 60-ті рр. ХХ століття – характеризується виникненням оперативно-розшукової діяльності як галузі наукового знання з визначенням предмета оперативно-розшукової діяльності як сукупності негласних заходів, заснованих на використанні головним чином секретних засобів боротьби із злочинністю. В подальшому в предмет вивчення увійшли закономірності

правових стосунків, що складаються в процесі оперативно-розшукової діяльності. Це розуміння предмета теорії довгий час залишалося переважаючим в науці і зберігає прибічників до теперішнього часу.

У цей період визначальною характеристикою теоретичного розвитку оперативно-розшукової діяльності були зусилля учених виділити цю галузь знання з криміналістичної науки шляхом формування змісту її предмета.

Таким чином науковцями було визначено, що оперативно-розшукову діяльність можливо розглядати:

- як галузь науки, яка є системою знань про закономірності дійсності, має власний предмет дослідження;

- як вид діяльності, яка є не просто сукупністю секретних методів і заходів, а має системний науковий та соціально-обумовлених характер.

Також було теоретично обґрунтовано співвідношення криміналістики і оперативно-розшукової діяльності:

1) криміналістика і оперативно-розшукова діяльність - це дві самостійні галузі науки і практичної діяльності;

2) криміналістика і оперативно-розшукова діяльність мають єдину мету - боротьбу із злочинністю;

3) криміналістика спрямована на пошук, збирання, дослідження, оцінку і використання доказів з метою їх належного застосування в досудовому і судовому провадженні. Оперативно-розшукова діяльність через її методи роботи спрямована на здобуття інформації з метою виявлення, розкриття, припинення і попередження злочинів. Її використання в доказуванні, а також у формуванні доказів під час кримінального провадження;

4) криміналістика і оперативно-розшукова діяльність деякою мірою використовують однакові методи роботи для досягнення своїх цілей, взаємодіючи і використовуючи наукові і практичні досягнення один одного;

5) при розслідуванні злочинів, їх виявленні і розкритті відбувається неодмінна взаємодія криміналістики і оперативно-розшукової діяльності у вигляді спільного планування, пошуку і збирання доказів і іншої інформації, організації діяльності слідчих і оперативних працівників.

2. 70 – ті- 80 – ті рр. ХХ століття – формування парадигми залежності практичної реалізації (тобто оперативно-розшукової практики) від отриманої інформації про об'єкт оперативної уваги та рівня організаційного забезпечення, тоб то оперативно-розшукова діяльність складається з двох органічно пов'язаних між собою частин: пізнавальною, включаючою пошук, збір, аналіз і оцінку відповідної інформації; і діяльною, тобто практичній реалізації отриманої інформації та організаційного забезпечення.

В подальшому ці дослідження доповнилися виділенням в оперативно-розшуковій діяльності і третьої сторони (організаційного забезпечення). Ця концепція згодом матиме вирішальне значення в конструюванні визначень предмета теорії оперативно-розшукової діяльності.

В процесі розробки методологічних проблем теорії оперативно-розшукової діяльності висувається концепція про те, що одним з об'єктів ви-

вчення оперативно-розшукової науки виступає злочинність як соціальне явище (до цього як об'єкт розглядався злочин або їх сукупність). Розвитком цієї концепції стало теоретичне обґрунтування як безпосередній об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності кримінальної активності. Обґрунтовується теза про можливість проведення розвідувальної, пошукової роботи не лише у зв'язку з підготовкою і скоюванням конкретних злочинів. Науковим підґрунтям такого стверження стало відмежування оперативно-розшукової науки від криміналістики та кримінального процесу. Іншою дуже значною подією в розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності стала концепція про необхідність розмежування в правовідносинах двох аспектів: процедурному, встановлюючому правові рамки застосування засобів і методів оперативно-розшукової діяльності і регулюючого правовідношення, в яких вона здійснюється; і організаційно-тактичного (перелік відповідних рекомендацій щодо оптимальності та ефективності здійснення оперативно – розшукових заходів).

3. 1990-2012 рр. – обґрунтування та формування концепції про необхідність вивчення теорією оперативно-розшукової діяльності закономірностей віддзеркалення оперативно значущої інформації в довідці і процесу її документування.

Теоретичний розвиток цієї концепції став можливим завдяки використанню на користь оперативно-розшукової науки основних філософських положень про відсутність принципово невідбиваних явищ у об'єктивному світі. Ці властивості віддзеркалення проявляються в тому, що інформація виникає з моменту прояву кримінальної активності і відбивається протягом усього часу її функціонування. Вона виникає неминуче, і сам процес її виникнення носить закономірний характер. Принципова можливість документування оперативно значущих явищ.

Закономірності виникнення оперативно значущої інформації, її виявлення, отримання, перевірки і фіксації є головними в пізнанні предмета теорії оперативно-розшукової діяльності, незалежно від суб'єктивного бажання окремих учених.

Аналіз публікацій того періоду показав, що розгляд предмета науки лише як певної складової об'єктивної реальності явно недостатньо, бо не можна визначити її без звернення до самої системи знання, виявити, яка ж сторона об'єктивної реальності може бути досліджена даною наукою.

Інакше кажучи, предметом науки виступає не просто об'єктивна реальність, а єдність об'єкту, умов і засобів його пізнання, тобто "друга реальність", що створюється наукою. Ця думка фактично підтримана В.А. Яценко у його докторській дисертації. Він вважає, що предметом теорії ОРД є закономірності функціонування видів, форм, методів та засобів ОРД як змістової складової правоохоронної діяльності [25, с.7]. Він на наш погляд дещо звузив поняття предмету теорії оперативно-розшукової діяльності обмеживши змістом методології ОРД. На наш погляд для визначення змісту предмету ОРД як галузі наукового знання, важливу роль грає аналіз науки, проблем, напрямів, шляхів її розвитку.

Узагальнюючи думки науковців того періоду, слід зазначити, що предмет теорії ОРД, розглядався ними з позицій філософії:

по-перше, предметом теорії оперативно-розшукової діяльності виступає сам реально існуючий процес діалектичного взаємовідношення (протидії) держави (в особі оперативних підрозділів) і злочинності як такої, найважливішою стороною якого є відношення оперативно-розшукової практики і кримінальної активності.

По-друге, предметом теорії оперативно-розшукової діяльності в ширшому сенсі є історія зміни наукових уявлень про зміст та спрямованість оперативно-розшукової діяльності, питань про об'єктивний зміст явищ, що вивчається теорією оперативно-розшукової діяльності, тобто про власне предмет даної теорії.

По-третє, предметом теорії оперативно-розшукової діяльності в найширшому сенсі є історія зміни оперативно-розшукових методів підходу і рішення відповідних проблемних оперативно – розшукових та розвідувально пошукових ситуацій, питань про відношення держави (в особі оперативних підрозділів) до злочинності(контроль – вплив - протидія).

4. Після набуття незалежності України здійснювалися наукові дослідження щодо формування новітньої парадигми теорії та практики ОРД. Таким чином, на рубежі 2010 року сформувалася перехідна парадигма оперативно-розшукової діяльності, що визначала формування проактивної моделі оперативно-розшукової діяльності. Загальним підґрунтям моделі був постулат верховенства права та забезпечення безпеки держави та прав і свобод людини завдяки здійсненню негласних пошукових заходів спрямованих на виявлення та розкриття злочинів на основі принципів конспіративності та наступальності в отриманні оперативно-значущої інформації з використанням законів розповсюдження інформації у соціальних системах.

Враховуючи наукові дослідження останніх 25 років на теренах України та СНД, у теорії ОРД панує думка, згідно якої об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності є частина об'єктивної дійсності (явища, процеси, стани, дії), яка пізнається означеною галуззю науки [25]. Він є складною динамічною системою, що постійно змінюється. Об'єкт теорії ОРД можливо поділити на наступні рівні:

Перший – об'єкт метатеорії оперативно-розшукової діяльності:

- взаємозв'язки, взаємодії і відношення усередині таких явищ і процесів як: оперативно-розшукова політика держави та діяльність державних органів щодо формування концепції, доктрини та стратегії протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами; кримінальна активність і оперативно-розшукова діяльність, а також між самими цими елементами (О.Ф. Долженков, В.А. Яценко) [23; 25];

- взаємодія людей з матеріальними об'єктами, а також зв'язки між всіма цими елементами;

-методологія здійснення досліджень означених категорій.

Другий рівень – об'єкт складових теорій оперативно-розшукової діяль-

ності: оперативно-розшукова стратегія (О.Ф. Долженков); оперативно-розшукова тактика (А.Ф. Возний, І.О. Воронов, І.П. Козаченко, Д.Й.Никифорчук, М.Б. Саакян, О.П. Снігерьев); оперативно-розшукова методика (К.В. Антонов, О.Ф. Долженков, В.В. Крутов, В.Л. Ортинський); оперативно-розшукова техніка (Ю.Ю. Орлов, І.Ф. Хараберюш):

- діяльність державних та правоохоронних органів щодо реалізації оперативно-розшукової політики (К.В. Антонов, А.М. Волощук, Г.В. Новицький, В.А. Омельчук, Р.А. Халілев, М.Л. Шелухін);

- кримінальна активність осіб, що становлять оперативний інтерес, її віддзеркалення в навколишньому середовищі (у матеріальній обстановці і в свідомості людей) (враховуючи багатосуб'єктність ОРД, означений термін не розкриває повністю багатогранність даного елементу відносно оперативно-розшукового забезпечення об'єктів підвищеної небезпеки, охорони вищих посадових осіб, вирішення завдань національної безпеки);

- інфраструктура злочинності (О.Ф. Долженков);

- діяльність оперативних підрозділів по документуванню злочинної діяльності (В.Я. Горбачевський, О.Є. Користін, Д.Й.Никифорчук, В.Л. Ортинський, П.В. Цимбал):

- діяльність оперативних підрозділів щодо запобігання протиправній діяльності та нейтралізації загроз національній безпеці (Крутов В.В., Р.Р. Кузьмін);

- зв'язки між ними.

Третій рівень – об'єкт приватних теорій ОРД: «конфіденційного співробітництва» (Кислий А.М., В.Є. Тарасенко, С.І. Халімон), «взаємодії оперативних працівників з середовищем, що оточує» (В.В.Топчій), «оперативно-розшукового моніторингу (діагностування) середі функціонування», «про пізнавальну, діяльну та і організаційну сторони ОРД», «про правову основу ОРД», «про оперативно-розшукову інформацію» (В.П. Захаров), «про оперативно-розшукові версії», «оперативного обслуговування», «документування», «вчення про оперативні комбінації і тактичні операції», «про переговори із злочинцями», «про взаємодію органів дізнання і попереднього слідства» (В.В. Топчій), «протидії кримінального середовища при виконанні правоохоронної функції держави», «про оперативно-розшукове забезпечення завдань кримінального судочинства», «про оперативно-розшукову характеристику злочинів» тощо. Означений об'єкт складає:

- діяльність конкретних суб'єктів ОРД щодо вирішень притаманних їм завдань протидії злочинності, забезпечення державної та національної безпеки;

- взаємозв'язок і правовідносини органів, що здійснюють ОРД, оперативних працівників і осіб, що надають конфіденційне сприяння оперативним апаратам, а також осіб, що беруть участь в оперативно-розшуковому процесі;

- діяльність щодо формування системи нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності;

- діяльність оперативних підрозділів сектору безпеки з оперативно-розшукового моніторингу середі функціонування.

Набуття чинності новітнього КПК та відповідних змін до оперативнорозшукового законодавства сприяло:

- зміні орієнтування здійснення ОРД у біг запобіжної діяльності;
- початок формування проактивної моделі ОРД, основний зміст якої полягає у попередженні, виявленні і припиненні злочинів;
- надання права оперативним підрозділам проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;
- зміні переліку прав щодо проведення оперативнорозшукових заходів та порядку їх санкціонування;
- коректуванню завдань оперативної розробки у межах оперативнорозшукових справ;
- визначенню коло суб'єктів, яких забороняється залучати до виконання оперативнорозшукових завдань;
- уточненню порядку відкриття та закриття оперативнорозшукових справ та підстав здійснення ОРД.

5. Окремо формується приватна теорія «Здійснення негласних слідчих (розшукових) дій суб'єктами ОРД».

Висновки. Проведений аналіз законодавства, аналітичних матеріалів правоохоронних органів, думок науковців дозволяє визначити, що сьогодні основними теоретико – прикладними проблемами удосконалення практики ОРД є:

1. Відсутність сучасної парадигми теорії та практики ОРД і як наслідок концепції та доктрини протидії злочинності оперативнорозшуковими заходами.

2. Конкуренція норм щодо визначення мети, завдань, видів принципів, форм і системи заходів ОРД відповідно до новел КПК та обов'язків оперативних підрозділів, вживати необхідних оперативнорозшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

3. Необхідність уточнення розмежування кримінального провадження та роботи за оперативнорозшуковими справами, законодавчого уточнення можливості та процедури використання ОРЗ, що обмежують права і свободи людини.

4. Відсутність імплементації законодавства ЄС щодо чіткого визначення кола та класифікації суб'єктів та об'єктів НСРД. Визначивши хто є їх ініціатором (слідчий, прокурор, слідчий суддя), а хто виконавцем (оперативні підрозділи).

5. Недостатнє теоретичне обґрунтування та законодавче закріплення необхідності та переліку заходів гласного та негласного характеру, що можуть здійснюватися для отримання інформації під час здійснення пошукових заходів з метою визначення негативних чинників оперативної

обстановки та ознак підготовки та злочинної діяльності с визначенням документальних форм отриманих результатів.

6. Відсутність чіткої процедури, що визначає безперервність оперативно – розшукового процесу за формулою: «моніторинг-аналітична оцінка – прогнозування оперативної обстановки – управлінське рішення» - «оперативний пошук – інформація – аналітична оцінка оперативної ситуації – управлінське рішення» - «аналітична інформація – 262н.262ння262ське рішення – оперативна розробка – реалізація» – «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження – оперативно – розшукове забезпечення судового процесу».

7. Необхідність розмежування прав і обов'язків оперативних підрозділів та слідчих визначивши можливість активного здійснення ОРД у вигляді пошукових заходів у тому числі ОТЗ під час кримінального провадження за справами, що вчинені в умовах не очевидності до встановлення особи злочинця.

На сьогодні фактично спостерігається конфлікт двох парадигм:

Перша – основна мета розкриття злочинів, з можливістю використання негласних ОРД щодо попередження злочинів та супроводження досудового слідства та кримінального судочинства. Вона визначає активну роль оперативних підрозділів щодо здійснення пошуку злочинців та встановлення обставин злочину.

Друга – попередження, виявлення та припинення злочинів, без можливості здійснення активного оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження та судового процесу. За означеною концепцією оперативним підрозділам відводиться другорядна роль і фактично руйнується система ОРД.

Реалізація другої парадигми ОРД, сьогодні призвела до розриву безперервного процесу спостереження за криміногенною ситуацією та знешкодження здійснення ОРД за формулою воля – слідство – УВП – воля.

Таким чином основним завданням сьогодення є здійснення досліджень щодо уточнення мети, завдань, змісту ОРД, об'єкта та предмета теорії ОРД, це дозволить сформувати сучасну парадигму теорії та практики ОРД та у майбутньому сформувати концепцію та державну доктрину, політику та стратегію протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами.

Бібліографічні посилання

1. *Квачевский А.А.* Об уголовном преследовании, дознании / А.А. Квачевский. – СПб, 1908. – 240 с.
2. *Трегубов С.Н.* Основы уголовной техники / С.Н. Трегубов. – СПб, 1914. – 320 с.
3. *Снигерев И.М.* О сыске: опыт исследования приемов, способов и средств к раскрытию истины происшествий / И.М. Снигерев. – Касимов, 1908. – С. 177 – 221. 44 с./ Антология сыску: [В 14 т.] / Відп. ред.: Ю.І. Римаренко, В.І. Кушерець,. – К.: Знання України, 2005.т. 1: Документи та матеріали з кримінального сыску (1397 – 1918) / Упоряд.: Ю.І. Римаренко, В.М. Чисіков, І.Р. Шинкаренко та ін. – 596 с.
4. *Мордухай-Болотский В.П.* Сборник узаконений для руководства чинов полиции и корпуса жандармов / В.П. Мордухай-Болотский. – С.Пб, 1913. – С. 12-14

5. *Громов В.И.* Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений) / В.И. Громов. – М., 1925. – 84 с.
6. *Любарский И.* Психология уголовно-розыскной работы / И. Любарский // Адм. Вестник. – 1925.- С. 10-17.
7. *Манс Г.Ю.* Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания / Г.Ю. Манс // Труды профессоров и преподавателей Иркутского государственного университета. – Отд. I. – Вып. 2. – Иркутск, 1921. – С. 34-46.
8. *Натансон В.Н.* Основы техники расследования преступлений в конспективном изложении. Вып.1 / В.Н. Натансон. – Харьков, 1925. – С. 6-7.
9. *Якимов И.Н.* Криминалистика. Уголовная тактика / И.Н. Якимов. – М., 1929. – 128 с.
10. *Карпушин М.П.* Некоторые вопросы использования институтов общей части советского уголовного права в оперативно-следственной практике / М.П. Карпушин. – М. : ВШ КГБ СССР, 1965. – 80 с.
11. *Горбачев В.Н.* Некоторые вопросы взаимодействия следственных и оперативных подразделений органов КГБ по использованию оперативной информации при возбуждении уголовных дел / В.Н. Горбачев // Труды ВШ КГБ СССР. – 1971. – № 3. – С. 194–208.
12. *Холопов В.В.* Основы управления деятельностью контрразведывательных аппаратов органов КГБ: курс лекций / В.В. Холопов. – М. : ВШ КГБ СССР, 1974. –83 с.
13. *Кваша Ю.Ф.* Теория и практика ОРД в системе ИТУ : автореф. дисс. на соискание угной степени наук ступеня доктора юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю.Ф. Кваша. – М., 1995. – 38 с.
14. *Маркушин А.Г.* Теоретические основы ОРД и ее правовое регулирование: монография / А. Г. Маркушин. – Н. Новгород. Нижегородская ВШ МВД РФ, 1992. – 180 с.
15. *Алексеев А.И.* Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности: монография / А.И. Алексеев, Г.К. Синилов. - М., 1983. – 286 с.
16. *Гребельский Д.В.* Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: монография / Д.В. Гребельский. - М., 1977. – 320 с.
17. *Олейник П.А.* О месте теории ОРД в системе юридических наук / П.А. Олейник, А.Г. Птицин // Актуальные проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Материалы конференции. М., 1977, -251 с., С. 53-55.
18. *Самойлов В.Г.* О предмете и методе теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / В.Г. Самойлов// Совершенствование организации и тактики оперативной работы ОВД. – Омск: Омская ВШ МВД СССР, 1984. – С. 3-23.
19. *Бараненко Б.И.* Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: монография / Б.И. Бараненко, Э.А Дидоренко/ Под ред. проф. Э.В. Виленской. – Луганск: РИО ЛАВД МВД Украины, 2004. – 264 с.
20. *Шинкаренко І.Р.* Гносеологічні проблеми визначення об'єкту теорії оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Вип. 1. – 2009. – С. 168-196.
21. *Козаченко І. П.* Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю (поняття, суть, завдання та підстави): навчальний посібник / І.П. Козаченко. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 44с.
22. *Дементьев* // Совершенствование оперативно-розыскной деятельности в современных условиях. - Омск, 1986. - С. 3-13.
23. *Долженков О.Ф.* Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами ОРД ОВС: дис. ... доктора юрид. наук: 21.07.04 / Долженков Олександр Федорович – Х., 2002. – 445 с.
24. *Ортинський В.Л.* Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність»

/ В.Л. Ортинський – Х., 2004.– 36 с.

25. *Яценко В.А.* Філософсько-правові засади оперативно-розшукової діяльності [Текст]: автореф. дис.на здобуття наукового ступеня.. докт. юрид. наук: 12.00.12 - філософія права / А.А. Яценко. – К: НА СБ України, 2005. – 31 с.

Шинкаренко І.Р. Генезис формирования теории оперативно-розыскной деятельности. В статье рассмотрены пути и проблемы формирования современной теории оперативно-розыскной деятельности, осуществлен историко-логический анализ развития теоретического представления о месте теории оперативно-розыскной деятельности в системе юридических наук и определены проблемы и направления преодоления пробелов научного обеспечения практической деятельности оперативных подразделений относительно обеспечения национальной безопасности. Определенно, что особенно активно национальная научная школа разрабатывала проблемы науковедения в сфере оперативно-розыскной деятельности в последние 10 лет, что позволяет подвести некоторые итоги в реалиях развития оперативных подразделений правоохранительной системы Украины. Определено содержание объекта и предмета теории оперативно-розыскной деятельности на разных исторических этапах развития украинского общества. Доказано, что в условиях нынешнего времени объект теории оперативно-розыскной деятельности возможно разделить на несколько мегауровней. В то же время в работе определено, что отсутствие современной парадигмы теории и практики оперативно-розыскной деятельности и как следствие концепции и доктрины противодействия преступности.

Ключевые слова: *теория оперативно-розыскной деятельности, объект - предмет теории оперативно-розыскной деятельности, криминальная активность, частные теории, научные концепции системы оперативно-розыскной деятельности.*

Shynkarenko I.R. Genesis of the formation of the theory of operational-search activity. The article deals with the ways and problems of formation of the modern theory of operational and investigative activities carried out historical and logical analysis of the theoretical ideas about the place of the theory of operational and investigative activities in the system of laws and identifies problems and areas to overcome the gaps of scientific support for practical activities of operational units with respect to national security . Definitely, it is particularly active national research school developed the science of science issues in the field of operational and investigative activities in the last 10 years, which allows to draw some conclusions in the realities of operational units of law enforcement system of Ukraine. The content of the object and the subject of the theory of operational and investigative activities in the different historical stages of development of the Ukrainian society. It is proved that in the current time, the object of the theory of operational and investigative activity may be divided into a few mega-level. At the same time, in the certainty that the absence of the modern paradigm of the theory and practice of operational-investigative activity, and as a consequence of the concept and doctrine of combating crime.

Keywords: *theory of operational-search activity, an object is the article of theory of operatively-search activity, criminal activity, private theories, scientific conceptions of the system of operational-search activity.*

Надійшла до редакції 22.03.2016

Баб'як А. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.12 : 343.353

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ ЯК НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

Розглянуто особливості організації здійснення контролю за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії. Наголошено про існування двох видів контролю за вчиненням злочину: внутрішньодержавного, тобто за злочинами, що готуються або вчиняються на території України, а також транзитного, яким є контроль за підготовкою та вчиненням злочинів, що пов'язані із перетином державного кордону України.

***Ключові слова:** негласна слідча (розшукова) дія, контроль за вчиненням злочину, оперативні підрозділи, контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину.*

Постановка проблеми. Абсолютно новою у вітчизняному законодавстві є норма, яка у формі проведення спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину регламентує провадження такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину [1, с. 148].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові засади особливостей організації здійснення контролю за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії досить докладно розкрито у спеціальній літературі, зокрема у роботах: К.В. Антонова, В.І. Василичука, В.Я. Горбачевського, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, М.І. Камлика, В.В. Матвійчука, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортинського, В.І. Литвиненка, Є.Д. Скулиша, І.В. Сервецького, М.М. Перепелиці, В.Д. Пчолкіна; А. Федчака, В.В. Шендрика, І.Р. Шинкаренка та ін.

Вивчення названої проблеми дозволяє розробити диференційовані і науково обґрунтовані рекомендації, що стосуються підвищення організаційного рівня здійснення контролю за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії, ефективніше використовувати ці рекомендації в оперативно-розшуковій практиці, що сприятиме підвищенню результативності діяльності оперативних підрозділів Національної поліції.

Мета. Проаналізувати особливості організації здійснення контролю за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в

таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину.

Контроль за вчиненням злочину не проводиться, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти: 1) посягання на життя або заповідянню особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень; 2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей; 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; 4) екологічній або техногенній катастрофі.

Під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України.

Прокурор у своєму рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину, крім відомостей, передбачених статтею 251 КПК України, зобов'язаний: 1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину; 2) зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

Якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК України [2].

Контроль за вчиненням злочину полягає у перевірці за рішенням прокурора при наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий або особливо тяжкий злочин, та може здійснюватися у визначених формах: контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину.

Контроль за вчиненням злочину є допустимим за умов, що встановленими або невстановленими особами вчиняється тяжкий або особливо тяжкий злочин; цей злочин є незакінченим; розкриття та розслідування підготовлюваного або вчинюваного злочину шляхом

провадження інших гласних та негласних дій неможливо; є можливість припинення злочинної діяльності на ранніх стадіях її вчинення.

Встановлюючи контроль за злочинними діями окремої особи (осіб), орган досудового розслідування має на меті розкриття усіх можливих спільників, місць зберігання об'єктів матеріального світу, що виступали предметом або знаряддям злочину, встановлення свідків, виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, і, як наслідок, їх усунення.

Верховною Радою України встановлено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України. Цей перелік включає: зброю, боеприпаси (крім мисливської та пневматичної зброї та боеприпасів до неї), бойову та спеціальну військову техніку, ракетно-космічні комплекси; вибухові речовини та засоби вибуху, бойові отруйні речовини; наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря); протиградові установки; державні еталони одиниць фізичних величин; спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Зазначені предмети та об'єкти не можуть перебувати у власності юридичних осіб недержавних форм власності. Перелік доповнено пунктом 7 та приміткою до нього згідно з Постановою ВР № 121/94-ВР від 15.07.94 р.) [4]. До видів майна, що вилучене з вільного обігу, належать електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що застосовуються правоохоронними органами, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії.

Спеціальний слідчий експеримент – негласна слідча (розшукова) дія із штучного створення умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, для перевірки спрямованості намірів особи, в діях якої наявні окремі ознаки вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, та спостереженні за її поведінкою. Спеціальний слідчий експеримент застосовується для перевірки достовірності фактів, що можуть свідчити про ведення злочинної діяльності і причетності до неї конкретних осіб. За допомогою створених у ході спеціального слідчого експерименту умов можна зробити доступними для об'єктивного сприйняття зовнішні прояви тих чи інших злочинних діянь та наміри осіб, що їх готують або вчиняють. Зміст спеціального слідчого експерименту, проведеного з метою попередження та розкриття тяжкого чи особливо тяжкого злочину, полягає в тому, що уповноважена особа, яка його здійснює, вносить необхідні і достатні зміни в обстановку, в якій діє підозрюваний. Така особа, сприймаючи ці зміни обстановки як необхідні їй для досягнення мети, реагує на них відповідно до своїх задумів і планів. Уповноважена особа, у свою чергу, спостерігає за реакцією підозрюваного й одержує інформацію про його дії (тобто ті дані, що могли б бути отримані ним і без експерименту, якби такі самі умови склалися об'єктивно).

Контроль за вчиненням злочину не проводиться, якщо неможливо повністю запобігти: посяганням на життя або заподіянням особі (особам)

тяжких тілесних ушкоджень; поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей; втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; екологічній або техногенній катастрофі.

Особливими умовами провадження цієї негласної слідчої (розшукової) дії за змістом ч. 3 коментованої статті є те, що під час підготовки та проведення контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою її подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

На основі тлумачення положень ч. 6 статті 271 КПК України можна дійти висновку про існування двох видів контролю за вчиненням злочину: контроль за вчиненням злочину може бути внутрішньодержавним, тобто за злочинами, що готуються або вчиняються на території України, а також транзитним, яким є контроль за підготовкою та вчиненням злочинів, що пов'язані із перетином державного кордону України, а саме: незаконним переміщенням через територію України транзитом, ввезенням до України або вивезенням за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів, що здійснюється у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України [3, с. 596].

Однією із форм контролю за вчиненням злочину є контрольована поставка.

В Україні проведення контрольованої поставки здійснюється згідно з положеннями пункту 1 частини першої статті 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національної поліції України, податкових органів Державної фіскальної служби України, Служби безпеки України, Державної митної служби України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України [5].

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – ОРД) у пункті 2 частини першої статті 8 визначено, що «оперативні підрозділи мають право проводити контрольовану поставку – товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь» [6].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [7], митні органи України та державні органи (підрозділи), що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь у цьому, в кожному окремому випадку за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України, може використовуватися метод контрольованої поставки, тобто допуск під

контролем і оперативним наглядом цих органів ввезення в Україну, вивезення з України чи транзит через її територію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

А відповідно до частини шостої ст. 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів, може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України. Порядок і тактика проведення контрольованої поставки визначається законодавством (ч. 5 ст. 271 КПК України) [2, с. 126].

Організаційно контрольовану поставку можна поділити на декілька етапів: а) збір оперативної інформації про контрабанду товарів, предметів та речовин та (або) проведення заходів з виявлення фактів незаконного транспортування товарів, предметів та речовин, заборонених для обігу; б) документування факту незаконного транспортування товарів, предметів та речовин, заборонених для обігу, що передбачає проведення усього комплексу дій, пов'язаних з оглядом місця події, виявлення та фіксація слідів злочинної діяльності причетних до незаконного обігу осіб, оформлення відповідної документації процесуального значення; в) реалізація заходів із забезпечення негласного контролю за переміщенням забороненого вантажу, товарів, предметів, речовин, заборонених для обігу, та осіб, які його супроводжують, на маршруті слідування до адресата; г) затримання утримувача вантажу, товарів, предметів, речовин, заборонених для обігу, та викриття максимально повної кількості осіб, причетних до протиправної діяльності.

Контрольована поставка включає такі стадії: пізнавальна або інформаційна, під час якої відбувається вивчення оперативної ситуації, що склалася, виявлення проблеми, ресурсів і перспектив її вирішення; цільова, на якій відбувається формування мети операції щодо контролю за переміщенням товарів, предметів та речовин або поділ її на підцілі та ін.; організаційна, що включає підготовку й затвердження оперативно-тактичного задуму операції, розробку і опис заходів, засобів і шляхів реалізації задуму для досягнення поставленої мети, визначення виконавців намічених заходів щодо створення органу управління цією системою, підготовку плану, оцінку можливих негативних наслідків і підготовку заходів з їх локалізації; реалізаційно-практична включає здійснення системи активних заходів і комбінацій; результативна, на якій підводяться підсумки операції, аналізуються, оцінюються і використовуються отримані результати [5].

Відповідно до частини 4 ст. 246 КПК України «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій», виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої слідчої (розшукової) дії, як контрольована поставка [3].

Відповідно до частини 3 ст. 271 КПК України, під час підготовки та проведення контрольованої поставки заборонено провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою її подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, пог-

розами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні [3].

Висновок. Одним із важливих аспектів організації та прийняття рішення про здійснення контрольованої поставки є встановлення контакту із владою країни, у якій було виявлено товари, предмети чи речовини. Відповідні правоохоронні органи надають один одному інформацію (документи, матеріали, інші дані) з питань, пов'язаних з підготовкою і проведенням контрольованої поставки. Передача такої інформації здійснюється в тому випадку, якщо це не завдає шкоди інтересам боротьби зі злочинністю, не суперечить законам держави і може допомогти органам іншої держави підготувати або провести операцію із контролю за товарами, предметами та речовинами або сприяти проведенню досудового розслідування.

Після погодження обома сторонами проводиться контрольована поставка, на підставі отриманого міжнародного запиту в оперативному підрозділі складається план її проведення щодо перекриття каналу контрабандного переміщення товарів, предметів та речовин, заборонених для обігу, а також документування протиправної діяльності причетних осіб.

За необхідності про контрольовану поставку, пов'язану з перетином кордону, інформують відповідні підрозділи Держфіскальної служби, Держприкордонслужби та СБУ. Важливим чинником є своєчасність надання правоохоронним органам інших країн інформації. Зазначене набуває особливого значення для координації спільних дій з метою одночасного вилучення товарів, предметів та речовин.

Бібліографічні посилання

1. Скулиш Є.Д. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року – імпульс оновлення оперативно-розшукової діяльності // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – 2012. – Вип. 618. Правознавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnapu/2012_2/04Skuli.pdf.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012: чинне законодавство (зі змінами та доп.). – К., 2013.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х., 2013.
4. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 15.07.94 р. № 121/94-ВР.
5. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / авт. кол. А.В. Баб'як, Л.Ф. Гула, І.А. Федчак / за заг. ред. В.П. Захарова. – Львів, 2012.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року (зі змінами та доп.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
7. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : здійснено у Відні 20 грудня 1988 року, підписано Україною 16 березня 1989 року.
9. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-V1 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 86.

Баб'як А.В. Особенности организации осуществления контроля за совершением преступления в качестве негласного следственного (розыскного) действия. Рас-

смотрены особенности организации осуществления контроля за совершением преступления как негласного следственного (розыскного) действия. Отмечается о существовании двух видов контроля за совершением преступления: внутригосударственным, то есть за преступлениями, которые готовятся или совершаются на территории Украины, а также транзитным, которым является контроль за подготовкой и совершением преступлений, которые связаны с пересечением государственной границы Украины.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, контроль за совершением преступления, оперативные подразделения, контролируемая поставка, контролируемая и оперативная закупка, специальный следственный эксперимент, имитирование обстановки преступления.

Babyak A.V. Particularities of organization of carrying out control over crime commitment as covert investigational (search) activity. The features of organization of realization of control are considered after the commission of crime as a secret inquisitional (of criminal investigation) action. It is marked about existence of two types of control after the commission of crime : domestic, id est after crimes that prepare or accomplished on territory of Ukraine, and also by transit, that is control after preparation and committing crime, that is related to crossing of state boundary of Ukraine.

Keywords: secret inquisitional (of criminal investigation) action, контроль after the commission of crime, operative subdivisions, controlled delivery, controlled and operative purchase, special inquisitional experiment, mimicing of situation of crime.

Надійшла до редакції 23.03.2016

Байлов А.В.

кандидат юридичних наук,
доцент

Романчук І.О.

курсант

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.62 (477)

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДМІНУ ДИТИНИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті проаналізовано основні джерела кримінального права певних періодів розвитку і становлення української державності і права. Зроблено акцент на розгляді цих джерел саме з позицій наявності в них такого злочинного діяння, як підміна дитини. Досліджено, що вперше підміна дитини згадується в «Уложениях о наказаниях уголовных и исправительных» у 1845 р. У подальшому дана норма набувала певних змін та розвивалися в нормативних актах по-різному, аж до сьогодення.

Ключові слова: періоди розвитку, державність, підміна дитини, звичаєве право, кримінальна відповідальність

Постановка проблеми. Право кожного історичного періоду відповідає економічним, політичним і соціальним відносинам, що зумовили його появу, тобто певному періоду становлення і розвитку держави притаманні свої особливі джерела права. І наша країна не є винятком. На підтвердження цього можна навести той факт, що з розвитком держави, її інституцій, суспільства поступово вводилися певні нові кримінально-правові норми, покликані регулювати різноманітні суспільні відносини охороняти їх і громадян від посягань, у чому, власне, і полягає їх призначення і головна функція.

Для України характерним є те, що протягом тривалого часу розбудови державності наша країна була залежною від інших держав. Значних зусиль доводилося докладати, відстоюючи, навіть виборюючи, суверенітет і цілісність країни. Саме через цю обставину можна пояснити відсутність єдиних, власне українських кодифікованих законодавчих актів на певних етапах, покликаних захищати національні інтереси нашого суспільства. Розглядаючи право певного періоду становлення і розвитку нашої держави, необхідно спиратися на аналізі саме тих актів, які були чинними в державах, до складу яких входила Україна. Мова йде про ті періоди, за яких існували кодифіковані законодавчі акти, а не тільки норми звичаєвого права.

Одним із досить небезпечних злочинів у різні часи вважалася підміна дитини, оскільки посягає на права дітей, їх батьків та родичів та завдає їм досить серйозної шкоди. На жаль, суспільна небезпечність даного злочину, на нашу думку, є недооціненою з боку законодавця. На цей факт, зокрема, вказують такі дані, що більшість розглядуваних злочинів залишається латентними або викриваються зі впливом досить тривалого часу. А тому для ефективного застосування кримінально-правової норми та вироблення певних рекомендацій по її удосконаленню є важливим вивчення досвіду кримінальних актів минулого з цього питання. Адже історичний аналіз завжди був, є і буде одним із надійних способів пізнання суті самого явища чи певних понять.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченням та тлумаченням нормативних актів минулого, що також стосувалися кримінального права, які розроблялися і діяли на території нашої країни в певні періоди її розвитку, займалося досить широке коло науковців. Серед них І. Й. Бойко, С. В. Кудін, М. Н. Тихомиров, Н. В. Калачов, М. Ф. Владимирський-Буданов, І. Малиновський, Е. Кісілюк, А.А. Герцензон, С. В. Познишев, І. М. Грозовський, А. Яковлівта ін. Поверхнево питання розвитку кримінальної відповідальності за підміну дитини торкався у своєму дисертаційному дослідженні Є. В. Даценко. Проте ніхто із дослідників, які розбиралися з проблематикою підміни дитини як окремого складу злочину, не торкався історико-правового аспекту даного злочину, крім названого вище автора, як і не було жодної роботи, присвяченої саме цьому питанню.

Метою статті є вивчення, аналіз та порівняння джерел кримінального права України на певних етапах її державного становлення та правового розвитку на предмет наявності в них такого суспільно небезпечного діяння, як підміна дитини.

Виклад основного матеріалу. Безсумнівним є той факт, що розвиток кримінального законодавства та права нерозривний пов'язаний зі становленням та формуванням державності в цілому. Кримінальне право, незважаючи на часті зміни суспільно-політичних формацій, постійно вдосконалювалося. Одночасно наука кримінального права, поповнюючись новою термінологічною базою, збагачувалася і прогресувала, прямуючи далі у пошуках нових шляхів і теорій[1,с.83].

Говорячи про періоди, за яких Україна не була незалежною, а входила до складу інших держав, слід наголосити, що як держава, так і право тих періодів перебували у взаємозв'язку та розвивалися паралельно одне одному. Так, вчений І. Й. Бойко визначає такі періоди розвитку і становлення українського права, зокрема кримінального:

1. Дослов'янський період і період давньоруської державності.
2. Період, за якого Україна перебувала у складі Польського королівства, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої.
3. Період Української державності в середині XVI-XVIII ст.
4. Розвиток кримінального права України в період панування на українських землях Російської імперії та Австро-Угорської монархії (середина XVIII- початок XX ст.).
5. Період Українського державотворення (1917-1920рр.) та міжвоєнний період (1919-1939 рр.).
6. Період УРСР(1919-1991 рр.) [2, с. 901–903].

Таким чином, вважаємо за необхідне проаналізувати процес розвитку і становлення інституту кримінальної відповідальності за підміну дитини, крізь призму вивчення джерел права певного історичного періоду та врахування форм і типу Української держави, що існували в певний період незалежності або той період, коли Україна входила до складу певних держав.

За часів Київської Русі, давньоруського періоду державності, до основних джерел права належать: звичаєве право, міжнародні договори з греками, договори князів між собою, договори князів із народом і дружиною, княжі устави і уроки, церковні устави, рецепція норм візантійського права, а також пізніше – «Руська Правда» [3, с.62]. У той час «Руська Правда» та інші джерела права не відмежовували кримінальне правопорушення від цивільно-правового [4, с.41]. Заподіяння шкоди особі носило назву «образа», тобто злочин. До прийняття «Руської Правди» (до першої половини X ст.) таке діяння («образа») мало лише матеріальний характер. Із прийняттям цього документа, тобто в період з другої половини X ст. до першої чверті XII ст., злочинне діяння набуває вже формального характеру [5, с.11].

За нормами «Руської Правди» не передбачено такого злочинного діяння, як підміна дитини. Проте оскільки родовим об'єктом такого злочину виступає воля, честь та гідність особи, а безпосереднім – особиста свобода дитини, вважаємо, що схожість необхідно проводити саме за цими елементами складу злочину. У цьому контексті додамо, що у Просторовій редакції «Руської Правди» досить багато приділялося уваги захисту честі та гідності особи. На-

приклад, призначався штраф за виривання бороди, вибивання зубів, удари тупими предметами, що розцінювалося як образа честі [6, ст.18, 20, 60, 61]. Образою також визнавалася погроза мечем. Зокрема, у ст.19 Просторової редакції «Руської Правди» закріплено: «А хто вийме меч, а не вдарить, тому гривну штраф платити» [6, с. 91]. Щодо особистої свободи людини, то слід сказати, що норми «Руської Правди» також містили приписи про охорону такого права. Так, ст.55 Просторової редакції Академічного списку передбачає штраф як міру покарання за продаж закупа в неволю [7, с.13]. Характерним є те, що штраф сплачувався власнику, до якого було продано закупа, як компенсація за «образу». Сам же закуп повертався до того власника, у якого він працював. Існування даної норми пояснюється перш за все тим, що закуп—це людина, яка стоїть на грані холопства, тобто є вільною, але працює на феодала і в цьому є від нього залежною [6, с.100].

Як відомо, одним із обов'язкових мотивів підміни дитини нині виступає корисливий. За нормами «Руської Правди» даний мотив вважався обставиною, що обтяжує покарання [8, с.214].

Отже, як бачимо, за цього періоду розвитку права і української державності була відсутня норма, яка передбачала б відповідальність за підміну дитини. Проводячи паралель із родовим і безпосереднім об'єктами даного складу злочину, можна констатувати, що значна увага приділялася охороні честі, гідності та особистої свободи людини, а корисливий мотив розглядався як обставина, що обтяжує покарання.

У 1387 р. Галичина та Холмщина в результаті завойовницького походу польської армії опинилися в складі Польського королівства. Більшість інших українських земель перебували у складі Великого князівства Литовського(далі – ВКЛ). До основних джерел права того періоду у ВКЛ належать Судебник Казимира 1468 р. та Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років.

Так, ст.21 Судебника 1468 р.закріплювала загальну норму про те, що, якщо кому-небудь було спричинено якусь шкоду(«кривду»), той має право звернутися до пан-ради із відповідною скаргою. Пан-рада вже повинна вирішити, «якою карою карати винного» [9, с. 43]. Проте Судебник Казимира переважно містив кримінальні норми, за допомогою яких захищалися майно та тілесна недоторканність особи. Як бачимо, хоча даний акт і не мав спеціальної норми, дія якої була спрямована на захист прав дитини, зокрема, була покликана убезпечити від підміни дитини, але у разі звернення потерпілих від цього злочину пан-рада вирішувала питання про покарання винних осіб.

Значно повніше злочини проти особистої свободи людини у висвітлені в Литовських статутах. Статут 1529 р. особисту свободу як благо, взяте під охорону законом, не згадує. На відміну від цієї друга редакція Литовського статуту від 1566 р. уже містила такі норми. Так, у XII розділі артикул 7 містить припис, що кожна вільна людина не повинна перебувати в неволі, артикул 5 того ж розділу передбачає таку ж норму незалежно від національності людини(«жид, татарин і кожен бусурманин, християнин...»). Артикул 7 III розділу закріплює гарантію захисту свободи шляхтичей від посягань посадо-

вих осіб того часу. Однак слід звернути увагу на побудову: усі ці норми мали лише диспозицію, покарання (санкція) за їх порушення передбачене не було [10, с. 128–129]. Зауважимо, що в цих збірниках законів не було норм, покликаних охороняти конкретне право дитини на особисту свободу і захищати від протиправних посягань. Новацією було видання лише третього Литовського статуту у 1588 р. У ньому три артикули – IV, 29; XI,28; XIV,4 мають положення про злочини проти свободи [10, с.129]. Дані приписи містили вказівку на певне покарання за позбавлення волі одного шляхтича іншим, деякі з них виокремлювали, наприклад позбавлення із застосуванням насильства. Додамо, що на той час у Литовському князівстві ще не було чіткого поділу права на публічне та приватне, тому при класифікації за цим критерієм окремі злочини перебувають на межі приватних та публічних [11, с.80]. Отже, не можна сказати, що підміна дитини визнавалася діянням, спрямованим передусім на порушення приватних(особистих) прав і свобод людини на той час.

На підставі вищесказаного можна констатувати, що за часів перебування України у складі вищезгаданих країн у кримінальному праві була відсутня норма, яка передбачала б захист особистої свободи дитини від підміни. Проте існували загальні норми, згідно з якими наставляло покарання винних осіб за завдання певної шкоди іншим особам. Другий та третій Литовські статuti містили норми, покликані захищати особисту свободу людини. Підсумовуючи сказане, можемо з впевненістю вести мову про те, що підміна дитини на той час могла розцінюватися як обмеження її свободи і каратися за загальним правилом як злочин проти свободи людини.

Наступний період – Україна у складі Речі Посполитої. Як свідчать джерела, наприкінці XVI ст. більшість українських чоловіків інколи із сім'ями тікала з невільних земель, рятуючись від гніту й принижень. Так було утворено Запорізьку Січ, а згодом, у зв'язку з активізацією національно-визвольної боротьби (Національно-визвольна війна), і нову незалежну українську козацьку державу – Гетьманщину. Серед норм звичаєвого права запорожців найбільший розвиток отримали норми кримінального характеру. Вони мали яскраво виражений публічний характер, захищали внутрішній устрій Запорізької Січі від злочинців, сприяли встановленню суворої дисципліни і субординації у Війську Запорізькому [12, с.10]. Із підписанням Березневих пунктів на Переяславській раді у 1654 р. Лівобережна Україна переходить під владу Росії. Це був переломний момент, з якого російське законодавство почало впливати на українське, зокрема, кримінальне законодавство поступово починає змінюватися, підлаштовуючись під російське, а згодом взагалі на території України діяли лише акти Російської імперії.

У 1734 р., після смерті передостаннього гетьмана Української держави Данили Апостола, управління Лівобережжям здійснював гетьманський уряд, який призначався царатом. Так, за час його правління було прийнято збірник «Прав, за якими судиться малоросійський народ». Норми кримінального права містилися в більшості глав цього акта. Оскільки одним із джерел згаданого документа були Литовські статuti, то передбачалися такі ж злочини проти

особистої свободи людини, як і у статутах, але і називалися й нові, такі як протиправне ув'язнення когось, мучення голодом, биттям або настання інших тяжких наслідків від цих дій (розділ XX, артикул 14, пункти 1,2,6) [13, с.163].

Для повноти висвітлення цього питання додамо, що разом із цими приписами містилися вже нові норми, покликані захищати право дитини на життя, здоров'я, свободу. До таких, наприклад, належить таке діяння, як підкидання матір'ю власної позашлюбної дитини в безпечному для життя чи здоров'я дитини місці з метою затаїти свій сором або похищення її в небезпечному місці [13, с. 165]. Передбачалася також норма, що встановлювала відповідальність за крадіжку вільної людини (зокрема й дитини) або невільника та продаж її в неволю. Причому такий злочин розглядався як злочин проти власності, хоча безпосереднім його об'єктом виступає особиста свобода людини [13, с.167]. Дані норми хоча і не встановлюють окремо відповідальності за підміну дитини, але є такими, що межують із цим суспільно небезпечним діянням або є досить наближеними до нього. Так, підміна в даному випадку могла використовуватися як спосіб викрадення дитини. При підкиданні дитини створюється загроза не тільки заподіяння шкоди її життю або здоров'ю, а й порушення її права на свободу. Це може мати місце у випадку, наприклад, якщо дитину хтось підбирає і вона, можливо, потрапляє в неволю або в іншу сім'ю.

Отже, аналізуючи законодавство цього періоду, слід зауважити, що за злочини проти особистої свободи людини кара залишалася такою ж, якою вона була за Литовським статутом, але норми, присвячені врегулюванню цього питання, з розвитком Козацької держави набули позастанового характеру. Кримінальної відповідальності за підміну дитини ще не було встановлено, але із прийняттям Кодексу 1743 р. прийнято норми, які передбачали настання відповідальності за діяння, наближені до цього, такі як підкидання дитини матір'ю або викрадення дитини.

У середині XVIII – на початку XIX століття землі України опинилися під владою двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Причому понад 85% українських земель знаходилися під владою Російської імперії (Лівобережжя та частина Правобережжя) [14, с.207].

У Російській імперії існувало досить багато актів (закони, Соборное Уложение 1649 р., Артикул Петра I та ін.), які потребували певної кодифікації для покращення регулювання суспільних відносин. Так, 1832 р. було видано Звід законів Російської імперії. У ньому ст. 390 глави VI «О нарушении прав свободного состояния» VI розділу передбачає покарання винних за крадіжку немовлят [15, с.129]. Причому каралося таке діяння ударами батою та каторжними роботами.

Через незначний проміжок часу, а саме у 1845 р., розроблено і прийнято новий акт кримінального законодавства, а саме «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных». Слід зазначити, що це був перший нормативний кримінальний акт, в якому передбачалося та вперше згадувалося таке поняття, як «підміна дитини». Зокрема, у редакції 1857 р. цього акта в IX розділі

«Про злочини та проступки проти законів та станів» І главі «Про незаконне позбавлення прав стану» ст. 1933 передбачала покарання у виді каторжних робіт на заводах від 4 до 6 років та ударами батою за викрадення чи підміну немовлят із метою приховати їх походження чи стан [16, с. 483]. Також у ст. 1934 закріплено інший злочин – викрадення немовля навіть без мети приховування його стану (зрозуміло, в цій статті не було обов'язковим встановлення мети викрадення дитини), а у ст. 1935 – залишення невідомого немовля у себе без повідомлення про те, що дитина заблукала чи опинилася у винного, керівництву губернії чи поліції.

У наведеній (новітній на той час) нормі щодо підміни чи викрадення немовля слід звернути увагу на деякі речі. По-перше, такий злочин не розглядався як порушення особистої свободи чи недоторканності дитини. Об'єктом цих діянь виступали насамперед суспільні відносини, що забезпечують певні права дитини, визначені її станом у суспільстві. Так, С.В. Познишев пояснює це тим, що немовля ще не може мати особистої свободи, оскільки вірогідним може бути той факт, що батьки погодяться на підміну [17, с. 152]. По-друге, головною ознакою цього злочину було встановлення мети підміни немовлят – приховати їх походження чи стан. На той час у Російській імперії привілей малодворянство як самий заможний і наділений владою клас. До того ж досить часто представники цього стану дітей віддавали на виховання і догляд няням або гувернанткам. Вважаємо, що підміна дитини переважно могла здійснюватися щодо дворянських дітей із різноманітних мотивів. Причому часто суб'єктами таких злочинів могли виступати няні та інші особи, які доглядали за цими дітьми або їх виховували. Саме тому встановлення мети викрадення чи підміни немовлят було обов'язковим на той час. Проте не виключалася можливість підмінити дитину і з недворянської сім'ї.

Новим етапом розвитку кримінального права в Російській імперії та на українських землях на той час було прийняття кодифікованого кримінального закону – Уложення 1903 р. Цей закон об'єднував два діючих на той час кримінальних законів – «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» та «Статут о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» 1864 р., прийнятий в результаті судової реформи. Уложення 1903 р. відобразило розвиток кримінального права в Росії в цілому і кримінальної відповідальності за підміну дитини зокрема. Так, у розділі XVI «Про злочини проти особистої волі» ст. 502 передбачалося покарання за: 1) викрадення чи приховування чужої дитини, що не досягла 14 років; 2) підміну дитини, що не досягла 14 років. Як за цей злочин, так і замах на нього покаранням було позбавлення волі у виправному будинку. Причому обставинами, що обтяжували вину вважалися: корисливий мотив, вчинення його з метою жебрацтва або позбавлення дитини прав її стану. За таких кваліфікуючих ознаках винний карався позбавленням волі у виправному будинку на строк не менше 3 років [18, с. 99–100].

Порівняно із кримінальними нормами попереднього акта, дана норма мала певні новації. Так, підміна дитини визнавалася окремим злочином, за-

кріпленим в окремому підпункті статті 502, а встановлення мети підміни було не обов'язковим для притягнення до відповідальності. Безпосередній об'єктзлочину – порушення особистої свободи дитини. Також чіткий встановлювався вік дитини, щодо якої можливо здійснити підміну, – до 14 років. Виділення окремих кваліфікуючих обставин, таких як корисливий мотив, мета та ін. сприяло індивідуалізації призначення покарання як одного з головних принципів кримінального права в цілому. Деякі обставини, виділені законодавцем у цій нормі, притаманні такому ж злочину і у нашому сучасному кримінальному законодавстві.

Уложення 1903 р. залишалося чинним аж до 1917 р., до розпаду Російської імперії. Зі зміною обстановки як у внутрішньополітичному житті імперії, так і на міжнародній арені до цього акта вносилися певні зміни, зокрема, у 1906, 1909, 1912, 1914-1915 рр. Однак вони не торкалися розглядуваного злочину і злочинів проти особистої свободи людини в цілому.

На українських землях, що перебували у складі Австро-Угорської імперії, діяли на певних етапах кримінальні кодекси 1768 р. («Терезіана»), 1787 р., 1797 р. та 1803 р. Дані акти містили норми, що передбачали настання відповідальності за порушення прав особи на свободу. Так, у КК 1787 р. нормами глави V «Кримінальні злочини, що посягають на честь та свободу» передбачалася відповідальність за викрадення людей, незаконне ув'язнення та ін. Однак що стосується такого злочину, як підміна дитини, то в жодному з них не було норми, присвяченої цьому суспільно небезпечному діянню.

Отже, підсумовуючи розвиток і становлення інституту кримінальної відповідальності за підміну дитини цього періоду, слід сказати, що вперше цей злочин було передбачено в «Уложенні о наказаних уголовных и исправительных» 1845 р., до того ж обов'язковою ознакою визнавалася мета вчинення злочину. Згодом у наступних кримінальних законах дана норма набула свого розвитку та визначеності. Зокрема, не обов'язковим було встановлення мети підміни, виокремлювалися певні кваліфікуючі ознаки цього злочину, чітко фіксувався вік потерпілої дитини від цього злочину. Найбільшої довершеності набули норми щодо даного злочину саме в актах, які розроблялися на території українських земель, що перебували на той час у складі Російської імперії.

Період становлення української державності у 1917-1920 рр. характеризується не тільки загальнодержавним хаосом і безладом, а й свавіллям і суб'єктивністю застосування норм кримінального законодавства і призначення покарання. Єдиної системи кримінального права у країні за часів Центральної Ради не існувало. В Українській Народній Республіці були чинними попередні карні статути, зокрема, Уложення 1903 р. Усі закони, постанови, розпорядження, циркуляри законодавчих і виконавчих органів Центральної Ради, які встановлювали нові кримінальні норми, просто доповнювали, змінювали чи скасовували вже існуючі [19, с. 102]. Щодо підміни дитини, то слід сказати, що суттєвих трансформацій дана норма не зазнала на той час, і продовжувала діяти у редакції Уложення 1903 р.

Радянський період української державності характеризується передусім

тим, що Україна декларативно була визнана самостійним державним утворенням, але фактично була залежною від партійної влади СРСР. Кримінальне законодавство в радянській Україні приймалося за зразком російського. Так, 30 грудня 1922 р. було ухвалено декларацію про утворення СРСР. Даній події передувало прийняття в цьому ж році кримінальних кодексів союзних республік. Так, 26 травня 1922 р. прийнято Кримінальний кодекс РСФРР. Пізніше, а саме 23 серпня 1922 р., Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (далі – ВЦВК) затвердив Кримінальний кодекс УРСР. До того ж ВЦВК заявив, що він приймає «з метою встановлення єдиного кримінального законодавства радянських республік за основу Кримінальний кодекс РСФРР». Законодавчі органи зберегли однакову з Кримінальним кодексом РСФРР нумерацію та зміст статей КК УРСР [20, с. 296].

Що стосується норми, що визначає таке кримінально каране діяння, як підміна дитини, то вона залишилася без змін і в КК РСФРР, і в КК УРСР. Стаття 162 КК РСФРР визначає покарання за викрадення, переховування чи підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти чи інших особистих мотивів у виді позбавлення волі до 4 років зі строгою ізоляцією [21, с.19].

Прийняття 31 січня 1924 р. Конституції СРСР започаткувало новий етап розвитку кримінального законодавства союзних республік. У зв'язку з цим необхідним було прийняття нових кримінальних кодексів союзних республік, які відповідали б всесоюзному кримінальному акту. Саме тому 8 червня 1927 р. прийнято новий КК УРСР. Система побудови Особливої частини кримінальних кодексів союзних республік співпадає в своїй основі, хоча і має деякі відмінності, обумовлені місцевими особливостями [50, с. 336–337]. Аналіз норми, що передбачає відповідальність за підміну дитини в КК УРСР 1927 р., дає підстави сказати, що вона є ідентичною нормі КК РСФРР. До того ж текст норми не змінився порівняно із редакцією КК 1922 р., хоча нова редакція передбачала покарання у виді позбавлення волі до 3 років [22, с. 77].

Останнім нормативним кримінальним актом радянської України був КК 1960 р., який продовжував свою дію аж до прийняття КК 2001 р. Стаття 124 цього Кодексу під назвою «Викрадення чужої дитини» визнавала суспільно небезпечним діянням викрадення чи підміну чужої дитини, вчинену з корисливою метою, з помсти чи інших особистих мотивів [23].

Отже, радянський період української державності дещо змінив диспозицію даної норми порівняно із імперським законодавством: передусім обов'язковим елементом складу злочину ставала мета, скасовувалося визначення віку дитини, яку можливо підмінити. Додамо, що КК 1922 р. та КК 1927 р. визначали даний злочин однаково, відрізнялися лише санкції статті. Дещо відмінною від цих Кодексів була також санкція КК 1960 р. Йдеться про те, що перші два радянські кримінальні кодекси визначали підміну дитини як одне із альтернативних діянь, передбачених у диспозиції статті, тобто разом із підміною вказувалися й інші дії – викрадення та переховування дитини, а в КК 1960 р. – тільки викрадення дитини. Усі кримінальні кодекси УРСР приймалися на основі кримінальних кодексів РСФРР та мали ідентичне ви-

значення розглядуваної норми.

Висновки. Вивчення та аналіз становлення кримінальної відповідальності за підміну дитини дозволяє зробити наступні висновки.

1. До того моменту, як Україна увійшла до складу Російської імперії, була відсутня норма, яка передбачала б відповідальність за підміну дитини.

2. Уперше даний злочин згадується в «Уложениях о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р.

3. Встановлення відповідальності за підміну дитини на перших етапах розвитку й існування цієї норми, на наше переконання, було пов'язано із викраденням чи підміною саме дворянських дітей. Пояснити цей факт можна наявністю спеціальної мети даного злочину на той час – приховування стану дитини або позбавлення її станових прав.

4. Уложения 1903 р. вперше визначало підміну дитини як злочин, що посягає на особисту свободу дитини. «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р. визначало цей злочин як посягання на станові права дітей.

5. За радянського періоду державності дана норма зазнала змін, але суть її залишалася незмінною. Причому було виключено спеціальну мету цього злочину – приховування стану дитини чи позбавлення її станових прав, що було пов'язано з зрівнянням суспільства, усуненням певних прошарків(станів) населення.

Бібліографічні посилання

1. Сапожнікова О.Є. Короткий огляд історії розвитку кримінального права України/О.Є.Сапожнікова// Наше право/ Ourlaw : наук.-практ. журн. / засн. НУВС, Академія прав. наук України, Верховний Суд України та ін. – 2007. – №3. – С.81–86.

2. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.) : навч. посібник/ І.Й. Бойко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 904 с.

3. Кульчицький В.С. Історія держави і права України : навч. посібник / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик.– Київ : Атіка, 2001.– 320 с.

4. Іванов В.М. Історія держави і права України: навч. посібник /В.М.Іванов. –Київ:МАУП,2002.–264с.

5. Кудін С.В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х - першій половині XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / С.В. Кудін;Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2001. – 24 с.

6. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды: учеб. Пособие /М.Н. Тихомиров. – М.: Изд. Москов. ун-та,1953. – 192 с.

7. Калачов Н.В. Текст Русской Правды на основании четырёх списков разных редакций / Н.В. Калачов. – М.: Типография Августа Семена,1846. – 57 с.

8. Клименко С.В. Види злочинів, система покарань і судочинство за "Руською Правдою" /С.В. Клименко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 214–217.

9. Владимирский-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов.– Вып. 2-й, изд. 3-е, дополн. – К. : Издание книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1887. – 241 с.

10. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту /

И. Малиновский. – К. : Типография Императорского Университета св. Владимира, 1894. – 223 с.

11. *Сеньків Ю.В.* Поняття та види злочинів у праві Великого князівства Литовсько-го/Ю.В.Сеньків // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис; Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – 2008. – № 4. – С.77–82.

12. *Грозовський І.М.* Звичаєве право запорозьких козаків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень /І.М.Грозовський; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1998. – 16 с.

13. *Яковлів А.* Український кодекс 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ»: його історія, джерела та систематичний виклад змісту/А.Яковлів //Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці історично-філософичної секції. – Мюнхен: Кооперативне видавництво «Заграва», 1949. – 211 с.

14. *Кульчицький С.В.* Історія України: довідник для абітурієнтів та учнів загальноосвітніх навчальних закладів/С.В.Кульчицький, Ю.А.Мицик, В.С.Власов. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – Київ: Літера ЛТД, 2012. – 528 с.

15. Свод законов Российской Империи: в 15-ти т. – Т.15. Свод законов уголовных. – Санкт-Петербург: 2-е отделение канцелярии типографии его императорского величества, 1832. – 561 с.

16. Свод законов Российской Империи: в 15-ти томах. – Т.15. Законы уголовные. – Санкт-Петербург: 2-е отделение канцелярии типографии его императорского величества, 1857. – 354 с.

17. *Познышев С.В.* Особенная часть русского уголовного права: учебник / С.В. Познышев. – Москва : Университетская типография, 1912. – 499 с.

18. Уголовное Уложение, высочайше утверждённое 22 марта 1903 года. – Санкт-Петербург : Сенатская типография, 1903. – 144 с.

19. *Кісілюк Е.* Кримінальне законодавство доби Центральної Ради / Е.Кісілюк // Підприємство, господарство і право. – 2001. – №5. – С.101–103.

20. *Герцензон А.А.* История советского уголовного права /А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, Н.Д. Дурманов, М.М. Исаев, Б.С. Утевский; под. ред. А.А. Герцензона, – М.: Юрид. изд-во Мин. юст. СССР, 1948. – 465 с.

21. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. – Москва: Изд. Военной коллегии верх. трибун. ВЦИК, 1922. – 45 с.

22. Уголовный кодекс РСФСР, с изменен. на 1 декабря 1938 г.: официальный текст с приложением по статьям систематизированных материалов. – М.: Юрид. изд. НКЮ СССР, 1938. – 224 с.

23. Кримінальний кодекс України: введено в дію з 1 квітня 1961 р. Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.

Байлов А.В., Романчук И.А. Генезис уголовной ответственности за подмену ребёнка в отечественном законодательстве. В статье проанализированы основные источники уголовного права некоторых периодов развития украинской государственности и права. Сделан акцент на рассмотрении этих источников именно на наличие в них такого преступного деяния, как подмена ребёнка. Сделан вывод о том, что впервые подмена ребёнка упоминается в «Уложениях о наказаниях уголовных и исправительных» в 1845 г. В дальнейшем эта норма подвергалась изменениям и развивалась в нормативных актах по-разному, вплоть до сегодняшнего времени.

Ключевые слова: периоды развития, государственность, подмена ребёнка, обычное право, уголовная ответственность.

Baylov A.V., Romanchuk I.O. Genesis of criminal liability for the substitution of a child within domestic legislation. The authors of the article have analyzed the main sources of criminal law of certain periods of development and formation of Ukrainian statehood and law. The emphasis has been made on considering these sources from the point of view of the presence of such a criminal act as the substitution of a child in them.

The study and interpretation of regulations of the past that also consolidated the norms of criminal law, since their origin acting on the territory of our country for certain periods of its development, were the interest of a wide range of scholars. They are: Boiko I. J., Kudin S. V., Tykhomyrov M. N., Kalachov N. V., Vladymyrskyi-Budanov M. F., Malynovskyi I., Kisiliuk E., Hertsenzon A. A., Poznyshev S. V., Hrozovskyi I. M. and others. The issue of criminal liability for the substitution of a child was pretty tenuous considered by Ye. V. Datsenko in his dissertation. However, none of the researchers who dealt with the issues of the substitution of a child as an individual corpus delicti, did not consider the historical and legal aspect of this crime, besides the above-mentioned author, as well there was not any paper devoted to this issue.

The article's objective is to study, analyze and compare the sources of criminal law of Ukraine at certain stages of its state formation and legal development for the presence of such a socially dangerous act as the substitution of a child.

The substitution of a child is very dangerous crime that infringes on the rights of children, their parents and relatives and seriously prejudice. Unfortunately, the social danger of the crime, in our opinion, is undervalued by the legislator. This fact is indicated, in particular, by such data that most of the considered crimes remain latent or are solved after rather long period of time. Therefore, studying the experience of criminal acts of the past on this issue is important for the effective application of the criminal and legal norm and development of specific recommendations on its improvement. Thus, historical analysis has always been, is and will be a reliable mean of cognition the essence of the phenomena or certain concepts.

Special attention of the paper is paid to the research of various sources of written and common law, starting from the norms of customary law of the ancient Russian state and up to the Criminal Code of Ukraine of 2001. It is concluded that the development of the formation of criminal liability for the substitution of a child within the domestic legislation must be considered in close interrelation not only with the source of law of a certain period, but also with the form and type of Ukrainian state existed at a certain stage of its development. Moreover, not only national sources of law, but also of those states comprising Ukraine, should be researched.

It has been researched and concluded that for the first time the substitution of a child was mentioned in the "Code on Criminal and Correctional Punishments" in 1845. Further on, this norm acquired some changes and was developed in the regulations differently, until the present day. Until now there was no any norm intended to protect public relations from the substitution of a child. But there were certain norms that were most close to this act or covered this corpus delicti.

Keywords: *periods of development, statehood, substitution of a child, customary law, criminal liability.*

Надійшла до редакції 12.03.2016

Ботнарєнко І.А.

кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985

СЛІДЧА ВЕРСІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

Проаналізовано поняття та сутність слідчої версії у науковому сенсі, охарактеризовано основні стадії її розвитку. Розглянуто особливості взаємозв'язку слідчої версії та планування розслідування. Зроблено висновок, що слідча версія складає передумову планування розслідування, оскільки визначає його ефективні шляхи та напрями, а, відтак, впливає на повноту та якість розслідування обставин вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: слідча версія, припущення, інтуїтивний, планування, розслідування, взаємозв'язок.

Постановка проблеми. У плануванні розслідування будь-якого кримінального правопорушення неабияке значення мають слідчі версії, які визначають найбільш ефективні шляхи та напрями досудового розслідування, та складають основу його організації. Їх висунення завжди зумовлено видом кримінального правопорушення, способами його вчинення та інформацією, яка виявляється на початковому етапі розслідування. Незважаючи на логічну складність побудови, безліч шляхів формування, версія залежить від усього комплексу обставин, що сприяють її зародженню [1, с. 25]. Водночас, із висуненням слідчих версій необхідно зосереджувати увагу на їх обґрунтованості, оскільки остання, в свою чергу, визначає реальність і обґрунтованість плану розслідування [2, с.109].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням планування та оперування слідчими версіями під час розслідування кримінальних правопорушень приділяли увагу В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.В. Гора, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, В.Ф. Єрмолович, В.А. Журавель, Г.О. Зорін, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.П. Корж, І.М. Лузгін, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, О.С. Саїнчин, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та інші науковці. Незважаючи на значну кількість наукових праць з указаної проблематики, зауважимо, що нині у криміналістичній науці й досі відсутній консолідований підхід до розкриття не лише сутності та змісту слідчої версії, але й з'ясування її місця та ролі в плануванні розслідування.

Метою статті є уточнення особливостей формування та розвитку слідчої версії та встановлення її взаємозв'язку з плануванням розслідування.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що думки вчених щодо слідчої версії, як і стосовно будь-якої іншої криміналістичної категорії, різняться між собою. Так, І.М. Лузгін визначає версію як обґрунтоване припущення

щодо події, його окремих елементів або про походження і зв'язку доказових фактів [3, с. 23]. Як обґрунтоване фактичними даними припущення про подію злочину, його учасників, мотиви та інші обставини, що пояснюють встановлені у кримінальному провадженні, трактують слідчу версію В.Д. Пчолкін та К.В. Аріт [2, с. 108]. Майже так само характеризує указане поняття В.О. Коновалова – як обґрунтоване припущення про подію злочину й особу злочинця, де категорія «подія злочину» охоплює всі пов'язані з ним можливі обставини, у тому числі й їхнє походження, причинні залежності, механізм та інші дані, припущення про наявність яких і дозволяє встановити об'єктивну істину – розкрити злочин [4, с. 13].

О.М. Васильєв в зміст слідчої версії вклав індуктивний умовивід слідчого у формі припущення, заснований на фактичних даних про подію злочину і його окремі обставини, що підлягають перевірці за логічними правилами дедукції [5, с. 55].

І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник дають таке визначення криміналістичної версії – це обґрунтоване припущення особи, яка уповноважена здійснювати діяльність із виявлення, розкриття і розслідування злочинів; щодо фактів, явищ чи групи фактів або явищ, які мають або можуть мати значення для справи і свідчать про сутність події, що досліджується; про причини, які її викликали; про винних осіб, характер їхньої вини та інші обставини, що сприяють встановленню істини у справі [6, с. 33–34].

Слідча версія, – стверджує А.М. Ларін, – це побудована з метою встановлення об'єктивної істини за справою інтегральна ідея, образ, який несе функції моделей досліджуваних обставин, створений уявою, який містить можливу оцінку наявних даних, який виступає поясненням цих даних та виражений у формі гіпотези [7, с. 29]. Погоджуємося з позицією В.В. Семєногова, що таке визначення занадто громіздке та містить неточності (зокрема, версія не може ґрунтуватися на фантазії та уяві слідчого) [8].

Найбільш вдалим та доцільним, на нашу думку, видається визначення, запропоноване Р.С. Белкіним, який переконує, що слідчу версію можна визначити як самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод розслідування), яким користується слідчий для пізнання і доведення об'єктивної істини в попередньому слідстві. Цей засіб, або метод, полягає в побудові і перевірці слідчим всіх імовірних на зібраних матеріалах припущень про форми зв'язків та причини окремих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов'язаних із даною подією, які можуть знадобитися для перевірки старих і пошуку нових фактів» [9, с. 31]

З урахуванням різноманітних підходів до визначення, сутність слідчої версії зводиться до розуміння її як обґрунтованого інтуїтивного припущення (судження) слідчого про суттєві обставини кримінального правопорушення й осіб, що його вчинили, яке виникає на підставі аналізу наявних фактичних даних і спрямоване на встановлення об'єктивної істини. Тобто, це можливий варіант, пояснення того чи іншого факту, обставини або події в цілому, які

відбулися. Інтуїтивну ознаку у мисленні слідчого можна пояснити тим, що його пізнавальна діяльність має яскраво виражений творчий характер, тому в її структурі присутній неусвідомлений компонент – інтуїція [10, с. 29]. Її пов'язують з результатом раніше набутого досвіду та мисленневою діяльністю, яка цьому передуює. Зв'язок досвіду з завданням, що вирішується, до визначеного моменту не усвідомлюється. Лише в той момент, коли в особи набутий досвід синтезується з його актуальною пошуковою діяльністю, і виникає інтуїція [10, с. 29]. Безсумнівно, що виникнення слідчої версії вимагає клопіткої роботи думок, припущень та умовиводів та їх критичного порівняння. Відповідно, інтуїтивні здогадки, підкреслює Г.І. Рузавін, обов'язково підлягають логічному обґрунтуванню [11, с. 88].

Розглянемо стадії розвитку слідчої версії.

Традиційно в криміналістичній літературі побудову версій розглядають як процес практичної діяльності (розслідування), що складається з таких стадій: 1) висунення версії; 2) аналіз висунутого припущення та визначення наслідків, які логічно слідують з нього; 3) практична перевірка таких наслідків та співставлення їх з тим, що встановлено в дійсності під час їх перевірки [12, с. 60].

В.О. Коновалова до стадій формування версії відносить: 1) аналіз і узагальнення фактичного матеріалу, необхідного для подальшого розвитку знань про окремих факт або сукупність фактів; 2) висловлення власне версії, обґрунтованої наявною інформацією; 3) виведення низки наслідків версії, що впливають із сформульованого припущення; 4) перевірка виведених наслідків [1, с. 24].

На думку І.М. Лузгіна, побудова версій є результатом логічного осмислення фактів. При цьому використовуються прийоми аналізу і синтезу, індукції, дедукції та аналогії [3, с. 144]. Також науковець сформулював вимоги, що пред'являються до побудови версії: 1) версія, будучи обґрунтованим припущенням, повинна спиратися на встановлені факти; 2) побудова версії повинна бути логічною процедурою, результатом якої є імовірний висновок. Підстави і процес висновку повинні бути чітко визначені з тим, щоб у будь-який момент, на будь-якій стадії розслідування перевірити правильність висновку; 3) перевірка версії повинна починатися з аналізу висновку, виведення наслідків з версії [3, с. 134].

М.П. Яблоков стверджує, що для висунення криміналістичної версії (версій), слідчий та інші суб'єкти криміналістичної діяльності повинні мати визначені фактичні підстави. Ними можуть бути як відомості, отримані непроцесуальним, наприклад оперативно-розшуковим, шляхом або у вигляді інформації з випадкових джерел. На підставі цих даних версія повинна пояснити наявні відомості, виявити їх взаємозв'язки та взаємозалежності. Зміст версії завжди ширше змісту інформації, покладеної у її основу, оскільки включає судження про факти ще не встановлені [13, с. 120–121].

З урахуванням викладеного, можна виокремити такі стадії розвитку слідчої версії: 1) аналіз та узагальнення отриманого з різноманітних джерел фа-

ктичного матеріалу; 2) висунення власне версії, її осмислення (аналіз) та формулювання обґрунтованих логічних висновків, що з неї слідує; 3) перевірка висновків, тобто підтвердження або спростування версії.

Наголосимо, що будь-яка версія може привести до позитивних результатів лише в тому разі, якщо вона є обґрунтованою, тобто спирається на вірогідно встановлені перевірені факти. Побудова версій обов'язково припускає логічне оброблення вихідних даних, що складається, по-перше, з аналізу фактів та їхнього індуктивного узагальнення; і по-друге, з аналізу взаємозв'язків і взаємовідносин фактів з їх наступним синтезуванням у єдину систему взаємопов'язаних обставин [14, с. 27]. Відтак, помилки у побудові версій призводять до неправильного спрямування слідства і часто бувають такими, що не усуваються. Помилки у виведенні логічних висновків тягнуть за собою втрату доказів [15, с. 39]. Надійним засобом уникнення таких помилок, на нашу думку, є планування розслідування як активна мисленнєва діяльність слідчого, пов'язана з висуненням різноманітних версій. Належне планування, у свою чергу, обумовлює ефективну організацію розслідування.

Роль версії стосовно плану розслідування, як стверджує В.Ю. Шепітько, є визначальною, оскільки версія є тим напрямком розслідування, що зумовлює побудову в плані комплексу слідчих, розшукових, організаційних заходів, здійснюваних з метою її перевірки [1, с. 24]. У такому аспекті версія виступає логічною передумовою або умовою планування розслідування [10, с. 56.]. Вона має орієнтуюче значення, оскільки визначає пошукову діяльність слідчого, специфіку використання для цього засобів її здійснення. Тому можливо відзначити, що планування та побудова версій існують не відокремлено одне від одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку.

В юридичній літературі на питання співвідношення слідчої версії та планування розслідування існують декілька точок зору. На думку одних науковців-криміналістів (О.М. Васильєв, А.Н. Колесніченко, Л.П. Дубовицька, В.І. Шабалін), слідча версія є частиною планування розслідування. Інші вчені (В.І. Терєбилов, Г.Н. Александров) вважають побудову та перевірку версії основною частиною планування розслідування [16, с. 241]. Третя група науковців (А.А. Піонтковський, В.І. Терєбилов), виходячи із специфіки пізнавальних функцій, що ними виконуються, розглядає слідчі версії та планування розслідування як самостійні теорії, засновані на самостійних формах людського мислення. Зокрема, при визначенні їх відмінностей Я. Пещак підкреслив, що слідча версія – це один з методів пізнання істини, в той час як планування є спеціальним методом організації розслідування, який об'єднує в одне ціле всю роботу з розслідування, надаючи йому науково обґрунтованого, планомірного, цілеспрямованого характеру [17, с. 189].

Так, В.І. Шабалін обґрунтовує положення про те, що версія є частиною планування, оскільки вони мають різну природу. Планування, на його думку, носить об'єктивний характер, тобто засноване на фактах, наявності або відсутності яких не залежить від особи, яка здійснює досудове розслідування. Версії, як правило, відповідає суб'єктивний характер, так як її побудова і перевірка

залежить, як правило, від вміння особи аналізувати події [16, с. 241].

На єдність версій і планування як взаємозумовлених категорій вказували також Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова та інші науковці. Так, Р.С. Белкін наголошував на тому, що версія служить логічною підставою змісту плану розслідування. Утворюється єдина, нерозривно пов'язана система: те, що пояснюється (наявні фактичні дані) – пояснення (версія) – гіпотетична система необхідних аргументів пояснення (наслідки з версії) – доказ чи спростування пояснення (встановлені в ході перевірки фактичні дані) [18, с.351-352]. Висування і перевірка версій, стверджує В.П. Корж, є основним змістом планування розслідування [19, с. 191]. Таку позицію підтримує і В.О. Коновалова, на думку якої версія і план розслідування є єдиним цілим, що здійснює пізнання об'єктивної істини при розслідуванні» [4, с. 24]. О.Я. Баєв обґрунтовує, що планування дослідження кримінальних правопорушень є мисленневою діяльністю його суб'єктів, спрямованою на визначення завдань, що потребують вирішення на певних етапах дослідження, здебільшого у розрізі перевірки версій, сформульованих суб'єктом, що планує дослідження злочинів, і способів вирішення цих завдань [20, с. 139].

Планування, будучи основним методом раціональної організації розслідування, спрямоване на побудову моделі-схеми розслідування, що розпочалося і продовжується, аж до його завершення [13, с. 58]. Тобто, планування передбачає побудову алгоритму дій слідчого по з'ясуванню обставин і фактів, необхідних для встановлення об'єктивної істини.

На нашу думку, найбільш яскраво взаємозв'язок версії з плануванням можна висвітлити крізь призму їх спільної мети. Так, Р.С. Белкін зазначає, що мета планування розслідування полягає у визначенні напрямку і змісту діяльності слідчого на усіх її етапах, забезпеченні її цілеспрямованості, повноти, об'єктивності, всебічності та швидкості, економії часу, сил і засобів, ефективного застосування прийомів роботи з доказами [21, с. 39]. На думку С.А. Голунського, основною метою планування розслідування є забезпечення правильної спрямованості, влучності, ефективності, повноти, всебічності і максимальної швидкості розслідування. Умовами правильного планування розслідування науковець визначає правильне орієнтування в обстановці, у якій вчинено кримінальне правопорушення, правильна оцінка значення самого протиправного діяння, знання того, що необхідно встановити, які докази слід шукати, знання процесуальних форм, технічних і тактичних прийомів доведення, вміння користуватися версіями розслідування [22, с. 136]. Відповідно, метою слідчої версії є встановлення нових конкретних фактів, які можуть наблизити слідчого до правильного вирішення кримінального провадження. Як засіб отримання доказової інформації, слідча версія виконує орієнтуючу та координуючу функції в плануванні, оскільки визначає напрями та шляхи подальших дій слідчого. Орієнтуючись на слідчі версії, слідчий передусім, визначає та конкретизує відповідні слідчі (розшукові) дії (заходи) і тактичні операції. Саме вони встановлюють об'єм та межі роботи слідчого

та сприяють вибору перспективних шляхів встановлення істини. Логіка взаємозв'язку версії та планування, наголошує І.Х. Максудов, простежується головним чином у тому, що вся сукупність обставин, які підлягають встановленню при розслідуванні, виникає з тих наслідків, що виводяться з побудованого припущення [23, с. 50].

Висновок. Слідча версія – це обґрунтоване інтуїтивне припущення (судження) слідчого про суттєві обставини кримінального правопорушення й осіб, що його вчинили, яке виникає на підставі аналізу наявних фактичних даних і спрямоване на встановлення об'єктивної істини.

В узагальненому виді до стадій розвитку слідчої версії нами віднесено: 1) аналіз та узагальнення отриманого з різноманітних джерел фактичного матеріалу; 2) висунення власне версії, її осмислення (аналіз) та формулювання обґрунтованих логічних висновків, що з неї слідують; 3) перевірка висновків, тобто підтвердження або спростування версії.

Слідча версія є відправним елементом, передумовою планування розслідування, оскільки складає його логічну основу, допомагаючи вирішити, що саме, за допомогою яких слідчих (розшукових) дій або тактичних операцій, в якій послідовності треба встановити. Зміст планування розслідування полягає у визначенні і конкретизації слідчих заходів та методів розслідування кримінального правопорушення що безпосередньо залежить від його уявлень та припущень про можливий розвиток події. В цьому й простежується їх тісний взаємозв'язок.

Бібліографічні посилання

1. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / [кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 624 с.
2. Пчолкін В. Д. Слідчі версії та особливості планування розслідування злочинів у сфері виробництва продовольчих товарів / В. Д. Пчолкін, К. В. Аріт // Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ, НУВС. – 2013. – № 3. – С. 107–112.
3. Лузгин И. М. Версия как метод познания и доказывания в расследовании / И. М. Лузгин // В кн. : Методологические проблемы расследования. – М. : Юрид. лит., 1973. – 216 с.
4. Коновалова В. Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве / Коновалова В. Е. – Х. : Консум, 2000. – 146 с.
5. Васильев А. Н. Следственная тактика / Васильев А. Н. – М. : Юрид. лит., 1976. – 197 с.
6. Гора І. В. Криміналістика : посіб. для підгот. до іспитів / Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2004. – 236 с.
7. Ларин А. М. От следственной версии к истине / Ларин А. М. – М., 1976. – 200 с.
8. Семенов В. В. Проблеми висунення слідчих версій при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуванням [Електронний ресурс] / В. В. Семенов. – Режим доступу : [hniise.gov.ua>user_files/File/sbornik/2009](http://hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2009).
9. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.
10. Бандура О. А. Криминалистическая версия: гносеологический, логический и психологический аспекты : учеб. пособ. / О. А. Бандура, В. Г. Лукашевич. – К. : КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1991. – 80 с.
11. Рузавин Г. И. Научная теория. Логико-методологический анализ : [моногра-

фия] / Рузавин Г. И. – М. : Мысль, 1978. – 244 с.

12. Криминалистика : [учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова]. – М. : Юрид. лит., 1984. – 544 с.

13. Криминалистика : [учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков]. – М. : Юристъ, 2007. – 781 с.

14. Старченко А. А. Гипотеза. Судебная версия / Старченко А. А. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 72 с.

15. Дзюрбель А. Д. Однобічність і неповнота дослідження обставин кримінальної справи / А. Д. Дзюрбель // Адвокат. – 2010. – № 2 (113). – С. 36–40.

16. Шабалин В. И. К вопросу о планировании расследования преступлений и следственных версиях / Шабалин В. И. // Актуальные проблемы государства и права в современный период (В.Ф. Волович и др. – Томск : Издательство ТГУ, 1981. – 260 с.

17. Пещак Я. Следственные версии. Криминалистическое исследование / Пещак Я. ; пер. со словацк. Ларин А. М. – М. : Прогресс, 1976. – 226 с.

18. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. М. : Юристъ, 1997. – Т. 2. – Частные криминалистические теории. – М. : Юристъ, 1997. – 464 с.

19. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организационными группами, преступными организациями : руководство для следователей : науч.-практ. пособ. / В. П. Корж. – Х. : Лицей, 2000. – 280 с.

20. Баев О. Я. Основы криминалистики: курс лекций / О. Я. Баев. – М.: Экзамен, 2001. – 288 с.

21. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: учеб. пособ. / Белкин Р. С. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – 239 с.

22. Голунский С. А. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений : [учебник] / [С. А. Голунский, Б. М. Шавер] ; под ред. А. Я. Вышинского. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 372 с.

23. Максutow И. X. Следственные версии как основа планирования расследования хищений социалистического имущества / И. X. Максutow // Вестник Ленинград. ун-та: экон. филос. право, 1972. – Вып. 4. – С. 50–52.

Ботнаренко И.А. Следственная версия как предпосылка планирования расследования. Проанализированы понятие и сущность следственной версии в научном смысле, дана характеристика основных стадий ее развития. Рассмотрены особенности взаимосвязи следственной версии и планирования расследования. Сделан вывод о том, что следственная версия составляет предпосылку планирования расследования, поскольку определяет его эффективные пути и направления, а, значит, осуществляет влияние на полноту и качество расследования обстоятельств совершения уголовного правонарушения.

Ключевые слова: следственная версия, предположение, интуитивный, планирование, расследование, взаимосвязь.

Botnarenko I.A. Investigation version as precondition of planning investigation. The author has analyzed the concept and essence of investigative leads in the scientific sense, given the characteristics of the main stages of its development. The features of the relationship investigative leads and the investigation planning. It is concluded that the investigation version is the premise of the investigation plan, because it determines the effective ways and directions, and thus carries out the impact on the completeness and quality of the investigation into a criminal offense.

Keywords: investigation version, assumption, intuitive, planning, investigation, relationship.

Надійшла до редакції 22.03.2014

Ведмідський О.В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.575

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ КРИТЕРІЇВ РОЗМЕЖУВАННЯ ЗБУТУ І ПОСЕРЕДНИЦТВА В ПРИДБАННІ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Розглядаються проблеми кваліфікації збуту наркотиків і посередництва в їх придбанні, дається критичний аналіз ситуації, судової практики. Автором оцінюються вироблені Верховним Судом України на основі цивільно-правових категорій критерії розмежування збуту і посередництва в придбанні наркотичних засобів, пропонуються зміни до законодавства.

Ключові слова: посередництво, пособництво, ініціатива в придбанні наркотику, збут в інтересах набувача.

Постановка проблеми. У юридичній літературі неодноразово розглядалося питання про визначення в судовій практиці критеріїв розмежування збуту і посередництва в придбанні наркотичних засобів, однак ці дослідження проводилися в умовах дії постанови Пленуму Верховного Суду України від 26квітня 2002 № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (зі змінами та доповненнями від 18 грудня 2009 р.), котра істотно вплинула на формування однакової судової практики у зазначеній сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні і практичні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, зокрема з їх незаконним збутом, у різні роки досліджувалися багатьма вченими, зокрема, такими як: Д.У. Адилов, А.О. Габіані, Є.Г. Гасанов, В.О. Глушков, С.П. Дідківська, М.Г. Ікрамова, К.А. Карпович, О.О. Ковалкін, К.Ш. Курманов, В.Б. Малінін, А.А. Майоров, Є.Г. Мартинчик, Д.Є. Метревелі, Н.А. Мірошніченко, А.А. Музика, І.О. Никифорчин, М.Л. Прохорова, С.А. Роганов, В.М. Смітєнко, Ю.М. Ткачевський, В.А. Тимошенко, Є.В. Фесенко, М.С. Хруппа та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття збуту і посередництва в придбанні наркотиків в судовій практиці за останнє десятиліття неодноразово еволюціонували.

Якщо спочатку збут – це будь-яка форма переходу наркотику від однієї особи до іншої, то згодом поняття збуту звужується.

Так, до 2001 р збут наркотичних засобів трактувався Верховним Судом України в найширшому сенсі, як будь-який спосіб просування наркотичного

засобу до споживача, незалежно від наявності факту попереднього замовлення наркотику. Відповідно, зумовленість дій збувальників наркотичних засобів діями замовника, який ініціював придбання і передачу йому наркотику, покликані в юридичному плані індивідуальною і не впливає на кваліфікацію.

Згодом Верховний Суд України принципово змінив підхід до кваліфікації дій осіб, які купують наркотики для інших суб'єктів.

Вищим судовим органом сформульована позиція, згідно з якою, поперше, суб'єкт, який отримує наркотичні засоби на прохання і за гроші іншого суб'єкта і згодом передає їх ініціатору, не є збувальником, а, по-друге, ініціатор отримання наркотичного засобу не виступає «набувачем» в сенсі, закладеному в ст. 307 КК України, оскільки є власником наркотику вже в момент його передачі посереднику третьою особою. Одночасно Верховним Судом України запропоновано вважати посередників співвиконавцями в придбанні наркотичного засобу. Таким чином, під поняття «збут не підпадали дії осіб, що виконують доручення про купівлю наркотику і тим самим діючих в «чужому інтересі».

Іншими словами, на думку Верховного Суду України, посередник, фактично який отримує наркотик з метою його передачі тим чи іншим особам, які є кінцевими «бенефіціарами», здійснює функцію «повіреного» в цивільно-правовому сенсі, не утворює на його стороні об'єктивної сторони придбання наркотичного засобу, оскільки права на наркотик виникають безпосередньо у замовника.

Зазначена практика зберігалася до останнього часу, з тією лише відмінністю, що зараз надання допомоги в придбанні наркотичного засобу особою, яка ним не володіє, кваліфікується вже не як співвиконавство, а як пособництво в придбанні наркотичного засобу. У літературі дана практика, що розширює легальне поняття пособництва у злочині, обґрунтовано піддавалася критиці [3].

Як вірно зазначалося дослідниками цієї проблеми, жодна з законодавчо закріплених форм надання сприяння виконавцю не охоплює факт безпосереднього отримання предмета злочину і його подальшої передачі ініціатору.

Заздалегідь виражена обіцянка збути або придбати предмет злочину не може бути підставою кваліфікації дій особи, що виявилися в придбанні наркотичного засобу за дорученням ініціатора як пособництва, оскільки така обіцянка, за змістом норми, є умовою здійснення виконавцем злочину і саме останній отримує його в результаті посягання, а не навпаки.

Очевидно, що пособництво у придбанні наркотичних засобів не можна розглядати і як різновид «усунення перешкод», а також «надання засобів вчинення злочину».

Іншим важливим аргументом є теоретична невиправданість використання при правовій оцінці фізичного переходу наркотичних засобів від однієї особи до іншої цивільно-правових категорій зобов'язального права. У зв'язку з цим Д.М. Молчанов резонно зауважує: «Адже не приходить саме нам в голову вважати виконавцем вбивства не того, хто заподіяв смерть, а замовника злочину! Чому ж тоді виконавцем в придбанні наркотичних засобів пропону-

ється вважати того, на чії гроші були придбані наркотики, а не власне набувача? »[8]. Слід зауважити, що визнання судовою практикою дій, що становлять об'єктивну сторону злочину, але що здійснюються «в чужому інтересі» в якості пособництва, є свідченням відродження давно відкинутих в теорії екстенсивних концепцій співучасті, згідно з якими головне в розумінні співучасті – це визначення суб'єктивної зацікавленості в злочині.

Згідно з названими концепціям, який отримав свій розвиток завдяки роботам німецьких юристів на початку ХХ століття, виконавцем повинен вважатися той, хто переслідує власний інтерес в злочинному результаті, інші ж співучасники можуть розглядатися тільки як пособники незалежно від їх об'єктивної ролі в здійсненні злочину [9].

Так, в одній зі справ Верховний суд ФРН визнав сестру матері новонародженої дитини, яка вбила немовля, пособником, а мати – виконавцем злочину тільки на тій підставі, що сестра скоїла вбивство в інтересах матері, тобто брала участь в чужому діянні [1]. Очевидно, що при такому підході будь-які зовнішні форми злочинної поведінки втрачають об'єктивні критерії їх віднесення до того чи іншого виду співучасті, тоді як вирішальною підставою розмежування виконання від пособництва стає внутрішнє ставлення осіб, які беруть участь у злочині до діяння.

На наш погляд, будь-яка юридична конструкція покликана відображати об'єктивні залежності в тій чи іншій сфері правовідносин і на основі цього виконувати певні кваліфікаційні завдання: виробляти правила кваліфікації і визначати критерії розмежування між подібними злочинами.

У зв'язку з цим закономірно спитати: чи виконує створений Верховним Судом України конструктор свої службові функції? Іншими словами, чи можна, дотримуючись позиції найвищого судового органу, який поширив цивілістичні підходи до розуміння питань приналежності наркотичних засобів при кваліфікації злочинів, дати більш-менш прийнятну відповідь на питання, чим відрізняється посередник від збувальників, при тому що їх дії зі змістовної сторони часто тотожні?

На нашу думку, зазначене питання як в кримінально-правовій науці, так і в правозастосовчій діяльності до теперішнього часу не отримало задовільного рішення. Узагальнення судової практики дозволяє виділити наступні основні критерії розмежування збуту наркотичного засобу та посередництва в його придбанні.

По-перше, ініціатива придбання наркотику завжди виходить від набувача, який, в кінцевому рахунку, і стає власником наркотику. У рішеннях по конкретних справах незмінно підкреслювалося, що посередник завжди діє на прохання замовника. Однак в такому випадку виникає питання про те, чи є суттєва відмінність між діями суб'єкта, який купує наркотик для споживача у зв'язку зі зверненням останнього, і такими ж діями суб'єкта, але виступив з ініціативою придбання наркотику перед споживачем, за тієї умови, що як в першому, так і в другому випадку така особа не є власником наркотику на момент досягнення угоди зі споживачем і не діє в інтересах збувальників, а

зацікавлений, наприклад, в отриманні частини наркотичного засобу як плати за послугу.

Відповідаючи на це питання, слід визнати, що як в разі звернення споживача до посередника, так і в разі надходження пропозиції від посередника до споживача ми маємо справу фактично з однієї і тієї ж ситуацією, оскільки в будь-якому випадку споживач, бажаючи отримати наркотик, висловлює прохання про виконання посередником дій, результатом яких буде передача йому наркотику. Відповідно, посередник в будь-якому випадку буде діяти з ініціативи замовника і в його інтересах, або «на прохання набувача», незалежно від того, від кого надходила пропозиція про придбання наркотиків.

На нашу думку, розмежування випадків посередництва у придбанні та збуту наркотиків не може бути проведено за вказаним критерієм вже тільки тому, що сам факт звернення за допомогою в придбанні наркотику не робить з особи, що виконує доручення про придбання наркотику, посередника, як і не стає посередником, якщо ініціатива в придбанні наркотику надійшла саме від споживача.

По-друге, на думку Верховного Суду України, посередництво характеризується придбанням наркотику за дорученням ініціатора угоди, при тому що особа, яка виконує таке доручення, не володіє наркотиком на момент виникнення домовленості. Саме відсутність факту володіння посередником наркотиком на момент досягнення домовленості з ініціатором його придбання свідчить про те, що власником наркотичного засобу стає саме ініціатор його придбання в момент купівлі його посередником. Відповідно, кваліфікація випадків «посереднього придбання» в якості пособництва поширена найвищим судовим органом на всі випадки відносин, що будуються за типом «замовлення – оплата – наркотик».

Однак насправді набули широкого поширення випадки, коли збувальники наркотиків спочатку формують попит шляхом отримання замовлень від споживачів, отримують гроші, а вже потім закупають партію наркотиків і передають замовникам. Таким чином, в даних випадках зовні збувальник діє як посередник, оскільки набуття ним наркотичних засобів здійснюється в інтересах певного замовника і за його гроші. Однак зрозуміло, що такі дії посередника всього лише спосіб конспірації і, в кінцевому рахунку, служить завданням оптимізації реалізаційної діяльності.

Таким чином, реальний збувальник може і не мати в своєму розпорядженні на момент звернення споживача наркотику, однак ця обставина не означає, що останній діє «в чужому інтересі». Інше рішення зазначеного питання фактично означало б, що збувальником може бути визнаний виключно суб'єкт, що володіє наркотиком в момент звернення до нього споживача, що зумовило б визнання осіб, які замовляють партії наркотиків після формування попиту на них і одержують дохід у вигляді їх перепродажу, лише пособниками набувачів.

Іншим критерієм розмежування посередництва від збуту, запропонованим вищою судовою інстанцією, є факт придбання наркотику за гроші спо-

живача. Безумовно, в більшості випадків гроші належать ініціатору операції, а зустрічне надання передається власникові наркотику одночасно з отриманням від нього відповідного предмета угоди. Однак в дійсності мають місце випадки, коли посередник, діючи на прохання споживача, набуває наркотик за свій рахунок і після передачі його набувачеві отримує від нього компенсацію своїх витрат у тому чи іншому вираженні. У зв'язку з цим виникає питання: чи впливає момент виконання взаєморозрахунків між зазначеними суб'єктами на кваліфікацію дій посередника? Очевидно, що оплата витрат посередника, який діє фактично як «повірений», можлива і після вчинення ним значущих для ініціатора угоди дій. Тому зі змістовної сторони момент передачі грошей посередника не має значення.

Проте залишається неясним інше питання: як в такому випадку кваліфікувати дії посередника, що здобуває наркотик на прохання споживача за свої гроші і передає його останньому вже за підвищену ціну або, наприклад, збільшує ціну наркотику в момент досягнення угоди, тобто який фактично здійснює як в першому, так і в другому випадку перепродаж наркотику? Зрозуміло, що межі між діями такого посередника і збувальників стираються незалежно від того, як розуміти факт збільшення купівельної ціни наркотику – як винагороду за посередницькі послуги або як ознака реалізаційної діяльності. Дотримуючись позиції Верховного Суду України, як критерій розмежування таких випадків посередництва і збуту можна було б запропонувати найпростішу ознаку – оплату дій посередника у відносинах з ініціатором придбання наркотику.

Однак Верховним Судом України неодноразово підкреслювалося в рішеннях у конкретних справах, що оплата послуг посередника не робить останнього збувальником. Звідси мав би слідувати логічний висновок, що в разі, якщо посередник з метою отримання вигоди збільшує ціну придбаного наркотику і тим самим збагачується за рахунок ініціатора його придбання, то в наявності ознаки реалізаційної діяльності, тобто збуту, незважаючи на те, що саме по собі придбання наркотику носило характер допомоги його споживачеві.

Разом з тим вивчення судової практики свідчить, скоріше, про протилежне: факт збагачення посередника не визнається таким, що має правове значення для кваліфікації. Так, Верховним Судом України на основі узагальнення попередньої практики сформульована позиція, згідно з якою для кваліфікації дій посередника в збуті або в придбанні наркотичних засобів як пособника не має значення, чи вчинив він ці дії за винагороду чи ні, чи отримав він в якості винагороди гроші або наркотичний засіб, коли виникло питання про винагороду, до скоєння посередницьких дій або після цього, а також від кого (набувача або посередника) виходила ініціатива винагороди [8]. З цього моменту питання оплати наркотику у взаєминах між посередником і набувачем перестали мати будь-яке юридичне значення і проблема розмежування посередництва і збуту стала ще більш заплутаною.

Як видно, зазначені критерії як в цілому, так і окремо не дозволяють провести розподіл між посередництвом в придбанні наркотику і збутом. На-

ведена позиція фактично виключає інший варіант кваліфікації дій посередника як пособника в разі надання ним одноразової безоплатної допомоги у придбанні наркотику, так і в разі систематичної діяльності наркозбувача, спрямованої на отримання вигоди, формування замовлення на наркотики і їх придбання за дорученням значної кількості осіб у того чи іншого збувальника як за гроші споживачів, так і за свої кошти з подальшим розрахунком з ініціаторами угод.

У свою чергу, аналіз взаємозв'язків між суб'єктами, залученими в наркобізнес, свідчить, що значний масив угод з відчуження великих партій наркотиків здійснюється за участю тих же посередників, які купують наркотики за дорученням замовника і за їхні гроші у безпосередніх виробників. Як вірно зауважує В.М. Курченко, посередник виступає в якості однієї з ланок системи збуту наркотиків або його розповсюджувачем, який діє на прохання покупця [5].

Якщо слідувати логіці сформованої судовою практикою, то дійсними збувальниками можуть бути визнані лише їх виробники, тоді як всі інші ланки в ланцюгу просування наркотику до кінцевого споживача є пособниками набувачів.

Як бачимо, одним із шляхів вирішення вищевказаних кваліфікаційних проблем є створення спеціальних норм, що встановлюють відповідальність за посередництво як за самостійний злочин, що об'єднує в єдиному складі дії, які полягають в наданні допомоги набувачу і (або) збувачу.

Однак видається, що одна тільки кримінально-правова регламентація посередництва не вирішить завдання його розмежування від збуту, оскільки вироблення будь-яких об'єктивних критеріїв такого розмежування, на наш погляд, неможливе без відмови від використання цивілістичного уявлення про власника наркотику як про власника, що володіє річчю від себе і для себе, на відміну від пасивного її власника, що не має права володіння та діє в чужих інтересах.

Відповідно до цього підходу головною і фактично єдиною відмінністю посередника від збувальників є залежність першого від дій ініціатора покупки наркотику, яка виражається в підпорядкованості намірів посередника при визначенні долі наркотику від замовлення останнього, тобто суб'єктивний критерій. При цьому тотожність набору фактичних можливостей у посередника і збувальників по використанню і розпорядженню наркотиком в даному випадку ігнорується.

У зв'язку з цим ми солідарні з Н.Ф. Мурашовим, згідно з позицією якого персональна власність і / або володіння наркотиками кримінально-правового значення при вирішенні питання про кримінальну відповідальність за збут не має. Виконавцем злочину є та особа, в діях якої є ознаки об'єктивної сторони того чи іншого складу злочину. Саме ця особа здійснює заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Стосовно до незаконного збуту – завершує «ланцюжок» по доставлених наркотиків від виробника до споживача [8].

Однак визначати кримінально-правовий статус суб'єкта, на нашу думку, повинен саме характер фактичної присвоєності наркотику, що виявляється в

тій чи іншій сукупності можливостей щодо предмета володіння.

У цьому сенсі збут – це перехід можливостей, пов'язаних з його фактичним володінням. Тому він завжди характеризується двома моментами: по-перше, реалізацією збувальником можливості відчуження наркотику, що виникає з володіння ним, а по-друге, зміною суб'єкта його знаходження з одночасною появою стану виключної залежності наркотику від дій нового володаря.

Іншими словами, слідуючи розумінню придбання наркотику в якості будь-якої дії, в результаті якої особа стає його власником і отримує можливість безпосереднього впливу на предмет володіння, ми повинні визнавати посередника набувачем і, відповідно, вважати покупку наркотичних засобів через посередника подією з двома фактами їх придбання: посередником, а потім замовником [7].

При цьому мета дій посередника, яка полягає в наданні допомоги замовнику в отриманні наркотику, передбачає усвідомлення останнім того факту, що покупка наркотику відбувається ним для подальшої передачі його замовнику, тобто з метою збуту.

Висновок. Таким чином, послідовна зміна набувачів наркотику означає і таку ж зміну збувальників. У зв'язку з цим, було б більш правильним дії особи, яка придбає на прохання замовника наркотик і згодом передає цей наркотик ініціатору операції, встановлення у своєму національному збуту, тоді як до посередництва варто було б відносити виключно дії, спрямовані на створення умов для укладення і виконання угоди з придбання наркотику.

Звісно ж, що така кваліфікація дій посередника правильно відображає його справжню сутність і більшою мірою сприяє цілям боротьби з незаконним обігом наркотиків.

Постановою Пленуму Верховного суду України від 26 квітня 2002 № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» внесено суттєві зміни, що стосуються в тому числі питань кваліфікації дій посередників.

Тим часом вищий судовий орган не висловився щодо правил кваліфікації дій посередника, який діє в інтересах набувача. Відповідно, питання про те, чи слід такі дії кваліфікувати як співвиконавство в придбанні наркотиків або як і раніше визнавати їх пособництвом в придбанні, або, виходячи з оновленого поняття збуту, вважати саме таким, залишається відкритим, а це означає, що проблеми розмежування збуту наркотиків і посередництва в їх придбанні, як і раніше, залишаються актуальними.

Бібліографічні посилання

1. *Бриллиантов А.* О правовой оценке роли посредника в преступлении / А. Бриллиантов // Уголовное право. 2006. № 5 С. 12–16.
2. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 [Електронний ресурс]. - Режим доступу :<http://www.scourt.gov.ua>.
3. *Гарманов В.М.* О содержании признаков сбыта наркотических средств, психотро-

пных веществ или их аналогов и критериях отграничения сбыта от пособничества приобретению / В.М. Гарманов, Н.И. Караисаев // Наркоконтроль. – 2012. № 1. С. 22–28.

4. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении / М.И. Ковалев. – Екатеринбург : Издательство УрГЮА, 1999. 199 с.

5. Курченко В.Н. Проблемы квалификации сбыта наркотиков: судебное толкование / В.Н. Курченко // Наркоконтроль. 2015. № 1. С. 3–9.

6. Мирошниченко Н. А., Музыка А. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией / Н. А. Мирошниченко, А. А. Музыка - К. : Высшая шк., 1988.

7. Молчанов Д.М. Роль посредника в двусторонних преступлениях (на примере посредничества в незаконном сбыте или приобретении наркотических средств) / Д.М. Молчанов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы IX Международной научно-практической конференции (25–27 января 2012 г.). – М. : Проспект, 2012. – С. 379–384.

8. Мурашев Н.Ф. О некоторых положениях статьи В.Н. Курченко «Проблемы квалификации сбыта наркотиков: судебное толкование». Доктринальное толкование / Н.Ф. Мурашев // Наркоконтроль. 2015. № 2. С. 35–41.

9. Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів й прекурсорів: Закон України від 15 лютого 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Ведмидский А.В. Проблемы определения в судебной практике критериев разграничения сбыта и посредничества в приобретении наркотических средств. В статье рассматриваются проблемы квалификации сбыта наркотиков и посредничества в их приобретении, дается критический анализ сложившейся судебной практики. Автором оцениваются выработанные Верховным Судом Украины на основе гражданско-правовых категорий критерии разграничения сбыта и посредничества в приобретении наркотических средств, предлагаются изменения в законодательство.

Ключевые слова: посредничество, пособничество, инициатива в приобретении наркотика, сбыт в интересах приобретателя.

Vedmidsky O.V. Problems of definition in judicial practice the criteria of differentiation of sales and mediation in purchase drugs. Ukraine is in the process of building a democratic, legal state, one of the pillars of which is the comprehensive protection of human rights, life and health, honor and dignity, integrity and security.

Shortcomings of current legislation is one of the factors that complicate the work of law enforcement agencies to combat drug trafficking and reduce the effectiveness of public policies aimed at countering illicit trafficking. In the Ukrainian criminal legislation does not fully take into account the emergence of new manifestations of socially dangerous acts, including the activities of clandestine workshops (laboratories) for the production of drugs. Criminal legal fight continues, focused not on individuals engaged in the illegal sale of drugs, and the consumers of these "goods"; not carried out the unification of criminal law, which provides for liability for illegal acts of these funds for the purpose of sale or without purpose.

The article deals with problems of qualification of drug trafficking and brokering in their purchase, provides a critical analysis of the current judicial practice. The author estimates developed by the Supreme Court of Ukraine on the basis of civil law categories of criteria of differentiation marketing and mediation in purchase of drugs, the proposed changes to the legislation.

Keywords: mediation, aiding, initiative in the acquisition of drug sales, in the interests of the purchaser.

Надійшла до редакції 24.03.2016

Завгородня Ю.С.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.85

СУЧАСНІ МЕТОДИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ

Висвітлено питання щодо особливостей та сутності сучасних методів індивідуальної профілактики злочинної поведінки дітей, а також здійснено їх характеристику.

Ключові слова: *методи, індивідуальна профілактика, злочинна поведінка, заходи виховного характеру, заходи адміністративного впливу, діти.*

Постановка проблеми. Заходи кримінологічної профілактики можуть бути ефективними лише за умови їх належного тактичного і методичного забезпечення, тобто застосування таких методів (засобів і прийомів), які сприятимуть досягненню цілей, що стоять перед суб'єктами цієї діяльності.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, до проблем, які потребують розв'язання, віднесено недосконалість системи реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей, соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, поширення дитячої бездоглядності, зокрема послаблення функцій сім'ї, зменшення кількості позашкільних гуртків і секцій за місцем проживання, що призводить до збільшення кількості правопорушень, вчинених неповнолітніми та за їх участю, випадків втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. З огляду на зазначене основними проблемами, які потребують розв'язання, є недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення профілактики правопорушень; неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин і умов вчинення правопорушень, та профілактичної роботи з особами, схильними до їх скоєння [1].

Виходячи з положень концепції, першочергового значення набуває добре спланована, скоординована і ресурсно забезпечена індивідуально-профілактична робота з дітьми, яка може бути ефективною лише у разі розробки і впровадження сучасної системи методів, які відповідають нинішнім життєвим реаліям. Різноманіття методів профілактики та їх вплив на механізм злочинної поведінки неповнолітніх вимагає від суб'єктів профілактики знань щодо особливостей методів роботи з неповнолітніми в сучасних умовах, їх форми і змісту та вимог, що висуваються до них.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

До проблематики злочинності неповнолітніх звертаються досить часто. Вже накопичено значний теоретичний матеріал стосовно пізнання природи, причин і умов злочинної поведінки дітей, на якому повинні ґрунтуватися сучасні підходи до організації і проведення суб'єктами правоохоронної діяльності відповідної роботи у сфері запобігання злочинності дітей. Вагомий внесок у розвиток цієї проблеми внесли, зокрема: Ю. Абросімова, Ю. Антонян, А. Блага, О. Бугера, І. Васильківська, Д. Виговський, В. Голіна, Б. Головкін, Н. Градецька, І. Даньшин, С. Денисов, А. Долгова, Л. Дубчак, С. Єлісеєв, В. Ємельянов, О. Журавель, А. Закалюк, М. Колодяжний, А. Костенко, О. Літвінова, І. Туркевич, В. Шакур, Є. Шостко, Н. Яницька та інші. Однак питання щодо сучасних методів індивідуальної профілактики злочинної поведінки неповнолітніх потребують подальшого наукового аналізу.

Метою даної статті є визначення та здійснення характеристики сучасних методів індивідуальної профілактики злочинної поведінки дітей.

Виклад основного матеріалу. У буквальному значенні поняття «метод» перекладається з грецької як «шлях крізь» та розуміється як систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу чи досягти певної мети [2]. Це поняття тотожне алгоритму дій і знаходиться в синонімічному ряду із словами «засіб», «спосіб», «прийом», «порядок дії, пізнання». Методи є складним поєднанням різноманітних тактичних і інших прийомів, направлених на спричинення впливу суб'єкта на об'єкт для того щоб змінити стан цього об'єкта, зокрема його поведінку і діяльність, що дуже важливо при організації індивідуальної профілактики, а саме: виправлення підлітка-правопорушника, припинення з його боку протиправної поведінки.

Методи індивідуальної профілактики злочинної поведінки, виходячи з їх назви, загалом направлені на недопущення конкретних злочинів з боку певних осіб, що можуть стати на злочинний шлях. Сутність методів індивідуальної профілактики злочинної поведінки, полягає в тому, щоб впливати на антигромадську позицію неповнолітнього, зважаючи на його потреби, інтереси, життєві цілі, долати у свідомості конкретної дитини, що може стати на шлях вчинення злочинів, негативні погляди, звички і схильності. Індивідуальна профілактика повинна проводитися на основі поєднання соціального контролю, виховання і допомоги. Здійснюючи її, суб'єкти профілактичної діяльності виявляють осіб, від яких можна чекати вчинення злочинів, і вживають щодо них відповідні заходи виховного впливу. Разом з цим слід зазначити, що завдання індивідуальної профілактики вирішуються шляхом виявлення і усунення об'єктивних (зовнішніх) умов, що сприяють вчиненню злочинів, зокрема, шляхом надання певним категоріям осіб соціальної допомоги при вирішенні побутових проблем.

Аналізуючи висловлені в науковій літературі погляди щодо системи методів, застосування яких є важливим для забезпечення заходів кримінологічної профілактики в наші дні, можна констатувати, що в неї входять такі методи: переконання, заохочення, організація позитивної діяльності дітей, примус. При певних обставинах не втратили на сьогодні актуальності і мето-

ди стимулювання, самовиховання, прикладу, надання допомоги в соціальній адаптації, використання громадського впливу, навчання тощо.

Раніше метод переконання багатьма фахівцями-кримінологами вважався головним методом впливу на свідомість та поведінку дітей і цим визначалося його значення для профілактики злочинності неповнолітніх. Наразі, коли сталася докорінна переорієнтація світоглядних установок, руйнування системи поглядів і цінностей, що склалася, значно знизилася роль вербальних методів впливу (бесіди, лекції і т. п.). Проте, не варто недооцінювати їх можливості. У сучасних умовах, разом з бесідами, у профілактичній роботі все більше входить у практику її суб'єктів впровадження нових способів виховного впливу, пов'язаних з організацією тестів, тренінгів, експериментів, у тому числі за допомогою комп'ютерної техніки та соціальних мереж, особливо в середовищі молоді і підлітків. Їх мета полягає в тому, щоб у соціально-економічних умовах, що склалися, допомогти дітям вибрати правильний варіант поведінки, виробити стійкий імунітет до негативних дій в макро- і мікросередовищах, у тому числі і кримінального характеру.

Ці прийоми спрямовані на перебудову свідомості, поглядів, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності. Вони формують інтереси і потреби щодо набуття професійної підготовки, особливо необхідної в умовах ринку праці, спонукають до зміни способу життя правопорушників, тобто до самовиховання і самовиправлення. Методи переконання реалізуються за допомогою різних прийомів виховної дії, використання яких дозволяє диференціювати підхід до об'єктів кримінологічної профілактики, адекватно реагувати на ситуації, що складаються в ній, і на цій основі обирати оптимальні шляхи дії.

Одним із поширених та сучасних прийомів індивідуальної профілактики є метод роз'яснення, який стосується найрізноманітніших сторін соціального життя, цінностей і принципів поведінки дитини в суспільстві. Цей метод дозволяє допомогти дитині зрозуміти зміст і значення правових норм, наявність у кожної особи одночасно прав і обов'язків, необхідність врахування інтересів інших осіб, правомірні способи задоволення власних потреб, правомірні шляхи вирішення життєвих проблем. Особливе значення має такий спосіб попередження злочинної поведінки неповнолітніх, як роз'яснення адміністративного і кримінального законодавства. В ході дослідження було встановлено, що лише 42,6 % неповнолітніх правопорушників має певне уявлення про характер відповідальності за вчинене ними правопорушення або злочини, при цьому 17,3 % взагалі не має уявлення про види відповідальності.

Разом з цим слід зазначити, що у навчальній та науковій літературі описано різні методи, що можуть використовуватися з метою правового виховання неповнолітніх. Серед них: роз'яснення, розповіді, бесіди, читання творів, лекції, дискусії, диспути з правових питань, «круглі столи» з правових питань та інші вербальні та інтерактивні методи – ігри, рольові ігри, вправи, тренінги, конкурси [3].

У роботі з неповнолітніми правопорушниками необхідно застосовувати і різні методи заохочення. Важливо вчасно звернути увагу на позитивні зміни

в їх поведінці, суспільно корисні прагнення та дії і за допомогою заохочувальних заходів сприяти закріпленню позитивних тенденцій у виправленні певних категорій осіб. Розглядаючи методи заохочення, необхідно приділити особливу увагу системі заохочувальних норм кримінального закону, реалізація яких складає окремий випадок компромісу з неповнолітніми злочинцями. Одним із таких заходів можна назвати вплив на особу з метою добровільної відмови від вчинення злочину.

Слід зазначити, що серед науковців існують протиріччя в поглядах щодо необхідності спонукання до добровільної відмови від вчинення злочину з боку правоохоронних органів. Окремі автори заперечують цю можливість, якщо це суперечить законодавчо визначеним умовам добровільності. Інші, навпаки, підтримують позицію про необхідність названого способу впливу і вважають, що така діяльність правоохоронних органів не лише забезпечує виконання вимог кримінального закону без звернення до його санкцій, але і створює сприятливі передумови для виправлення і перевиховання неповнолітніх правопорушників на ранніх стадіях вчинення злочинів.

Таким чином, позитивний вплив на дитину через спонукання до відмови ще до початку приготування до злочину, коли вона має лише намір його вчинити, так і на стадії приготування до вчинення злочину, може запобігти настанню санкцій кримінальної відповідальності.

При цьому необхідно зазначити, що уся профілактична діяльність повинна бути орієнтована на те, щоб неповнолітній сам під впливом здійснюваних заходів, дійшов висновку про необхідність відмови від вчинення злочину. Спонукання до добровільної відмови від завершення початих злочинів застосовується до неповнолітніх перш за все шляхом профілактичних бесід. Бесіди можуть проводити не лише співробітники поліції, а також педагоги та психологи, і не з кожним підлітком, а з тим, щодо якого є інформація, що він задумав і готується вчинити злочин. Потрібне більш детальне вивчення таких осіб. За допомогою цього заходу у ряді випадків можна не лише запобігти вчиненню різних злочинів неповнолітніми, але і виявити дорослих осіб, що залучають підлітків до злочинної або іншої антигромадської діяльності. Окрім цього, співробітники поліції повинні спонукати неповнолітніх до відмови від вчинення злочину за допомогою здійснення превентивної дії на них через близьких, друзів, рідних, з якими співробітник поліції підтримує приятельні стосунки.

За результатами дослідження, усього 18,7 % інспекторів кримінальної міліції у справах дітей (далі – КМСД) мали досвід спонукання неповнолітніх до добровільної відмови від злочинів, що готувалися. Цей досить низький показник застосування добровільної відмови, на наш погляд, спричинений відсутністю офіційної системи ефективного обліку попереджених злочинів. За результатами дослідження, лише 22,3 % інспекторів КМСД зауважили, що, незважаючи на відсутність офіційного обліку попереджених злочинів неповнолітніх, такі факти реально враховувалися і позитивно впливали на оцінку їх роботи з боку керівництва. Більш поширеним виявився такий захід як

спонукання неповнолітніх до явки з повинною або добровільного відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Його у своїй роботі успішно застосовували 81,8 % інспекторів КМСД, при цьому 13,6 % респондентів заявили, що взагалі не мали досвіду його застосування, а 4,6 % опитаних намагалися застосувати, але безуспішно.

Поряд з бесідами, тренінгами, тестами та іншими організаційно-тактичними формами і прийомами виховного впливу на профілактуючих осіб, важливим методом є обговорення поведінки неповнолітніх у навчальних колективах та надання порад щодо профілактики злочинності дітей за місцем проживання. Не втратило свого значення і встановлення шефства над неповнолітніми, наприклад, з боку дитячих громадських організацій, благодійних фондів, активістів навчального середовища та місця проживання.

Наступним способом впливу на антисоціальну поведінку дітей є метод організації позитивної діяльності. Суть цього методу полягає у налаштуванні неповнолітніх, що піддаються виховному впливу, на виконання соціальних норм, вчинення соціально корисних вчинків, цілеспрямоване формування у них стійких стереотипів соціально схвалюваної поведінки. За допомогою цього методу виробляються і закріплюються у процесі різноманітних видів практичної діяльності навички і звички необхідної поведінки. В якості сфер застосування цього методу слід виділити організацію: а) трудової діяльності; б) сімейно-побутового життя; в) дозвілля дітей.

Організація позитивної діяльності допускає цілеспрямовану дію на зовнішнє середовище, на сфери громадського життя, що детермінують криміногенні чинники, а також надання допомоги особам, що мають протиправні відхилення в поведінці або через життєві обставини здатні вчинити злочин. Задля реалізації цього методу необхідне запровадження ефективних загальнодержавних і місцевих програм для дітей, що опинилися в екстремальних ситуаціях, стали безпритульними чи бездоглядними, без певного місця проживання, за допомогою яких особливо у великих містах необхідно створювати дитячі центри, соціальні готелі, будинки нічного перебування тощо і, таким чином, змінювати їхнє зовнішнє середовище існування для запобігання вчиненню злочинів.

Однією з можливостей організації профілактики протиправних дій неповнолітніх у вільний від навчання час може бути робота в літніх таборах. Часто спеціальні програми відпочинку розробляються для дітей із девіантною поведінкою. Це зумовлено зміною звичного соціального середовища, вплив якого часто є негативним. Методи, що застосовуються для профілактики протиправних дій неповнолітніх у рамках напряму організації дозвілля, частково збігаються з методами правового виховання в навчальних закладах. Діти краще сприймають інформацію, коли вона надається в активній формі (ігри, тренінги тощо). А лекції та інші вербальні методи є традиційними для інформування різних вікових категорій. У цьому напрямі застосовуються також консультації, які дають змогу проводити індивідуальну роботу з дитиною, здійснювати психологічну корекцію, надавати правову допомогу тощо [3].

Індивідуально профілактична робота з неповнолітніми, які схильні до вчинення злочинів, реалізується також через метод переорієнтації, тобто зміни спрямованості особи, її ціннісних орієнтацій і установок.

Слід погодитися з позицією К.Є. Дубовик, яка зазначає, що процес переорієнтації відбувається важче, коли глибше неповнолітній засвоїв асоціальні зразки поведінки. Значну роль у цьому процесі відіграють соціальні інститути, які спрямовують суспільно важливу діяльність молоді у життєво важливих сферах, а також визначають стійкі, регулярно відтворювані їхні рольові позиції (статуси) у різних типах соціальних організацій. За допомогою соціальних інститутів утверджуються норми поведінки, формальні і неформальні правила, принципи, настанови, які лежать в основі впорядкування та формування соціальних зв'язків [4].

На наш погляд, переорієнтація може бути успішною лише при всебічному врахуванні соціально-психологічних особливостей особи, чіткої організаційної взаємодії суб'єктів правоохоронної діяльності та громадськості, вмінні розуміти систему міжособистісних стосунків неповнолітніх. В основі цього методу повинна бути певна об'єднуюча, позитивна діяльність самих підлітків, що дозволить викликати у них цікавість, почуття відповідальності, спортивного азарту, дисциплінованість, бажання позбавитися від розбещеності, хуліганських схильностей.

Одним із ефективних прийомів переконання, що повинен використовуватися при переорієнтації неповнолітніх, є спростування, що відіграє неабияке значення при розвінчуванні наявних у правопорушників негативних поглядів і звичок, так званої «кримінальної романтики», якою захоплюються діти через легковажність і зневажливе ставлення до загальнозначущих соціальних цінностей. Застосовуючи метод спростування, особливу увагу слід приділяти вихованню у неповнолітніх почуття обов'язку, поваги до інтересів оточуючих, сорому, совісті, правильного розуміння категорій «честь» і «гідність». При цьому доцільно спиратися на позитивні сторони біографії особи (наявність у минулому успіхів у навчанні, праці, спорті тощо), а також педагогічно грамотно використовувати конкретні факти успішного подолання іншими людьми серйозних життєвих труднощів, налагодження нормального життя осіб, що раніше вчиняли злочини і правопорушення.

В даному випадку переконання пов'язується не лише зі словесним впливом на суб'єкта профілактики, але і з демонстрацією зразка та прикладу поведінки інших, у тому числі того, хто переконує. На жаль, аналіз практики діяльності ОВС вказує на те, що переорієнтація неповнолітніх з антигромадською спрямованістю не є основним методом роботи з ними. Показники, що інформують про результати застосування цього методу, відсутні у статистичній звітності і розчинені в близько 15 % неповнолітніх, що знімаються з профілактичного обліку кожного року.

Метод примусу в часи радянської доби називали допоміжним в індивідуальній профілактичній роботі, хоча застосовувався він в умовах адміністративно-командної системи досить широко. Сьогодні застосування цього ме-

тоду відповідно до закону значно звужене, і він не відіграє тієї ролі в профілактиці злочинів, яку мав раніше. Раніше у структурі методу примусу, залежно від характеру правопорушення, чітко виділялися спеціально-профілактичні заходи, спрямовані на забезпечення громадської безпеки та відвернення негативних наслідків правопорушень (привід, офіційне застереження осіб, що ведуть паразитичний спосіб життя, тощо) і заходи юридичної відповідальності.

Нині метод примусу реалізується в індивідуальній профілактиці злочинів переважно шляхом застосування різних по своїй юридичній природі, змісту і спрямованості заходів примусової дії на профілактуючих, передбачених адміністративним, кримінальним, сімейним та іншим законодавством. Профілактичне значення цих заходів виражається в тому, що, заподіюючи певні обмеження людині і впливаючи на свідомість правопорушника, вони сприяють переоцінці ним своїх дій і вчинків, підштовхують до правомірної поведінки і законслухняності.

Важлива роль у попередженні злочинної поведінки неповнолітніх належить адміністративно-правовим засобам. У науці адміністративного права заходи адміністративного примусу, що застосовуються до неповнолітніх, поділяються на адміністративні стягнення, застережні заходи і адміністративно-примусові заходи. На наш погляд, усі ці заходи, так або інакше, мають примусовий характер, проте підстави їх застосування, їх характер і зміст різні.

За результатами проведеного нами дослідження, 46,6 % усіх неповнолітніх, що щорічно ставляться на профілактичний облік, потрапляють на нього в результаті здійснення адміністративного правопорушення; 18,9 % – в результаті здійснення суспільно небезпечного діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності. Згідно з результатами інших досліджень, понад 90 % усіх засуджених за злочини неповнолітніх до цього вчиняли адміністративні правопорушення, при цьому в середньому до 60 % неповнолітніх, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, раніше перебували на обліку в КМСД і притягувалися до адміністративної відповідальності. При цьому слід зазначити, що на практиці, як правило, не застосовуються такі заходи адміністративного впливу як: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Розглядаючи питання ефективності заходів адміністративно-правового впливу, слід нагадати, що абсолютна більшість засуджених-неповнолітніх вчиняли адміністративні правопорушення. До них були застосовані різні заходи адміністративного впливу, але вони не змогли запобігти здійсненню цими особами злочинів. На наш погляд, неефективність застосування до цих осіб адміністративно-правових заходів обумовлюється, передусім, порушенням принципів індивідуальної профілактики, оскільки оцінка ефективності повинна складатися не лише з аналізу частоти застосування того чи іншого заходу, але і з урахуванням міри виправлення моральних деформацій в особі.

Говорячи про необхідність призначення адміністративно-правових заходів впливу на стадії дозлочинної поведінки, не можна виділити який-небудь один із зазначених в КУпАП, що був би найбільш ефективним чи неефективним. В цьому випадку необхідно говорити лише про доцільність або недоцільність, справедливість або несправедливість застосування такого заходу в кожному конкретному випадку.

Одним із засобів примусового характеру, що застосовувався раніше до неповнолітніх, що проявляли намір вчинення злочину, було офіційне застереження, яке застосовувалося до потенційних неповнолітніх правопорушників відповідно до п. 4 ст. 11 Закону України «Про міліцію». Міліція мала право виявляти і вести облік осіб, які підлягають профілактичному впливу на підставі та в порядку, встановлених законодавством, виносити їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки [5]. На сьогоднішній день даний закон вже не чинний, при цьому в новому Законі «Про Національну поліцію» про такий поліцейський захід вже не згадується.

На наш погляд, застосування офіційного застереження є ефективним способом впливу на свідомість неповнолітнього щодо недопущення злочинної поведінки, оскільки при його застосуванні дитина все ж усвідомлює певну додаткову увагу до її персони і, приймаючи свої рішення щодо подальших дій, явно відчуває більшу можливість настання негативних наслідків для себе. Зважаючи на це, вважаємо доцільним і необхідним його законодавче закріплення серед поліцейських заходів. При цьому застосування вказаного заходу впливу на дитину повинно мати документальне відображення і статистику застосування представниками правоохоронних органів, куди обов'язково необхідно включати і дані про особу неповнолітнього, якій воно виносилося, так і дані про дорослих, які негативно впливають на неповнолітніх, залучаючи їх до злочинної або іншої антигромадської діяльності. Застосування застереження обов'язково повинне підкріплюватися подальшим профілактичним контролем з боку соціальних органів і органів поліції.

Разом з цим слід зазначити, що офіційне застереження ефективно застосовується і в країнах Заходу, де про неприпустимість злочинної поведінки застерігаються особи з аморальною поведінкою, на підставі чого поліцейські можуть направляти судовій владі подання про встановлення спеціального нагляду за особами, що раніше вчиняли правопорушення і офіційно попереджалися про відповідальність за здійснення протиправних діянь [6, с. 19].

Що стосується роботи з групами неповнолітніх антигромадської спрямованості, то у разі невдалого або недоцільного застосування переорієнтації, використовується метод відокремлення учасників групи, що має, як правило, примусовий характер та розуміється як фізичне (територіальне або в часі) роз'єднання групи, що не дозволяє їй збиратися і вчиняти групові злочини. На думку Є.А. Писаревської, найбільш реальним профілактичним завданням сьогодні продовжує залишатися відокремлення від кримінальних і злочинних груп, яке відбувається під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин. До руйнування групи спонукають такі чинники: посилення невдоволення в

групі у зв'язку з розділенням виконуваних у групі функцій; зменшення емоційної задоволеності у групі; послаблення міжособистісних зв'язків у групі; знецінення групових норм і цінностей; загальне незадоволення діяльністю групи; прагнення окремих членів перейти в іншу групу. Як правило, неповнолітні із злочинних груп вилучаються шляхом використання ситуації внутрішньогрупового конфлікту або вчинення впливу, головним чином, на батьків, щоб вони захистили неповнолітнього від впливу групи, змінили місце проживання. Проте, останній варіант можливий тільки у тому випадку, коли батьки адекватно сприймають ситуацію, що склалася, та в сім'ї встановлений емоційний контакт з дитиною [7].

Під час дослідження встановлено, що в середньому до 80 % таких груп, що перебувають на профобліку в органах внутрішніх справ, знімаються з нього в результаті відокремлення.

Розглядаючи особливості заходів кримінального характеру стосовно неповнолітніх, слід сказати, що ця категорія осіб звільняється від кримінальної відповідальності із застосуванням, згідно зі ст. 105 КК України, примусових заходів виховного характеру.

У теорії кримінального права правова природа примусових заходів виховного характеру завжди розглядалася як альтернатива кримінальному покаранню і визначалася як особливий захід державного примусу щодо неповнолітніх за вчинення ними злочинів. Розмежування кримінального покарання і примусових заходів виховного характеру дозволяє розглядати останні як особливий примусовий засіб кримінального закону, який, за своїм змістом, хоча і не позбавлений карального елемента, але в першу чергу передбачає виховні цілі. Примусові заходи виховного характеру, таким чином, є правовим засобом і методом запобігання злочинності неповнолітніх у тих випадках, коли застосування покарання є неефективним або неможливим.

Чинне кримінальне законодавство (ч. 2 ст. 105 КК України) до числа примусових заходів виховного характеру, які суд може застосувати до неповнолітнього, відносить: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом [8].

З означених в кодексі заходів виховного характеру, які явно мають усі ознаки застосування методу примусу щодо неповнолітнього, на наш погляд, найбільш дієвими в умовах сьогодення є обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, а також особисте відшкодування неповнолітнім заподіяних майнових збитків.

Відповідно до постанови пленуму Верховного Суду України № 2 від 15.05.2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього слід розуміти як обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) тощо [9].

На наш погляд, зазначений перелік обмежень та особливих вимог потребує законодавчого врегулювання та повинен бути розширений з урахуванням сучасних інтересів дітей, які стали чи можуть стати причиною вчинення злочинів у майбутньому. Так, наприклад, було б доцільним включити до даного переліку обмеження щодо спілкування та зустрічей з особами, які перебувають на профілактичних обліках МВС, схильні до вчинення злочинів, можуть бути їх організаторами, або вже мають кримінальне минуле. До даного переліку було б доцільним також віднести обмеження щодо використання мережі Інтернет, яка часто стає засобом комунікації, електронним методичним порадищем щодо способів вчинення злочинів та інструментом пошуку однодумців.

Щодо покладення на 15-річного і старше неповнолітнього обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків, то, на наш погляд, у такого виховного заходу, за умови, що неповнолітній за рахунок особистої праці, заробітної плати, стипендії тощо виплатить грошову компенсацію без допомоги батьків, родичів, друзів чи інших осіб, буде найбільший ефект за рахунок того, що підліток відчує ціну тієї шкоди, яку спричинив, і це дозволить йому сформулювати правильне уявлення про недопущення вчинення подібних злочинних дій в подальшому.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що система заходів запобігання злочинної поведінки дітей може бути ефективною лише за умови застосування сучасних методів індивідуальної профілактики. Практика індивідуальної профілактики злочинної поведінки неповнолітніх переважно базується на застосуванні трьох методів – переконання, примусу і надання допомоги, при цьому їх перелік та способи застосування в умовах сьогодення потребують розширення та змін. Методи профілактики втілюються за допомогою застосування правових і інших заходів, що мають, головним чином, виховне значення. Серед правових заходів особливе місце займають заходи і методи, врегульовані нормами адміністративного і кримінального права, які за своїм характером і змістом є фактично однорідними. При цьому основною проблемою реалізації правових заходів примусу щодо дітей є невідповідність частоти застосування цих заходів їх ефективності, що негативно відбивається на усьому процесі індивідуальної профілактики.

Бібліографічні посилання

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/1209-2011-p>
2. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Метод>
3. Методичні рекомендації на тему: «Злочинність серед підлітків й методи її профілактики» / Львівське міське управління юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lvivjust.at.ua/met_po_osv_krim.pdf
4. *Дубовик К.Є.* Державна політика у сфері ресоціалізації неповнолітніх девіантної поведінки : автореф. дис. На здобуття наук. Ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 / К. Є. Дубовик. – Х., 2012. – 19 с.
5. Про міліцію : Закон Верховної Ради УРСР від 20.12.1990 № 565-XII // ВВР УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
6. *Губанов А.В.* Полиция Запада: основы деятельности по охране правопорядка : монография / А.В. Губанов. – М., 1993.
7. *Писаревская Е.А.* Переориентация и разобшение предкриминальных и преступных групп несовершеннолетних / Е.А. Писаревская [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/360/image/360-135.pdf>
8. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page4>
9. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : постанова Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>

Завгородняя Ю.С. Современные методы индивидуальной профилактики преступного поведения детей. Освещены вопросы относительно особенностей и сущности современных методов индивидуальной профилактики преступного поведения детей, а также осуществлена их характеристика.

Ключевые слова: *методы, индивидуальная профилактика, преступное поведение, мероприятия воспитательного характера, мероприятия административного влияния, дети.*

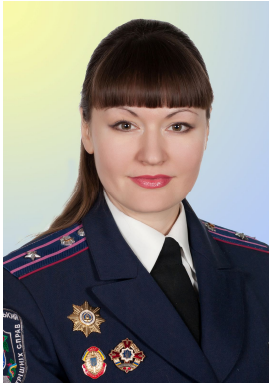
Zavgorodnya Yu.S. Modern methods of individual prophylaxis of criminal behavior of children. The article deals with clarifying of questions in relation to features and essence of modern methods of individual prophylaxis of criminal behavior of children, and also realization of their description. Essence of methods of individual prophylaxis of criminal behavior consists in that, to influence on anti-social position minor, having regard to his necessities, interests, vital aims, to overcome in consciousness of concrete child, that can become on the way of committing crime, negative looks, habits and inclinations. An individual prophylaxis must conducted on the basis of combination of social control, education and help.

To the system of methods of individual prophylaxis of crimes of children, next methods enter: persuasion, encouragement, organizations of positive activity of children, compulsion. Under certain circumstances did not lose for today actuality and methods of stimulation, warning, self-education, example, grant of help in social adaptation, use of public influence, studies and others like that.

In a result, it should be noted that the system of measures of prevention of criminal behavior of children can be effective only on condition of application of modern methods of individual prophylaxis. Practice of individual prophylaxis of criminal behavior of minor is mainly based on application of three methods - persuasion, compulsion and grant of help, here their list and methods of application in the conditions of present time need expansion and changes.

Keywords: *methods, individual prophylaxis, criminal behavior, measures of educator character, measures of administrative influence, children.*

Надійшла до редакції 27.12.2015

Христова Ю.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.237

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОСЕРЕДНЬОГО ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Проаналізовано особливості кримінальної відповідальності осіб, які використали для вчинення злочину інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Запропоновано можливі напрямки удосконалення чинного законодавства України про кримінальну відповідальність в частині регламентації посереднього вчинення злочину.

Ключові слова: посереднє вчинення, опосередковане виконання, співучасть у злочині, виконавець злочину.

Постановка проблеми. При вчиненні злочину винна особа може вдаватися до різних способів, використати різні знаряддя і засоби, використовувати допомогу інших осіб. При цьому в якості сполучної ланки між злочинцем і наслідком, що наступив, можуть виступати різні предмети, механізми, тварини, природні явища, енергія, дії (бездіяльність) інших осіб. З усього різноманіття ситуацій, коли між злочинцем і бажаним результатом існує посередня ланка, для даного дослідження становлять інтерес ситуації умисного використання винною особою інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Це дуже складна і недостатньо розроблена в науці проблема, хоча, безперечно, представляє практичний інтерес.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У теорії кримінального права окремі питання кримінальної відповідальності осіб, які використали для вчинення злочину інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Р.Р. Галіакбаров, Л.Д. Демидова, С.Г. Келіна, Г.Є. Колоколов, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, С.В. Познишев, С.А. Тростюк, М.І. Хавронюк, А.П. Шеремет та ін. Результати наукових досліджень актуальних питань посереднього вчинення злочину містять багато значущих теоретичних положень. Разом з цим вони не вирішують усієї складної проблеми, а, скоріше, створюють підґрунтя для подальшого її дослідження.

Метою статті є подальша розробка теоретичних положень щодо вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність в частині визначення кримінально-правового значення посереднього вчинення злочину.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права досліджу-

ване явище позначається різними термінами. Одні вчені називають його посереднім вчиненням злочину, інші посереднім виконанням, треті посереднім спричиненням, четверті посередньою винністю, п'яті опосередкованим виконанням або вчиненням тощо. В будь-якому разі, переважна більшість використовує терміни «посередній» і «опосередкований». Відповідно до тлумачного словника української мови слово «посередній» може означати: «...1. Невисокої якості, нічим не примітний, не дуже добрий; середній, властивий пересічній людині; звичайний, пересічний. 2. Який здійснюється або виявляється не безпосередньо, а за допомогою, за посередництвом кого-, чого-небудь; непрямий, опосередкований; протилежне прямий, безпосередній. 3. Який служить для зв'язку між чим-небудь, є проміжним етапом у процесі розвитку або перетворення чогось; проміжний, посередня ланка» [1, с. 317].

Таким чином, слово «посередній» є синонімом слова «опосередкований» і має декілька значень, одне з яких протилежне слову «безпосередній». В даному дослідженні термін «посереднє» необхідно розуміти у другому наведеному смислового значенні. Виходячи з вищевикладеного, видається цілком можливим і допустимим використання і надалі терміна «посереднє».

Далі, на наш погляд, потрібно розглянути можливість використання для позначення досліджуваного явища термінологічного звороту «виконавець (співвиконавець) злочину», який законодавцем використовується щодо злочинів, вчинених у співучасті.

Зокрема, у ч. 2 ст. 27 КК України виконавцем (співвиконавцем) злочину визначено три категорії суб'єктів: а) особу, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо вчинила злочин; б) особу, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину виконала частину об'єктивної сторони злочину; в) особу, яка використала для вчинення злочину інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Тобто заключна частина аналізованого поняття містить положення про діяльність кількох осіб, яка не має обов'язкових ознак співучасті у злочині.

Слід підкреслити, що ця категорія вперше закріплена у Кримінальному кодексі України 2001 р. Хоча як на практиці, так і в теорії кримінального права опосередковані виконавці і раніше визнавалися виконавцями злочину. Зокрема, феномен посереднього виконання раніше вже описувався теорією кримінального права кінця XIX – початку XX ст. Наприклад, Г.Є. Колоколов писав про уявне підбурювання, відносячи до нього схилення до вчинення злочину неосудних, при психічному примусі, при безумовно-обов'язковому наказі [2, с. 120–124]. В усіх зазначених випадках відсутність підбурювання і віднесення їх розгляду до способів вчинення злочинів автор аргументує наявністю тільки одного суб'єкта. Пізніше С.В. Познишев прямо говорить про виконавця як про особу, що діє безпосередньо чи опосередковано, щоправда, не акцентуючи уваги на останньому [3, с. 384].

Роз'яснення щодо опосередкованого виконавства було надано в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 25.03.1964 р. «Про судову практику у справах про згвалтування», в якій було зазначено, що діяння осіб, які орга-

нізували згвалтування групою, слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 117 КК, незалежно від того, що інші учасники, відповідно до ст. 10 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, не були притягнуті до кримінальної відповідальності. Потім це положення було закріплено в постанові Пленуму Верховного суду України № 4 від 27.03.1992 р. «Про судову практику у справах про згвалтування та інші статеві злочини». Згідно з абз. 2 п. 14 вказаної постанови, дії особи визнаються співвиконавством згвалтування, вчиненого групою осіб, і кваліфікуються за ч. 3 ст. 117 КК і в тому разі, коли інші учасники злочину через неосудність, недосягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або з інших підстав, передбачених законом, не були притягнуті до кримінальної відповідальності. Як бачимо, у цій постанові група осіб, указана в Особливій частині КК України, виводиться за межі співучасті, суперечить її обов'язковим ознакам. Це є одним з положень концепції Р.Р. Галіакбарова, який зазначав, що декілька несуб'єктів можуть вчинити груповий злочин [4, с. 6]. Дане положення і раніше піддавалося критиці як таке, що не відповідає кримінальному законодавству, в якому зазначено, що співучасть – це участь у злочині кількох суб'єктів злочину. Таким чином, ні малолітні, ні неосудні не можуть утворювати співучасть у злочині. Так, професор С.Г. Келіна писала: «У разі притягнення членів злочинної групи до кримінальної відповідальності внаслідок недосягнення ними віку кримінальної відповідальності скоєне не може кваліфікуватися за статтею, яка передбачає групове вчинення злочину, оскільки в діях особи, яка не досягла визначеного законом віку, немає складу злочину, не будучи суб'єктом злочину, ця особа не може бути визнана членом злочинної групи» [5, с. 16].

Проте деякі вітчизняні вчені продовжують стверджувати, що спільне вчинення діяння кількома особами, навіть якщо ознакам суб'єкта злочину відповідає лише один із них, у певних випадках підвищує суспільну небезпеку вчиненого. Зокрема, це стосується випадків вчинення насамперед насильницьких злочинів, коли саме групові дії часто призводять до реалізації злочинного наміру та забезпечують можливість спричинення більш тяжкої шкоди потерпілим. Так, А.П. Шеремет переконаний, що організатор згвалтування, в якому беруть участь особи, що не досягли чотирнадцятирічного віку, усвідомлює, що він використовує силу декількох осіб для вчинення згвалтування, бажає цього, оскільки таким чином полегшує вчинення злочину і розуміє, що організовані ним злочинні дії мають підвищену суспільну небезпеку [6, с. 76]. Далі вчений робить висновок про те, що, відповідно до вимог ч. 3 ст. 152 КК України, в даному випадку є підстави для притягнення винного до кримінальної відповідальності за групове згвалтування [6, с. 76].

Можливо, саме це зумовило прийняття Верховним Судом України вищевказаної постанови про згвалтування та інші статеві злочини, яка знову була піддана справедливій критиці з боку багатьох науковців. Нині дане положення приведено у відповідність до ст. 26 КК України в постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30 травня 2008 р. «Про судову практику в справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи».

Увага, яку вперше законодавець приділив проблемі посереднього вчинення злочину, заслуговує всілякого схвалення, але подібне рішення, на нашу думку, не позбавлено недоліків. Здавалося б, розширивши поняття виконавця (співвиконавця) злочину, законодавець прагнув охопити усі можливі прояви виконання, проте віднесення такого феномена, як вчинення злочину за допомогою використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, до виконавства як виду співучасті має сутнісний недолік. Зокрема, поняття «виконавець» має застосовуватися лише щодо злочину, вчиненого у співучасті, адже «інші особи, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне», не можуть визнаватися співучасниками особи, яка їх використала, оскільки вони не є суб'єктами злочину, а відповідна ознака є обов'язковою для наявності співучасті у злочині.

Таким чином, ключове значення для відмежування співучасті у злочині від суміжних форм злочинів, що вчиняються одноособово (причетності до злочину, опосередкованого виконання злочину), відіграють її суб'єктивні ознаки. Зокрема, у визначенні поняття співучасті, яке закріплено в ст. 26 КК України, міститься вказівка на умисний характер дій усіх співучасників, що вже само по собі виключає можливість співучасті в необережних злочинах. У свою чергу, інтелектуальний момент умислу співучасників характеризується усвідомленням не тільки обставин, що стосуються об'єктивної сторони діяння виконавця, але й тих, які стосуються об'єкта посягання та суб'єкта – виконавця злочину. Спільність діяльності двох і більше осіб у вчиненні одного злочину обумовлює посягання усіх співучасників на один, загальний для них об'єкт злочину, який повинен охоплюватися свідомістю кожного співучасника. Зміст вольового моменту у співучасті характеризується бажанням або свідомим припущенням настання загального, злочинного наслідку.

З наведених положень слід зробити висновок про те, що перші два з них складають інтелектуальний елемент умислу при співучасті у злочині. В теорії кримінального права та практиці застосування норм про співучасть у злочині він одержав найменування взаємної обізнаності співучасників (двох або більше із них) злочину про злочинний характер їх поведінки та взаємозв'язку останнього. Третє положення відіграє специфіку вольового елементу умислу при співучасті, що виражається в узгодженості волевиявлення співучасників (двох або більше із них) стосовно загального для них злочинного результату. У випадку, коли виконавець особисто не виконує дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України, або особисто виконує лише частину таких дій, іншу їх необхідну частину або усі такі дії виконують особи, які через певні передбачені законом обставини не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене. На думку М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, такими обставинами є: а) неосудність особи (ч. 2 ст. 19 КК України) чи недосягнення нею віку, з якого може настати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України); б) особа не може бути притягнена до відповідальності за вчинення даного злочину (якщо це злочин

зі спеціальним суб'єктом) [7, с. 87].

В.О. Навроцький до використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене, відносить: а) залучення до вчинення злочину осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудних; б) вчинення дій від імені, з використанням можливостей юридичних осіб; в) використання помилки осіб, які сприяють вчиненню злочину, включаючи і виконання діянь, що становлять об'єктивну сторону посягання, діючи без необхідної для даного злочину форми вини; г) використання особи, яка діє під впливом непереборної сили (фізичного примусу або відповідної погрози) [8, с. 231]. При цьому особи, які не підлягають кримінальній відповідальності, можуть використовуватися не лише для виконання об'єктивної сторони злочину (тобто заміщувати виконавця), а й бути під час вчинення злочину в ролі пособників, організаторів, підбурювачів. На думку О.В. Навроцького, будь-яке використання при вчиненні злочину тих, хто не підлягає кримінальній відповідальності, дає підставу вважати особу виконавцем злочину [8, с. 231]. Крім того, вчений підкреслює, що немає опосередкованого заподіяння при використанні для вчинення злочину осіб, які взагалі є суб'єктами злочину, проявляють свою волю та свідомість при виконанні відповідних дій. Цим він обґрунтовує безпідставність визнання виконавцями злочину осіб, які для вчинення злочину використовували осіб: а) не наділених ознаками спеціального суб'єкта злочину; б) що не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності у зв'язку з процесуальними перепонами (відсутність скарги потерпілого у справах приватного обвинувачення, згоди на притягнення до відповідальності народного депутата, судді, військовослужбовця тощо); в) наділених дипломатичним імунітетом від кримінального переслідування в Україні; г) які вчинили добровільну відмову чи підлягають звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою.

Як зазначає В.О. Навроцький, у вищенаведених випадках має місце не опосередковане заподіяння, а співучасть у злочині, коли особи, які використовують тих, хто не підлягає кримінальній відповідальності за даний злочин, все ж виступають не виконавцями злочину, а пособниками, організаторами, підбурювачами. Водночас і особи, яких використали для вчинення злочину, виконують роль не знарядь злочину, а є співучасниками. При цьому, щоправда, може виникнути юридична фікція, коли діяння жодного з учасників злочину, вчиненого у співучасті, не кваліфікуються як дії виконавця [8, с. 232].

Справді, не можна не погодитися з тим, що особа, яка умисно направляла дії фактичного виконавця суспільно небезпечного діяння, який не є суб'єктом злочину, не повинна уникнути кримінального покарання. Проте визначення такої особи виконавцем злочину викликає заперечення, оскільки це призводить до колізії з кримінально-правовими нормами про співучасть у злочині. Зокрема, по-перше, злочин визнається вчиненим у співучасті, якщо у його вчиненні брали участь як мінімум два суб'єкта злочину. По-друге, обов'язковою ознакою співучасті є спільність діяльності осіб, які вчиняють зло-

чин. А поняття «спільності вчинення злочину» передбачає не тільки вчинення подібних дій в один і той же час, в одному і тому самому місці. В даному випадку «спільність» говорить про те, що винні вчиняють суспільне небезпечне діяння з метою спільно досягти злочинного наслідку. М.Й. Коржанський підкреслює, що співучасть є лише там і тоді, де і коли один співучасник сприяє вчиненню злочину іншому, а цей останній усвідомлює і сприймає таке сприяння. Без такої умови дії окремих осіб не мають спільності, а тому не можуть бути кваліфіковані, як вчинення злочину у співучасті [9, с. 76].

Виходячи з того, що суб'єкт злочину займає самостійне місце серед елементів складу злочину, а виконавець характеризує певну діяльність при вчиненні злочину при співучасті, про виконавця (співвиконавця) злочину можна вести мову лише щодо злочинів, вчинених у співучасті. Коли йдеться про опосередковане вчинення злочину, то особа, яка здійснює таке посягання, є не виконавцем (співвиконавцем), а особою, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єктом злочину).

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн по-різному вирішується питання про відповідальність осіб, які використали для вчинення злочину інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. У КК Грузії питання про нормативне визначення виконавця (співвиконавця) злочину вирішено аналогічно до законодавства України. Так, згідно зі ст. 22 КК Грузії, виконавцем злочину також визначено особу, яка безпосередньо вчинила злочин чи безпосередньо брала участь у його вчиненні спільно з іншими особами (співвиконавцями), а також особа, яка вчинила злочин, використовуючи інших осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності в силу віку, неосудності чи інших обставин. Схожу норму ми можемо знайти у кримінальних кодексах багатьох зарубіжних країн. Наприклад, у ч. 3 ст. 16 КК Республіки Білорусь, § 25 (1) КК Федеративної Республіки Німеччини, ч. 2 ст. 38 КК Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 28 КК Республіки Казахстан. Крім того, законодавці ряду зарубіжних країн, наприклад, Данії, Польщі, Австрії, Китайської Народної Республіки взагалі не визначають понять «виконавець», «співвиконавець», «посередництво у вчиненні злочину». У ст. 74 КК Республіки Сан-Марино дії особи, яка умисно використала для вчинення злочину особу, що не підлягає кримінальній відповідальності за скоєне, визначені в окремій нормі саме як опосередковане вчинення злочину. Так, у вказаній статті, яка має назву «опосередковане вчинення злочину», зазначено, що будь-яка особа, яка приводить іншу особу у стан, в якому остання не здатна усвідомлювати значення свого діяння чи волевиявлення з метою вчинення злочину, або підшукує з цією метою особу, яка вже знаходиться в такому стані чи в будь-якому випадку не підлягає покаранню, несе відповідальність за вчинення злочину. У Типовому КК США, зокрема в статті 2.06 «Відповідальність за поведінку іншої особи. Співучасть», опосередковане виконавство також виведено законодавцем поза межі інституту співучасті у злочині.

Викладене, на наш погляд, свідчить на користь окремого розгляду та но-

рмативного закріплення дій особи, яка використала для вчинення злочину інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, а саме, в рамках самостійного кримінально-правового інституту – інституту посереднього вчинення злочину.

Для вирішення питання про те, яким чином слід кваліфікувати дії особи, яка використала для вчинення злочину інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, пропонуємо виключити з ч. 2 ст. 27 КК України положення щодо посереднього вчинення злочину, закріпивши його у розділі IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» Загальної частини КК України у новій окремій статті 18-1 «Посереднє вчинення злочину».

Висновки. Таким чином, дії особи, яка використала для вчинення злочину інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, слід кваліфікувати за відповідною статтею Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинення злочину однією особою. З тим щоб формула кваліфікації дій при посередньому вчиненні злочину відрізнялася від формули кваліфікації дій при безпосередньому вчиненні злочину, в першій слід робити посилання на ст. 18-1 КК України «Посереднє вчинення злочину». Виходячи з такого посилання, буде зрозуміло, що винний вчинив злочин шляхом умисного використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне.

Бібліографічні посилання

1. Словник української мови : у 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. – К., 1976. – Т. 7.
2. Колоколов Г.Е. О соучастии в преступлении / Г.Е. Колоколов. – М., 1881.
3. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права / С.В. Познышев. – М., 1912.
4. Галиакбаров Р.Р. Квалификация групповых преступлений / Р.Р. Галиакбаров. – М., 1980.
5. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. – М., 1974.
6. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи : монографія / А.П. Шеремет. – Чернівці, 2007.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К, Дуров О. О. ; под ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид. – К., 2007.
8. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К., 2006.
9. Коржанський М. Й. Кримінальне право України : курс лекцій. Загальна частина / М. Й. Коржанський. – К., 1996.

Христова Ю. В. Актуальные вопросы посредственного совершения преступления. Проанализированы особенности уголовной ответственности лиц, использовавших для совершения преступления других лиц, которые в соответствии с законом не подлежат уголовной ответственности за совершенное. Предложены возможные направления усовершенствования действующего законодательства Украины об уголовной ответственности в части регламентации посредственного совершения преступления.

Ключевые слова: посредственное совершение, опосредованное исполнение, соучастие в преступлении, исполнитель преступления.

Khrystova Yu. V. Current issues of indirect Commission of the crime. In the article there is the analysis of the history of the definition of indirect commission of the crime in the science and the legislation on criminal responsibility of Ukraine. The author has analyzed peculiarities of criminal liability of persons who used to commit a crime other persons who in compliance with the law is not criminally liable for the committed. She has stated the fallacy of using to define the phenomenon of trafficking of terminology "the contractor (co-executor) of a crime." When it comes to mediocre the Commission of a crime, the person who carries out such attack, is not the executor (co-executor) and the person who is subject to criminal liability (the subject of the crime).

To study foreign experience of solving the issue of regulatory consolidation indirect Commission analyzed the relevant articles of the Criminal codes of such countries as Belarus, Germany, Armenia, Kazakhstan, Denmark, Poland, Austria, San Marino, USA, Georgia.

There is the suggestion of possible ways of improvement of current legislation of Ukraine on criminal liability with regard to the regulation of indirect Commission of the offence. It makes a conclusion about the reasonability of the normative fixation of actions of the person which was used to commit a crime other persons who in compliance with the law is not criminally liable for the committed, in the framework of an independent criminal-legal Institute – the Institute peeridstring of the crime.

Keywords: *mediocre perpetration, indirect execution, complicity in the crime, the perpetrator of the crime.*

Надійшла до редакції 07.12.2015

Шинкаренко І.О.

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.971

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Досліджуються причини та умови, які сприяють вчиненню корупційних правопорушень працівниками поліції. Зроблено висновок, що перелік детермінантів корупційної поведінки працівників поліції досить великий, проте провідна роль в ньому відводиться соціально-психологічним чинникам.

Ключові слова: *корупційні правопорушення, соціально-психологічні детермінанти правопорушень, особистісні характеристики працівника поліції, соціально-психологічні передумови корупційної поведінки, корупційно небезпечна поведінка.*

Постановка проблеми. Ефективна протидія корупції потребує з'ясування всього комплексу її чинників. Для цього потрібно виходити з не тільки зі сфери економічно-правових відносин, алей соціально-психологічних умов функціонування правоохоронних та контролюючих органів держави. Тому першочерговою задачею є визначення соціально-

психологічних детермінант корупційної поведінки дінки працівників поліції та визначення задач щодо їх нейтралізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання детермінантів корупційної злочинності за роки незалежності України завжди були предметом досліджень кримінологів, соціологів та психологів.

Кримінологічні дослідження були започатковані О.Г. Кальманом, О.А. Мартиненком, М.І. Мельником, О.С. Новаковим, О.В. Ткаченком, І.О. Томчук та іншими. Ними були розроблені концептуальні кримінологічні підходи до визначення причин та умов корупції.

Кримінологічні та соціально-психологічні дослідження причин і умов корупційної злочинності, щодо визначення їх місця у механізмі злочинної діяльності в українському суспільстві здійснили І. В. Гурьєва, Н. О. Гусак, О.В. Литвин, О. Я. Прохоренко, О.В. Шевченко, [1-4].

Соціально-психологічні аспекти виявлення і попередження корупції та інших правопорушень серед працівників міліції вивчали Криволапчук В. О., Бондарчук М. Т., Злепко С. М., Шаповалов О. В., Коваль Л. Г. та ін [5]. В той же час всі означені роботи торкалися інших соціально-економічних умов та не розглядали означені проблеми під час коренної перебудови системи поліції та формування її позитивного іміджу.

Метою статті є аналіз соціально – психологічних детермінант корупційної поведінки працівників поліції, що сприяють вчиненню корупційних правопорушень, з визначенням системних чинників їх виникнення та засобів їх нейтралізації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Європейського Кодексу Поліцейської етики, запровадженому Рекомендацією Rec.(2001)10, прийнятою Комітетом Міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року, працівники поліції повинні боротися з будь-якими проявами корупції в поліції [6].

Кодекс професійної етики співробітника органів внутрішніх справ України, визначає, що працівник поліції зобов'язаний неухильно дотримуватись обмежень і заборон, передбачених антикорупційним законодавством та Законом України „Про Національну поліцію”, уникати дій, які можуть бути сприйняті як підстава підозрювати його в корупції. Своєю поведінкою він має продемонструвати, що не терпить будь-яких проявів корупції, відкидає пропозиції про незаконні послуги, чітко розмежовує службу і приватне життя, при найменших ознаках корумпованої поведінки інших осіб інформує керівника свого структурного підрозділу корупційна поведінка це - така дія або бездіяльність співробітника, яка в ситуації конфлікту інтересів створює передумови і умови для отримання ним корисливої вигоди і(чи) переваг як для себе, так і для інших осіб, організацій, установ, чий інтерес прямо або побічно відстоюються співробітником, що незаконно використовує свій службовий стан [7].

Аналіз думок науковців та проведене нами дослідження показує, що перелік детермінантів корупційної поведінки працівників поліції досить великий, проте

провідна роль в ній відводиться соціально-психологічним чинникам [1-5].

Дійсно, корупційну поведінку демонструє не просто працівник, а особа з властивими їй індивідуально-психологічними особливостями, відношенням до скоєного, вольовою регуляцією і усвідомленням поведінки, морально-ціннісними орієнтирами життєдіяльності. Саме крізь призму особи проходить оцінка прийнятності того або іншого вчинку.

Психологічна детерміація корупційної небезпечної поведінки працівника поліції може бути обумовлена дією двох груп передумов - соціальних і психологічних. При цьому головна роль тих або інших чинників багато в чому визначається конкретною суспільно-історичною ситуацією. Так, якщо за часів СРСР факти корупції пояснювали дефектами конкретних осіб, то нині на перший план виходять соціальні передумови.

Соціальні передумови є зовнішніми по відношенню до людини психологічними умовами, що провокують, допускають, індиферентно виражені або схвалюючі корупційно небезпечну поведінку. Сьогодні, як показує практика, провідними соціальними передумовами корупційний небезпечної поведінки працівників поліції є:

- девальвація цінності чесного служіння суспільству;
- потенційно несприятливі соціальні установки і цінності (наприклад, "потрібно жити багато", "робота повинна годувати", "мода на хабарі", змінені стандарти антикорупційної поведінки і т. п.);
- соціальні традиції (наприклад, підношення, вдячність за зроблену послугу);
- соціальні міфи (наприклад, "гроші вирішують усе", "щоб служити необхідно уміти брати і давати хабарі");
- пасивна життєва позиція оточення (частенько колеги і друзі знають про корупційний небезпечну поведінку співробітника, але вважають за краще ні яким чином не реагувати на те, що відбувається);
- несприятливе соціальне середовище - велике число осіб (оточення), в тій або іншій мірі залучених в корупційну поведінку;
- особливості управління і проходження служби в поліції (протекціонізм, фаворитизм, особиста відданість, кумівство, зловживання владою та ін.);
- невідповідність оплати праці працівників поліції соціальної значущості, відповідальності і об'єму виконуваної ними роботи ;
- поступове (умисне) залучення співробітника до протиправної діяльності (деформація особи відбувається згідно з правилом "усе починається з малого");
- недоліки в організації професійної діяльності (наприклад, позамежне навантаження, що покладається на окремих співробітників, як наслідок, спокуса дачі хабаря);
- суперечність соціально-посадових приписів (наприклад, перед співробітником ставлять професійні завдання, не забезпечуючи необхідними для цього засобами), недостатня врегульованість правовідносин;
- відсутність пошани до працівника поліції.

У число психологічних передумов визначальну корупційний небезпечну поведінку слід включати своєрідність особи співробітника, обумовленої наявністю деформацій і дефектів різних її сфер і індивідуально-психологічних особливостей.

Проведене дослідження показало, що на корупційну поведінку працівників поліції впливають особливості розвитку наступних основних сфер особи:

1. Мотиваційно-моральна і ціннісна сфера особи (провідна компонента особи) :

- усвідомлення і прийняття системи морально-матеріальних цінностей;
- сформована і стійка світоглядна позиція, особиста думка (так званий "внутрішній стержень");
- втрата довіри до влади (на рівні поліції, системи фіскальних та інших правоохоронних органів держави), співробітники не вірять в позитивну спрямованість реформ і тому подібне;
- антикорупційна мотивація поведінки, свідоме покладання співробітником на себе зобов'язань, обмежень і заборон, моральна охайність, непідкупність;
- співвідношення між індивідуальними мотиваторами життєдіяльності (мотиваторами, що зачіпають відношення людини до життя (матеріальне благополуччя, полегшене існування, бажання уникнути прикрощів і тому подібне), мотиваторами, що зачіпають відношення до людей і товариства, мотиваторами, що зачіпають відношення до себе);
- самореалізація в професії і житті;
- здатність підтримувати задоволеність працею, позитивне відношення до себе як професіоналові;
- збалансованість стосунків з оточенням, гармонійність сімейних стосунків;
- відсутність морально-особових деформацій (наприклад, прагнення жити забезпечено підміняється жаданням отримання наживи будь-яким способом).

2. Інтелектуально-пізнавальна сфера особи :

- здатність усвідомлювати протиправність корупційний небезпечної поведінки;
- прогностичні здібності в оцінці розвитку конфлікту інтересів як противага інфантилізму, самовпевненості і самовпевненості (індивідуальне гасло "усі попадаються на хабарах, але мені це не загрожує");
- інформованість співробітника відносно меж правомірної поведінки;
- розвинена сфера соціально схвалюваних інтересів.

3. Емоційно-вольова сфера особи :

- розвиненість емоційного віддзеркалення що відбувається у зв'язку з корупційний небезпечною поведінкою (наприклад, емоційне переживання, сором, провина та ін.);
- виражена воля, вольова стійкість відносно спокуси корупційної поведінки; уміння долати індивідуальний протест проти умов життєдіяльності і існування.

Окрім наведених вище можна враховувати і ситуаційні передумови - важко прогнозовані і контрольовані людиною життєві обставини, що обумовлюють його залученість в корупційну поведінку. Це збіг "зовнішніх" обставин. Якщо подібна поведінка здійснюється без наміру і окрім волі співробітника, неусвідомлено, то, незважаючи на відсутність карної відповідальності за скоєне, етичний аспект має місце бути.

Висновки. Корупція – це складне системне явище, яке здійснює вплив на всі прошарки суспільства та змінює психологічні властивості учасників суспільного процесу. Найбільший негативний вплив здійснюється на психологію працівників поліції. Зміна видів та форм корупційних діянь інтегрується з урахуванням впливу задіяних наявних антикорупційних заходів, спрямованих на протидію цим явищам та їх обмеження. На нашу думку, з метою нейтралізації соціально-психологічних детермінант корупції серед працівників поліції необхідно вирішити наступні завдання: 1) зменшення кількості так званих “хабаромістких” функцій поліції; 2) чітко сформулювати концепцію психологічного забезпечення поліції з метою ранішого виявлення соціально-психологічних проявів корупційної поведінки працівників поліції; 3) забезпечення прозорості прийняття рішень в оперативно-службовій діяльності поліції; 4) підвищення рівня соціального забезпечення поліції з відповідним підвищенням відповідальності за корупційну діяльність.

Бібліографічні посилання

1. *Литвин О.В.* Детермінанти корупційних правопорушень у розрізі протидії корупції в податкових органах / О.В. Литвин // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - Вип.1 (1). - 2014. - С. 115- 121.
2. *Шевченко О.В.* Причини та умови корупційної злочинності / О.В. Шевченко // «Вісник Вищої ради юстиції». - № 3 (7). - 2011. С. 122-132.
3. *Гурьєва І. В.* Корупція в Україні як одна з найактуальніших соціальних проблем сучасності: аналітичний огляд / І. В. Гурьєва, Н. О. Гусак // Південноукр. правн. часоп. – 2007. – № 2. – С. 30–32.
4. *Прохоренко О. Я.* Корупція по-українськи (сутність, стан, проблеми) / О. Я. Прохоренко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : Вид-во УАДУ, 2005. – 166 с.
5. *Криволапчук В. О.* Соціально-психологічні аспекти виявлення і попередження корупції та інших правопорушень серед працівників міліції: монографія / В. О. Криволапчук , М. Т.Бондарчук , С. М.Злепко, О. В. Шаповалов , Л. Г. Коваль та ін. - Вінниця: Видавництво Вінницького національного технічного університету, 2012. – 164 с.
6. European Code of Police Ethics(Rec (2001) / CO-POL. – 2002.- 5.)
7. Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України / Наказ МВС України 22.02.2012 № 155 «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України».

Шинкаренко І.А. Социально-психологические детерминанты коррупционного поведения работников полиции. В статье исследуются причины и условия, которые способствуют совершению коррупционных правонарушений работниками полиции. Сделан вывод, что перечень детерминант коррупционного поведения работников полиции достаточно большой, однако ведущая роль в нем отводится социально-психологическим факторам. Причем психологическая детерминация коррупционного опасного поведения работни-

ка поліції може бути обумовлена дією двох груп передумов - соціальних і психологічних. Визначені соціальні передумови корупційно-небезпечного поведіння працівників поліції. Доведено, що на корупційне поведіння працівників поліції впливають особливості розвитку мотиваційно-моральної і інтелектуально-пізнавальної сфери особи. Всі соціально-психологічні фактори небезпечного корупційного поведіння працівника поліції можливо розділити на зовнішні і внутрішні. Визначені завдання, які необхідно вирішити з метою нейтралізації соціально-психологічних детермінант корупції серед працівників поліції.

Ключевые слова: *корупційні правопорушення, соціально-психологічні детермінанти правопорушень, особистісні характеристики працівника поліції, соціально-психологічні передумови корупційного поведіння, корупційно небезпечне поведіння.*

Shynkarenko I.O. Socio-psychological determinants of corruption behavior of police officers. Reasons and terms which assist the feasibility of corruption offences the workers of police are investigated in the article. Drawn conclusion, that the list of determinants of corruption behavior of workers of police is large enough, however a leading role in him is taken to the social-psychological factors. Thus psychological of corruption dangerous behavior of worker of police can be conditioned by the action of two groups of pre-conditions - social and psychological. Social pre-conditions of corruption dangerous behavior of workers of police are certain. It is well-proven that the features of development of motivational-moral and intellectually-cognitive sphere of person influence on corruption behavior of workers of police. All socialpsychological factors of dangerous corruption behavior of worker of police it is possible to divide into external and internal. A task is offered, that it is necessary to decide with an aim neutralizations of social-psychological of corruption among the workers of police.

Keywords: *corruption offences, social-psychological детермінанти of offences, personality descriptions of worker of police, socialpsychological pre-conditions of corruption behavior, corruption dangerous behavior.*

Надійшла до редакції 24.03.2016

Берега К.Ю.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТВОРЕННЯМ АБО УТРИМАННЯМ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВОМ

Висвітлено деякі аспекти розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. Акцентовано увагу на організаційно-тактичних особливостях проведення допиту підозрюваного при розслідуванні зазначених кримінально караних діянь.

Ключові слова: *створення або утримання місць розпусти, тактичне забезпечення, слідчі (розшукові) дії, допит.*

Постановка проблеми. Під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення завжди проводиться ряд слідчих (розшукових) дій. Одне з основних місць серед них займає допит окремих категорій осіб. Це пояснюється різними факторами. По-перше, це найбільш розповсюджена вербальна слідча (розшукова) дія. По-друге, під час її проведення психологічний контакт, який бажано встановити з її учасниками, надасть змогу спілкуватися з ними і в подальшому. По-третє, зазначена процесуальна дія на початковому етапі розслідування надає певну інформацію для висунення версій, розшуку злочинців тощо. Тобто проведення допиту є досить важливим для будь-якого кримінального провадження. Не є винятком і розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання організації та проведення допиту під час розслідування злочинів розглядали такі науковці: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, П.Д. Нестеренко, В.Т. Нор, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.М. Тertiшник, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та ін. Втім, у цих роботах не розглядалися особливості проведення допиту при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення допиту підозрюваного при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, допит є однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, за допомогою якої збирається інформація під час розслідування. Р.С. Белкін визначав допит як процесуальну дію, що полягає в отриманні показань (інформації) про подію, яка стала предметом кримінального судочинства, осіб, які проходять у справі, причини й умови, що сприяли вчиненню й приховуванню злочину [3, с. 63]. А вже В.А. Журавель зазначає, що «допит – це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі» [7, с. 252]. Ми погоджуємося з авторами, які визначають досліджувану категорію як слідчу дію, котра полягає в отриманні й фіксації у встановленій кримінально-процесуальній формі суб'єктом розслідування інформації шляхом безпосереднього комунікативного контакту, а предметом допиту виступає встановлена інформація як будь-які дані, що мають значення для встановлення істини [9, с. 151].

Проведеним дослідженням встановлено, що 64 % слідчих ОВС визначають допит підозрюваних при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, як джерело, з якого найчастіше була отримана значна кількість інформації. Вона сприяла встановленню істини, висуненню версій про особу злочинця та проведення

подальших слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, кваліфікованих відповідно до ст. 302 КК України.

Загалом дана слідча (розшукова) дія має пізнавальне значення, а її результати можуть бути використані для встановлення нових фактів, раніше невідомих, а також для перевірки вже наявної інформації. У той же час допит – найскладніша слідча дія, що, на думку В.Ю. Шепітько, потребує від слідчого високої загальної і фахової культури, глибокого знання психології людини [15, с. 3]. Важливе значення має допит підозрюваного при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Крім того, допит підозрюваного є найскладнішим. Це пояснюється тим, що слідчий володіє значно меншим обсягом інформації, ніж підозрюваний; більше того – така інформація має фрагментарний характер. Також слід зазначити, що для слідчого показання допитуваного – джерело доказів, а для підозрюваного – засіб захисту від пред'явленого обвинувачення або підозри [8, с. 598]. Особливостями допиту підозрюваних при розслідуванні злочинів досліджуваного виду є такі: а) досить велика обізнаність допитуваного з матеріалами, які є в розпорядженні слідчого; б) здебільшого невисокий освітній рівень підозрюваних та їхній соціальний статус; в) часта присутність при допиті захисника.

Допит, як і будь-яка слідча (розшукова) дія, складається з трьох етапів: підготовчого, безпосереднього допиту та заключного. Підготовчий етап проведення допиту підозрюваного при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, заснований на загальних правилах проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Найбільш повно, на нашу думку, висвітлює організаційно-тактичні заходи при проведенні допиту К.О. Чаплинський:

- повне, всебічне і ретельне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності проведення допитів;
- вивчення особи допитуваного;
- збирання оперативної інформації про допитувану особу (склад злочинної групи) та вчинені нею злочини;
- визначення часу проведення допиту;
- визначення способу виклику на допит;
- визначення місця проведення допиту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка;
- визначення учасників проведення допиту;
- забезпечення сприятливих умов проведення допиту;
- використання оперативно-розшукової інформації;
- планування допиту [13, с. 106–117].

Розглянемо деякі з них. Для успішного проведення допиту підозрюваного в досліджуваній категорії злочинів необхідно ретельно вивчити матеріали кри-

мінального провадження. Адже завдяки цьому слідчий більш чітко може визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному, встановити коло осіб, які підлягають допиту, тощо. Загалом цей захід, як зазначає В.Ю. Шепітько, має на меті визначення предмета допиту, формулювання запитань допитуваному, визначення можливої тактичної лінії ведення допиту [6, с. 91–92]. Невиконання зазначеної умови може вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування та викликати необхідність проведення додаткових, повторних допитів, а також одночасних допитів двох або більше осіб.

Вивчення особи допитуваного дозволяє слідчому, як зазначав Р.С. Белкін, визначити особливості, яких набуває процес формування показань, припустити, якою буде лінія поведінки на допиті та виробити потрібну тактику допиту [4, с. 102]. Дані про особу допитуваного можуть бути отримані з матеріалів кримінального провадження, допитів інших осіб, документів, що характеризують особу, та оперативних матеріалів. При розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, одержані дані про підозрюваного дають додаткові важелі впливу на нього зокрема та ситуацію в цілому.

Так, 13 вересня 2011 року, приблизно о 18 год. 30 хв., гр. С., діючи умисно, з метою наживи, підшукала для надання оплатних сексуальних послуг гр. П., після чого, приблизно о 20 год. 50 хв. того ж дня, звела її в квартирі з гр. Л, тобто здійснила звідництво, за що отримала на свою користь гроші.

При підготовці до допиту слідчий шляхом зібрання відомостей про гр. С встановив, що вона студентка 4 курсу психолого-педагогічного факультету Полтавського державного педагогічного університету, не судима, позитивно характеризується за місцем навчання і т. ін. Під час спілкування з підозрюваною в ході слідчої (розшукової) дії він вказав на можливість подальшого отримання освіти, якщо гр. С. буде сприяти слідству та надасть правдиві показання. Як наслідок, вони і були отримані [12].

Заключним етапом підготовки до допиту є планування проведення слідчої (розшукової) дії. Недоліком роботи більшості слідчих є нехтування складанням письмового плану допиту, заміна його уявною схемою. Розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень відрізняється підвищеною складністю, тому проведення непродуманих допитів буде малоефективним. Складаючи план допиту, слідчий повинен звертати увагу на повноту, точність формулювання та послідовність запитань, що підлягають з'ясуванню, а також наявність і порядок пред'явлення доказів [14, с. 119–120].

Крім правильно застосованих підготовчих заходів, успішність допиту підозрюваного залежить від умілого вибору та ефективного застосування тактичних прийомів. Проведене нами опитування слідчих ОВС показало, що під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, застосовуються такі тактичні прийоми допиту підозрюваного:

- психологічний контакт – 61 %;
- спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту про-

ти вчинених дій – 47 %;

- деталізація показань з метою виявлення суперечностей – 41 %;
- використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами – 37 %;
- акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених допитуваним – 32 %.
- переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей – 21 %;
- несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів – 8 %.

Серед зазначених тактичних прийомів, як бачимо, основне місце посідає психологічний контакт. Його необхідно встановити з підозрюваним для успішного проведення допиту. О.А. Воробйова встановлення психологічного контакту під час допиту розглядає як створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє вирішенню завдань даної слідчої дії [5, с. 112]. Треба пам'ятати, що кожен підозрюваний є особистістю, у зв'язку з чим необхідним є вибір індивідуального шляху до встановлення з ним психологічного контакту. У зв'язку з цим важливим є вміння слідчого сформулювати між учасниками допиту обстановку довіри або викликати прихильність у допитуваної особи.

Наприклад, гр. А. умисно, з метою наживи, за попередньою змовою з гр. Б., гр. В., гр. К., гр. Ш., сприяв їх сексуальним стосункам, близько 21 години 11.06.2010 року організував їхню зустріч поблизу бару « Під горіхом » на площі з гр. В. у м. Ужгороді, за що отримав від гр. К. грошову винагороду. Під час допиту слідчий встановив психологічний контакт з допитуваним шляхом обговорення його хобі. Після цього гр. А. пішов на співпрацю зі слідством [11].

Переважно допит починається з вільної розповіді. Розглядаючи цей тактичний прийом, В.П. Бахін зазначає, що вільна розповідь дозволяє добросовісному допитуваному системно відтворити при розповіді те, що і як саме він сприйняв, оскільки усе сприйняте, як правило, являє собою єдине взаємозалежне ціле, а не окремі розрізнені деталі, що можуть виникнути при запитально-відповідальній формі допиту. Крім того, вільна розповідь не розкриває повною мірою інтерес слідчого, дозволяє оцінити позицію і наміри допитуваного [1, с. 16].

Потім починається постановка запитань. Для послідовної та правильної постановки запитань необхідно визначити обставини, що підлягають встановленню під час допиту. Потрібно зазначити, що під час допиту підозрюваних під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, слідчі найчастіше допускають дві істотних помилки. Так, у деяких випадках слідчі нерідко вдовольняються визнанням вини з боку підозрюваного. В інших – під час допитів і в ході подальшого розслідування не завжди з належною повнотою з'ясовують відомості про підозрюваного.

Вивченням кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 302 КК України, нами встановлено, що допити підозрюваних спрямовувалися на з'ясування

події злочину, обставин повідомлення, характер дій кожного співучасника – у 100 %; виявлення співучасників злочину – 32 %; з'ясування даних, що мають тактичне значення – 29 %; з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню злочину – 27 %. При цьому допит підозрюваних проводився: відразу після їх затримання – у 68 % випадків; більше одного разу – 42 %. Ми визначили такі обставини, що підлягають встановленню під час допитів підозрюваних по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень:

- дані про підозрюваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т.п.;
- чи знайомий він із потерпілим і які має з ним стосунки;
- які конкретно дії, пов'язані зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, було ним учинено, за яких обставин, мотивів та метою;
- чи був підозрюваний тверезий чи перебував у стані алкогольного сп'яніння;
- з якого приводу, де, коли і з ким уживав спиртні напої;
- які предмети підозрюваний готував для здійснення зазначеного суспільно небезпечного діяння;
- ставлення особи до своїх дій, їхня оцінка;
- чи вчиняв він раніше які-небудь правопорушення або злочини і до якого виду відповідальності притягався;
- обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність: чи кається у вчиненому; як оцінює скоєний злочин; в якому стані знаходився, чи перебував у стані сп'яніння; чи мав при собі зброю; чи чинив опір представникам влади і громадськості.

Важливим тактичним прийомом при затриманні групи осіб тактично правильним буде спочатку допитати тих, хто виконував другорядну роль у вчиненні злочину, характеризується позитивно, з метою одержання від цих осіб правдивих показань [2, с. 91–92].

Так, 21.04.2011 р. приблизно о 22.30 год. гр. П., знаходячись у приміщенні сауни у м. Києві разом з клієнтами гр. Б. та гр. Р., домовилася з останнім про надання йому за грошову винагороду сексуальних послуг повією гр. Ш. Після чого гр. П., реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на звідництво для розпусти, зателефонувала повії гр. Ш. та запропонувала їй прийти до приміщення сауни для надання за грошову винагороду сексуальних послуг клієнту гр. Б., на що остання погодилася. Того ж дня приблизно о 23.00 год. повія гр. Ш. прибула до приміщення сауни, де підозрювана для надання сексуальних послуг за грошову винагороду звела її з клієнтом. Після чого повія гр. Ш., отримавши від гр. Б. гроші, надала останньому в приміщенні сауни сексуальні послуги у вигляді класичного сексу.

У ході досудового розслідування спочатку була допитана гр. Ш., яка безпосередньо надала сексуальні послуги. Після чого під час допиту підозрюваної показання гр. Ш. їй були озвучені. Гр. П. свою вину у вчиненому суспільно небезпечному діянні визнала повністю [10].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом,

обов'язковою слідчою (розшуковою) дією є допит підозрюваного. На підготовчому етапі здійснюються такі заходи як ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінального провадження; одержання інформації про допитувану особу; ознайомлення з деякими спеціальними питаннями; запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою; планування допиту; визначення часу і місця проведення допиту; підготовка робочого місця для проведення допиту. Серед тактичних прийомів, які застосовуються під час неї, слід виділити такі: психологічний контакт, спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти вчинених дій, деталізація показань з метою виявлення суперечностей, використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами, акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених допитуваним, переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей, несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів. Правильна організація допиту підозрюваного та своєчасне застосування відповідних тактичних прийомів забезпечить швидке розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом.

Бібліографічні посилання

1. *Бахин В. П.* Допрос : лекція / В.П. Бахин. – К., 1999.
2. *Бахин В. П.* Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування / В. П. Бахин, М. А. Михайлов ; за ред. Я. Ю. Кондратьева. – К., 2001.
3. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М., 1997.
4. *Белкин Р. С.* Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997.
5. *Воробьева Е. А.* Профессионально-психологические особенности контактности следователей в условиях допроса : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Елена Анатольевна Воробьева. – М., 2003.
6. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник / под ред. проф. В.Ю. Шепитько. – Х., 2001.
7. Криміналістика : підручник / кол. авт. Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.
8. Криминалистика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. и др. – М., 1999.
9. Следственные действия : учебник для магистров / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. – М., 2012.
10. Справа № 1-1125/11, Архів Голосіївського районного суду міста Києва, 2011 р.
11. Справа № 1-766/10, Архів Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області, 2010 рік.
12. Справа № 1-812/11, Архів Октябрського районного суду м. Полтави, 2011 р.
13. *Чаплинский К. О.* Тактика проведения окремих слідчих дій : монографія / К. О. Чаплинский. – Дніпропетровськ, 2006.
14. *Чельшева О. В.* Расследование налоговых преступлений : учеб.-метод. пособие / О. В. Чельшева, М. В. Феськов. – СПб., 2001.
15. *Шепитько В. Ю.* Допит : науково-практ. посібник. – Х., 1998.

Берега Е.Ю. **Организационно-тактические особенности проведения допроса при расследовании преступлений, связанных с созданием или содержанием мест разврата и сводничеством.** Рассмотрены некоторые аспекты расследования преступлений по факту создания или содержания мест разврата, а также сводничества для разврата. Акцен-

тировано внимание на организационно-тактических особенностях допроса подозреваемого в процессе раскрытия и расследования этих уголовно наказуемых деяний.

Ключевые слова: *создание или содержание мест разврата, тактическое обеспечение, следственные (розыскные) действия, допрос.*

Bereza K. Yu. Organizational and tactic features of conducting interrogation during investigation of crimes on the facts creating or running brothels and procuring for fornication. The scientific article deals with some aspects of the investigation of criminal offenses on the facts creating or running brothels and procuring for fornication. The attention to organizational and tactical features of interrogation of the suspect in the process of detection and investigation of criminal offenses. When investigating any criminal offense always held a number of investigative (detective) of action. One of the main among them are questioning different categories of persons. This is due to various factors. First, the most common verbal investigative (detective) of action. Secondly, during its conduct psychological contact that is desirable to establish with its members, will provide an opportunity to communicate with them in the future. Third, the procedural action specified in the initial stage of the investigation provides some information for the nomination versions, search for criminals and others. That is, the interrogation is very important to any criminal proceedings. Is no exception and investigation of crimes related to the establishment or maintenance of brothels and procuring.

Keywords: *creating or running brothels, tactical supply, investigating acts.*

Надійшла до редакції 18.11.2015

Лютий В. В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Наукова стаття присвячена особливостям розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, учинених організованими групами. У результаті аналізу правової бази, а також, з урахуванням думок вчених, досліджено організаційно-тактичні особливості слідчого огляду при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами, учинених організованими групами. Особлива увага автором приділяється видам об'єктів слідчого огляду, що у свою чергу визначає тактичні особливості його проведення.

Ключові слова: *досудове розслідування, незаконне заволодіння транспортним засобом, слідчий огляд, організована група, слідчий, тактика.*

Постановка проблеми. Слідчий огляд є невідкладною і незамінною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні будь-яких злочинів, у тому числі, і викрадень транспортних засобів (далі – ТЗ). Так, ще у 1938 році Б. М. Комаринець зазначав, що правильно проведений огляд дає вихідні дані

на початковому етапі розслідування і є основним, а нерідко і єдиним джерелом отримання речових доказів. Помилки й прорахунки під час огляду, у більшості випадків, не можуть бути виправлені навіть повторним оглядом, оскільки обстановка місця події після первинного огляду суттєво змінюється [1, с. 3]. Не є виключенням і незаконні заволодіння ТЗ, які вчинені організованими групами. Кількість і суспільний резонанс учинених злочинів не може не викликати стурбованості у правоохоронних органів.

Враховуючи те, що теоретичні питання поняття, сутності і видів слідчого огляду, організації і тактики його проведення викликають велику кількість різних суджень та суперечок у теорії криміналістики, ми не вступатимемо у полеміку з усіх проблемних питань, які стосуються слідчого огляду, а зупинимось лише на тих з них, котрі здатні найбільше вплинути на визначення сутності і змістовної сторони організації і тактики його проведення під час розслідування незаконних заволодінь ТЗ, вчинених організованими групами.

В умовах сьогочасного перерозподілу службово-функціональних обов'язків правоохоронних органів, їхніх органів та підрозділів *важливим і актуальним* є визначення шляхів до вирішення кола організаційно-тактичних питань окремих видів слідчого огляду під час розслідування незаконних заволодінь ТЗ, учинених організованими групами.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Оскільки проблематика проведення слідчого огляду під час розслідування кримінальних правопорушень у науці криміналістики не нова, слід зазначити, що загальним теоретичним питанням приділялось чимало уваги, зокрема ці питання розглядалася як вітчизняними, так і закордонними вченими-криміналістами, серед яких: В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, О. І. Дворкін, О. В. Захарова, В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, Б. М. Комаринець, Є. Ф. Коновалов, Е. В. Кринична, В. К. Лисиченко, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, О. М. Мусієнко, В. Ю. Ткач, В. М. Тертишник, Д. С. Хижняк, К. О. Чаплинський, Т. М. Шамонова, Б. І. Шевченко, В. Ю. Шепітько та ін.

Аналіз праць зазначених авторів надав змогу визначити, що одним із головних питань, які притягували увагу науковців під час дослідження проблематики слідчого огляду є визначення видів останнього залежно від тієї чи іншої класифікації. У зв'язку з цим, вченими неодноразово піднімалося питання стосовно класифікації видів огляду, організації і тактики його проведення. Проте, єдиної точки зору на це питання сьогодні не існує.

Метою даної статті є визначення організаційно-тактичних особливостей слідчого огляду при розслідуванні незаконних заволодінь ТЗ, учинених організованими групами, з урахуванням визначення видів об'єктів огляду.

Виклад основного матеріалу. В останній час глибокий аналіз праць науковців, що займались розробкою наукових шляхів вирішення питань слідчого огляду провів К. О. Чаплинський [2, с. 63-65], який зазначив, що більшість вчених залежно від тих чи інших підстав класифікують слідчий огляд таким чином:

- 1) за об'єктом огляду [3, с. 220; 4, с. 7; 5, с. 46]:
 - огляд місця події;
 - огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події;
 - огляд предметів та документів;
 - огляд трупів та їх частин; ексгумація трупа;
 - огляд ТЗ;
 - огляд комп'ютерних засобів;
 - огляд тварин або їх частин;
 - огляд живих осіб (освідування).
- 2) за послідовністю проведення [6, с. 10; 7, с. 27; 8, с. 126; 9, с. 30]:
 - первинний;
 - повторний.
- 3) за етапами досудового розслідування:
 - огляд на початковому етапі розслідування;
 - огляд до і після початку кримінального провадження;
 - огляд на подальшому етапі розслідування.
- 4) за суб'єктом проведення:
 - слідчим;
 - прокурором;
 - суддею [10, с. 189-190; 11, с. 364; 6, с. 10];
 - оперативним працівником за дорученням [12, с. 331-332].
- 5) за обсягом (об'ємом) дослідження [10, с. 189-190; 11, с. 364; 6, с. 10]:
 - основний;
 - додатковий.
- 6) за наявності початого кримінального провадження:
 - огляд, який проводиться до початку кримінального провадження;
 - огляд, що проводиться після його початку [13, с. 9-10].
- 7) за часом проведення:
 - огляд, що проводиться у денний час доби;
 - огляд, що проводиться у нічний період доби.
- 8) за порою року, з урахуванням періодів у річному циклі розвитку природи – весняний, літній, осінній, зимовий.
- 9) за способом організації:
 - одиничний;
 - груповий.

Більшість вчених, які здійснювали науковий пошук у сфері розкриття і розслідування незаконних заволодінь ТЗ, приділяють увагу особливостям тактики проведення окремих видів огляду, які відповідно до раніше зазначеної класифікації визначаються критерієм «об'єкт огляду». Незважаючи на те, що окреслена проблематика знайшла досить широке висвітлення у науковій літературі, - її достеменного вивчення до цього часу проведено не було. Аналіз спеціальної юридичної літератури свідчить, що сьогодні відсутні роботи, які б детально охоплювали види оглядів, що проводяться під час розслідування незаконних заволодінь ТЗ, вчинюваних організованими групами.

Так, С. М. Скібін і С. М. Сухов зазначають, що велике значення для розслідування злочинів цієї категорії мають а) огляд місця події; б) огляд документів [14, с. 20-23; 15, с. 17-18]. Крім того, С. М. Скібін до напрямів роботи слідчо-оперативної групи на місці події відносить: огляд місця безпосереднього зберігання (стоянки, парковки ТЗ) та огляд виявленого ТЗ [14, с. 110]. О. Л. Мішутчкін і С. М. Садовенко приділили значну увагу таким видам оглядів: огляд місця події, місця виявлення ТЗ та прилеглої території [16; 17, с. 176]. Д. А. Патрелюк, досліджуючи вказане питання дійшов висновку, що основними напрямками роботи слідчо-оперативної групи є огляд: місця стоянки (двору багатопверхового будинку, гаража, СТО, автостоянки, паркування); місця залишення предмета посягання неповнолітнім злочинцем, а також прилеглої території; виявленого ТЗ [18, с. 110].

Результати наукових досліджень, які стосуються загальних основ проведення огляду, а також тих теоретичних напрацювань, які стосуються особливостей проведення огляду під час розслідування незаконних заволодінь ТЗ, зауважимо, що, на наш погляд, поза межами досліджень залишилися такі види оглядів, необхідність у здійсненні яких може виникати залежно від слідчої ситуації, що склалась на певному етапі розслідування незаконного заволодіння ТЗ, вчинених організованими групами.

З цього приводу слід визнати слушною думку науковців, які вважають, що огляд може бути розглянутий:

- 1) як слідча (розшукова) дія;
- 2) як самостійний пізнавальний прийом, що має місце під час проведення й інших слідчих (розшукових) дій (обшуку, пред'явлення для впізнання), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій (тимчасового вилучення майна (ст. 176 КПК України), заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, затримання особи – ст. 131, ст. ст. 207-213 КПК України) [12, с. 327-328].

На думку опитаних респондентів (79 %), особливості проведення оглядів під час розслідування злочинів цієї категорії залежать від об'єктів огляду. Думки проанкетованих практичних працівників свідчать, що, залежно від об'єкту, особливості проведення мають такі види огляду:

- 1) огляд місця події, де ТЗ незаконно заволоділи;
- 2) огляд місця виявленого під час розслідування (розшуку) ТЗ;
- 3) безпосередній огляд ТЗ, яким незаконно заволоділи, виявленого під час розслідування (розшуку ТЗ);
- 4) безпосередній огляд комплектуючих частин і механізмів ТЗ, яким незаконно заволоділи, що були виявлені під час розслідування (розшук ТЗ);
- 5) огляд місця зберігання («відстою», стоянки, (гараж, або гаражні кооперативи, занедбанні склади, сараї, приватне подвір'я та інші володіння особи тощо) злочинцями ТЗ, яким незаконно заволоділи;
- 6) огляд місця розукомплектування ТЗ, яким незаконно заволоділи;
- 7) огляд вантажу (товару, речей, цінностей, документів та ін.), який став безпосереднім предметом посягання;

8) огляд місця продажу ТЗ, яким незаконно заволоділи, або його частин (ринок, лісосмуга, офіси, СТО тощо);

9) огляд комп'ютерної техніки (за допомогою якої відбувався вихід в мережу Інтернет з метою продажу ТЗ або його частин та агрегатів чи яка використовувалась під час підготовки або вчинення викрадення ТЗ);

10) огляд технічних засобів, за допомогою яких здійснювалося проникнення в ТЗ;

11) огляд документів, які використовувались з метою підготовки, вчинення і приховування слідів злочину, а також реалізації (продажу) ТЗ (свідectво про реєстрацію ТЗ, довіреність, довідка-рахунок) та ін.

Враховуючи те, що доказування за даною категорією справ викликає певні ускладнення, оскільки крім головної мети «розкриття злочину» перед слідчим стоїть додаткова - доказування ознак, які вказують на його вчинення саме організованою групою, слід відзначити, що проведення зазначених видів огляду саме і сприяють отриманню: а) необхідних слідів, які вказують на підготовку до вчинення нових злочинів; б) слідів, які вказують на інші факти вчинення організованою групою незаконних заволодінь ТЗ, та ін. Тобто результати проведення зазначених видів огляду сприяють доказовому закріпленню ознак організованої групи, наприклад:

- попередню зорганізованість у спільне об'єднання для вчинення заволодінь транспортними засобами;
- тривалість злочинної діяльності групи;
- домовленість і готовність до вчинення злочинів кожним із учасників організованої групи та отримання матеріальних благ від такої діяльності;
- розподіл грошових коштів, здобутих злочинним шляхом між членами організованої групи [19].

Крім зазначених об'єктів, під час розслідування незаконних заволодінь ТЗ, безперечно виникає необхідність оглядати і інші (наприклад, огляд трупа, огляд живої особи (освідування) тощо).

Слід відзначити, що інші види слідчого огляду також мають значення для вилучення слідів, засобів учинення злочину та інших предметів, що можуть бути речовими доказами, а також котрі мають значення для відновлення картини вчиненого злочину та визначення ознак організованості групи осіб, які вчинюють даний вид злочину, однак, організаційно-тактичні питання їхнього проведення на противагу вище нами зазначеним не відрізняються особливостями, котрі ще не були досліджені у працях науковців, що здійснювали науковий пошук як в загальній теорії криміналістики, так і в окремих криміналістичних теоріях.

Кожен із виділених нами видів відповідає загальним завданням, які до них ставляться, а саме:

- виявлення слідів злочину і інших об'єктів, що можуть бути залучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази;
- з'ясування обстановки злочину;
- виявлення інших обставин, які мають значення для кримінального

провадження;

– відображення (фіксація) у протоколі та додатках до нього усіх дій слідчого та виявлених обставин.

Огляд через особливості застосовуваних методів пізнання має подібні риси із деякими іншими слідчими (розшуковими) діями, наприклад, зі слідчим експериментом чи обшуком, але у той же час принципово відрізняється від них за процесуальною природою, тактикою проведення. Сутність огляду полягає у тому, що слідчий за допомогою методів пізнання упевнюється в існуванні і характері фактів, які мають доказове значення.

При проведенні огляду, слідчий не тільки спостерігає, але й проводить різні вимірювання і обчислення, порівнює об'єкти, що спостерігає, як між собою, так й з іншими об'єктами і явищами, у визначених межах проводить експерименти з досліджуваними об'єктами і, нарешті, фіксує, шляхом обов'язкового опису і за допомогою інших методів криміналістичної фіксації, технічних засобів, все те, що знайшли та виявили. Результати сприйняття об'єктів, що оглядаються, необхідно піддавати логічній обробці з метою встановлення їх зв'язку із розслідуваною подією, іншими фактичними даними [12, с. 327-328].

Інакше кажучи, результати огляду багато у чому визначають весь процес розслідування і реалізацію у цих цілях можливостей оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що працівники слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення слідчого огляду при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами мають намагатись виявити максимальну кількість слідів злочину, дотримуючись вимог що ставляться до проведення огляду місця події. Як наслідок буде зменшена кількість можливих помилок й прорахунків з боку слідчого та інших учасників слідчого огляду, підвищено якість та результативність проведення цієї процесуальної дії.

Бібліографічні посилання

1. *Комаринец Б. М.* Руководство по осмотру места преступления. 1-ая книга. Следы и вещественные доказательства на месте преступления / Б. М. Комаринец, Б. И. Шевченко. – Главное управление РК милиции НКВД СССР. - М., 1938. – 272 с.
2. *Хижняк Д. С.* Осмотр места происшествия: учебное пособие / Д. С. Хижняк. – Саратов: научная книга, 2005. – 80 с.
3. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Ю. Шепітько. – Харків : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
4. *Винберг А. И.* Криминалистика / А. И. Винберг. – М., 1959.
5. *Борідько О. А.* Тактика слідчих оглядів : навч. посібник / О. А. Борідько, К. В. Парасочкіна, Г. О. Пономаренко. – Херсон : Видавець Чуєв С. М., 2006. – 72 с.
6. Осмотр места происшествия : Практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. - М.: Юристъ, 2001. – 336 с.
7. *Снігер'юв О. П.* Умисні вбивства. Попередження та розкриття : [практ. посібник] / О. П. Снігер'юв, В. В. Матвійчик, Д. Ї. Никифорчук. – К. : КНТ, 2005. – 100 с.
8. *Мухин Г. Н.* Криминалистика : учеб. пособие / Г. Н. Мухин, Д. В. Исютин-

Федотков. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2009. – 227 с.

9. *Лускатов О. В.* Особливості розслідування нерозкритих злочинів минулих років : лекція / О. В. Лускатов. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2003. – 36 с.

10. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Ю. Шепітько. – Харків : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

11. *Ищенко Е. П.* Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ» : ИНФРА-М, 2005. – 748 с.

12. Криміналістика [текст] : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.

13. *Хижняк Д. С.* Осмотр места происшествия: учебное пособие / Д. С. Хижняк. – Саратов: научная книга, 2005. – 80 с.

14. *Скибин С. Н.* Особенности расследования угонов и краж автомобилей или иных транспортных средств : дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 / Скибин Сергей Николаевич. - М., 2007. – 173 с.

15. *Сухов С. Н.* Расследование преступлений, связанных с криминальным автобизнесом : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / С. Н. Сухов. – Нижний Новгород, 2007. – 22 с.

16. *Мишуточкин А. Л.* Осмотр места происшествия по делам о кражах автотранспортных средств, совершаемых организованными преступными группами / А. Л. Мишуточкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.alexmishut.com/publ/1-1-0-10.

17. *Садовенко С. Н.* Осмотр места угона автотранспортного средства, совершенного несовершеннолетними, места его обнаружения и прилегающей территории / С. Н. Садовенко // Вестник Северо-Кавказского гос. тех. ун-та. – 2010. – № 4 (25). – С. 175-178.

18. *Патрелюк Д. А.* Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми : навч. посібник / Д. А. Патрелюк. – Дніпропетровськ : ФОП Лопатніков С. Г., 2012. – 221 с.

19. Кримінальне провадження 1/753/25/15 // Архів Дарницького районного суду м. Києва.

Лютый В.В. Проблемные вопросы следственного осмотра при расследовании незаконных завладений транспортными средствами, совершенных организованными группами. Научная статья посвящена особенностям расследования незаконных завладений транспортными средствами, совершенных организованными группами. В результате анализа правовой базы, а также, с учетом мнений ученых и практиков, исследованы организационно-тактические особенности следственного осмотра при расследовании данного вида преступлений. Особое внимание автор уделяет видам объектов следственного осмотра, что в свою очередь определяет тактические особенности тактики его проведения.

Ключевые слова: досудебного расследование, незаконное завладение транспортным средством, осмотр, организованная группа, следователь, тактика.

Lyuty V.V Problems of examination during investigation of the illegal taking vehicles, committed by organized groups. The scientific article deals with peculiarities of the investigation of the illegal taking vehicles, committed by organized groups.

The analysis of the legal framework and also taking into account the views of scientists, the article highlights the organizational and tactical features of the investigative inspection in the investigation of illegal taking vehicles, committed by organized criminal groups. Special attention was paid to the types of objects of investigation examination, which in turn defines tactical features of the meeting. The author emphasizes that to define the characteristics of an organized group (for example, prior sorgentone in a common Association to make taking vehicles; duration of criminal activity; an agreement and a willingness to commit crimes of each participant of the organized group and receiving material benefits from such activities; the

members of an organized group) are important types of inspections: the inspection of the scene, where illegally seized the vehicle; inspect vehicles detected during the investigation or investigation; close inspection of the object, which illegally took control identified during the pre-trial investigation; close inspection of component parts and mechanisms, which illegally seized; inspection of storage areas («sludge», Parking (garage or garage cooperatives, casting warehouses, sheds, private farms and other property, and the like) criminals of the vehicle, which illegally seized; inspection of cargo (goods, belongings, valuables, documents), which became the direct subject of abuse of perpetrators; the examination of the place of sale of the vehicle, which is illegally seized, or parts of it (market, forest, offices, workshop; inspection of computer hardware (with which access to the Internet, with the purpose of selling motor vehicles or their parts and aggregates or used during the preparation or Commission of crime); inspection of the technical means by which it has been penetration into the vehicle; inspection of documents used by criminals for the purpose of preparation, commit and conceal crimes, as well as the realization (sale) of the vehicle (registration certificate, power of attorney, bill of sale) and so on.

Keywords: pre-trial investigation, illegal possession of a vehicle, inspection, organized group, investigator, tactics.

Надійшла до редакції 24.03.2016

Мельниченко С.П.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Стаття присвячена вирішенню питань пов'язаних із визначенням об'єктів пошуку під час підготовки до проведення обшуку при розслідуванні злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї. Автор приходить до висновку, що у деяких випадках на підготовчому етапі до проведення обшуку наявність об'єкта пошуку зумовлюється метою здійснення цієї слідчої (розшукової) дії, тому в окремих випадках об'єкти пошуку, з урахуванням таких обставин як проведення тактичної операції «Допущення обшуку з негативним результатом», можуть бути взагалі відсутніми.

Ключові слова: вибуховий пристрій; вогнепальна зброя; обшук, об'єкт пошуку, підготовчий етап, слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. Розслідування злочинів обґрунтовано належить до одного зі специфічних та складних видів правоохоронної діяльності. В умовах високого рівня злочинності, і в першу чергу найбільш суспільно-небезпечних форм її прояву, перед ученими-юристами та працівниками правоохоронних органів постає завдання розробки нових технологій і застосування новітніх наукових досягнень під час розслідування взагалі і провадження окремих слідчих (розшукових) дій зокрема. Особливе місце серед

слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказової інформації від найбільш неупереджених, непідкупних і правдивих свідків – так званих «німих свідків» злочину (речових джерел доказової інформації) – належить обшуку. Значення обшуку під час досудового розслідування важко переоцінити. Вказана слідча (розшукова) дія дозволяє слідчому безпосередньо сприймати місце події, об'єкти з метою виявлення слідів злочину та з'ясування обставин події, що має значення для справи; скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця; встановити причини та умови, що сприяли вчиненню злочину; висунути слідчі версії та правильно визначити подальші напрями розслідування. Від своєчасності та якості проведення обшуків у багатьох випадках залежить успіх в розкритті та розслідуванні злочинів, учинених із використанням вогнепальної зброї.

Необхідність контролю правоохоронних органів за обігом вогнепальної зброї (далі – ВЗ) визначається поширеним використанням останніх у якості знарядь вчинення злочинів, котрі характеризуються високою суспільною небезпекою, особливою зухвалістю та жорстокістю (вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, розбійні напади, вимагання, хуліганства тощо).

Одним із окремих аспектів успішної протидії злочинам, пов'язаними із використанням ВЗ є підвищення ефективності проведення слідчих (розшукових) дій, серед яких особливе місце займає обшук, котрий потребує ретельної підготовки, вірного визначення предметів пошуку, а також грамотного вибору тактичних прийомів. Остання обставина визначає актуальність і своєчасність дослідження обраної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань, що торкаються окремих аспектів розглядуваної проблематики присвячені праці вчених, серед яких: В.В. Арешонков, В.І. Барко, Г.Ф. Герєга, О.О. Зарубінський, А.В. Іщенко, В.П. Меживой, Д.Й. Никифорчук, Я.В. Новак, П.Ю. Кравчук, А.В. Кофанов, А.С. Новосад, Б.М. Петренко, О.М. Сніцар, Р.В. Старовойтенко та ін., які в своїх працях акцентували увагу на проблемах кримінально-правового, кримінологічного, оперативно-розшукового, кримінально-процесуального та криміналістичного характеру протидії кримінальним проявам, що пов'язані із незаконним обігом ВЗ, бойових припасів, ВП і речових. Однак окремого дослідження присвяченого особливостям здійснення слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням ВЗ, на сучасному етапі становлення держави проведено не було.

Метою даної статті є спроба визначити групу об'єктів, що підлягають відшукуванню під час проведення обшуку у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами вчинення злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Визначення об'єктів пошуку є одним із перших і головних питань, які вирішує слідчий на підготовчому етапі до проведення обшуку. Першочерговість, необхідність і важливість даної процеду-

ри підтверджують результати чисельних досліджень науковців у галузі криміналістики та суміжних правових науках. Так, Ф.М. Сокиран зазначає, що ефективність результатів обшуку в більшості випадків забезпечується ретельною підготовкою до нього. На підставі вивчення матеріалів кримінального провадження потрібно скласти план проведення обшуку, зазначивши в ньому елементи, серед яких перше місце займають об'єкти пошуку (тобто що потрібно шукати) [2, с. 343]. Узагальнення поглядів вчених та сучасного стану слідчої діяльності дозволило К.О. Чаплинському дійти висновку, що серед першочергових організаційно-підготовчих заходів до проведення обшуку повинен бути такий елемент як збирання орієнтуючої інформації про знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню [3, с. 136].

Подібної думки притримуються і такі вчені як Д. М. Балашов, М. М. Балашов, С. В. Маліков, які до першочергових дій слідчого в ході підготовки до проведення обшуку відносять збирання та аналіз даних про об'єкти, що підлягають пошуку та мають значення для розслідування (їх найменування, кількість, розмір, вага, індивідуальні особливості) дані про місце їх ймовірного приховування та ін. [4, с. 272].

Зазначений підхід набув широкого розповсюдження у науковій літературі, зокрема, - під час проведення досліджень, що стосуються розслідування окремих видів злочинів. Автори неодноразово робили спробу визначити коло типових об'єктів, які підлягають відшукуванню під час обшуку. Прикладом можуть бути праці вчених, що стосуються протидії злочинам, які вчинюються із використанням вогнепальної зброї.

Так, С. Ф. Здоровко акцентує увагу на тому, що при проведенні обшуків по кримінальних провадженнях про вбивства, що вчинюються організованими злочинними формуваннями, об'єкти пошуку є специфічними: вогнепальна або холодна зброя; труп або його частини; речі і цінності, здобуті злочинним шляхом; предмети, вилучені з законного обігу; живі особи та ін. Особливу увагу при обшуках необхідно звертати на пошук та вилучення різного роду чернеток, які свідчать про злочинні наміри групи, зокрема, про підготовку на замах вбивства, фотографій, де певні особи зафіксовані у групі з іншими особами (часто фотографують з автоматичною вогнепальною зброєю), відеокасет з аналогічними записами, аудіокасет телефонних автовідповідей. За місцем роботи особливу увагу доцільно звертати на інформацію, яка міститься у персональних комп'ютерах, або магнітних носіях [5, с. 102-104].

У кримінальних провадженнях за фактами хуліганства, на думку М. М. Єфімова, в ході обшуку підлягають відшукуванню об'єкти, які: а) доводять факт учинення хуліганства (предмети, що належали потерпілим і підібрані хуліганом, розірваний і забруднений кров'ю одяг потерпілого, зброя або предмети, якими були заподіяні тілесні ушкодження та ін.); б) свідчать про постійний характер антисуспільної поведінки хулігана: наявність вогнепальної чи холодної зброї або предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень; в) свідчать про те, що особи які вчинили хулі-

ганство, причетні й до інших злочинів; г) розкривають характер взаємовідносин хулігана з потерпілим або свідком [6, с. 154].

Досліджуючи проблеми використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв, П. Ю. Кравчук проаналізував думки вчених з цього приводу, які у контексті розглядуваної нами проблематики можна об'єднати у такий у загальнений вигляд, зокрема:

1. Балістичними об'єктами можуть бути : а) вогнепальна зброя, окремі її частини, заготовки деталей зброї, різні стріляючі пристрої; б) боеприпаси, патрони; в) інструменти й різні матеріали, які використовуються для виготовлення деталей зброї й боеприпасів; г) предмети із пробоїнами від снарядів та з продуктами пострілу, які відклалися на них. Крім того, до балістичних об'єктів відносять предмети, у яких зберігалися зброя або боеприпаси [7, с. 76-85; 8, с. 170-177].

2. Виявлена вогнепальна зброя й сліди її застосування можуть містити інформацію, яка характеризує особу правопорушника, його навички, іноді професійну приналежність, обставини, що відносяться до об'єктивної сторони вчиненого (напрям пострілу, кількість зроблених пострілів, місце стрільби, справність зброї й тощо). Для виявлення правопорушника, його викриття, встановлення обставин розбою, важливе значення має вивчення виявлених боеприпасів, матеріалів і технічних пристроїв кустарного виготовлення боеприпасів, деталей зброї, її ремонту, переробки [9, с. 159; 7, с. 76-85].

3. Дослідження вибухових речовин, вибухових пристроїв та слідів їх використання також нерідко зустрічаються під час розслідування розбоїв (13 % з опитаних слідчих вказали на те, що вони направляли на дослідження, під час розслідування грабежів і розбоїв, вибухові пристрої та речовини, їх елементи). У 5,9 % кримінальних проваджень були наявні дослідження вибухових пристроїв та речовин, їх елементів.

4. Саморобні вибухові пристрої, що використовуються під час розбоїв можуть бути виготовлені з використанням окремих деталей пристроїв промислового виготовлення або без них. Тому, розмаїтість вибухових пристроїв і використовуваних вибухових речовин обумовлює необхідність врахування цього аспекту під час підготовки до проведення обшуку [7, с. 85-88].

5. Під час обшуку у кримінальних провадженнях про розбої вилученню підлягають: 1) технічні засоби й вироби, які мають відношення до вибухових пристроїв (залишки корпусу вибухового пристрою, годинникового механізму, джерела живлення, нагрівального елемента або арматури); 2) залишки вибухових речовин, які не були використані під час виготовлення вибухового пристрою; 3) предмети, які ймовірно були знаряддями вчинення правопорушення (наприклад, передбачувані знаряддя злому, засоби підпалу), а також предмети, які містять сліди злочинних дій або сліди правопорушника та ін.

Не заперечуючи думки згаданих вчених, зазначимо, що якщо виникає необхідність у проведенні обшуку для відшукування згаданих об'єктів, то в більшості випадків заздалегідь невідомо: було застосовано для вчинення кримінального правопорушення ВЗ та ВП чи інші подібні до неї предмети (му-

ляжі, предмети, що мають зовнішню схожість та ін.). Це варто врахувати як в контексті визначення об'єкта пошуку на організаційно-підготовчому етапі, так і під час проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Окремий акцент слід зробити на тому, що не всі вчені до організаційно-підготовчих заходів відносять такий елемент як визначення об'єкта пошуку.

Так, на думку однієї групи вчених (Р. С. Белкін, В. К. Лисиченко, М. В. Салтевський, Н. І. Клименко, П. Д. Біленчук), підготовка до обшуку повинна складатися з таких заходів: визначення мети і місця проведення обшуку; збирання інформації про місце проведення майбутнього обшуку; отримання інформації про особу, яка підлягає обшуку, членів її родини, способу життя; забезпечення конспіративності підготовки обшуку; правильний та обґрунтований підбір складу учасників обшуку; визначення тактики обшуку [10, с. 312; 11, с. 165; 12, с. 150-151]. Друга група вчених (О. М. Васильєв, В. В. Агафонов, Т. О. Седова, О. О. Ексархопуло) до підготовчих заходів з проведення обшуку відносять: визначення об'єкту та мети обшуку; встановлення правових підстав обшуку; використання оперативно-розшукової інформації; визначення часу слідчої дії; підготовка науково-технічних засобів; складання плану обшуку [13, с. 44; 14, с. 515; 15, с. 124].

Дійсно такі думки мають право на існування, оскільки, як зазначає О. Коровайко, на момент прийняття рішення про проведення обшуку слідчому чи прокурору можуть бути ще невідомі всі ознаки предметів, які плануються відшукати, тому в клопотанні слідчого, на думку деяких слідчих суддів, як і в ухвалі слідчого судді, можна їх не деталізувати, а вказати на вже відомі загальні відомості про них [16, с. 23].

Більш того, дослідження С. Ф. Денисюка, який зробив спробу визначити особливості використання обшуку в умовах боротьби з організованою злочинністю, показує доцільність використання пошукових тактичних операцій, серед яких і «Допущення обшуку з негативним результатом» [17, с. 9], яка полягає у тому, що реально існує кілька різних об'єктів обшуку. При здійсненні такої тактичної операції відповідно до тактичного задуму обирається один з об'єктів, де і провадиться слідча (розшукова) дія, а за іншими виконується оперативне спостереження. В процесі оперативного спостереження із застосуванням різних технічних засобів фіксації встановлюється динаміка місцеперебування злочинних формувань, ознаки переміщення товарів та інших предметів, зміна місця розташування тих чи інших об'єктів. Оперативне спостереження дає можливість виявити більш широкий спектр місць приховування, після чого здійснюються результативні обшуки. Схематично тактична операція «Допущення обшуку з негативним результатом» може бути подана наступним чином: безрезультатний обшук – оперативне спостереження – результативні обшуки [18, с. 129].

Враховуючи специфіку проведення такої тактичної операції, безумовно можна стверджувати про винятковість її застосування під час розслідування злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв. Однак, на нашу думку, це є підставою для, обґрунтування і наукового

визначення окремих підготовчих заходів, з урахуванням специфіки проведення такого виду обшуку, де головним елементом повинен бути визначення мети обшуку. У зв'язку із зазначеним, ми вважаємо, що обшук може взагалі не мати пошукового характеру (пошук об'єктів), а носити виключно тактичний аспект.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що об'єкт пошуку під час проведення обшуку, який проводиться у складі тактичної операції «Допущення обшуку з негативним результатом», на підготовчому етапі до його проведення може бути відсутнім («невизначеним»). Однак з метою відвернення здогадок підозрюваних щодо застосування такого тактичного прийому, на нашу думку, доцільно під час обшуку тимчасово вилучити предмети або речі, що можуть мати схожі ознаки з дійсними об'єктами пошуку.

У разі підготовки до проведення обшуку, який має на меті пошуковий характер, одним із перших організаційно-підготовчих заходів є визначення об'єктів пошуку, до яких у досліджуваній категорії кримінальних проваджень можна віднести: 1) технічні засоби й вироби, які мають відношення до вибухових пристроїв (залишки корпусу вибухового пристрою, годинникового механізму, джерела живлення, нагрівального елемента або арматури); 2) залишки вибухових речовин, які не були використані під час виготовлення вибухового пристрою; 3) предмети, які ймовірно були знаряддями вчинення правопорушення (наприклад, ймовірні знаряддя злому, засоби підпалу); 4) предмети, які містять сліди злочинних дій або сліди правопорушника; 5) вогнепальна зброя, окремі її частини, заготовки деталей зброї, різні стріляючі пристрої; 6) боєприпаси, патрони; 7) інструменти й різні матеріали, які використовуються для виготовлення деталей зброї й боєприпасів; 8) предмети із пробіями від снарядів та з продуктами пострілу, які відклалися на них; 9) предмети, у яких зберігалися зброя або боєприпаси та ін.

Отже, обшук є досить складною слідчою (розшуковою) дією, що вимагає високої кваліфікації співробітників, що беруть у ньому участь. Йому характерна багатоманітність об'єктів, що підлягають дослідженню. Зважаючи на це, ефективне проведення цієї слідчої (розшукової) дії багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими Національної поліції України тактичними прийомами (комбінаціями) і застосування їх у правоохоронній практиці.

Бібліографічні посилання

1. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г.Ф. Герега, О.О. Зарубінський, Б.М. Петренко, Р.В. Старовойтенко. – К: Видавничий дім “АДЕФ-Україна”, 2015. - 152 с.
2. Криміналістика [текст] : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іващенко, О. О. Алексеев та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.
3. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Чаплинський Костянтин Олександрович. – Дніпропетровськ., 2011. – 570 с.
4. Криміналістика [текст] : учебник / Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маликов.

- М.: ИНФРААМ, 2005. - 503 с. - (Высшее образование).

5. *Здоровко С. Ф.* Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Здоровко Сергій Федорович. – Харків., 2002. – 209 с.

6. *Єфімов М. М.* Методика розслідування хуліганства : монографія / Микола Миколайович Єфімов. - Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 216 с.

7. *Кравчук П. Ю.* Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кравчук Петро Юрійович. – Луцьк., 2015. – 260 с.

8. Криміналістична техніка : [навч. посіб.] / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. С. Кофанова та ін.] / за ред. А. В. Кофанова. – К. : КИЙ, 2006. – 456 с.

9. *Образцов В. А.* Криміналістика : моделі, средства и технологии раскрытия преступлений : [курс лекц.] / Образцов В. А. – М. : изд-во ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – 400 с.

10. *Біленчук П. Д.* Криміналістика : підруч. / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

11. *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник : у 2-х ч. / М. В. Салтевський. – Харків : Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.

12. Криміналістика / под ред. Б. А. Викторова, Р. С. Белкина. – М. : Юрид. лит., 1976. – 550 с.

13. *Васильев А. Н.* Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 112 с.

14. Криміналістика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Изд-во «Лань», 2001. – 928 с., ил. – (Учебники для вузов. Специальная литература).

15. *Агафонов В. В.* Криміналістика : пособие для сдачи экзамена / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов. – 5-е изд., испр. – М. : Юрайт-Издат, 2006. – 224 с.

16. *Коровайко О.* Розгляд клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Проблемні питання, що виникають у практиці слідчих суддів / О. Коровайко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. - №1 (2). – С. 21-31.

17. *Денисюк С. Ф.* Система тактичних прийомів обшуку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. Ф. Денисюк. - Х., 1999. - 18 с.

18. *Денисюк С. Ф.* Обыск в системе следственных действий (Тактико-криминалистические проблемы) [Текст] : науч.-практ. пособие / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько ; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого, Науч.-исслед. ин-т изучения проблем преступности АПН Украины. - Х.: Консум, 1999. - 160 с.

Мельниченко С.П. Криміналістическое обеспечение проведения обыска при расследовании преступлений, совершенных с использованием огнестрельного оружия. Стаття посвящена решению на научно-теоретическом уровне вопросов, связанных с определением объектов поиска во время подготовки к проведению обыска при расследовании преступлений, связанным с использованием огнестрельного оружия. Авторы приходят к выводу, что в некоторых случаях на подготовительном этапе к проведению обыска наличие объекта поиска предопределяется целью осуществления этого следственного (розыскного) действия, поэтому в отдельных случаях объекты поиска, с учетом таких обстоятельств как проведение тактической операции «Допущение обыска с негативным результатом», могут вообще отсутствовать.

Ключевые слова: взрывное приспособление; обыск, объект поиска, огнестрельное оружие; подготовительный этап, следственное (розыскное) действие.

Melnychenko S.P. Forensic support of conducting search during investigation of crimes committed with the use of firearms. The scientific article deals with the peculiarities of the investigation of the illegal taking vehicles, committed by organized groups.

The analysis of the legal framework and also taking into account the views of scientists, the article highlights the organizational and tactical features of the investigative inspection in the investigation of illegal taking vehicles, committed by organized criminal groups. Special attention was paid to the types of objects of investigation examination, which in turn defines tactical features of the meeting. The author emphasizes that to define the characteristics of an organized group (for example, prior sorgentone in a common Association to make taking vehicles; duration of criminal activity; an agreement and a willingness to commit crimes of each participant of the organized group and receiving material benefits from such activities; the members of an organized group) are important types of inspections: the inspection of the scene, where illegally seized the vehicle; inspect vehicles detected during the investigation or investigation; close inspection of the object, which illegally took control identified during the pre-trial investigation; close inspection of component parts and mechanisms, which illegally seized; inspection of storage areas («sludge», parking (garage or garage cooperatives, casting warehouses, sheds, private farms and other property, and the like) criminals of the vehicle, which illegally seized; inspection of cargo (goods, belongings, valuables, documents), which became the direct subject of abuse of perpetrators; the examination of the place of sale of the vehicle, which is illegally seized, or parts of it (market, forest, offices, workshop; inspection of computer hardware (with which access to the Internet, with the purpose of selling motor vehicles or their parts and aggregates or used during the preparation or Commission of crime); inspection of the technical means by which it has been penetration into the vehicle; inspection of documents used by criminals for the purpose of preparation, commit and conceal crimes, as well as the realization (sale) of the vehicle (registration certificate, power of attorney, bill of sale) and so on.

Keywords: *pre-trial investigation, illegal possession of a vehicle, inspection, organized group, investigator, tactics.*

Надійшла до редакції 24.03.2016

Нагорнюк-Данилюк О.О.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.139 (477)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Досліджено законодавчі засади надання слідчим суддею дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному процесі України та проблеми їх практичного застосування. Висловлено пропозиції щодо необхідності уточнення окремих законодавчих положень.

Ключові слова: *спеціальне досудове розслідування, захисник, повідомлення про підозру, обґрунтована підозра, слідчий суддя, тимчасово окупована територія, район проведення антитерористичної операції, право на апеляційне оскарження.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування кримінального процесу та вдосконалення кримінального процесуального законодавства України відбувається в умовах необхідності приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів і норм європейської практики з метою гуманізації кримінального процесу, підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень в умовах постійного збільшення рівня злочинності та усунення колізій і прогалин, що містяться у кримінальному процесуальному законі.

Зауважимо, що сучасний кримінальний процес характеризується посиленням значення забезпечення гарантій прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні. У свою чергу, нещодавно запроваджений інститут спеціального досудового розслідування неминує веде до деяких відступів від загальних правил кримінального процесу, що в цілому відповідає стандартам здійснення кримінального судочинства, визначених у міжнародних правових документах. Так, у статті 18 (1) Римського статуту Міжнародного кримінального суду закріплено, що розслідування можуть проводитися з деяким ступенем конфіденційності. Такі розслідування дозволяють унеможливити знищення окремих доказів винуватою особою з метою уникнення правосуддя [1]. Відсутність підозрюваного на стадії досудового розслідування є терпимою, оскільки на цій стадії оцінюються події та перевіряються доводи потерпілого, відсутність підозрюваного дозволяє прискорити окремі процедури [2].

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження спрямоване на вивчення законодавчих засад надання слідчим суддею дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному процесі України та встановлення проблем застосування положень КПК України щодо надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування.

В Україні є певний історичний досвід запровадження інституту заочного кримінального провадження у вітчизняний кримінальний процес. Так, 16 січня 2014 року Верховною Радою України було прийнято ЗУ № 725-VII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження», який передбачав можливість здійснення заочного кримінального провадження у разі, якщо підозрюваний, обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, ухиляється від прибуття на виклик до органу досудового розслідування або суду, при цьому здійснення кримінального провадження визнано можливим за його відсутності. Кримінальне провадження могло здійснюватися у формі заочного кримінального провадження лише за умови належного підтвердження отримання підозрюваним чи обвинуваченим рішення про здійснення заочного кримінального провадження та обов'язкової участі захисника у ньому [3]. Зі змісту цього нормативно-правового акта багато аспектів порядку здійснення заочного кримінального провадження залишилися незрозумілими та потребували уточнення, проте ці питання не знайшли свого подальшого законодавчого відображення в рамках цієї правової конструкції у зв'язку з втратою чинності

28 січня 2014 року Законом України № 725-VII від 16 січня 2014 року.

7 жовтня 2014 року Верховною Радою України прийнято ЗУ № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», який на законодавчому рівні закріпив інститут спеціального кримінального провадження, а саме – здійснення спеціального досудового розслідування та/або спеціального судового провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого відповідно.

Так, відповідно до положень чинного КПК України, в загальному порядку спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, визначених у статті 297-1 КПК України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук [4].

Прийняття Верховною Радою України 15 січня 2015 року ЗУ № 119-VIII дозволило вирішити питання про здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які переховуються від кримінальної відповідальності та покарання на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції.

Одночасно з вирішенням окремих проблем здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного, прийняття вищезазначених нормативно-правових актів зумовило й виникнення нових. Пропонуємо розглянути проблемні аспекти прийняття рішення про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному процесі України детальніше.

Перш за все треба зазначити, що під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [4].

У статті 94 КПК України зазначено, що слідчий суддя, керуючись законом, повинен оцінювати кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні усіх обставин кримінального провадження [4].

Оцінка доказів являє собою розумову діяльність, що здійснюється впродовж усього процесу доказування, пронизує його; як правило, на якомусь завершальному етапі оцінка виступає у своєму «чистому вигляді», коли суб'єкт займається виключно осмисленням, аналізом доказів [5, с. 114–115]. Оцінка доказів, що передують прийняттю процесуального рішення, включає також висновки про достатність сукупності доказів для прийняття такого рішення.

Відповідно до Рішення Європейського суду з прав людини у справі

«Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства», наявність обґрунтованої підозри передбачає наявність фактів і відомостей, на підставі яких об'єктивний спостерігач зробив би висновок про те, що дана особа могла вчинити злочин [6]. Аналогічна позиція висловлена Європейським судом в рішенні по справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» [7].

Таким чином, під час вирішення питання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя на підставі розумної оцінки сукупності отриманих доказів з точки зору їх достатності і допустимості повинен визначити чи є причетність особи до вчинення злочину вірогідною та достатньою для здійснення стосовно особи спеціального досудового розслідування.

Крім того, слідчий суддя зобов'язаний не лише констатувати факт наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, а викласти обставини і посилення на докази, які обґрунтовують, чому вони привели суддю до таких висновків. Зауважимо, що в окремих ухвалах про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування слідчі судді не наводять такого обґрунтування та лише зазначають про факт наявності підозри у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення [8]. В таких випадках постановлення ухвали про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування може призвести до порушення прав підозрюваного.

Зазначимо, що відповідно до положень статті 297-3 КПК України, розгляд клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі захисника. Захисник залучається безпосередньо підозрюваним, або якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для його залучення [4].

Слід звернути увагу на те, що у разі здійснення захисту прав та інтересів підозрюваного під час розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування захисниками, які залучені безпосередньо підозрюваним шляхом подання відповідного письмового клопотання, слідчі судді вважають, що цього факту самого по собі достатньо, щоб дійти висновку про те, що підозрюваному достовірно відомо про наявність повідомлення про підозру, підписаного стосовно нього. За такої ситуації можливе порушення права особи на захист, передбачене статтею 59 Конституції України.

Оперуючи власним досвідом роботи в суді можна констатувати, що при прийнятті рішення про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування факт залучення захисників підозрюваним та наявність у матеріалах кримінального провадження клопотань самостійно залучених підозрюваним захисників, за умови неявки підозрюваного на виклики органів слідства та суду, трактується слідчими суддями як один із доказів переховування підозрюваного від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності [9; 10]. Дана обставина може призвести до скорочення випадків самостійного залучення підозрюваними обраних ними захисників та до збільшення кількості випадків, коли функція захисту під час вирішення

питання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування буде покладатися на призначеного в порядку, визначеному статтею 49 КПК України, захисника.

Зауважимо, що наразі здійснення захисту захисником за призначенням у більшості випадків є надзвичайно формальним. Це підтверджується змістом ухвал, постановлених слідчими суддями за результатами розгляду клопотань про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування, зокрема, здебільшого в них зазначається: «захисник не заперечував проти здійснення спеціального досудового розслідування з метою повноти слідства та встановлення істини по справі» [11]. В інших ухвалях слідчі судді вказують, що «захисники не заперечували проти задоволення клопотання та здійснення спеціального досудового розслідування» [12], «захисник не заперечував проти клопотання та просив прийняти рішення на розсуд суду» [13].

Отже, посилення слідчих суддів на факт самотійного залучення захисників підозрюваним як на доказ його обізнаності щодо існування підозри стосовно нього, за відсутності інших обставин, може зумовити порушення права підозрюваного на захист.

З огляду на вищезазначене, вбачається за необхідне проведення активної роз'яснювальної роботи серед слідчих суддів шляхом проведення семінарів, конференцій, видання роз'яснювальних листів Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ тощо.

Проблемним є також питання встановлення слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування факту перебування підозрюваного на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції.

Нагадаємо, що з прийняттям Закону України від 15 січня 2015 року № 119-VIII вимога про необхідність оголошення осіб у міждержавний та/або міжнародний розшук не поширюється на випадки, коли вирішується питання про здійснення спеціального досудового розслідування стосовно осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції та оголошені у розшук [14].

Межі тимчасово окупованої території України визначені в статті 3 Закону України від 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Для цілей цього Закону тимчасово окупованою територією визначається сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України, та повітряний простір над зазначеними вище територіями [15].

Перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерори-

стична операція, був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1053 від 30 жовтня 2014 року. Даний перелік містив назви населених пунктів, які знаходяться в окремих районах Донецької та Луганської областей. Проте дія цього розпорядження зупинена на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України № 1079-р від 05 листопада 2014 року. Таким чином, на сьогоднішній день відсутній нормативно-правовий акт, який би визначав перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція.

Проте, на сьогоднішній день слідчі судді не тільки продовжують постановляти ухвали про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які ймовірно перебувають на території Донецької та Луганської областей, але й ототожнюють поняття «тимчасово окупована територія України», «район проведення антитерористичної операції» та «територія, де органи державної влади не повністю здійснюють свої повноваження».

Наприклад, у мотивувальній частині ухвали від 12 жовтня 2015 року по справі № 263/12028/15 слідчий суддя Жовтневого районного суду міста Маріуполя зазначив: «Дослідивши надані до клопотання матеріали, суддя враховує, що орган досудового розслідування має достовірну інформацію про те, що ... дійсно переховується на тимчасово окупованій території, території проведення антитерористичної операції ... тобто, притягнути останнього до кримінальної відповідальності у загальному порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством, не видається можливим» [16].

У мотивувальній частині ухвали від 25 вересня 2015 року по справі № 646/7508/15-к слідчий суддя Червонозаводського районного суду Харківської області вказує: «...УСБУ в Харківській області повідомлено про встановлення місця перебування ... за адресою реєстрації в районі проведення АТО (м. Луганськ) ... вважає, що орган досудового розслідування має достовірну інформацію про те, що підозрюваний ... дійсно переховується від слідства на території, яка тимчасово окупована представниками терористичної організації «Луганська народна республіка» [17].

Слідчий суддя Краматорського міського суду Донецької області при постановленні ухвали від 05 жовтня 2015 року по справі № 234/16107/15-к та визначенні місцезнаходження підозрюваного керувався розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1085-р від 07 листопада 2014 року [18]. Зазначимо, що в даному розпорядженні визначено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та перелік населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, а не перелік населених пунктів, які знаходяться в районі проведення антитерористичної операції.

Аналогічні за змістом позиції слідчих суддів у питанні встановлення фактичного місцезнаходження підозрюваного містяться й в інших ухвалях про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування [19; 20].

Окремої уваги заслуговує проблема встановлення слідчим суддею при розгляді клопотання про надання дозволу на здійснення спеціального досу-

дового розслідування належного підтвердження органами слідства факту перебування підозрюваного на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції.

Із досвіду роботи в суді можна констатувати, що на практиці виникають і будуть виникати в майбутньому ситуації, коли слідчий суддя повертає клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, посилаючись на те, що слідчий чи прокурор не надав належних доказів перебування підозрюваного на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції. Так, з огляду на вищезазначену підставу слідчий суддя Жовтневого районного суду міста Маріуполя повернув клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування по справі № 263/11936/15-к [21]. Можливість виникнення таких ситуацій пов'язана з відсутністю законодавчого чи навіть відомчого регулювання цього питання та в окремих випадках залишає місце для маневру судді у разі його особистої зацікавленості у не наданні дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування.

На переконання деяких суддів, факт перебування підозрюваного на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції повинен бути підтверджений саме на час розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Наприклад, про це зазначає слідчий суддя Червонозаводського районного суду міста Харкова при постановленні ухвали від 25 вересня 2015 року по справі № 646/7508/15-к [17].

Отже, наразі існує нагальна потреба в окресленні переліку обставин та документів, вимог до їх складання, які можуть засвідчувати факт того, що підозрюваний знаходиться на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції.

Ще один проблемний аспект пов'язаний з неможливістю апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування відповідно до положень чинного КПК України.

Згідно з положеннями статті 309 КПК України, під час досудового розслідування в апеляційному порядку може бути оскаржена лише ухвала слідчого судді про відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування. Виходячи зі змісту зазначеного вище положення КПК України, можна зробити висновок, що ухвала слідчого судді про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні апеляційному оскарженню не підлягає.

З урахуванням вищевикладеного, на сьогоднішній день сформувалася практика прийняття судами апеляційної інстанції ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження за результатами перевірки апеляційної скарги щодо оскарження ухвали слідчого судді про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування на підставі ч. 4 статті 399 КПК України, відповідно до положень якої суддя-доповідач відмовляє у відкритті провадження, якщо апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку.

Більше того, відсутність в Україні механізму апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування зумовлює звернення підозрюваними (їх захисниками) до Європейського суду з прав людини з приводу порушення права на справедливий суд, що закріплене в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

З метою забезпечення права підозрюваного на оскарження процесуальних рішень вбачається за необхідне внести зміни до КПК України та закріпити можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування. Пропонуємо доповнити частину першу статті 309 КПК України пунктом 13 такого змісту: «надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування».

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що у кримінальному процесуальному законодавстві окремих держав-членів Ради Європи передбачено можливість здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, але лише за умови реального забезпечення процесуальних гарантій щодо захисту та оскарження процесуальних рішень відповідних органів. На сьогоднішній день, враховуючи нещодавнє запровадження в Україні можливості здійснення спеціального досудового розслідування, беручи до уваги виявлені нами проблемні аспекти здійснення такого досудового розслідування, не можна говорити про його завершеність та досконалість його функціонування, а потрібно констатувати необхідність подальшого вдосконалення цього інституту.

Бібліографічні посилання

1. Carsten Stahn, Goran Sluiter, Reviewed by Ousman Njikam 'Publication Review The Emerging Practice of the International Criminal Court' (2010) Criminal Law Forum 21(3), 527.
2. Article 18 (1) the Rome Statute of the International Criminal Court (adopted 17 July 1998, entered into force 1 July 2002) 2187 UNTS 90.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо заочного кримінального провадження: Закон України № 725 від 16.01.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/725-18>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 в редакції від 06.06.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М., 2009.
6. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Фокс, Кэмпбэлл и Хартли против Соединенного королевства» от 30.08.1990 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57721>
7. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Мюррей против Соединенного королевства» от 28.10.1994 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57895>
8. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя по справі № 263/11862/15-к від 02 жовтня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/51946756>

9. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва по справі № 757/25970/15-к від 03 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48107586>

10. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва по справі № 757/21406/15-к від 27 липня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47757538>

11. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя по справі № 263/9531/15-к від 21 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48971279>

12. Ухвала слідчого судді Краматорського міського суду Донецької області по справі № 234/13044/15-к від 20 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49071717>

13. Ухвала слідчого судді Михайлівського районного суду Запорізької області по справі № 321/1062/15-к від 20 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48793404>

14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України № 119-VIII від 15.01.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/119-19/paran7#n7>

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України № 1207-VII від 15.04.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

16. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області по справі № 263/12028/15-к від 12 жовтня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52160637>

17. Ухвала слідчого судді Червонозаводського районного суду міста Харкова по справі № 646/7508/15-к від 25 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51589939>

18. Ухвала слідчого судді Краматорського міського суду Донецької області по справі № 234/16107/15-к від 05 жовтня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52000098>

19. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області по справі № 263/11259/15-к від 22 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50839618>

20. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя по справі № 263/9511/15-к від 13 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48374370>

21. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя по справі № 263/11936/15-к від 02 жовтня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51812138>

Нагорнюк-Данилюк А.А. Проблемные аспекты принятия решения о дачи разрешения на осуществление специального досудебного расследования в уголовном процессе Украины. Исследованы законодательные основы дачи следственным судьей разрешения на осуществление специального досудебного расследования в уголовном процессе Украины и проблемы их практического применения. Даны предложения по необходимости уточнения отдельных законодательных положений.

Ключевые слова: специальное досудебное расследование, защитник, сообщение о подозрении, обоснованное подозрение, следственный судья, временно окупированная тер-

ритория, район проведения антитеррористической операции, право на апелляционное обжалование.

Nagornyuk-Danylyuk O. O. Challenges of decision making concerning the granting of permission on the conduct of special pre-trial investigation in criminal process of Ukraine. This article considers the legal principles for providing investigating judge authorization of special pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine.

The main challenges of decision making concerning the granting of permission on the conduct of special pre-trial investigation in criminal process of Ukraine were particularly examined by author. The need for defining the list of circumstances and documents and the requirements for settling of documents that may certify the fact that the suspect stays on the temporarily occupied territory or in the area of antiterrorist operation was specified.

Basing on this research author concluded that recently brought in institute of special pre-trial investigation inevitably leads to some derogations from general rules of criminal procedure that in general corresponds to criminal justice standards defined in international legal documents.

Author proposed to amend Criminal Procedure Code of Ukraine and to codify the alternative of appeal of a ruling of investigating judge concerning granting permission for carrying out special pre-trial investigation.

Keyword: *special pre-trial investigation, defender, notification of suspicion, reasonable suspicion, the investigating judge, temporarily occupied territory, the area of the antiterrorist operation, the right to appeal.*

Надійшла до редакції 15.02.2016

Очеретяний М.А.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ГРУПОЮ ОСІБ

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб. Розглянуто типові слідчі ситуації, а також діяльність слідчого під час проведення першочергових та наступних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *хуліганство, типові слідчі ситуації, тактичні операції, слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. Одним із важливих елементів розслідування будь-якого кримінального правопорушення є типові слідчі ситуації, тому їх дослідженню завжди приділяється пильна увага – як при дослідженні загальнотеоретичних питань криміналістики, так і при формуванні окремих методик розслідування. Адже це складна система взаємозв'язків, яка утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у кримінальному провадженні. Хуліганство, вчинене групою осіб, як і інші злочини, розслідується в конкретних умовах часу, місця, оточуючого

середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінням осіб, що опинилися втягнутими у сферу кримінального судочинства, та під впливом інших чинників, що залишаються невідомими для слідчого. Тому визначення типових слідчих ситуацій та відповідного їм напрямку дій слідчого забезпечить ефективність розслідування вказаних суспільно небезпечних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням слідчих ситуацій як криміналістичної категорії займалися такі вчені: Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський та ін. Типові слідчі ситуації під час розслідування хуліганства розглядали у своїх роботах М.С. Бушкевич, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, М.І. Порубов, Є.І. Овчаренко. Та в їх роботах не було приділено достатньої уваги типовим слідчим ситуаціям під час розслідування хуліганства, що вчинене групою осіб. Доречно також зазначити, що наше дослідження показало відмінність динаміки виникнення різних слідчих ситуацій від тих, що були вказані в дослідженнях зазначених авторів.

Метою даної статті є виділення типових слідчих ситуацій, що складаються при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб, та визначення відповідного їм алгоритму дій слідчого.

Виклад основного матеріалу. Досліджувана категорія у криміналістиці вивчається досить давно. Але до сьогодні відсутня єдина точка зору щодо визначення її поняття та сутності. Наприклад, В.П. Бахін визначає її як об'єктивну реальність, фактичну обстановку та результат її пізнання, а дані про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину [11, с. 452]. І.Ф. Герасимов визначає слідчу ситуацію як сукупність доказової, тактичної, методичної, організаційної інформації, включаючи окремі елементи обстановки, у якій здійснюється розслідування [3, с. 17]. А вже А.М. Васильєв розглядає її як «...вихідні дані, які є в наявності на початковому етапі розслідування, тобто в той період коли ще не відомо, який саме злочин вчинено, а діяти необхідно оперативно, «по гарячих слідах» [1, с. 33].

На наш погляд, найбільш точно дане поняття визначив В.Г. Колмацький, який зазначив, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [8, с. 337–346]. Отже, слідча ситуація в широкому розумінні – це сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його властивості. Слідча ситуація у вузькому значенні – це сукупність інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування злочину.

Аналіз слідчої ситуації має бути всебічним, глибоким й логічно бездоганним. Встановлення особливостей ситуації базується на особистому досвіді слідчого в розслідуванні аналогічних злочинів. Вибір найбільш ефективної системи прийомів розкриття конкретного злочину визначається не лише глибиною аналізу й правильністю оцінки ситуації, але й творчим підходом до вирішення завдань, що виникають.

Формування слідчих ситуацій, на думку Р.С. Белкіна, залежить від таких компонентів:

- компоненти психологічного характеру: стан слідчого, результат конфлікту між слідчим і особами, що протистоять йому; безконфліктний хід розслідування й ін.

- компоненти інформаційного характеру: поінформованість слідчого (про обставини злочину, можливі докази, можливості їх виявлення і експертного дослідження, місця приховування шуканого, наміри осіб, що заважають слідству, і ін.), поінформованість осіб, що заважають слідчому, й інших фігурантів справи (про ступінь інформованості слідчого і свідків, про виявлені і невиявлені докази, про наміри слідчого й ін.); наслідки розголошення слідчої таємниці та ін.

- компоненти процесуального і тактичного характеру: стан провадження у справі, докази і їхні джерела; наявність надійних і ще не використаних джерел орієнтуючої інформації; можливість обрати потрібний запобіжний захід, ізолювати один від одного осіб, що проходять по справі; провести конкретну слідчу дію; наявність тактичного ризику і можливості його мінімізації; протидія встановленню істини з боку злочинця і його зв'язків, а іноді й потерпілого, і свідків, наслідки помилкових дій слідчого, понятих, спеціалістів і експертів; непередбачені дії потерпілого або непричетних до розслідуваної події осіб і т. ін.

- компоненти матеріального й організаційно-технічного характеру: наявність комунікації між черговою частиною і слідчо-оперативною групою; наявність засобів передачі і прийому необхідної інформації з облікових апаратів органів внутрішніх справ, мобільність її пошуку по запитах; можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами тощо [9, с. 495].

Мета типізації слідчих ситуацій при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб – використання їхньої класифікації для створення, побудови й застосування типових комплексів моделей слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів і тактичних операцій при розслідуванні зазначеного кримінального правопорушення. Адже типові слідчі ситуації є структурною частиною методики розслідування окремого виду злочинів. Для планування розслідування найбільш доцільно розглядати слідчі ситуації відповідно до етапу його проведення. Спробуємо їх визначити при розслідуванні хуліганства, що вчинене групою осіб шляхом аналізу праць науковців та дослідження матеріалів кримінальних проваджень.

Серед типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування хуліганства М.М. Єфімов сформулював такі:

- особа, що вчинила хуліганські дії, затримана на місці події; відомий потерпілий, є свідки, очевидці та наявні матеріальні сліди кримінально караного діяння (38 %);

- особа, що вчинила хуліганські дії, зникла з місця події і відома лише за ознаками зовнішності (37 %);

- знайдено сліди хуліганських дій, злочинець невідомий, свідків немає (9 %);

- хуліганські дії були вчинені в минулому, відомі потерпілий та підозрюваний (16 %) [5, с. 90–91].

М.І. Порубова виділяє такі типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування:

- особа, що вчинила хуліганські дії, затримана на місці події; відомий потерпілий, є свідки, очевидці та наявні матеріальні сліди кримінально караного діяння;

- особа, що вчинила хуліганські дії, зникла з місця події і відома лише по ознакам зовнішності;

- знайдено сліди хуліганських дій, злочинець невідомий, свідків не має;

- хуліганські дії були вчинені в минулому: відомі потерпілий та підозрюваний [10, с. 176].

У свою чергу, Л.Д. Гаухман визначає таку типову слідчу ситуацію, коли особа, яка вчинила хуліганські дії, знаходиться на місці події і продовжує їх скоювати. Застосовуються такі тактичні операції для:

- припинення хуліганських дій;

- затримання під час вчинення злочину [2, с. 29].

А вже М.В. Салтевський розглядає такі ситуації початкового етапу розслідування хуліганства:

- особа затримана на місці події, наявні свідки, потерпілий та матеріальні сліди;

- особа, що вчинила хуліганські дії, знаходиться на місці події і продовжує їх вчинювати;

- хуліганські дії вчинені в минулому, відома особа хулігана;

- особа, що вчинила хуліганські дії, зникла з місця події, відомі лише ознаки її зовнішності в пам'яті потерпілого та очевидців події;

- виявлені сліди хуліганських дій, злочинець невідомий, свідків немає [13, с. 18–19].

М.І. Ніколайчик визначає такі ситуації початкового етапу розслідування хуліганства:

- особа чи особи, які вчинили хуліганські дії, виявлені на місці злочину, відомий потерпілий, наявні свідки-очевидці, встановлені інші докази злочину;

- особа чи особи, які вчинили вказані дії, зникли з місця події, відомі лише ознаки їх зовнішності;

- визначені особи зникли з місця події, відомості про них відсутні;

- хуліганські дії вчинені в минулому, особи, що їх вчинили, та потерпілі відомі [12, с. 5].

На наш погляд, при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб,

типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування будуть такі:

- особу затримано на місці події, є свідки, потерпілий і матеріальні сліди;
- особа, яка вчинила хуліганські дії, зникла, вона відома лише за ознаками зовнішності, які встигли запам'ятати потерпілий та свідки;
- виявлені сліди хуліганських дій, злочинець невідомий, свідків немає.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дав змогу зробити висновок, що перша слідча ситуація є характерною в 32 % випадків, друга – 57 %, третя – 11 %. Але основним для розслідування є не саме визначення типових слідчих ситуацій, а створення певної програми слідчих (розшукових) дій та інших заходів, характерної для кожної з них. Адже найвірніше визначення співвідношення загальних вимог закону та особливостей провадження справ про хуліганство викликає суперечності на практиці. Особливо це стосується вибору комплексу організаційних, оперативних-розшукових та слідчих (розшукових) дій (тобто тактичних операцій) при вирішенні певних слідчих ситуацій [7, с. 4].

Питання типових слідчих ситуацій на подальшому етапі розслідування хуліганства науковці мало приділяли увагу. Так, В.І. Захаревський розглядає такі типові слідчі ситуації:

- ситуації, для яких характерна наявність повних даних про злочинне діяння, виявлена конкретна особа чи група осіб, які вчинили хуліганство.
- ситуація, коли виявлений підозрюваний, а при груповому хуліганстві декілька підозрюваних, але наявних даних недостатньо для доведення їх причетності до хуліганства.
- ситуація, що характеризується наявністю неповних даних про подію злочину, відсутністю відомостей про особу чи групу осіб, що вчинили дане діяння [4, с. 21].

А вже М.М. Єфімов на подальшому етапі розслідування хуліганства виділив такі слідчі ситуації:

- ситуації, для яких характерна наявність повних даних про злочинне діяння, виявлено конкретну особу (осіб), що вчинила хуліганство і вона визнає свою вину;
- ситуації, для яких характерна наявність повних даних про злочинне діяння, виявлено конкретну особу (осіб), що вчинили хуліганство, але вона відмовляється від учиненого діяння;
- ситуація, коли одна особа визнає вину, а інші відмовляються у вчиненні цього діяння за наявності повних даних про нього;
- ситуація, коли особа зізналася у вчиненні даного діяння, але наявних даних недостатньо для доведення її причетності до вчинення хуліганства» [6, с. 76].

Погоджуючись з можливістю виникнення таких слідчих ситуацій, ми, з огляду на особливість умов вчинення хуліганства в нашому дослідженні, зміни в КПК України та проведене вивчення кримінальних проваджень, виділили дещо інші слідчі ситуації. Так, під час вчинення хуліганських дій групою осіб на подальшому етапі розслідування можуть виникати такі слідчі си-

туації:

- пред'явлено підозру, достатньо доказів для доведення її причетності до вчинення кримінального правопорушення (41 %);

- пред'явлено підозру, зібрано докази, але їх недостатньо для встановлення вини підозрюваного (32 %);

- зібрано недостатню кількість доказів та не встановлено особу правопорушника (27 %).

Наведені типові слідчі ситуації дозволять визначити головні напрями розслідування на початковому та подальшому його етапах, висунути версії, скласти план та організувати розкриття хуліганства, вчиненого групою осіб, по «гарячих слідах».

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування дають змогу його ефективно спланувати, проводити відповідні слідчі (розшукові) дії та інші заходи. При розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб, типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування будуть такі: особу затримано на місці події, є свідки, потерпілий і матеріальні сліди; особа, яка вчинила хуліганські дії, зникла, вона відома лише за ознаками зовнішності, які встигли запам'ятати потерпілий та свідки; виявлено сліди хуліганських дій, злочинець невідомий, свідків немає. На подальшому етапі розслідування можуть виникати такі слідчі ситуації: пред'явлено підозру, достатньо доказів для доведення її причетності до вчинення кримінального правопорушення; пред'явлено підозру, зібрано докази, але їх недостатньо для встановлення вини підозрюваного; зібрано недостатню кількість доказів та не встановлено особу правопорушника.

Бібліографічні посилання

1. *Васильев А. Н.* Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Перепеч. с изд. 1978 г. / А. Н. Васильев. – М., 2002.
2. *Гаухман Л.Д.* Расследование по делам о телесных повреждениях и хулиганстве / Л.Д. Гаухман. – М., 1975. – С. 89.
3. *Герасимов И.Ф.* Криминалистическая тактика и следственная ситуация / И.Ф. Герасимов // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 15–21.
4. *Захаревский В.И.* Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. / В.И. Захаревский. – М., 1990.
5. *Єфімов М.М.* Методика розслідування хуліганства : монографія / М. М. Єфімов. – Дніпропетровськ, 2015.
6. *Єфімов М.М.* Організація і тактика розслідування хуліганства : навчально-практ. посібник / М.М. Єфімов. – Дніпропетровськ, 2013.
7. *Корнуков В.М.* Производство по делам о хулиганстве : метод. пособие. / Корнуков В.М., Михайленко А.Р., Чичко В.Н. – Саратов, 1977.
8. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. – М., 1984.
9. Криминалистика : учебник / под ред. Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. – М., 1968.
10. Криминалистика : учебное пособие / под ред. Н.И. Порубова. – Мн., 1997.

11. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 1995.
12. *Николайчик Н. И.* Методика расследования хулиганства : лекция / Н. И. Николайчик. – Мн., 1985.
13. *Салтевский М. В.* О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / М. В. Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1982. – Вып. 25. – С. 13–21.

Очеретяный М.А. Типичные следственные ситуации при расследовании хулиганства, совершенного группой лиц. Освещены некоторые аспекты расследования хулиганства, совершенного группой лиц. Рассмотрены типичные следственные ситуации, а также деятельность следователя во время проведения первоначальных и последующих следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: хулиганство, типичные следственные ситуации, тактические операции, следственные (розыскные) действия.

Ocheretyanyu M.A. Typical investigational situations during investigation of hooliganism committed by group of persons. The scientific article deals with survey of some aspects of the investigation of the hooliganism. Typical situations of the investigation are examined, and the activity of the investigator by carry out urgent and next investigating acts is examined too.

One important element of the investigation of any criminal offense is typical investigative situations. Therefore, their research has always paid close attention – as the study of general issues of criminology and in the formation of certain methods of investigation. It is a complex system of relationships that forms that particular environment in which investigator works and other entities involved in criminal proceedings.

Hooliganism committed by a group of people, like other crimes investigated in the specific circumstances of time, place, environment, relationships with other processes of objective reality, the behavior of individuals who were involved in criminal proceedings, and under the influence of other factors, which remain unknown to the investigator. Therefore, the definition of typical investigative situations and corresponding course of action will ensure the effectiveness of investigations investigating these socially dangerous acts.

The study in criminology category studied for a long time. But until now, no single point of view on the definition of the concept and essence. Investigative situation – a set of conditions in which the investigation and determined his condition at the moment. It is a tactical means of the organization of the investigator in the investigation of crime and focuses on the research questions of analysis (the study of the factors causing its contents in order to take tactical decisions and choosing option investigation techniques, providing rapid and complete investigation of the crime) investigation of the situation and evaluation

Keywords: hooliganism, typical situations of the investigation, tactical operations, investigating acts.

Надійшла до редакції 16.02.2016

Сомарчук М.В.

ад'юнкт

*(Львівський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.17

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВБИВСТВО, ПОЄДНАНЕ З ІНШИМИ ЗЛОЧИНАМИ

Розглянуто питання диференціації кримінальної відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність підвищення нижньої межі санкції за вчинення вбивства, яке аналізується. Внесено пропозицію про закріплення на законодавчому рівні неприпустимості застосування ст.ст. 69 та 81 КК України до осіб, винних у вчиненні особливо тяжких злочинів, у тому числі і вбивства, поєданого з іншими злочинами.

***Ключові слова:** диференціація кримінальної відповідальності, вбивство, межі покарання, призначення покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.*

Постановка проблеми. Питання диференціації відповідальності, що мають теоретичне походження, знаходять своє відображення в офіційній позиції законодавця, а в подальшому мають істотний вплив на практику призначення покарання за певний вид суспільно небезпечного посягання. Обґрунтованість прийнятих на законодавчому рівні рішень не тільки забезпечує стабільність правозастосовної діяльності, а й в цілому сприяє дотриманню основоположних принципів кримінального права, таких як законність і справедливість.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що склади злочинів з обтяжуючими обставинами відображають типові зміни в суспільній небезпеці діяння, передбаченого основним складом. Призначення кваліфікуючих ознак, таким чином, зводиться переважно до диференціації відповідальності, причому диференціації, яка здійснюється на законодавчому рівні, має загальнообов'язковий і максимально формалізований характер. У цьому відношенні не є винятком і склад вбивства з обтяжуючими обставинами, де ознака пов'язаності виступає в ролі головного чинника, що впливає на зміну меж відповідальності по відношенню до основного складу.

У той же час, як показує аналіз санкцій чч. 1 і 2 ст. 115 КК України, межі покарання за простий і кваліфіковані види вбивств відрізняються незначно. Відповідно до ч. 1 цієї статті, суд може призначити винному покарання у вигляді позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років. При цьому мінімальною межею покарання за ч. 2 зазначеної статті є десять років позбавлення волі, максимальним – п'ятнадцять років позбавлення волі. Таким чином, розрив між мінімальними межами покарання за просте вбивство і кваліфікованого виду становить усього три роки. Взагалі відсутній «розкид» у термінах позбавлення волі під час аналізу максимальних меж покарання. В

інших же випадках покарання у вигляді позбавлення волі (терміном від семи до п'ятнадцяти років) при кваліфікації дій винного за ознаками вбивства, поєднаного з іншими злочинами, знаходиться в рамках санкції, передбаченої за простий склад вбивства.

Отже, правозастосовні органи здатні реагувати на більш високі показники суспільної небезпечності посягання, призначаючи покарання лише в межах від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі. В усіх інших випадках про формалізовані критерії диференціації відповідальності, згідно з якими в особи, яка призначає покарання, не було б настільки широких рамок розсуду, вести мову не можна. Вибір, наявний у суду, свідчить про слабку позицію законодавця з цього питання і необхідність зміни в цілому підходу до правової регламентації критеріїв поділу відповідальності у випадках поєднання вбивства з іншими злочинами.

Як показує вивчення розмірів покарань за вбивство, на законодавчому рівні саме розділення відповідальності, коли відсутня можливість її зрівняння у простому і кваліфікованому видах посягання, практично не існує.

Аналізуючи правила, які стосуються змісту кваліфікуючих ознак, Козлов А.П. вказує на безумовність або обов'язковість «перепаду в рівні суспільної небезпеки діяння у випадках, коли його супроводжує відповідна обставина, яка претендує на роль кваліфікуючої ознаки. Наявність такого перепаду зумовлює необхідність застосування інших меж призначення покарання, нової санкції» [1, с. 56].

Солідарність висловлює і Бажанов М.І.: «...зміна рамок санкції кваліфікуючими ознаками відображає зміну рівня суспільної небезпеки скоєного...» [2, с. 31], що, у свою чергу, має знаходити підтвердження в конкретних видах і розмірах покарань. Автором, на нашу думку, абсолютно справедливо звернуто увагу на необхідність законодавчого конструювання санкцій кваліфікованих складів з «перекриттям» мінімальної межі виду та розміру покарання, передбаченого санкцією основного складу. Наприклад, при встановленні покарання у виді позбавлення волі за просте вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) терміном від семи до п'ятнадцяти років санкція кваліфікованого складу повинна визначати рамки цього виду покарання строком від чотирнадцяти до двадцяти років. Як бачимо, відповідальність особи, що скоїла вбивство, поєднане з іншими злочинами, повинна обмежуватися значно жорсткішими межами, ніж це позначено в чинній редакції ч. 2 ст. 115 КК України.

Таким чином, склалася ситуація, яка полягає в тому, що законодавець вказує правозастосовним органам лише приблизні орієнтири щодо розміру покарання, яке призначається, у вигляді позбавлення волі за будь-який з видів кваліфікованого вбивства. Тим часом поєднаність декількох злочинів, а тим паче якщо мова йде про поєднаність вбивства з іншими посяганнями, обумовлює підвищення ступеня суспільної небезпеки як самого діяння, так і особи, яка його вчинила. На наш погляд, можливість зрівнювання відповідальності за даний вид злочину і просте вбивство є неприпустимим. Відбувається нівелювання ідеї поділу відповідальності на основі вказівки у законі

обставин, які спеціально спрямовані на посилення заходів кримінальної репресії до особи, яка вчинила злочин, за наявності хоча б однієї з них. Вказівка в тексті кримінального закону ознаки поєднаності починає втрачати свій сенс, не виправдовуючи, насамперед, свого функціонального призначення – саме диференціації відповідальності. Існування будь-якої кваліфікуючої ознаки зумовлено необхідністю посилення, підвищення заходів відповідальності стосовно винного. Важливим є не сам факт іншої кваліфікації скоєного, а підсумковий результат, що виражається в подальшому збільшенні обсягу карального впливу на винного.

Такий погляд є далеко не безперечним, що знаходить своє відображення в сучасній юридичній літературі [3, с. 2]. Водночас слід визнати, що, незважаючи на безумовно різний характер засобів і способів реалізації зазначених процесів, їх існування все ж пов'язане з необхідністю досягнення єдиної мети – визначенням підсумкового покарання. Різниця полягає лише в одному: збільшення відповідальності на основі обставин, що містяться в Загальній частині КК України, здійснюється на розсуд судді на підставі та в межах санкції статті Особливої частини КК України. Отже, збільшення меж відповідальності в рамках санкції ч. 2 ст. 115 КК України є типовим, що виступає законодавчим відображенням ступеня суспільної небезпеки злочину. Законодавча конкретизація, насамперед, сприяє підвищенню ролі права у забезпеченні справедливості призначуваного судом покарання за допомогою використання авторитету і сили самого закону.

Як показав попередній аналіз санкцій чч. 1, 2 ст. 115 КК України, типова зміна меж відповідальності практично ніяк не позначається на зміні меж розсуду суду в його діяльності призначення покарання за аналізовані види вбивств. Процеси диференціації відповідальності й індивідуалізації кримінального покарання за існуючих санкцій практично зрівнюються між собою. Сформована ситуація веде до того, що надмірна довіра законодавця до правозастосовних органів у частині призначення покарання за вбивства неминуче провокує нестабільність судової практики, формування якої опиняється під впливом суб'єктивних факторів.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині неодноразово зверталася увага на неприпустимість і помилковість конструкції санкцій з надмірно широкими межами покарання. Ситуація, коли правозастосовні органи під час однієї й тієї самої кваліфікації діяння можуть призначати покарання, розміри яких значно відрізняються один від одного, не є нормальною. В усякому разі, говорити про об'єктивність судового розсуду вже не можна. Суддя в кожному конкретному випадку виходить зі своїх власних уявлень про необхідність застосування того чи іншого виду і розміру покарання. В основі такої позиції лежить суб'єктивне ставлення конкретного судді до конкретних обставин кримінальної справи, що не може не відбитися на прийнятих ним рішеннях.

Слід погодитися з Махінчуком І. в тому, що «розриви між мінімумом і максимумом покарань розмивають законодавчу оцінку суспільної небезпеки відповідних злочинів, наділяють суд правом самому вирішувати це питання

за своїм суб'єктивним розсудом» [4, с. 83]. Особливо це небезпечно у випадках, коли у правозастосовних органів існує реальний механізм зниження відповідальності до рівня основного складу при кваліфікації дій винного за ознаками складу з обтяжуючими обставинами. Така трансформація відповідальності можлива і при різних видах вбивств, коли рішення окремої конкретної людини може нейтралізувати в цілому ідею диференціації відповідальності. На думку Бишевського Ю.В., наявність такої можливості на правозастосовному рівні є порушенням принципу законності, що саме по собі неприпустимо, і з цим необхідно боротися насамперед силою самого закону [5, с. 49].

Вітчизняним законодавцем вбивство віднесено до найбільш небезпечного виду злочинних посягань. Відповідно, вчинення посягання на життя іншої людини, поряд з іншими злочинами, представляє ще більшу загрозу суспільним відносинам, що викликано багатооб'єктним характером аналізованого виду вбивства, його поширеністю і рядом інших факторів, що свідчать про високий ступінь соціальної обумовленості відповідальності за даний вид посягання. Суспільна безпека вбивств, передбачених пп. 2, 6, 9 ч. 2 ст. 115 КК України, не піддається сумніву. Врівноваження відповідальності за умисне заподіяння смерті, поєднане з іншими злочинами, з відповідальністю за простий вид вбивства слід визнати необґрунтованим. Засоби диференціації відповідальності, якими оперує законодавець, є неефективними. Більше того, їх подальше використання в кінцевому рахунку сприятиме дестабілізації судової практики в частині призначення кримінального покарання і провокуватиме порушення основоположних положень кримінального права.

Відомо, що кваліфікація вбивства, поєднаного з іншими злочинами, передбачена різними роз'ясненнями постанов Пленуму Верховного Суду України, а також вже сформувалася судовою практикою, здійснюється не тільки за будь-яким з пунктів ч. 2 ст. 115 КК України, а й за відповідною статтею Особливої частини Кодексу. Позиція Верховного Суду України з цього питання зрозуміла: умисне заподіяння смерті іншій людині, поряд з такими злочинами, як розбій, зґвалтування, захоплення заручників та ін., представляє собою злочин, якому практично немає рівних за ступенем його суспільної небезпеки. У зв'язку з цим потрібно посилення заходів кримінальної репресії за його вчинення, реалізоване саме за рахунок подальшого складання кримінального покарання в порядку правил, встановлених у ст. 69 КК України. Проте дії органу, який дає роз'яснення, на нашу думку, не призводять до бажаного результату. У першу чергу це обумовлено некоректною регламентацією питань диференціації кримінальної відповідальності в рамках санкції ч. 2 ст. 115 КК України, а також санкцій відповідних статей Особливої частини. При існуючих межах покарання у вигляді позбавлення волі як у випадку із вбивством, так і у випадку з іншими злочинами (поєднаними із вбивством) правозастосовний орган здатний приймати рішення, які мало залежать від будь-кого: чи то законодавець, чи Верховний Суд України. Оцінюючи дії винного одночасно, наприклад, за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України та ч. 4 ст. 187

КК РФ, суд, виходячи з мінімальних меж відповідальності, встановлених у санкціях обох статей, і використовуючи правило повного складання, може призначити підсумкове покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісімнадцять років. Кінцеве покарання, таким чином, буде лише на три роки перевищувати межу можливої відповідальності за простій вид вбивства, де немає ні кваліфікуючих обставин, ні необхідності застосування правил про складання покарань, традиційно погіршують становище винного.

Отже, поєднаність декількох діянь не свідчить про обов'язкове посилення заходів кримінальної репресії. Остаточне рішення залишається за правозастосовним органом, якому законодавець і надає можливість призначати однакове покарання при скоєнні злочинів, зазначених у різних частинах однієї і тієї самої статті. Додаткова кваліфікація не сприяє диференціації відповідальності і має здебільшого формальний характер. У розглянутому випадку залишилося подвійне поставлення вини за відсутності реального посилення відповідальності. Водночас факт ускладнення процесу кваліфікації, «посилення» його правил ще не свідчить про однозначне посилення відповідальності. У будь-якому випадку відповідальність особи, яка вчинила злочин, безпосередньо залежить не від кількості складів, які йому ставляться у вину, навіть якщо це ставлення і є подвійним, а від конкретних розмірів покарань та правил їх призначення, які встановлюються на законодавчому рівні. Інакше кажучи, яким би не була зміна правил кваліфікації, межі відповідальності залишаються практично незмінними.

Досліджуючи проблеми розділення відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами, слід також звернути увагу на ряд норм, які містяться в Загальній частині Кримінального кодексу України і безпосередньо впливають на аналізований процес. Насамперед йдеться про ст.ст. 69, 81 КК України, відповідно до яких встановлені законодавцем мінімальні межі відповідальності за аналізований вид злочину можуть бути знижені або винного може бути засуджено умовно.

Чинна редакція вказаних статей така, що їх практична реалізація також здійснюється виходячи з власних уявлень правозастосовних органів. Більш того, якщо диференціація відповідальності в санкції ч. 2 ст. 115 КК України все ж має певні межі, то в даному випадку діяльність судів рамками закону практично не обмежена. У свою чергу, відсутність законодавчої конкретизації процесу поділу відповідальності в статтях Загальної частини Кримінального кодексу дозволяє правозастосовним органам знижувати підсумкове покарання до рівня мінімальної межі, встановленої в санкції статті за простій вид вбивства.

Так, у ч. 1 ст. 69 КК України говориться, що покарання може бути призначено нижче нижчої межі, передбаченої статтею Особливої частини Кодексу, за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного. Ці обставини мають бути пов'язані з цілями і мотивами злочину, роллю винного, його поведінкою під час або після вчинення злочину, а також інши-

ми обставинами, які істотно зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину, а також при активному сприянні учасника групового злочину розкриттю цього злочину. Якщо термін «обставин, що пом'якшують покарання» отримав хоч якийсь законодавче тлумачення, то що необхідно розуміти під «обставинами, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного», залишається незрозумілим. Це саме стосується і ст. 81 КК України, де говориться, що судом може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Формулювання даних статей є більш ніж неконкретними. І в одному і в іншому випадках законодавець використовує оціночні категорії, які ним не розкриваються.

Правозастосовний орган, безумовно, повинен розумно підходити до здійснення своєї діяльності. При цьому у нього завжди має бути право вибору одного, найбільш ефективного рішення з кількох наданих йому законодавцем, особливо коли мова йде про диференціацію кримінальної відповідальності. Однак рамки розсуду повинні спочатку закладатися при конструюванні усього кримінального закону і його окремих норм. При формулюванні ж ст.ст. 69, 81 КК України законодавець або нічим не обмежує правозастосовний орган, або використовує занадто невизначені критерії. Їх з'ясування вимагає додаткового трактування і не може сприяти належній практичній реалізації самої норми кримінального закону.

Можливість широкого застосування ст.ст. 69 і 81 КК України, а також велика різниця між мінімальними і максимальними межами розмірів покарань у санкціях статей, роблять спроби законодавця, спрямовані на посилення заходів боротьби зі злочинністю, допомогою диференціації відповідальності на основі показників суспільної небезпеки, неефективними. Цей процес стає більшою мірою підконтрольним правозастосовним органам, законодавець відіграє лише роль статиста, який спостерігає зі сторони і не втручається в регулювання ситуації, яка склалася.

Проблема, яка досліджується, має комплексний характер. Її рішення припускає серйозну структурну та змістовну переробку не тільки санкцій конкретних статей Особливої частини КК України, а й ряду положень, що регламентують порядок призначення покарання в рамках Загальної частини КК України. Встановлення чітких критеріїв відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами, а також правил її реалізації дозволить у цілому підвищити ефективність боротьби з даними суспільно небезпечним діянням, забезпечить дотримання основних принципів кримінального права, сприятиме стабілізації судової практики в частині призначення покарання за аналізований вид посягання. При цьому вдосконалення концепції поділу кримінальної відповідальності передбачає внесення відповідних змін безпосередньо в конкретні законодавчі приписи.

Насамперед це стосується скорочення різниці між мінімальними і максимальними межами покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченими санкцією ч. 2 ст. 115 КК України. Таке скорочення можливо за рахунок збі-

льшення нижньої межі покарання за вбивство, поєднане із іншими злочинами, з восьми до чотирнадцяти або п'ятнадцяти років позбавлення волі. Мінімальна відповідальність за вказаний вид посягання, таким чином, буде відповідати верхній межі відповідальності, яка передбачена для простого виду вбивства. При цьому максимальна межа покарання повинна залишатися незмінною і буде складати п'ятнадцять років позбавлення волі. Зміна такого роду в першу чергу дозволить безпосередньо в тексті закону відобразити залежність диференціації відповідальності від змін суспільної небезпеки, які відбуваються в результаті поєднання вбивства з іншими злочинами.

На наш погляд, деяких змін повинні зазнати також окремі положення Загальної частини Кримінального кодексу України за рахунок включення в їх зміст ряду обмежень. З урахуванням того, що в законі не вказано конкретні критерії зниження покарання і неясно, до якої межі воно допустиме, можливе встановлення таких критеріїв у ст. 69 КК України. За основу можна взяти відомі кримінальному закону способи, наприклад за допомогою використання певної частини покарання від його мінімальної межі.

Крім того, застосування заходів, які істотно пом'якшують відповідальність, до осіб, винних у вчиненні особливо тяжких злочинів, у тому числі і вбивства, поєданого з іншими посяганнями, є неприпустимим. У редакції статті необхідно чітко позначити певні категорії злочинів, у разі вчинення яких можливе застосування положень ст. 69 КК України. До таких слід відносити тяжкі, середньої та невеликої тяжкості злочини. Аналогічним чином можливе вирішення даної проблеми і щодо умовного засудження, застосування якого також повністю знаходиться у владі судового розсуду.

Висновки. Таким чином, встановивши певні обмеження на можливість застосування ст.ст. 69, 81 КК України, законодавець, з одного боку, вирішить проблему надмірного і нерідко необґрунтованого зниження меж відповідальності за аналізований вид злочинного посягання, а з іншого – зробить роботу судів більш контрольованою і обмеженою рамками закону. Водночас правозастосовний орган також матиме можливість приймати рішення самостійно, за ним буде зберігатися право вибору найбільш справедливого і доцільного варіанта дій.

Бібліографічні посилання

1. *Козлов А. П.* Уголовно-правовые санкции : проблемы построения, классификации и измерения / А. П. Козлов. – Красноярск, 1989.
2. *Бажанов М. И.* Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К., 1980.
3. *Антипов В. В.* Обстоянии, що виключають можливість застосування певних видів покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.В. Антипов. – К., 2005.
4. *Махінчук В.* Інститут покарання : критерії визначення адекватності / В. Махінчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 82–84.
5. *Бышевский Ю. В.* Наказание и его назначение : учебное пособие / Ю. В. Бышевский, А. И. Марцев. – Омск, 1975.
6. *Євдокимов Д.* Застосування оціночних понять у сучасному кримінальному праві / Д. Євдокимов // Юридичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 82–90.

7. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Іванюк. – К., 2006.

8. Книженко О. Урахування обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, при встановленні кримінально-правових санкцій / О. Книженко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 8. – С. 80–84.

Сомарчук Н.В. Дифференциация уголовной ответственности за убийство, сопряженное с иными преступлениями. Рассмотрены вопросы дифференциации уголовной ответственности за убийство, сопряженное с другими преступлениями. На основе проведенного анализа сделан вывод о необходимости повышения нижней границы санкции за совершение анализируемого убийства. Внесено предложение о закреплении на законодательном уровне недопустимости применения ст.ст. 69 и 81 УК Украины к лицам, виновным в совершении особо тяжких преступлений, в том числе и убийства, сопряженного с иными преступлениями.

Ключевые слова: дифференциация уголовной ответственности, убийство, пределы наказания, назначение наказания, условное осуждение.

Somarchuk M.V. Differentiation of criminal responsibility for the murder, interfacing with other crimes. This paper deals with the differentiation of criminal responsibility for the killing, combined with other crimes. Based on the analysis concluded that the need to raise the lower limit penalties for murder, which is analyzed. Submitted proposal for fixation in the inadmissibility of the use of Art. 69 and 81 of the Criminal Code of Ukraine to persons guilty of heinous crimes, including murder, combined with other crimes.

Question of differentiation responsibility with theoretical origin are reflected in the official position of the legislator, and later have a significant impact on the practice of sentencing for a certain kind of socially dangerous attacks. Validity accepted in law-making not only ensures the stability of enforcement activities, but generally foster the fundamental principles of criminal law, such as the rule of law and justice.

Traditionally, the offenses of aggravated reflect typical changes in the social danger of the act provided for the first team. Purpose of aggravating circumstances, therefore, comes down to differentiation of responsibility, and differentiation, which is done at the legislative level is compulsory and most formal in nature. In this respect no exception and composition of aggravated murder, where the sign of connectedness serves as the main factor influencing the change in the limits of liability in relation to the first team.

Keywords: differentiation criminal charges, murder, sentence boundaries, sentencing, probation.

Надійшла до редакції 09.03.2016

Хмеленко В. В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)

УДК 343.98

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Проаналізовано нормативно-правові акти України, в яких закріплено принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам, та виявлено сучасні проблеми нормативно-правового регулювання цих принципів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукове запобігання, оперативні підрозділи, принципи.

Постановка проблеми. Забезпечення належного правопорядку та громадської безпеки у державі вимагає від правоохоронних органів реального стримування злочинності з усіма її негативними проявами. Виходячи з того, що на виявлення осіб, що вчинили злочини, витрачається багато часу, сил та коштів, на правоохоронні органи покладено завдання з недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки осіб, які схильні до скоєння злочинів.

На сьогодні запобігання злочинам, у тому числі й оперативно-розшукове запобігання, є пріоритетним напрямком державної політики країни та регламентовано як вид діяльності низкою законодавчих та підзаконних актів України.

Оперативно-розшукове запобігання злочинам, як і оперативно-розшукова діяльність взагалі, базується на певних принципах її здійснення, тобто на головних вихідних положеннях, які складають основу такої діяльності, що, у свою чергу, дає підстави стверджувати про однакову природу принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та принципів оперативно-розшукової діяльності.

Ряд принципів, що притаманні для цього виду діяльності, закріплено у нормативно-правових актах України. Разом з тим ці принципи не мають системного характеру та відрізняються у нормативно-правових актах, а деякі принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам взагалі залишилися поза увагою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичними дослідженнями принципів оперативно-розшукової діяльності, а також деякими аспектами дотримання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, як невід'ємної частини цієї діяльності, займалися такі науковці: А.І. Алексєєв, О.М. Бандурка, І.І. Басецький, В.Л. Грохольський, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, М.Й. Курочка,

Ю.Ф. Кравченко, В.А. Лукашов, І.В. Сервецький, Г.К. Синілов, В.В. Шендрик, О.О. Юхно та ін. Проте, на сьогодні відсутні комплексні дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Поза увагою залишилися й питання відображення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам у нормативно-правових актах України.

Метою цієї статті є дослідити нормативно-правові акти України, в яких закріплено принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам, та виявити сучасні проблеми нормативно-правового регулювання принципів цього виду діяльності.

Виклад основного матеріалу. Принципи оперативно-розшукового запобігання – це норми-вимоги та найбільш важливі положення (засади) чинного законодавства про оперативно-розшукову діяльність, що регулюють таке запобігання, визначають його стратегію і тактику, як метод і засіб протидії злочинності [1, с. 358].

Принципи оперативно-розшукового запобігання мають перш за все захисний характер, дія яких повинна поширюватися на осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів; осіб, від яких через їх антигромадську поведінку можна очікувати скоєння суспільно небезпечних діянь; і тих, хто залучається до виконання завдань з протидії злочинності.

Головні положення, які визначають основні принципи та спрямованість запобіжної діяльності, закріплено в міжнародно-правових актах, які визнані Україною (Загальна декларація прав людини [2]; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Керівні принципи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя; Резолюція ІХ Конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками; конвенції ООН та європейські конвенції, спрямовані на протидію міжнародним злочинам та злочинам міжнародного характеру; міжнародно-правові акти про стандарти у сфері кримінального правосуддя та виконання кримінальних покарань та ін.).

Принципи оперативно-розшукової діяльності взагалі та принципи оперативно-розшукового запобігання зокрема закріплено в деяких нормативно-правових актах України.

Відповідно до ст. 4 Закону України від 18.02.1992 р. “Про оперативно-розшукову діяльність” [3], оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини.

Слід зазначити, що відповідно до Модельного закону про оперативно-розшукову діяльність, який був прийнятий 6 грудня 1997 р. на Х пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах законності та гуманізму, дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також на принципах конспірації, поєднання гласних і негласних методів і засобів [4].

У законах “Про оперативно-розшукову діяльність” країн СНД також закріплено на законодавчому рівні принципи оперативно-розшукової діяльності (наприклад, ст. 3 Закону Азербайджанської Республіки від 28.10.1999 р., ст. 4 Закону Республіки Білорусь від 09.07.1999 р., ст. 3 Закону Грузії від

30.04.1999 р., ст. 3 Закону Республіки Казахстан від 15.09.1994 р., ст. 4 Закону Киргизької Республіки від 05.10.1998 р., ст. 3 Закону Республіки Молдови від 12.04.1994 р., ст. 3 Закону Російської Федерації від 05.06.1995 р., ст. 3 Закону Республіки Таджикистан від 23.05.1998 р., ст. 2 Закону Туркменістану від 23.09.1994 р.) [5–12].

Аналіз принципів оперативно-розшукової діяльності за законодавством про оперативно-розшукову діяльність країн СНД дають підстави стверджувати про таке:

1) закріплення на законодавчому рівні принципів оперативно-розшукової діяльності, у тому числі й оперативно-розшукового запобігання злочинам, базується на нормах Модельного закону про оперативно-розшукову діяльність (принципи законності та гуманізму, дотримання прав і свобод людини та громадянина, конспірації, поєднання гласних і негласних методів і засобів);

2) в деяких країнах СНД закріплено й додаткові принципи оперативно-розшукової діяльності, зокрема: у Республіці Казахстан – принцип професійної етики; у Республіці Молдова – принципи своєчасності, наступальності, взаємодії з іншими органами державної влади, деідеологізації та безпартійності; у Туркменістані – принцип рівності громадян перед законом.

Принципи діяльності оперативних підрозділів щодо здійснення оперативно-розшукового запобігання злочинам впливають й зі змісту деяких законодавчих та підзаконних актів, зокрема із Законів України “Про Національну поліцію”, “Про прокуратуру”, “Про Службу безпеки України”, “Про державну прикордонну службу”, “Про державну податкову службу в Україні”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про запобігання корупції”, “Про боротьбу з тероризмом”, “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними”, указів Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002 “Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян”, від 10.07.2005 р. № 1119/2005 “Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності”, Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р та інших нормативно-правових актів.

Так, наприклад, принципами діяльності поліції є: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність [13].

Аналіз вищезазначених нормативно-правових актів дає підстави стверджувати про закріплення таких загальних принципів, як законність, забезпечення охорони конституційних прав та законних інтересів громадян, гуманізм, взаємодія з органами державної влади та населенням.

Принципи оперативно-розшукового запобігання закріплено й у нормативно-правових актах правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх

справ (Національної поліції).

Нормативно-правові акти МВС України можна класифікувати на такі групи:

1) нормативно-правові акти, в яких регламентовано діяльність оперативних підрозділів. Наприклад, діяльність Департаменту карного розшуку ґрунтується на принципах: законності, гуманізму, поваги до особи, конспірації, поєднання гласних і негласних засад в оперативно-розшуковій діяльності та дотримання режиму секретності [14];

2) нормативно-правові акти, які регламентують оперативно-розшукову діяльність;

3) нормативно-правові акти, які регламентують запобіжну діяльність. У наказі МВС України від 25.06.2001 р. № 507 [15], який регламентує діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів, визначено, що попередження злочинів ведеться за принципами:

– законності, тобто здійснення лише таких заходів, що безпосередньо передбачені нормативно-правовими актами України;

– гуманізму, переважання методів переконання, тобто застосування примусових заходів, але лише після того, як вичерпано усі інші заходи впливу;

– гласності, тобто висвітлення в державній статистиці та засобах масової інформації відомостей про стан роботи з попередження злочинів.

Частково принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам закріплено у нормативно-правових актах, які регламентують взаємодію органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ, і в першу чергу стосуються оперативних підрозділів. Так, відповідно до наказу МВС України від 14.08.2012 р. № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», основним завданням взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ України є попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Зазначена взаємодія ґрунтується на таких принципах: 1) відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, заборонено; 2) активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 3) оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [16].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши нормативно-правові акти

України, в яких закріплено принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам, слід констатувати таке:

1) принципи не мають системного характеру та відрізняються за видами у нормативно-правових актах;

2) до основних принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам належать принципи законності, забезпечення охорони конституційних прав та законних інтересів громадян, поєднання гласних і негласних заходів, комплексності, гуманізму, взаємодії з органами державної влади та населенням, конспіративності;

3) у нормативно-правових актах залишилися поза увагою такі принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам, як своєчасність, плановість, наступальність (оперативність).

У зв'язку із зазначеним, пропонується відобразити у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», як базовому Законі щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності взагалі та оперативно-розшукового запобігання зокрема, такі принципи цієї діяльності: законність, дотримання прав і свобод людини та громадянина, гуманізм, поєднання гласних і негласних форм і методів, комплексність, взаємодія з органами державної влади та населенням, конспіративність.

Бібліографічні посилання

1. Хмеленко В. В. Сутність принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам / В. В. Хмеленко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту ДДУВС. – 2012. – № 2. – С. 353–358.

2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Юридический вестник. – 1998. – № 4. – С. 5.

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. №2135-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303 (з наступними змінами та доп.).

4. Модельный закон об оперативно-розыскной деятельности : принят Постановлением на десятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 06.12.1997 № 10-12.

5. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Азербайджанской Республики от 28.10.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mia.gov.az/laws.ru.

6. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Грузии от 30.04.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cis-legal-reform.org.ru.

7. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Киргизской Республики от 05.10.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.olca.gov.kg/files/legislation/zkn_131.txt.

8. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Республики Беларусь от 09.07.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kgb.by/legaltexts/law05.

9. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Республики Казахстан от 15.09.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pavlodar.com/zakon/.

10. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Республики Молдова от 12.04.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agentura.ra/text/biblio/zak_ordrm.txt.

11. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Республики Таджикистан от 23.05.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislationline.org/ru.

12. Об оперативно-розыскной деятельности : Закон Туркменистана от 23.09.1994

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislationline.org/ru.

13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

14. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 21.09.2012 № 818.

15. Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів : наказ МВС України від 25.06.2001 № 507.

16. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14.08.2012 № 700.

Хмеленко В.В. Нормативно-правовое регулирование принципов оперативно-розыскного предотвращения преступлений. Проанализированы нормативно-правовые акты Украины, в которых закреплены принципы оперативно-розыскного предотвращения преступлений, и выявлены нынешние проблемы нормативно-правового регулирования данных принципов.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное предотвращение, оперативные подразделения, принципы.

Khmelenko V.V. Statutory regulation of principles of operational-search prevention of crimes. This article analyzes the legal acts of Ukraine, which enshrined the principles of operative-investigative crime, and identified current problems of legal regulation of these principles. Based on analysis of legal acts of Ukraine, which enshrined the principles of operative-investigative crime, stated that: principles do not have a systemic nature and differ by type of regulations; the basic principles of operational and investigative crime prevention principles include legality, ensuring the protection of constitutional rights and legal interests of citizens, the combination of overt and covert measures of complexity, humanism, cooperation with authorities and population, konspiratyvnosti; in the regulations were ignored these principles of operative-investigative crime, as timeliness, planned character, nastupalnist (efficiency). A display in the Law of Ukraine "On operative-search activity" as the basic law for the implementation of operational activities in general and search operations prevent particular, the following principles this activity: rule of law, human rights and freedoms of man and citizen, humanism, the combination of overt and covert forms and methods, complexity, interaction with public authorities and the public, konspiratyvnist.

Keywords: operationally-search activity, operational-search prevention, operational units, principles.

Надійшла до редакції 15.02.2016

ПИТАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Грибан В. Г.,

доктор біологічних наук, професор

Хрипко Л. В.,

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

Мельников В. Л.,

кандидат біологічних наук, доцент

(Західно-казахстанський державний університет)

Грибан М. В.,

викладач

*(Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара)*

УДК 340

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЛІДЕРСТВА І ПРИХИЛЬНОСТІ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Розкрито поняття здорового способу життя з різних точок зору, розглянуто роль лідерства та прихильності до здорового способу життя як таких, що будуть сприяти формуванню цього феномена у переважній більшості молодих людей, що призведе до покращення здоров'я, зростання працездатності та творчої активності молоді. Подано поради, розроблені вченими, лікарями, дієтологами і психологами, дотримання яких і є запорукою формування лідерства і прихильності до здорового способу життя.

Ключові слова: *здоровий спосіб життя, здоров'я, первинна профілактика, формування, лідерство, прихильність, поради.*

Постановка проблеми. Сучасна наука про довголіття стверджує, що людина при дотриманні відповідних гігієнічних правил має можливість жити до ста років і більше. На жаль, багато людей не дотримується найголовнішого, обґрунтованого наукою здорового способу життя, від якого на 50 % залежить стан здоров'я людини [1].

Що ж таке спосіб життя? Відомий валеолог Ю.П. Лисицин у поняття «спосіб життя» включає важливий фактор – людську активність, розглядаю-

чи її в трьох аспектах [2]:

- інтелектуальна і фізична активність;
- трудова і позатрудова активність;
- соціальна, культурна (освітня) активність, діяльність у побуті тощо.

З цієї позиції можна говорити, що спосіб життя – певний, історично-зумовлений тип, вид життєдіяльності або певний спосіб у нематеріальній (духовній) сфері життєдіяльності людей [2]. З іншого боку, спосіб життя розглядається як система взаємовідносин людини із самою собою і факторами зовнішнього середовища, як складовий комплекс дій і переживань, набутих звичок.

Представники філософсько-соціологічного напрямку (П. А. Виноградов, Б. С. Ерасов, О. А. Мильштейн, В. А. Пономарчук, В. И. Столярів та ін.) розглядають здоровий спосіб життя як глобальний соціальний аспект, складову частину життя суспільства в цілому.

У психолого-педагогічному напрямі (Г. П. Аксьонов, В. К. Бальсевич, М. Я. Віленський, Р. Дитлс, И. О. Мартинюк, Л. С. Кобелянська та ін.) "здоровий спосіб життя" розглядається з точки зору свідомості, психології людини, мотивації.

Більшість західних вчених визначають спосіб життя як широку категорію, яка включає індивідуальні форми поведінки, активність і реалізацію своїх можливостей у праці, повсякденному житті і культурних звичках, властивих тому або іншому соціально-економічному укладу.

Є й інші точки зору (наприклад, медико-біологічна), проте різкої грані між ними немає, оскільки вони націлені на рішення однієї задачі – зміцнення здоров'я індивідуума. У вузько біологічному розумінні йдеться про фізіологічні адаптаційні можливості людини до дій зовнішнього середовища і змін станів внутрішнього середовища.

Таким чином, із розглянутих визначень можна говорити, що здоровий спосіб життя – це спосіб життя окремої людини з метою профілактики хвороб і зміцнення здоров'я, це її діяльність, що відбувається в конкретних умовах життя і залежить від них [3].

Оттавською хартією [4] визначено п'ять напрямів щодо діяльності з формування здорового способу життя. Ними є формування державної політики, сприятливої для здоров'я людей; створення сприятливих середовищ (фізичного та соціального); розвиток місцевих громад (зокрема, громадських організацій), посилення спроможності щодо дій на користь здоров'я; розвиток персональних навичок людей щодо ведення здорового способу життя; переорієнтація традиційної системи охорони здоров'я в напрямі пріоритету профілактики над лікуванням.

Здоровий спосіб життя є передумовою для розвитку різних сторін життєдіяльності людини, досягнення нею активного довголіття і повноцінного виконання соціальних функцій успішно реалізовувати свої плани, долати труднощі, а якщо треба, то і витримувати колосальні перевантаження [5].

Метою статті є дослідження ролі здорового способу життя в житті мо-

лодої людини, формування лідерства та прихильності до нього.

Виклад основного матеріалу. Актуальність здорового способу життя викликана зростанням і зміною характеру навантажень на організм людини у зв'язку з ускладненням суспільного життя, збільшенням ризиків техногенного, екологічного, психологічного, політичного і військового характеру, що провокують негативні зрушення у стані здоров'я.

Формування здорового способу життя є головним важелем первинної профілактики в управлінні здоров'ям студентської молоді, її оздоровлення з використанням гігієнічних знань у боротьбі зі шкідливими звичками та іншими несприятливими факторами середовища [6].

У здоровому тілі здоровий дух! Так свідчить народна мудрість. Але як часто у своєму житті ми по-справжньому серйозно замислюємося про своє здоров'я? Наскільки відповідально підходимо до цього питання? За статистикою, середня тривалість життя в Україні становить у чоловіків 64,2 роки, у жінок – 75,5. Це значно менше у порівнянні з такими країнами як США, Японія, де середня тривалість життя сягнула за 80 років.

Здоров'я – це багатство і головна умова повноцінного життя. Здоров'я – це те, що допомагає нам домагатися поставлених цілей, вести активне життя, утілювати мрії, і те, що допомагає долати труднощі. Міцне здоров'я, підтримуване і зміцнюване самою людиною, дозволить їй прожити довге і повне радощів життя. Здоров'я – безцінне багатство кожної людини окремо, і усього суспільства в цілому. При зустрічах і розлуках з близькими нам людьми ми завжди бажаємо їм хорошого здоров'я, тому що це – головна умова повноцінного і щасливого життя. У нашій країні від гострих респіраторних вірусних інфекцій і сезонного вірусу страждає більше 5 мільйонів чоловік щорічно. Причиною цього є те, що більш ніж у 80 % населення слабкий імунітет. Щоб імунна система працювала, як годинник, її потрібно підтримувати щодня, а не тільки в період епідемій грипу! Як же зміцнити свій імунітет? Відповідь проста – вести здоровий спосіб життя.

Переважна більшість людей протягом свого життя багаторазово намагається долучитися до здорового способу життя, покінчити зі шкідливими звичками, зайнятися спортом і т. п. Але в силу різних обставин значна частина закидає благі наміри і дані собі обіцянки і повертається до старого. Частіше причиною цього є, як правило, лінь або відсутність сили волі, з іншого боку – фактори середовища. На вибір способу життя впливає низка соціальних, економічних та психологічних факторів. Слід наголосити і на тому, що пропаганда здорового способу життя дуже часто здійснюється здебільшого формально, тому й не дає належного результату.

У нездоровому способі життя усі ті складові, що характерні для здорового способу життя, мають протилежну спрямованість. Наприклад, замість регулярної фізичної активності і руху – гіподинамія та гіпокінезія, замість активної життєвої позиції – соціальна пасивність і т. ін.

Молоді люди можуть дуже чітко описати характерні особливості здорового і нездорового способів життя, шкідливу дію на здоров'я людини пагуб-

них звичок і в той же час палять, не дотримуються режиму дня, тягнуться до пива, алкогольних напоїв, завдаючи шкоди своєму здоров'ю. Зрозуміло, що саме по собі здоров'я не повинно бути метою життя, проте лише за його наявності людина відчуває радість і комфортність існування, усвідомлює вищий сенс свого буття і сприймає здоров'я як засіб реалізації цього сенсу.

У своєму житті люди досить часто потребують чітких схем, програм, шаблонів, якими можна користуватися і задовольняти свої потреби. Але якщо треба діяти і функціонувати у професійній діяльності оптимально й ефективно, тоді необхідно подолати стереотипи мислення та дії, потрібно стати лідером. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує: лідер – той, хто посідає провідне місце серед інших, подібних. Слово «лідер» не має ієрархічних форм, так як він і ті, хто за ним слідує, знаходяться на одному рівні, вони рівні між собою. Як зазначає Д. Майєрс, лідерство – це процес, за допомогою якого певні члени групи мотивують і ведуть її за собою.

Лідерство – це вміння обрати правильні орієнтири. Нині, у XXI столітті, лідерство – не те, що ми демонструємо, а це те, хто ми є, це стан нашого розуму, тіла й душі, частина нашого повсякденного життя [7]. Роль лідера реалізується тоді, коли він забезпечує іншим стабільність, розвиток, успішність у майбутньому, створює динаміку смислового наповнення діяльності людей у певній групі, допомагає їм бути самими собою у своїх переконаннях, позиціях і ставленнях до будь-якого процесу, у тому числі і способу життя.

Лідер у здоровому способі життя і безпечній поведінці не буде тягнути усіх за собою, як локомотив, він лише допомагає людям, що його оточують, усвідомити суть життя, наповнити його сенсом.

Для лідерів притаманні, як правило, характерні ознаки у будь-якій сфері діяльності: ентузіазм, чесність, енергійність, твердість, високі моральні якості, емоційно-вольові якості (цілеспрямованість, принциповість, наполегливість, рішучість, дисциплінованість, самокритичність і самоконтроль), інтелектуальні якості (пам'ять, стійкість і зосередженість уваги, аналітичність мислення та інше).

Існує декілька теорій лідерства. Біологічна теорія базується на припущенні про спадкову вродженість лідерського потенціалу, наприклад, теорія «Великої людини». Інші теорії допускають можливість формування і розвитку лідерських якостей у процесі навчання, психолого-педагогічного впливу на людину. Доведено, що у людини можуть бути певні генетично обумовлені лідерські задатки, які базуються на властивостях нервової системи, характеру, особливостях пізнавальних процесів і емоційно-вольової сфери, а також встановлено, що більшість людей за впливу факторів середовища і в першу чергу позитивного людського фактора, здатні до значного розширення спектра власних можливостей, у тому числі до розвитку лідерських якостей.

Завдання навчальної та виховної роботи з формування лідерства курсантів та студентів щодо прихильності до здорового способу життя і безпечної поведінки – допомогти їм у самореалізації, створити і розвинути особистісні принципи, стати архітекторами свідомої побудови власного здорового спосо-

бу життя і безпечної поведінки та бути прикладом для інших на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства в Україні. Саме у молодому віці повинна прищеплюватися та виховуватися мотивація до такого способу життя, його розуміння та необхідності. Джерелом формування потреб на лідерство і прихильність до здорового способу життя є, передусім, приклад батьків, вчителів, позитивних героїв художньої літератури, мистецтва та спорту.

Нижче подано поради, розроблені вченими, лікарями, дієтологами і психологами, які складають основу здорового способу життя. Наслідуючи їх, Ви можете продовжити і зробити приємнішим ваше життя, бути прикладом для інших:

1. Тренування головного мозку шляхом розв'язання будь-яких задач, що сприяє формуванню та поновленню зв'язків між нервовими клітинами у вищих відділах центральної нервової системи, сповільненню процесу вікової деградації розумових здібностей; активізації роботи серцево-судинної системи і обміну речовин.

2. Улюблена робота – важливий елемент здорового способу життя. Знайдіть відповідну для себе роботу, яка буде вам на радість, або хобі. Це допоможе мати більш міцне здоров'я, позитивний емоційний стан. Прикладом може слугувати захоплення відомого хіміка Д. Менделєєва, який під час активного відпочинку майстрував тару під хімреактиви та посуд. І коли продавця лавки (одесита), у якій Менделєєв закупав необхідні матеріали для виготовлення своєї продукції, запитали що це за чоловік, той відповів: «Это чамаданных дел мастер».

3. Відчуття міри в їжі: не їжте надто багато. Замість звичних 2.500 калорій обходьтеся 1.500. Це сприяє підтримці активності клітин, їх розвантаженню. Також не слід вдаватися до крайності і їсти занадто мало.

4. Меню повинне відповідати віку. Печінка і горіхи допоможуть жінкам уповільнити появу перших зморшок. Селен, що міститься у бруньках і сирі, корисний як чоловікам, так і жінкам, він сприяє розрядці стресу, попереджає перекисне окислення, яке призводить до порушення функції судин. Після 50 років потрібен магній, який тримає у формі серце, а для кісток корисний кальцій. Риба, за наявності легко засвоюваного фосфору, допоможе захистити серце і мозок. Пийте чай. Усього 5 чашок гарячого чаю на день значно укріплюють ваш організм. Із звичайного чорного чаю виділяється L-теанін, який розщеплюється в організмі до етиламіну – речовини, що підвищує активність кров'яних клітин, відповідальних за імунітет організму.

5. Мінімум алкоголю. Відмова від алкоголю, від паління та наркотиків. Вживання цих речовин не лише руйнує здоров'я, але і негативно впливає на вольові якості людини, послаблює розумову діяльність, нерідко призводить до аморальних вчинків. Згідно з численними дослідженнями, алкоголь пригнічує імунну систему, яка визначає і знищує чужі для організму клітини, збудники захворювань. Повна відмова від алкогольних напоїв та паління – запорука хорошого здоров'я, успішного навчання та майбутньої професійної діяльності. Пам'ятаєте, що алкоголь і здоровий спосіб життя не сумісні. На

жаль, є ще молоді люди, які руйнують свій організм, вживаючи алкоголь, тютюн і наркотики.

6. Майте на все свою власну думку. Усвідомлене життя допоможе як можна рідше впасти в депресію і бути пригніченим.

7. Радість і натхнення, любов і ніжність. Це чинники, які покращують здоров'я, бережуть молодість та дарують творче довголіття. Зміцненню імунної системи сприяють гормони щастя (ендорфіни та енкефаліни), які виробляються в організмі, коли людина щаслива, закохана, досягла поставленої мети, впевнена у завтрашньому дні. Згідно з дослідженнями, люди, що мають позитивний емоційний стан, – щасливі, незворушні і повні ентузіазму, а також менш схильні до простуд. Веселість і здоровий спосіб життя є взаємодоповнюючими чинниками міцного здоров'я.

8. Апатія і байдужість – одні з головних ворогів міцного здоров'я. Американські вчені з'ясували, що у жінок, які страждають на депресії, настають зміни в роботі імунної системи, і вони більш схильні до вірусних захворювань, ніж ті, хто радіє життю.

9 Дотримання вимог гігієни сна. Спати краще у прохолодній кімнаті (при температурі 17–18 градусів), це сприяє збереженню молодості. Річ у тому, що від температури докілька залежать і обмін речовин в організмі і прояв вікових особливостей. Достатній сон необхідний для нормальної діяльності нервної системи. Потреба у сні у різних людей може бути різною, але в середньому рекомендується спати не менше 8 годин. Надмірний сон негативно відбивається на психофізіологічному стані людини.

10 Фізична активність. Фізичне навантаження покращує загальний стан організму і роботу лімфатичної системи, що виводить токсини з організму. Згідно з дослідженнями, люди, що регулярно займаються спортом, хворіють на застуду на 25 % рідше, ніж ті, хто не веде здоровий спосіб життя. Проте, не варто занадто старатися. Навіть невелика щоденна 20-хвилинна гімнастика приносить неаби-яку користь для здоров'я, тоді як надмірні навантаження зроблять вас слабкішими. Обов'язково включайте у програму віджимання – вони сприяють кращій роботі легенів і серця. Обов'язково робіть вправи на прес – це поліпшить роботу шлунково-кишкового тракту і сечостатевої системи. Щоденна ранкова зарядка – обов'язковий мінімум фізичного навантаження на день. Необхідно зробити її такою самою звичкою, як умивання вранці.

11. Вашим помічником у веденні здорового способу життя може стати загартування організму. Найпростіший спосіб загартування – повітряні ванни. Величезне значення у процесі загартування мають і водні процедури – укріплюють нервову систему, сприятливо впливають на серце і судини, нормалізують артеріальний тиск і обмін речовин. Відвідуйте сауну. Раз на тиждень побувайте в сауні. Навіщо? Тому що згідно з дослідженнями, проведеними в Австрії в 1990 році, добровольці, які часто бували в сауні, в два рази менше хворіли на застуду в порівнянні з тими, хто взагалі не відвідував сауну. Швидше за все, гаряче повітря, вдихуване людиною, стимулює серцево-судинну, дихальну та імунну системи, знищує вірус застуди. Вже зараз у бі-

льшості спортзалів є свої сауни.

12. Не нервуйте. Тривалий стрес завдає щонайпотужнішого удару по імунітету, пригнічує виділення гормонів, що допомагають зберегти здоров'я. Навчившись боротися із стресом, ви зупините потік зайвих гормонів, які якраз і роблять вас товстими, дратівливими і забудькуватими.

13. Займіться медитацією. Заняття медитацією допомагають заспокоїти нервову систему. А як відомо, усі хвороби – це наслідок порушення функції нервової системи та інтоксикації.

14. Не завжди пригнічуйте в собі гнів. До різних захворювань, навіть злоякісних пухлин, більше схильні люди, які постійно лають самого себе, замість того, щоб розповісти, що їх засмучує, а іноді і посперечатися.

15. Оптимальна праця і достатній відпочинок також впливають на наше здоров'я. Активна діяльність, не лише фізична, але і розумова, добре впливає на нервову систему, зміцнює серце, судини і організм в цілому. Існує певний закон праці, який відомий багатьом. Людям, зайнятим фізичною працею, потрібен відпочинок, який не буде пов'язаний з фізичною активністю, і краще, якщо під час відпочинку будуть проведені розумові навантаження. Людям, робота яких пов'язана з розумовою діяльністю, корисно під час відпочинку займати себе фізичним навантаженням (І.М. Сеченов).

На нашу думку, здоров'я і тривалість життєв першу чергу залежать від трьох вироблених і закріплених складових: спосіб життя, спосіб думок і спосіб харчування. По суті, це культура людини. Кожен спосіб окремо, безумовно, має величезне значення для людини. Але тільки сукупність усіх цих складових може призвести до здорового, повноцінного і довгого життя. Так, окремо взятий правильний спосіб харчування буде малоефективним, якщо людині не притаманна фізична активність і вона живе в постійному стресі. Також буде мало користі у вашій фізичній активності, якщо ви будете палити, випивати і нервувати. Не призведе ні до чого хорошого і окремо взята сформована стресостійкість за відсутності рухової активності і нераціонального харчування. Працювати необхідно комплексно, одночасно в трьох напрямках.

Поняття формування навичок здорового способу життя є комплексним та виходить за рамки системи охорони здоров'я, оскільки пов'язане з широким колом соціально-економічних показників здоров'я, якості життя, освіти та зайнятості.

Фахівці стверджують, щоб щось увійшло до звички, треба це повторити мінімум 21 раз. Висновок з вищеописаного простий – перебудова на новий здоровий спосіб життя не є складною. При цьому слід пам'ятати, що здоровий спосіб життя – ця не якась тимчасова дія, це щоденні, на все життя прийняті правила і дії, які гарантують міцне здоров'я та щасливе довголіття.

Бібліографічні посилання

1. Лисицын Ю. П. Слово о здоровье / Лисицын Ю. П. – М., 1993.
2. Лисицын Ю.П. Концепция формирования здорового образа жизни : сб. науч. тр. / Лисицын Ю. П. – М., 1991. – С. 3–275.
3. Грибан В.Г. Валеология : підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. / В.Г. Грибан. –

К., 2012.

4. Оттавська хартія – підсумковий документ Міжнародної конференції з формування здорового способу життя, яка відбулася в м. Оттаві 17–21 листопада 1986 р.

5. Чумаков Б.Н. Валеология : учебное пособие / Б.Н. Чумаков. – М., 2002.

6. Яременко О.О. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства / Яременко О.О., Вакуленко О.В., Галустян Ю.М. та ін. – К., 2004. – Кн.1.

7. Барко В.І. Формування лідерства і прихильництва до здорового способу життя у військовослужбовців і працівників правоохоронних органів України : навч. посібник / Барко В.І., Бойко О.В., Ірхін Ю.Б. та ін. – К., 2008.

Грибан В.Г., Хрипко Л.В., Мельников В.Л., Грибан М.В. Формирование лидерства и приверженности к здоровому образу жизни у студентов и курсантов. Рассмотрено понятие здорового образа жизни с различных точек зрения, формирование лидерства и приверженности к здоровому образу жизни у студентов и курсантов, их роль на современном этапе развития гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, здоровье, первичная профилактика, лидерство, приверженность, советы.*

Gryban V. G., Khrypko L. V., Melnikov V. L., Gryban M. V. Student young people forming of leadership and liking for the healthy way of life. In the article the concept of healthy way of life opens up from the different points of view, in particular, known valeologist Yu.P. Lisitsyn, examines the way of life as certain, historically-predefined type, type of vital functions or certain method in the field of non-material (spiritual) vital functions of people. On the other hand the way of life is examined as a system of mutual relations of man with and by the factors of environment, as a component complex of actions and experiencing, formed habits. The representatives of philosophical-sociological direction examine the healthy way of life as global social aspect, component part of life of society on the whole, and most psychologists and teachers examine him from the point of view of consciousness of the man. Most western scientists determine the way of life, as a wide category, that plugs the individual forms of behavior, activity and realization of the possibilities in labour, everyday life and cultural habits peculiar that is why or to other socio-economic mode.

There are other points of view (for example, medico-biology), however a sharp verge is not between them, as they are aimed at the decision of one task - strengthening of health of individual, achievement to them of active longevity and valuable implementation of social functions.

Forming of healthy way of life is the main means of primary prophylaxis in the management of health of young people, her making healthy with the use of hygienical knowledge in a fight against pernicious habits and other unfavorable factors of environment.

A concept of forming of skills of healthy way of life is complex and will nurse the systems health care for scopes, as it is related to the wide circle socially-economic indicators of health, quality of life, education and employment. at choice method life influences row of social, economic and psychological factors of environment of existence of man.

The authors of the article examine the role of leadership and liking for the healthy way of life as such, that will assist forming of this phenomenon in swingeing majority of young people, that will result in to the improvement of health, increase of capacity and creative activity.

The advices, worked out by scientists, doctors, dietitians and psychologists observance of that and is the mortgage of forming of healthy way of life, are given in the article.

Keywords: *healthy way of life, health, primary prophylaxis, forming, leadership, favour, advicesn.*

Надійшла до редакції 14.01.2016

Каблуков А.А.

кандидат технических наук, доцент
(Запорожский государственный
медицинский университет)

Мирошниченко В.А.

кандидат технических наук, доцент
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 360

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РЕФОРМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Каблуков А.О., Мирошниченко В.О. Інформаційні технології в реформі вищої освіти. Розглянуто питання впровадження в навчальний процес «хмарних обчислень» та мобільних пристроїв студентів. Представлений короткий аналіз існуючих основних освітніх ініціатив ведучих компаній за дистанційною електронною формою навчання. Матеріали статті дозволяють зробити усвідомлений вибір освітніх сервісів і здійснити конкретні кроки по їх впровадженню в навчальний процес. Використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій в навчальному процесі дозволить підвищити якість підготовки студентів і курсантів навчальних закладів МВС, а також знизити матеріальні витрати на підтримку відповідного інформаційного сервісу. Представлені матеріали будуть корисні особам, що здійснюють управління і планування навчальним процесом ВНЗ і займаються впровадженням сучасних інформаційних технологій.

Ключові слова: *хмарні обчислення, інформаційні технології, інформаційні ресурси, хмарні сервіси, програмне забезпечення, мобільні пристрої.*

Постановка проблемы. На современном этапе реформы высшего образования, информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) – важная часть процесса модернизации образования. Использование информационных технологий – это реализация комплекса мер, направленных на повышение уровня подготовки специалистов путем расширения сферы использования вычислительной техники и компьютерных технологий в учебной работе, а так же в управлении учебным процессом. При внедрении ИКТ в учебный процесс возникает ряд вопросов, связанных с оснащением учебного заведения современным компьютерным оборудованием и программным обеспечением. Вычислительные характеристики современного аппаратного обеспечения быстро меняются и совершенствуются, поэтому любому учебному заведению практически невозможно обеспечить учебный процесс последними новинками компьютерной техники. Такая же ситуация с программным обеспечением, предполагающим немалые материальные затраты на поддержание соответствующего информационного сервиса.

В связи с этим становится актуальным вопрос подбора оптимального варианта программного обеспечения ИКТ и дополнительных возможностей использования в учебном процессе современной компьютерной техники, а так-

же в уменьшении расходов за использование программ и оборудования.

Анализ публикаций, в которых рассматривалось решение данной проблемы. Применение в учебном процессе информационно-компьютерных технологий, сервисов облачных вычислений рассматривался в работах Емельянова О. А., Алексанян Г. А., Вуууа, Гордиевской С. П. и др. авторов [3]. Использование в обучении мобильных устройств описано в работах Зильбермана М.А., Туник В.С, К. Бугайчука и др. Однако общего исследования и анализа по оптимальному подбору для комплексного использования и применения сервисов облачных вычислений и мобильных устройств в обучении не проводилось. Также не рассматривался вопрос оптимизации материальных затрат на поддержание соответствующего информационного сервиса.

Цель исследования – повышение качества подготовки студентов и курсантов учебных заведений МВД, а также снижение материальных затрат на поддержание соответствующего информационного сервиса.

Изложение основного материала. Образование и воспитание молодого поколения, подготовка высокообразованных специалистов, людей творческих, способных к свободному мышлению – вот путь к созданию современного общества. Образование является поистине социальной и общественно значимой функцией государства.

На современном этапе реформы высшего образования, проводимые в Украине, предусматривают поиск и внедрение новых эффективных методов обучения с целью повышения качества подготовки выпускников вузов. неотъемлемой и важной частью этих методов является компьютеризация образования и применение новых информационно-компьютерных технологий в вузовском образовании.

Применение информационно-компьютерных технологий в сфере образования в последнее десятилетие вызывает повышенный интерес в отечественной педагогической науке. Эти технологии называют основой современного образования. Они являются мощным средством повышения качества образования путем решения ряда важных задач: увеличения учебного времени за счет самостоятельной работы студентов; контроля за качеством обучения и обеспечения гибкости управления учебным процессом; повышение информационно-коммуникационной культуры студентов.

Компьютерные технологии призваны решать, как минимум, три организационно-технические задачи:

- обеспечение выхода в сеть Интернет каждого участника учебного процесса, причем, желательно, в любое время и из различных мест пребывания;
- развитие единого информационного пространства образовательных индустрий и присутствие в нем в различное время и независимо друг от друга всех участников образовательного и творческого процесса;
- создание, развитие и эффективное использование управляемых информационных образовательных ресурсов, в том числе личных пользовательских баз и банков данных и знаний учащихся и педагогов с возможностью повсеместного доступа для работы с ними.

Информатизация и компьютеризация учебного процесса предусматривает оснащённость учебного заведения современным компьютерным оборудованием и программным обеспечением. Вычислительные характеристики современного аппаратного обеспечения меняются и совершенствуются практически ежедневно, поэтому любому учебному заведению практически невозможно обновлять свою техническую базу в соответствии с быстро меняющимися вычислительными возможностями современных компьютеров и обеспечить учебный процесс последними новинками компьютерной техники. Такая же ситуация с программным обеспечением, предполагающим немалые материальные затраты на поддержание соответствующего информационного сервиса.

Оптимальным решением проблемы компьютеризации вуза и экономии материальных средств является внедрение в учебный процесс «облачных вычислений» (англ. cloud computing) с использованием существующей компьютерной техники, т.е. технологию, которую можно назвать технологией дистанционно-очного обучения [1]. Эта технология позволяет использовать в обучении как обычную очную методику обучения (в классах и лабораториях), так и дистанционную форму обучения.

Необходимость в создании дистанционно-очной технологии обучения вызвана несколькими факторами:

- отсутствием в вузах необходимого количества персональных компьютеров для использования их студентами в свободное время после окончания занятий;
- неудобством использования студентами компьютеров вуза в связи с отдаленным местом проживания студента;
- процессом активного подключения к Интернету все большего количества устройств, в число которых входят компьютеры, планшеты, смартфоны и мобильные телефоны.

Одним из условий наиболее эффективного использования этой технологии является использование облачных технологий и личных коммуникативных устройств студентов – смартфонов, iPad и планшетных компьютеров [3]. Это связано с тем, что значительное количество студентов ДДУВС имеют мобильные компьютерные устройства (по данным кафедры информатики и информационных технологий ДДУВС смартфоны имеют 70% студентов и курсантов). Эти цифры с каждым годом будут расти. Так, по данным сети "Киевстар", количество смартфонов и планшетов в Украине в 2016 году достигает отметки более 7 млн. шт.

Для оптимального использования мобильных устройств и облачных технологий в учебном процессе ВУЗа и для получения доступа к учебным материалам посредством Интернета, авторами, рассматривались существующие основные образовательные инициативы ведущих компаний по дистанционной электронной форме обучения, а именно:

- сервисы **Office 365 University**: в образовании. Разработка корпорации Microsoft;
- пакет **Moodle** – система управления содержимым сайта, специально разработанная для создания качественных on-line-курсов преподавателями;

- **TrainingWare Class** — технологическая платформа для автоматизации процессов обучения и аттестации пользователей со свободно распространяемым программным обеспечением (СПО) с открытым исходным кодом;

- **Claroline LMS** - платформа для электронного обучения (eLearning), и создания эффективных онлайн-курсов с возможностью управления процессом обучения на основе веб-технологий;

- бесплатный сервис Google "Класс", позволяющий организовать учебный процесс в электронной форме [2]. Все материалы и задачи доступны с компьютеров и планшетов.

Каждая из перечисленных систем имеет свои достоинства и недостатки.

Так характеризуя Office 365 University можно сказать, что корпорация Microsoft сегодня также делает ставку на облачные сервисы. Именно с целью демократизации IT-сервисов, предоставлении высокотехнологичных инструментов, как услуги, был создан Office 365.

К достоинствам сервиса можно отнести возможность отказаться от покупки лицензий на программное обеспечение (ПО) и дорогостоящих серверов и их поддержки. Вместо этого необходимо только заплатить абонплату за использование сервиса. Используя облачные сервисы работать можно в любом месте: дома, в кафе, в путешествии — везде, где доступен интернет, с любого устройства.

Moodle — аббревиатура от Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment (модульная объектно-ориентированная динамическая обучающая среда). Moodle — это свободная система управления обучением, ориентированная, прежде всего на организацию взаимодействия между преподавателем и учениками, хотя подходит и для организации традиционных дистанционных курсов, а так же поддержки очного обучения. Для использования Moodle достаточно иметь web-браузер, что делает использование этой учебной среды удобной как для преподавателя, так и для обучаемых [6].

Выбор сервиса ИКТ это только первый шаг в подготовке использования облачных технологий. Для внедрения этих образовательных сервисов в учебный процесс необходимо подготовить определенный набор методических материалов, подготовить преподавателей-методистов для работы с этими сервисами, а также иметь финансовые возможности для оплаты за использование данного ресурса.

По мнению авторов, для перспективного использования наиболее оптимальными являются сервисы Office 365 и система Moodle. Система Moodle наиболее подходит для использования на заочных факультетах и на подготовительных курсах университета для абитуриентов Украины.

Эти системы уже нашли применение в вузах Украины. Система Moodle используется в Запорожском государственном медицинском университете для подготовки абитуриентов подготовительного отделения. Для сервиса SharaPoint (Офис 365) в университете разрабатываются базовые методические учебные материалы. Разработка такой базы для организации дистанционного образования – сложное дело. Однако ВУЗ, обладающий такими мате-

риалами, может расширить свой потенциал и привлечь новых студентов.

Выводы. Облачные вычисления имеют широкие перспективы применения в сфере образования, научных исследованиях и прикладных разработках, а также для дистанционного обучения специалистов, аспирантов и студентов. Создание единой информационной среды высшего учебного заведения, построенной с применением «облачной» парадигмы, позволит дать студентам современное, востребованное образование, обеспечивающее их конкурентоспособность на рынке труда не только в близкой, но и в отдаленной перспективе, а также обеспечит повышение эффективности функционирования и развития высшего учебного заведения в целом.

Библиографические ссылки

1. Емельянова О. А. Применение облачных технологий в образовании // Молодой ученый. — 2014. — №3. — С. 907-909.
2. Алексанян Г. А. Сервисы Google в организации самостоятельной деятельности студентов СПО [Текст] / Г. А. Алексанян // Молодой ученый. — 2012. — №9. — С. 263-266.
3. Buyya, R. Cloud Computing: Principles and Paradigm / R. Buyya, J. Broberg, A. Gos-cinski. – Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, 2011.
4. Mell, P. The NIST Definition of Cloud Computing / P. Mell, T. Grance. – Gaithersburg, 2011.
5. <http://www.bureausolomatina.ru> статья «Будущее облачных технологий: европейский взгляд».
6. <https://moodle.org/mod/forum/discuss.php?d=225849> «Руководство по использованию Moodle 2.x», 2013.

Рассмотрены вопросы внедрения в учебный процесс «облачных вычислений» и мобильных устройств студентов. Дан краткий анализ существующих основных образовательных инициатив ведущих компаний по дистанционной электронной форме обучения. Материалы статьи позволяют сделать осознанный выбор образовательных сервисов и осуществить конкретные шаги по их внедрению в учебный процесс. Использование современных информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе позволит повысить качество подготовки студентов и курсантов учебных заведений МВД, а также снизить материальные затраты на поддержание соответствующего информационного сервиса. Представленные материалы будут полезны лицам, осуществляющим управление и планирование учебным процессом ВУЗа и занимающихся внедрением современных информационных технологий.

Ключевые слова: *облачные вычисления, информационные технологии, информационные ресурсы, облачные сервисы, программное обеспечение, мобильные устройства.*

Kablukov A.O., Myroshnychenko V.O. Information technology in higher education reform. The question of introducing in the educational process "cloud" and mobile students. A brief analysis of the existing basic education initiatives leading companies for remote e-learning. Materials article can make an informed choice of educational services and implement concrete steps to implement them in the learning process. The use of modern information and communication technologies in the learning process will improve the quality of students and students of educational institutions of MIA, and reduce material costs in support of the relevant information service. The materials will be useful to persons engaged in the management and planning of the educational process and institutions involved in the introduction of modern information technology.

Keywords: *cloud computing, information technology, information resources, cloud services, software, mobile devices.*

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні»*, підготовлену кандидатом юридичних наук, доцентом, доцентом кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ Долинською Марією Степанівною

Історія становлення та розвитку нотаріальної діяльності в Україні є важливим напрямом сучасної історико-правової науки, актуальність якої полягає в тому, що саме нотаріат відіграє вагомий роль в регулюванні економічних відносин, створює більшу стійкість і гарантованість у поведінці учасників цивільних та господарських правовідносин, дає можливість скоротити кількість правопорушень, ліквідує об'єктивні передумови їх вчинення.

Науковий інтерес до становлення й розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності зумовлений також необхідністю проєкції досягнень і прорахунків минулих поколінь на сучасний стан правовідносин з метою комплексного аналізу та вирішення нагальних потреб сьогодення.

Пізнання генезису правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні дозволяє повно та всебічно вивчити правову культуру українського народу, його світоглядні установки, особливості менталітету та духовний генезис на певних історичних етапах розвитку українського суспільства.

Історико-правові особливості цієї теми зумовили її структурну побудову, що полягає в поділі на п'ять внутрішньо узгоджених розділів, у яких послідовно висвітлюються: витоки становлення та розвитку нотаріальної діяльності в державах древньої Європи, генезис нотаріату на українських землях в період Давньоруської державності; розвиток нотаріальної діяльності у джерелах цивільного права на українських землях у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; Запорозької Січі, Гетьманської держава; правове регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій, а також в складі Радянської України та незалежної України.

Теоретичною основою монографії є розкриття у першому розділі загальних засад дослідження становлення і розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності на Україні, зокрема проведено аналіз історіографії та методології дослідження.

У другому розділі автором розкрито передумови зародження і розвитку інституту в державах древньої Європи, його еволюція у Римській та Візантійських імперіях, формування моделі нотаріату в Західній Європі. Заслугує на увагу висвітлене в цьому розділі питання про генезис церковного но-

* Долинська М.С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія / Марія Степанівна Долинська. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.

таріату, який був піднесений верховною церковною владою до статусу публічного в середині VIII ст., що на три століття випередив у розвитку публічний нотаріат, який остаточно встановився лише в середині XI ст., в зв'язку з чим, своїм функціонуванням зробив значний вклад у розвиток нотаріату періоду Середньовіччя. Варто зазначити, що дослідником проведено аналіз «Книги Епарха » щодо зображення внутрішнього життя цеху нотаріусів – табуляріїв.

Окремої уваги заслуховує підрозділ 2. 4 « Генезис нотаріальної діяльності на українських землях в Київській Русі (IX-XII ст.), Галицько-Волинській державі (1199-1349 рр.)». Автор доводить, що норми збірника Еклога, рецептовані правниками Київської Русі щодо порядку складання письмових договорів, заповітів були не лише передумовами нотаріального посвідчення договорів та заповітів, але й заклали підвалини нотаріального процесу їх посвідчення. Науковець стверджує, що генезис нотаріату було започатковано в Київській Русі, хоча нотаріусів, як державних органів, не існувало.

Третій та четвертий розділи монографії присвячені розвитку нотаріальної діяльності на українських землях в XIV столітті – на початку XX століття.

Окремий розділ монографії детально висвітлює правове регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Радянської України та незалежної України. Зокрема, характеризуючи правове регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні автор вдається до історико-правового аналізу не лише Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, але й наприклад, Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», відповідно до якого, з 1 січня 2013 року нотаріус виступає як спеціальний суб'єкт, на якого покладені функції державного реєстратора речових прав на нерухоме майно.

Список використаних джерел свідчить про суттєве теоретико-методологічне підґрунтя рецензованої наукової праці.

Монографія «Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні», підготовлена Долинською М. С., відповідає вимогам МОН України, що ставляться до подібного виду наукових праць.

*Завідувач кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
С.С. Сливка*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Баб'як Андрій Васильович – начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Байлов Антон Володимирович – професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Балабан Сергій Миколайович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Береза Катерина Юріївна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Білінський Дмитро Олександрович – доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Бондаренко Марія Олександрівна – аспірант кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ботнарєнко Ірина Анатоліївна – старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Ведмідський Олександр Володимирович – директор ННІ післядипломної освіти та заочного навчання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Вишня Володимир Борисович – професор кафедри інформатики та інформаційних технологій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор технічних наук, професор

Ганзицька Тетяна Сергіївна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Гарбузюк Костянтин Геннадійович – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ГлухOVERЯ Віталій Андрійович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ГлухOVERЯ Олександр Віталійович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Грибан Марина Віталіївна – викладач Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Долгополова Марина Михайлівна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Доненко Валерій Вікторович – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Завгородня Юлія Степанівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Каблуков Андрій Олександрович – доцент кафедри медичної та фармацевтичної інформатики Запорізького державного медичного університету, кандидат технічних наук, доцент

Калугін Євген Павлович – ад'юнкт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коротич Ігор Ігорович – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кривенко Олександр Васильович – перший заступник командувача – начальник штабу Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент

Кучук Андрій Миколайович – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Лютий Валентин Валентинович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мацюк Анатолій Романович – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Межевська Лілія Володимирівна – здобувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мельников Володимир Леонідович – кандидат біологічних наук, доцент (Західно-казахстанський державний університет, м. Уральськ)

Мельниченко Сергій Петрович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мирошниченко Володимир Олексійович – доцент кафедри інформатики та інформаційних технологій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент

Мислива Оксана Олегівна – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного уні-

верситету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Мінка Тетяна Павлівна – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Нагорнюк-Данилюк Олександр Олександрович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наливайко Лариса Романівна – завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Очеретяний Максим Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пекарчук Володимир Михайлович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор історичних наук, доцент

Пиріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Пищида Володимир Миколайович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пудрик Наталя Сергіївна – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Резворович Кристина Русланівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Романчук Іван Олександрович – курсант 3-го курсу факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Савельєва Марина Олександрівна – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Селецький Олексій Вікторович – (Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету), кандидат юридичних наук

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Собакарь Андрій Олексійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Сомарчук Микола Володимирович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ

Степаненко Кирил Володимирович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Степанов Валерій Семенович – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Уваров Володимир Геннадійович – професор кафедри адміністративного та кримінального права Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара, доктор юридичних наук, доцент

Хмеленко Віталій Володимирович – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Хрипка Людмила Володимирівна – завідувач кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

Христова Юлія Вікторівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

Шинкаренко Ігор Ростиславович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Юнін Олександр Сергійович – заступник директора ННІ післядипломної освіти та заочного навчання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Юрець Олена Іванівна – здобувач кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СОДЕРЖАНИЕ**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ
И СЛУЖЕБНО-БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СИЛ ПРАВОПОРЯДКА****Минка Т.П.**

Обеспечение режима военного положения
органами Национальной полиции 9

Юнин А.С.

Теоретико-правовые основы предоставления
услуг работниками полиции 13

Глухова В.А.

Актуальные проблемы правового регулирования
статуса и полномочий полиции особого назначения 19

Кривенко А.В.

Особенности деятельности Национальной гвардии Украины
в условиях чрезвычайного положения 24

Гарбузюк К.Г.

Становление в Украине процесса отбора кандидатов
на службу в Национальную полицию 29

**ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ
И КОНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА****Пекарчук В.М.**

Распределение полномочий органов государственной
власти Украины в сфере культуры этноменьшин:
основные тенденции 1990–2000-х годов 36

Ганзицкая Т. С.

Теоретико-прикладные проблемы взаимодействия
гражданского общества и государства 45

Кучук А.Н.

Крайняя необходимость сквозь призму европейских ценностей: теоретико-правовой аспект 54

Мыслывая О.О.

«Революция достоинства» – новый шаг к регламентации мирных собраний в Украине 61

Орлова Е.А.

Верховенство права как принцип правового государства 69

Сердюк И.А.

Методологический анализ интерпретаций понятия «правовой акт» 76

Степаненко К.В.

Механизм обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе 83

Талдыкин А.В.

Надгосударственная власть в условиях глобализации 90

ВОПРОСЫ ГРАЖДАНСКОГО, ТРУДОВОГО
И ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Мацюк А. Р.

Некоторые проблемы содержания правоотношений дисциплинарной ответственности по действующему и перспективному трудовому законодательству 101

Наливайко Л.Р.

«Законный интерес» как категория трудового права 109

Собакаръ А. А.

Проблема узкого и широкого подходов к трудо-правовому явлению охраны труда 117

Нестерцова-Собакаръ А. В.

Украинская женщина как субъект брачно-семейных правоотношений: историко-правовая экспозиция второй половины XIX – начала XX в. 124

Савельева М. А. Пути усовершенствования локального правового регулирования в сфере труда	133
Селецкий А.В. Отдельные правовые вопросы привлечения дипломатических работников к дисциплинарной ответственности	140
Межевская Л. В. Субъекты, охватываемые понятием «лица, выполняющие функции государства»	147
Юрец Е. И. Становление и развитие законодательства о государственной экспертизе землеустроительной документации	152
ПРОБЛЕМЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО И ФИНАНСОВОГО ПРАВА	
Белинский Д.А. О целесообразности определения в законодательстве понятия «публичная финансовая система Украины»	162
Долгополова М.М. Методы организации дорожного движения как составляющая часть мер по безопасному перемещению по дорогам	167
Доненко В.В., Калугин Е.П. Новый вид взысканий в административно-деликтном законодательстве Украины и проблемы его внедрения	173
Балабан С.Н. Сфера физической культуры и спорта как объект публичного администрирования	179
Бондаренко М.А. Понятие, сущность и пределы налогового планирования в Украине	187
Глуховеря А.В. Некоторые особенности реализации своих полномочий Квалификационно-дисциплинарной комиссией прокуроров	195

Коротич И.И.

Отдельные аспекты административно-правового статуса
Национального антикоррупционного бюро Украины 202

Пищида В.М.

Отдельные вопросы определения признаков и видов
публичного имущества как объекта публично-правового спора 209

Пудрик Н.С.

Налоговые процедуры и их место
при исполнении налоговой обязанности 217

Резворович К.Р.

Особенности контрольно-надзорной деятельности в сфере
строительства на современном этапе развития государства 223

Степанов В. С.

Особенности правового статуса плательщиков акцизного налога,
которые выполняют операции с давальческим сырьем 230

**БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ:
ПРАВОВОЕ И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

Вишня В.Б.

Вопрос разработки и методики использования современных
информационно-технических средств подразделениями Национальной
полиции Украины в борьбе с похищением грузов на железных дорогах ... 236

Пирог И.В.

Использование средств экспертной техники
в оперативно-розыскной деятельности 240

Уваров В.Г.

Взаимодействие сотрудников оперативных подразделений
Национальной полиции со специалистами во время проведения
следственных (розыскных) действий 246

Шинкаренко И.Р.

Генезис формирования теории оперативно-розыскной деятельности 251

Бабьяк А.В.

Особенности организации осуществления контроля
за совершением преступления в качестве

негласного следственного (розыскного) действия	265
Байлов А.В., Романчук И.А. Генезис уголовной ответственности за подмену ребёнка в отечественном законодательстве	271
Ботнаренко И.А. Следственная версия как предпосылка планирования расследования	283
Ведмидский А.В. Проблемы определения в судебной практике критериев разграничения сбыта и посредничества в приобретении наркотических средств	290
Завгородняя Ю.С. Современные методы индивидуальной профилактики преступного поведения детей	298
Христова Ю.В. Актуальные вопросы посредственного совершения преступления	309
Шинкаренко И.А. Социально-психологические детерминанты коррупционного поведения работников полиции	316
Береза Е.Ю. Организационно-тактические особенности проведения допроса при расследовании преступлений, связанных с созданием или содержанием мест разврата и сводничеством	321
Лютый В.В. Проблемные вопросы следственного осмотра при расследовании незаконных завладений транспортными средствами, совершенных организованными группами	328
Мельниченко С.П. Криминалистическое обеспечение проведения обыска при расследовании преступлений, совершенных с использованием огнестрельного оружия	335
Нагорнюк-Данилюк А.А. Проблемные аспекты принятия решения о дачи разрешения на осуществление специального досудебного расследования в уголовном процессе Украины	342

Очеретяный М.А.

Типичные следственные ситуации при расследовании хулиганства, совершенного группой лиц 351

Сомарчук Н.В.

Дифференциация уголовной ответственности за убийство, сопряженное с иными преступлениями 358

Хмеленко В.В.

Нормативно-правовое регулирование принципов оперативно-розыскного предотвращения преступлений 366

ВОПРОСЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Грибан В.Г., Хрипко Л.В., Мельников В.Л., Грибан М.В.

Формирование лидерства у студенческой молодежи и приверженности к здоровому образу жизни 372

Каблуков А.А., Мирошниченко В.А.

Информационные технологии в реформе высшего образования 380

РЕЦЕНЗИИ 385

Авторы 387

TABLE OF CONTENT

CURRENT ISSUES IN LAW ENFORCEMENT AND SERVICE-COMBAT ACTIVITY OF SECURITY FORCES

Minka T.P. Ensuring of regime of martial law by National police	9
Yunin O.S. Theoretical and legal bases of granting services by police officers	13
Hlukhoverya V.A. pressing issues of legal regularion of status and powers of special task force police	19
Kryvenko O.V. Particularities of activities of the National Guard of Ukraine in state of emergency	24
Harbuzyuk K.G. Formation in Ukraine of selection process to serve in the National police	29

GENERAL-THEORETICAL, HISTORICAL AND CONSTITUTIONAL ASPECTS OF STATE AND LAW

Pekarchuk V.M. The distribution of state power in Ukraine in culture ethnic minorities: major trends of 1990–2000 years	36
Ganzytska T.S. Theoretical and applied problems of interaction between civil society and the state	45
Kuchuk A.M. Extreme necessity in the light of european values (theoretical and legal aspect)	54

Myslyva O. O.

"Revolution of dignity" - a new step towards
the regulation of peaceful assemblies in Ukraine 61

Orlova O. O.

The rule of law as a principle of legal state 69

Serdyuk I.A.

Methodological analysis of interpretation of notion «legal act» 76

Stepanenko K.V.

Mechanism of ensuring of rights of the man and the citizen in the EU 83

Taldykin O. V.

Supranational power in the context of globalization 90

ISSUES OF CIVIL, LABOR AND LAND LAW

Matsyuk A. R.

Some problems of content of disciplinary responsibility
legal relationships on current and perspective labour legislation 101

Nalyvaiko L.R.

«Legitimate interest» as a category of labour law 109

Sobakar' A. O.

The problem of narrow approach and broad approach
to the labour-law phenomenon of labour protection 117

Nestertsova-Sobakar' O.V.

Ukrainian woman as subject of marital-family legal relations:
historical-legal exposition of second half of XIX – early XX century 124

Savelyeva M. O.

Ways of improving of local legal regulation in the workplace 133

Seletskiy O. V.

Some legal issues on imposition
of disciplinary sanctions on diplomatic staff 140

Mezhevskaya L. V.

Subjects covered by the concept
of "persons performing functions of the state" 147

Yurets' O.I.

Formation and development of the law
on state examination of land surveying documentation 152

ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bilinskyi D. O.

About expediency definition in legislation
the concept of a «public financial system of Ukraine» 162

Dolgopolova M.M.

Methods of traffic management as an integral part
of measures for safe movement on roads 167

Donenko V.V., Kalugin Ye. P.

Penalty points as a kind of administrative punishment:
international experience and its introduction in Ukraine 173

Balaban S. N.

The sphere of physical culture and sport
as an object of public administration 179

Bondarenko M.O.

The concept, nature and limits of tax planning in Ukraine 187

Hlukhoverya O.V.

Some features of the exercise of its powers
by the Qualificatory-disciplinary commission of prosecutors 195

Korotych I.I.

Some aspects of administrative and legal status
of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine 202

Pyschyda V.M.

Some issues of determining the characteristics and types
of public property as the object of a public law dispute 209

Pudryk N.S.

Tax procedures and their place in fulfillment of tax obligations 217

Rezvorovych K.R.

Features of control and supervisory activities in the construction i
ndustry at the present stage of development of the state 223

Stepanov V. S.

Peculiarities of legal status of taxpayers of the excise tax
who perform transactions with tolling raw materials 230

COMBATING CRIME:
LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT

Vyshnya V.B.

The issue of development and methods of use of modern
information technology facilities of the National Police units of Ukraine
in the fight against theft of goods on the railways 236

Pyrig I. V.

The use of facilities of expert technique is in operatively-search activity 240

Uvarov V.G.

Interaction between operational units officers of the National police
and specialists during realization of investigatory (search) actions 246

Shynkarenko I.R.

Genesis of the formation of the theory of operational-search activity 251

Babyak A.V.

Particularities of organization of carrying out control
over crime committment as covert investigational (search) activity 265

Baylov A.V., Romanchuk I.O.

Genesis of criminal liability for the substitution
of a child within domestic legislation 271

Botnarenko I.A.

Investigation version as precondition of planning investigation 283

Vedmidskyy O.V.

Problems of definition in judicial practice the criteria
of differentiation of sales and mediation in purchase drugs 290

Zavgorodnya Yu.S.

Modern methods of individual prophylaxis
of criminal behavior of children 298

Khrystova Yu. V.

Current issues of indirect Commission of the crime 309

Shynkarenko I.O.

Socio-psychological determinants of corruption behavior of police officers 316

Bereza K. Yu.

Organizational and tactic features of conducting interrogation during investigation of crimes on the facts creating or running brothels and procuring for fornication 321

Lyutyy V.V.

Problems of examination during investigation of the illegal taking vehicles, committed by organized groups 328

Melnychenko S.P.

Forensic support of conducting search during investigation of crimes committed with the use of firearms 335

Nagornyuk-Danylyuk O. O.

Challenges of decision making concerning the granting of permission on the conduct of special pre-trial investigation in criminal process of Ukraine 342

Ocheretyanyy M.A.

Typical investigational situations during investigation of hooliganism committed by group of persons 351

Somarchuk M.V.

Differentiation of criminal responsibility for the murder, interfacing with other crimes 358

Khmelenko V.V.

Statutory regulation of principles of operational-search prevention of crimes 366

HIGHER EDUCATION

Gryban V. G., Khrypko L. V., Melnikov V. L., Gryban M. V.

Student young people forming of leadership and liking for the healthy way of life 372

Kablukov A.O., Myroshnychenko V.O.

Information technology in higher education reform 380

REVIEWS 385

Authors 387

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2016. – № 1 (80)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, К.А. Ларіонова, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.03.2016 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 24,00. Обл.-вид. арк. 25,25. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, *текст на 2000-2500 знаків з пробілами*, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчене звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронні носії рукопису та фото автора (у форматі jpeg) – компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до уопублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90, e-mail; rvv_vonr@dduvs.in.ua

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ має нагоду повідомити Вам про заснування періодичного друкованого видання – наукового журналу «Придніпровський правничий часопис». Запрошуємо науковців, здобувачів, викладачів та фахівців-юристів з публікаціями (наукові статті, рецензії на видання, законопроекти та коментарі до законодавства і т. ін.) на актуальні проблеми держави і права, правоохоронної діяльності та юридичної освіти.

Вимоги до рукописів наукових статей:

- електронна версія в MicrosoftWord, поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора повністю і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, текст на 2000-2500 знаків з пробілами, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису: ким рекомендовано до друку (напр., дата і номер протоколу засідання кафедри, факультету чи лабораторії); контактні дані автора.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 7-10 сторінок.

 Міністерство юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації	
Серія КВ	№ 21736-11636/0
«Придніпровський правничий часопис» <small>(назва видання державною мовою)</small>	
<small>(назва видання іншою мовою (мовами))</small>	
Вид видання	науковий журнал <small>(газета, журнал, бюлетень, збірник, альманах, календар, дайджест)</small>
Статус видання	вітчизняне <small>(вітчизняне, спільне)</small>
Мова (мови) видання	змінними мовами: українська, російська, англійська, польська, <small>(інші мови)</small>
Місце видання	українська
Вид видання за сільовим призначенням	наукове <small>(громадянсько-політичне, наукове, навчальне, інформаційне)</small>
<small>рекламна (фонд 40 відсотків обсягу одного номера – реклама), впродовж тощо)</small>	
Обсяг, періодичність	до 25 ум. друк. арк. (формат 60x84/8), 6 разів на рік
Сфера розповсюдження та категорія читачів	загальнодержавна, зарубіжна <small>науковці, викладачі, здобувачі, юристи-практики</small>
Засновник (співзасновники)	Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ <small>(код за ЄДРПОУ 08571446)</small>
Програми (цілі) (обсяг, термін) або територіальна спрямованість	опублікування результатів наукових досліджень, у галузі права та правоохоронної діяльності; поширення інформації про події наукового характеру.
Місце 24.11.2011 <small>(дата постанови)</small>	Павло ПЕТРЕНКО

Адреса редакції: 49005,
м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90, e-mail; rvv_vonr@dduvs.in.ua